

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ
«ВЗАЄМОДІЯ НОРМ
МІЖНАРОДНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА КРІЗЬ
ПРИЗМУ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ»**

29 березня 2024 р

м. Київ

Рекомендовано Вченою радою Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля
(протокол № 8 від.29.03. 2024 р.)

Редакційна колегія:

Арсентьєва О.С., проф., к.ю.н.
Шаповалова О.В., проф., д.ю.н.
Івчук Ю. Ю., проф., д.ю.н.
Котова Л. В., проф., к.ю.н.
Татаренко Г.В., проф., к.ю.н.
Капліна Г.А., доц., к.ю.н.
Жолудєва В. І., доц. к.ю.н.

Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, юристів-практиків, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ. м. Київ, 29 березня 2024 р. / За ред. проф. Татаренко Г.В. – Київ: вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2024. – 216 с.

Мета конференції: обговорення актуальних проблем сучасного стану реформування та функціонування правової системи України, захисту прав людини з урахуванням міжнародних стандартів здійснення правосуддя, глобальних загроз світовому миропорядку, формування нової системи державного управління.

Друкується в авторській редакції

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

1. *Гемусова Олена Вячеславівна, заступник директора – начальник управління зовнішніх зносин, промоції та інноваційного розвитку Департаменту міжнародної технічної допомоги, інноваційного розвитку та зовнішніх зносин Луганської обласної державної адміністрації*

РОБОТА ДЕПАРТАМЕНТУ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ, ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2. *Глібко Сергій Васильович, кандидат юридичних наук, доцент, директор Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ: ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕХНІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3. *Чумак Роман Васильович, керівник ГО Міжрегіональний експертний центр "Про Джастіс".*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

ПІДПИСАННЯ МЕМОРАНДУМУ ПРО СПІВПРАЦЮ МІЖ ГО МІЖРЕГІОНАЛЬНИЙ ЕКСПЕРТНИЙ ЦЕНТР "ПРО ДЖАСТІС" ТА ГО «ФУНДАЦІЯ «ЖІНОЧА ІНІЦІАТИВА»

4. *Шипило Людмила Михайлівна, медичний директор КНП «Український реабілітаційний центр», Панов Ігор Вікторович, директор КНП "Український реабілітаційний центр».*

ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ УРЦ ТА СНУ ІМ.В.ДАЛЯ В РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАКСИМАЛЬНО ЕФЕКТИВНИХ ЗАХОДІВ З РЕАБІЛІТАЦІЇ

5. *Тарасов Вадим Юрійович, доктор технічних наук, професор, декан факультету здоров'я людини, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля*

ЩОДО ПРАКТИК СПІВПРАЦІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ, БІЗНЕСУ ТА ВЛАДИ

6. *Агафонова Олена Олексіївна, Голова правління ГС «Асоціація ОГС Луганської області», директор та засновник БО БФ «Реалізації ідей».*

ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСВІД РЕЛОКОВАНИХ ГО

7. *Ніжельська Олена Славіївна, Голова ГО. Кризовий медіа центр "Сіверський Донець"*

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОНТЕРІВ ТА ГРОМАДСЬКИХ АКТИВІСТІВ У ПРОЦЕСАХ МИРОБУДУВАННЯ ТА ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

8. *Акімов Михайло Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, Національна академія внутрішніх справ*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ПОРУШЕННЯ ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

9. *Загоруй Людмила Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Загоруй Іван Семенович, кандидат історичних наук, доцент кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

САМОДОПОМОГА В АГРЕСИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

10. Жолудєва Вікторія Ігорівна, кандидат юридичних наук, доцентка кафедри правознавства, голова ЮК "Pro bono" юридичного факультету Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

AI AND DIGITAL TECHNOLOGY: OPPORTUNITIES AND PITFALLS

11. Сапицька Олена Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри історії та археології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОЦИФРОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ В ПРОЄКТАХ ПО ЦИФРОВІЙ ІСТОРІЇ

12. Шамара Олександр Володимирович, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент, радник директора Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України».

ПРОКУРОРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ, ЯК СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

13. Похиленко Ірина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права Київський національний університет будівництва і архітектури.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В НАЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ

14. Слободенюк Владислава Андріївна, помічник корпоративного секретаря НАК «Нафтогаз України», адвокат, доктора філософії КНУ ім. Т. Шевченка

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

15. Бутков Олег Ігоревич, PhD, старший викладач кафедри конституційного права, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ГРОМАДСЬКІ ОБГОВОРЕННЯ ЯК ФОРМА ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

16. Тарасенко Анатолій Володимирович, доцент, кандидат юридичних наук, АК "Тарасенко і партнери", керуючий партнер АК.

ДИСТАНЦІЙНІ ПРОВАДЖЕННЯ. ТЕОРІЯ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ 3-ГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

17. Станішевський Євген Васильович, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право», Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

ПОНЯТТЯ «БЕЗПЕКА ПРАЦІ», «ОХОРОНА ПРАЦІ», «ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

18. Безнос Костянтин Олександрович, аспірант, Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України.

ЗГОДА ПАЦІЄНТА НА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС НАДАННЯ ЙОМУ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

20. Капліна Галина Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ЯК ЧИННИК ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

ПАНЕЛЬ І

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД

*Астрейко В. В.,
аспірант відділу проблем державного управління та
адміністративного права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

***Анотація:** Медіація - один із найпоширеніших альтернативних способів врегулювання спорів у розвинених країнах світу та Україна на шляху до європейської інтеграції повинна вивчати найкращий досвід вирішення спорів та наближати законодавство України до законодавства Європейського Союзу, що дозволить забезпечити захист прав та свобод людини і громадянина. Застосування медіації допомагає розвантажувати судову систему, забезпечити громадянам швидке та ефективне вирішення спору без звернення до суду, дозволяє знизити витрати на вирішення спору, зберегти конфіденційність та ділові стосунки між сторонами спору.*

***Ключові слова:** медіація, публічно-правові відносини, адміністративне судочинство, правовий спір, орган державної влади, приватна особа, альтернативний спосіб, адміністративна процедура.*

В Конституції України визначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності нашої держави. Держава несе відповідальність за свою діяльність, спрямовану на захист прав людини, оскільки саме забезпечення прав і свобод людини є її найпершим та головним обов'язком.

В статті 55 Конституції України визначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Належний доступ до правосуддя є важливим чинником у формуванні правової держави та демократичного суспільства, у якому права і свободи людини і громадянина є найбільшою цінністю [1].

Європейський суд з прав людини неодноразово виносив рішення проти України у справах щодо порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме - права на справедливий суд у контексті надмірної тривалості судового розгляду справ. В цьому випадку, застосування медіації, як альтернативного способу вирішення спору, дозволить забезпечити реалізацію захисту прав та свобод людини, зменшити навантаження на судову систему.

8 листопада 2023 року Європейська Комісія опублікувала Звіт щодо України за 2023 рік та Повідомлення про політику розширення Європейського Союзу, де рекомендує Європейській Раді розпочати переговори з Україною про вступ в Європейський Союз. В Звіті, сектор за сектором, систематизується стан європейської інтеграції та міститься перелік ключових задач, в тому числі в сфері правосуддя, що стоять перед Україною для продовження руху до членства в Європейський Союз, зокрема необхідність змін в законодавстві України.

Саме тому, імплементація кращих практик законодавства Європейського Союзу в сфері медіації до законодавства України є важливим та необхідним кроком.

Медіація широко застосовується у міжнародній практиці вирішення спорів в різних категоріях справ. Прийняття Закону України «Про медіацію» дало поштовх розвитку альтернативного вирішення спорів і в Україні. Це, в тому числі пов'язано з тим, що на розгляді в судах України перебуває величезна кількість справ. Через різноманітні причини, в тому числі через війну, воєнний стан, неможливість сторін взяти участь в розгляді справ, недостатню кількість суддів, велика частина справ довгий час не вирішується. Водночас, довготривалий судовий розгляд призводить до порушення фундаментального права осіб на доступ до правосуддя.

Медіація (з англ. «mediation» – посередництво, примирення) — це структурований та водночас гнучкий процес, в якому нейтральна не упереджена сторона (медіатор) допомагає конфліктуючим сторонам якнайкраще провести процес переговорів та знайти те рішення, яке задовольнятиме інтереси кожної з цих сторін. При цьому сам медіатор не має повноважень приймати будь-які рішення, його завдання — якісне та професійне вибудовування процесу переговорів між партнерами по конфлікту з метою пошуку нових рішень.

Актуальною на даний час проблемою є забезпечення прав та свобод людини і громадянина в публічно-правових відносинах, оскільки саме ці відносини характеризуються специфічним колом суб'єктів, одна з яких наділена владними повноваженнями.

В Україні питання необхідності застосування медіації у вирішенні спорів у публічно-правовій сфері тривалий час лишається дискусійним серед наукової спільноти.

Запровадження інституту медіації в Україні та прийняття Закону України «Про медіацію» стало важливим кроком у напрямку наближення законодавства України до європейського в сфері альтернативних способів вирішення спорів, в тому числі у публічно-правових відносинах.

На європейському просторі розвиток медіації у вирішенні адміністративно-правових спорів пов'язують з Рекомендацією (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами та сторонами-особами від 05.09.2001 року, яка визначає, що «широке використання альтернативних способів врегулювання адміністративних спорів дасть змогу підійти до розв'язання цих проблем і наблизить адміністративні органи до громадськості». Також в Рекомендації (2001) 9 Комітет Міністрів Ради Європи рекомендував урядам держав-членів сприяти використанню альтернативних засобів для врегулювання спорів між адміністративними органами й сторонами - приватними особами, беручи до уваги у своєму законодавстві й на практиці засади належної практики, наведені в додатку до Рекомендації [3].

В статті 3 Закону України «Про медіацію» законодавець визначив, що дія Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі, серед іншого, в адміністративних спорах, а також у справах про адміністративні правопорушення. Тим самим, на законодавчому рівні було прийнято рішення щодо можливості застосування медіації при вирішенні спорів в публічно-правових відносинах.

Наприклад О. Сидельніков зазначає, що публічно-правові спори мають специфічну правову природу, оскільки виникають із відносин, де присутня юридична нерівність учасників. Такі спори мають особливий механізм вирішення в силу нерівності конфліктуючих сторін [4, с. 12]. Адже суб'єкт владних повноважень має ширші можливості та більше ресурсів щодо врегулювання конфліктів, ніж пересічний громадянин, оскільки може залучати до вирішення спору представників юридичної служби. Однак як громадянин, так і орган публічної влади, мають однакові права щодо захисту своїх інтересів, тому публічно-правові спори є медіабельними [5, с. 216-217].

Юридична нерівність учасників публічно - правових відносин дає підстави для деяких вітчизняних дослідників стверджувати про часткову немедіабельність адміністративних спорів [6, с. 9].

К. Ростовської та Н. Гришиної, справедливо зазначають, що аналіз даної проблеми переконує у протилежному, оскільки досягнення компромісу між органами публічної адміністрації та громадянином є пріоритетним напрямком діяльності держави та органів місцевого самоврядування. [7, с. 186].

Науковиці приходять до висновку, що процедура медіації може застосовуватися лише в окремих категоріях адміністративних спорів, зокрема:

- спори, які виникли з підстав оскарження правових актів індивідуальної дії, дій чи бездіяльності органів державної влади;
- спори, які виникли з приводу прийняття на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби;
- спори, що виникають з приводу укладення, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;
- деякі спори за зверненням органів державної влади;
- спори, які виникають з приводу виплат між приватними особами та органами державної влади;
- спори, що виникають з оскарження рішень виконавців;
- спори, які виникають із публічно-приватного партнерства;
- деякі інвестиційні спори за участю держави.

Поряд з цим, в межах процедури досудового примирення сторін не можуть бути врегульовані конфлікти, що характеризуються наступним:

- конфлікт можна вирішити лише шляхом процедури доказування;
- мета судового процесу направлена виключно на вирішення певної правової проблеми [7, с. 186].

Важливим та необхідним є не тільки застосування медіації в адміністративному судочинстві, а й в досудовому порядку вирішення спорів, що дозволить особі ефективного захищати свої порушені права та свободи. Доцільно запровадити чітку регламентацію здійснення медіації в Законі України «Про адміністративну процедуру». Законодавець перебачив в Законі України «Про адміністративну процедуру» можливість примирення сторін спору [8].

Хоча медіація та примирення мають багато спільних рис: це методи розв'язання спорів у позасудовому порядку, із залученням третьої сторони – неупередженої й нейтральної, досягнення сторонами спору взаємовигідного порядку розв'язання спору тощо. Водночас є й інші визначальні риси цих методів вирішення спорів, які дають змогу стверджувати про недоцільність уживання термінів «примирення» та «медіація» як синонімів. Також з теоретичного погляду медіація та примирення відрізняються в підходах до вирішення спору: заснованому на правах сторін чи на інтересах сторін. Підхід, заснований на інтересах сторін, передбачає, що сторони не лише обговорюють свої юридичні права, а й ураховують важливі для них інтереси, емоції, мотивувальні чинники, щоб знайти шляхи до вирішення спору. Саме медіація заснована на такому підході, а примирення передбачає найбільшу увагу до юридичних прав, а не до інтересів сторін, саме тому мировий посередник і пропонує сторонам спору рішення, засноване на здійсненні прав і виконанні обов'язків, хоча посередник і може врахувати суб'єктивні інтереси сторін під час формулювання своїх рекомендацій щодо вирішення спору. [9, с. 226].

Застосування медіації в Україні, зокрема як інструменту врегулювання спорів у публічно-правових відносинах, потребує ретельного наукового дослідження та опрацювання, внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів, які дозволять суб'єктам спору у публічно-правових відносинах ефективно використовувати процедуру медіації. Важливим є те, що медіація може застосовуватися в будь-яких спорах, у тому

числі в адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення. Застосування медіації у для вирішення спорів надасть можливість державі делегувати частину своїх судових повноважень інститутам громадянського суспільства, що у свою чергу розвантажить судову систему, оптимізує роботу всієї судової ланки та, загалом, суттєво спростить доступ громадян до правосуддя і дозволить забезпечити неухильне дотримання конституційних положень щодо захисту прав і свобод людини, які є найвищими цінностями держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996, № 30, ст. 141, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 7. Ст. 51, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text>.
3. Рекомендація (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами та сторонами-особами від 05.09.2001 URL:http://https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf.
4. Сидельніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 201 с.
5. Токарева К. Адміністративно-правове регулювання медіації: сучасний стан та тенденції розвитку: дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 392 с.
6. Сидельніков О. Д. Проблематика примирення сторін в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 21 с.
7. Ростовська К., Гришина Н. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реальність сьогодні. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». Випуск 29, 2020.
8. Про адміністративну процедуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 3475. URL: https://http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834.
9. Mazaraki N. Spivvidnoshennia terminiv «mediatsiia» ta «prymyrennia». Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2017. № 11. S. 226–229. . URL:<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/49.pdf>.

Summary: *Mediation is one of the most common alternative ways of settling disputes in the developed countries of the world, and Ukraine, on the way to European integration, should study the best practices in dispute resolution and bring the legislation of Ukraine closer to the legislation of the European Union, which will ensure the protection of human and citizen rights and freedoms. The use of mediation helps relieve the burden on the judicial system, provide citizens with a quick and effective dispute resolution without going to court, and promotes the realization of the rights to protect the rights and freedoms of a person and a citizen.*

Key words: *mediation, public-legal relations, administrative proceedings, legal dispute, state authority, private person, alternative method, administrative procedure.*

ГРОМАДСЬКІ ОБГОВОРЕННЯ ЯК ФОРМА ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Бутков О. І.,

*PhD, старший викладач кафедри конституційного права,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

Анотація: у науковій роботі проаналізована демократія, та її окремі форми. Була досліджена можливість застосування демократичних процедур в умовах війни. Окрема увага приділяється громадським обговоренням, як партисипативній формі демократії, та можливості її застосування в умовах війни в сфері управління публічними справами.

Ключові слова: демократія, влада, народ, суспільство, людина, громадські обговорення, партисипативна демократія, війна, вибори, референдум, самоврядування, глобалізація, конкуренція.

Демократія займає, і завжди займала, перші місця у ієрархії цінностей українського суспільства. Інколи ці положення були формально закріплені у діючих нормативно-правових актах певних часів, інколи ні, але у народу завжди є способи впливу на владу. Збільшення частини демократичних інструментів в управлінні публічними справами є глобальною тенденцією. Ця тенденція пов'язана із декількома процесами. Серед головних можна виділити: глобалізацію, конкуренцію між державами, та їхніми моделями управління, та природні особливості людини і суспільства.

У державах із авторитарними режимами люди оцінюють, та схвалюють або не схвалюють, прийняті держаною владою рішення, і так само, у демократичних державах люди оцінюють відповідні рішення, різниця лише у тому, що в демократичних державах ця оцінка впливає на владу, а в авторитарних державах такі механізми в більшості не працюють.

Вибори - це оцінка населенням держави довіри до кандидатів на важливі, з точки реалізації державної влади, посади. Референдуми – це оцінка населенням держави різних варіантів вирішення суспільно-важливих питань. Здатність оцінювати пов'язана із людською природою, наявністю у людини інтелекту. Кожна людина здатна оцінювати, незалежно від того де вона знаходиться, та у якій державі мешкає. Не враховувати думку населення державі важко через те, що населення - це невід'ємна ознака держави. Без населення не може існувати жодна держава. Кожен представник населення – людина - здатна думати та оцінювати. Навіть, у державах із авторитарними моделями реалізації державної влади населення має можливість впливати на владу, і, інколи, населення користується такими можливостями реалізуючи такі форми впливу на владу як: протести, страйки. У деяких випадках результатом таких процесів стає суттєва трансформація авторитарних держави.

Крім того, соціальним групам, в тому числі населенню держав, властива здатність до самоорганізації. Демократію можна розглядати і як самоорганізацію чи самоврядування, тобто систему прийняття владних рішень тими відносно кого вони і будуть діяти. У кожного учасника соціальної групи із демократичними механізмами управління є можливість впливу на прийняття рішення, наприклад через вибори, чи референдуми, або в інший спосіб. Відповідно кожен представник населення несе частину відповідальності за прийняті демократичною владою рішення, через наявність можливості впливу на владу, при цьому не так важливо чи користувався окремий представник такою можливістю чи ні. Хоча політична аморфність може стати і на заваді побудови демократичного суспільства.

У сучасному світі отримало розповсюдження таке явище як абсентеїзм, що на практиці проявляється у низькій явці населення під час проведення демократичних процедур. Деякі країни розглядають активне виборче право громадянина, не як право, а як

обов'язок, нерідко забезпечений, як заохоченнями, так і державним примусом у формі стягнень.

Глобалізацію та конкуренцію між державами необхідно розглядати одночасно через пов'язаність та взаємний вплив. Розвиток людства у сфері транспорту поклав початок процесам глобалізації. Побудова та розгалуження доріг із твердим покриттям, розвиток морських перевезень, поява та розвиток повітряного транспорту, залізнодорожного сполучення, інформаційно-комунікаційних технологій – це не повний список процесів, що супроводжували людство останні століття. Ці фактори обумовили низку негативних та позитивних явищ. Саме процеси глобалізації стали необхідними умовами таких подій, як перша пандемія, що розповсюдилась по всій планеті земля, перша світова війна, та інших важливих для людства подій, масштаби яких стали планетарними.

Війна, хоча і негативне явище, але завжди супроводжує людство. Війну можна розглядати як форму конкуренції. Це конкуренція і в технічній сфері, і у духовній, і у політичній, і у правовій, і у ідеологічній. Війна, особливо повномасштабна, торкаються всіх сфер життя, кожної людини, в тій чи іншій мірі.

Існує багато дискусій, щодо життєздатності демократії в умовах війни. У нашому законодавстві, навіть, існують окремі обмеження, що до проведення виборів Президента України, виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, а також всеукраїнських та місцевих референдумів, страйків, масових зібрань закріплених у статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1]. Але ж війна може тривати роками, а питання довіри населення до влади є важливою складовою перемоги. Демократія, в цілому, і є системою гарантій, що забезпечують високий рівень довіри населення до прийнятих владою рішень.

Зрозуміло, що в процесі проведення виборів, чи інших демократичних процедур, в умовах війни ворогом будуть здійснені спроби дестабілізувати ситуацію в країні, та використати наслідки дестабілізації у своїх, ворожих, цілях. Але саме високий рівень довіри населення до державної влади і є головною запорукою стабільності та стійкості держави до зовнішніх та внутрішніх загроз. Відповідно механізми, що забезпечують високий рівень довіри до влади та одночасно, можуть бути застосовані у правових умовах воєнного стану, стають вкрай важливими. Водночас і запобіжні заходи по зменшенню можливості впливу, та зменшенню наслідків впливу ворожих інституцій мають важливе значення.

Важливо розуміти, що демократія це не лише вибори та референдуми. Велику частину демократії складають партисипаторні форми демократії (інколи застосовується термін демократія участі). У сучасних демократичних державах саме партисипаторна демократія зазнає суттєвого розвитку, розширенню сфери застосування, та нормативного її врегулювання. Партисипаторну демократію розуміють як добровільна участь населення у процесі прийняття органами публічної влади рішень, при цьому думка громадськості носить рекомендаційний характер. На практиці в Україні партисипативна демократія представлена: громадськими обговореннями, громадськими слуханнями, громадськими експертизами та іншими формами участі громадськості у процесі прийняття рішення.

У Доповіді Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини А/НRC/39/28 від 20 липня 2018 року рекомендовано державам розглянути, на основі проведення відповідних консультацій на національному рівні та консультацій з державами, що приймають, а також з урахуванням усіх відповідних факторів, можливість дозволу громадянам, які перебувають за кордоном або тимчасово залишили країну, здійснювати своє право голосу [2, с. 11]. Ця рекомендація є дуже актуальною для України у період воєнного стану, що пов'язане із великою кількістю вимушених переселенців як в межах України, так і за її межами. Надання можливості особам, які залишили постійне місце проживання та перебувають в іншому регіоні або закордоном, брати участь у вирішенні державних та муніципальних справ є важливим кроком для забезпечення можливості реалізації політичних прав громадян.

Також важливо розуміти, що в сучасних реаліях є велика кількість внутрішніх переселенців, що змінили своє місце фактичного проживання, і стали мешкати в інших територіальних громадах України. Але правовий статус осіб що зареєстровані в межах окремої територіальної громади та вимушених переселенців, що проживають в цій же громаді не є рівним. Вимушені переселенці позбавлені права приймати участь у громадських обговореннях що проводяться в територіальних громадах, де вони зареєстровані як внутрішньо переміщені особи. З огляду на ці обставини цікавим є досвід Естонії. «Право голосу на виборах до органів місцевого самоврядування надане всім жителям Естонії незалежно від громадянства, що постійно проживають у країні.» [5, с.5]. Тобто, критерієм надання особі активного права впливати на місцеві справи в Естонії є постійність проживання в межах однієї територіальної громади, навіть вимога наявності громадянства Естонії відсутня. Хоча така система в сучасних реаліях може виглядати вразливою для впливу ззовні, особливо в умовах повномасштабної війни, тим не менш, естонській досвід цікавий з точки зору доступності демократичних інструментів всім людям, що об'єднані спільним місцем проживання. Таким чином реалізується ідея рівності людей в управлінні місцевими справами на прикладі Естонії.

Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 передбачає проведення органами виконавчої влади електронних консультацій з громадськістю у підрубриці «Електронні консультації з громадськістю» рубрики «Консультації з громадськістю» офіційного веб-сайту органу виконавчої влади та на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада». Під час проведення електронних консультацій з громадськістю орган виконавчої влади оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті та на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада» інформаційне повідомлення про проведення електронних консультацій, текст проекту акта, винесеного на обговорення. Пропозиції та зауваження учасників електронних консультацій з громадськістю подаються в письмовій формі на електронну адресу, зазначену в інформаційному повідомленні про проведення електронних консультацій з громадськістю, а також за допомогою спеціальних сервісів урядового веб-сайту "Громадянське суспільство і влада" та офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади за їх наявності [4]

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2009)1 передбачають, що електронна демократія має бути належним чином розроблена та базуватися на таких концепціях: 1) активне надання вичерпної, збалансованої та об'єктивної інформації, покликаної допомогти громадськості розуміти проблеми, альтернативи, можливості та/або рішення демократичних питань; 2) широке розуміння громадянства, що охоплює осіб і групи осіб, які постійно проживають та інтегровані в політичне життя незалежно від національності; 3) залучення громадян і груп громадян, наприклад, зацікавлених груп, корпорацій, асоціацій та неприбуткових організацій, щоб вони могли впливати та покращувати якість та прийнятність результатів демократичних процесів; 4) розширення прав і можливостей – а саме політика та заходи щодо підтримки прав громадян та забезпечення ресурсів для участі; 5) інклюзія – тобто політичні та технологічні можливості громадян незалежно від віку, статі, освіти, соціально-економічного стану, мови, особливих потреб та місця проживання (доступні електронні інструменти та поєднання електронних і неелектронних підходів); 6) обговорення – а саме, раціональна дискусія серед рівних, де люди публічно обговорюють, підтримують і критикувати точки зору один одного у вдумливому, шанобливому обговоренні питання та дії, які необхідно вжити щодо нього [3, с. 6-7].

З огляду на розвиток інформаційно-комунікативних технологій в сучасних умовах вбачається можливість забезпечення дистанційної участі громадськості в процесі громадських обговореннях, зокрема із застосуванням електронного цифрового підпису, застосунку «Дія», або системи ідентифікації через банк (BankID). Це забезпечить

можливість широкої участі громадськості, особливо окремих категорій таких як: люди із обмеженими можливостями (в першу чергу у обмежено мобільних), люди, що знаходяться за межами території України, чи окремої територіальної громади в межах якої проводяться громадські обговорення.

Підбиваючи підсумки важливо зауважити наступне:

- 1) Важливість правового інституту громадських обговорень з точки зору розвитку демократії в Україні.
- 2) Наявність певних недоліків, що стосуються сфери громадських обговорень в Україні.
- 3) Напрями вдосконалення можна зазначити наступні: наділення рівними правами внутрішньо перемішених осіб з мешканцями відповідної територіальної громади, подальше впровадження електронно-комунікаційних технологій, запровадження обов'язковості громадських обговорень по максимально широкому колу питань, розробка стратегій зменшення впливу ворожих структур в процесі проведення громадських обговорень, та зменшення негативних наслідків відповідного впливу.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> (дата звернення: 20.03.2024).
2. Draft guidelines for States on the effective implementation of the right to participate in public affairs. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights A/HRC/39/28 20 July 2018. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F39%2F28&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>.
3. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy. URL: <https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/RecommendationCMRec20091enPDF.pdf>
4. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Положення від 03.11.2010 № 996 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2024)
5. Естонія: місцеве самоврядування. Робочі записки / Анатолій Ткачук. К. : ІКЦ «Легальний статус», 2014. 48 с.

Abstract: the scientific work analyzes democracy and its formation. The possibility of preserving democratic procedures in the minds of the people was considered. Sometimes it was necessary to involve huge discussions, both of participatory forms of democracy, and of the possibility of stalling in the minds of the war in the sphere of public governance on the right.

Key words: democracy, power, people, marriage, people, mass discussions, participatory democracy, war, elections, referendum, self-government, globalization, competition.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ МОБІНГУ

Валецька О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії та теорії
держави та права юридичного факультету
Чорноморський національний університет імені Петра Могили.

Смоляр Ю. В.,

студентка V курсу магістратури
юридичного факультету
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Анотація. Стаття 2 Кодексу Законів про працю України гарантує кожному працівнику право на здорові і безпечні умови праці та на гідне ставлення з боку роботодавця, так і з боку інших працівників, проте це право дедалі більше порушується створенням негативної атмосфери та порушення трудових прав, що викликало необхідність визнання проблеми мобінгу на державному рівні та створення ефективних важелів протидії цьому явищу, тому дана проблема є актуальною. Метою цієї статті є узагальнення основних положень протидії мобінгу у трудових колективах, окреслення регулювання протидії даному явищу і аналіз правових норм національного законодавства.

Ключові слова: мобінг, психологічний тиск, економічний тиск, відповідальність, удосконалення трудового законодавства.

Станом на сьогодні в Україні дедалі сильніше загострюється проблема мобінгу на робочому місці, або ж цькування працівника з боку його колег, підлеглих або керівництва, створення ворожої або зневажливої атмосфери у робочому колективі – ці явища є неприпустимим у сучасному демократичному суспільстві, проте випадки цькування на робочому місці мають місце. 16 листопада 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)», яким було внесена стаття 2-2 до Кодексу законів про працю. Нова стаття утвердила поняття мобінгу як систематичних (повторюваних) тривалих умисних дій або бездіяльність з боку роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [1].

Вчинення мобінгу заборонено, і за це настає відповідальність. Відповідно, якщо працівник вважає, що по відношенню до нього було вчинено мобінг, він має право звернутися з позовом до суду або та/або зі скаргою до Держпраці.

Наразі в Україні передбачено два види відповідальності за дане правопорушення, а саме: дисциплінарна і адміністративна. Дисциплінарна відповідальність полягає у звільненні працівника з ініціативи роботодавця, у випадку встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили відповідно до п.12 ч.1 ст. 40 КЗпП [2].

«При припиненні трудового договору внаслідок порушення роботодавцем законодавства про працю, колективного чи трудового договору, вчинення мобінгу (цькування) стосовно працівника або невжиття заходів щодо його припинення, тобто з підстав, зазначених у статті 38 Кодексу законів про працю України, працівникові виплачується вихідна допомога у розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного середнього заробітку» [3].

Так само були внесені зміни до КУпАП 23 грудня 2022 року в Україні набрав чинності Закон України від 16.11.2022 р. № 2759-IX «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо протидії порушенню прав у сфері праці». Згаданий закон доповнив кодекс України про адміністративні правопорушення статтею 173⁵, санкція якої передбачає відповідальність за вчинення порушником мобінгу вперше у вигляді «накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб - від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин». Санкція частини другої передбачає більш жорстке покарання, це пов'язане із множинністю агресорів або попереднім притягненням до відповідальності за вчинення мобінгу, саме: «накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до п'ятдесяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб - від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин» [4].

Як зазначалося вище, якщо працівник вважає, що по відношенню до нього було вчинено мобінг, він має право звернутися з позовом до суду або та/або зі скаргою до Держпраці. У випадку звернення до суду працівник зобов'язаний самостійно довести факт вчинення мобінгу. І в разі доведення працівник має право на відшкодування моральної шкоди. Дане право регламентоване ст. 237¹ КЗПП «Відшкодування роботодавцем моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав, у тому числі внаслідок дискримінації, мобінгу (цькування), факт якого підтверджено судовим рішенням, що набрало законної сили, призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя». Також цієї статті впливає, «якщо мобінг призвів до шкоди здоров'я працівника, то це є підставою для відшкодування такому працівнику витрат на лікування. Якщо ж мобінг призвів до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків, і вимагає від працівника додаткових зусиль для організації свого життя, то з роботодавця може бути стягнута моральна шкода на користь такого працівника» [5].

Згадані законодавчі новели потребують покращення практичної реалізації, оскільки, як показує практика довести факт цькування на робочому місці досить складно. Як приклад варто згадати судову справу від 30 травня 2023 року № 2/344/1692/23. До Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області звернулася ОСОБА_1 про визнання факту вчинення мобінгу посадовими особами Державної регуляторної служби України та відшкодування моральної шкоди. Позовні вимоги позивач обґрунтовував тим, що «з моменту працевлаштування позивач добросовісно виконував свої посадові обов'язки, проте 09 грудня 2022 року до нього зателефонував начальник управління персоналом Державної регуляторної служби і вимагав негайного підтвердження його перебування на робочому місці. Наступного дня до позивача зателефонував начальник управління персоналом з ініціативи голови Державної регуляторної служби і запропонував написати заяву про звільнення за власним бажанням. Такі дії з боку керівництва спричинили погіршення як психологічного, так і фізичного здоров'я позивача та тимчасову непрацездатність, що було підтверджено медичним висновком». У зв'язку з погіршенням здоров'я, позивач звернувся до голови Державної регуляторної служби із письмовими заявами про надання частини щорічної основної відпустки та грошової допомоги у розмірі середньомісячної заробітної плати. Натомість голова Державної регуляторної служби постановив рішення про відкладення розгляду його заяв до закінчення його лікування та повернення до роботи.

На наш погляд, у цій справі мобінг мав місце, оскільки дії названих посадових осіб спрямовані на приниження честі та гідності, ділової репутації, у тому числі вчинені з метою припинення трудових прав та обов'язків, які проявляються у формі психологічного тиску, зокрема, із застосуванням засобів електронних комунікацій, та створення відносно

позивача атмосфери, яка змушує недооцінювати його професійну придатність, проте суд вирішив, що «усі викладені позивачем обставини ґрунтуються саме на його незгоді з діями та рішеннями роботодавця, проте не свідчать про обмеження прав і свобод позивача» [6].

Не зважаючи на вжиті заходи державного регулювання, кількість випадків мобінгу продовжують неухильно рости. На підтвердження цієї тези варто згадати статистику звернень до Державної служби з питань праці та територіальних органів надійшло протягом 2023 року надійшло 553 таких звернення [7].

Мобінг є глобальною проблемою, дане явище набуло поширення у всьому світі. Якщо звернутись до міжнародного досвіду, то можна прослідкувати, що «захист від цього негативного явища здійснюється шляхом гарантування та забезпечення права на справедливі та безпечні умови праці. Боротьба з мобінгом на законодавчому рівні вперше розпочалась у Європі у 1993 році в Швеції. Зокрема, 21 вересня 1993 р. у Швеції був прийнятий Указ Шведської національної ради з охорони праці щодо протидії віктимізації на робочому місці. Такий нормативний акт накладає на роботодавця обов'язок щодо розробки системи для виявлення та виправлення незадовільних умов праці, проблем організації роботи або недоліків співпраці, які можуть призвести до віктимізації (стаття 4). Також роботодавець повинен мати процедури надання допомоги або підтримки працівникам, які зазнають віктимізації (стаття 6). Наслідуючи шведський досвід, багато європейських країн запровадили власні закони, що забороняють знущання на робочому місці» [8].

Що стосується загального рівня Європейського Союзу, то відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би здійснював протидію мобінгу, натомість наявні програмні документи, які непрямо пов'язані з регулюванням даного явища, наприклад, Директива 76/207/ЄЕС Ради від 9 лютого 1976 року, якою було імплементовано принцип рівності чоловіків і жінок у професійній сфері. [9, с.204] Зокрема, була прийнята «Резолюція Європарламенту 2011 року, яка передбачає заходи щодо запобігання та боротьби з мобінгом і сексуальними домаганнями на робочому місці, у громадських місцях і в політичному житті ЄС. Рішення Європейського управління праці № 6/2022 від 15.03.2022 щодо захисту гідності особи та запобігання психологічним і сексуальним домаганням. Зазначена політика передбачає принципи розслідування та способи: формальні та неформальні. Якщо говорити про неформальний спосіб, то залучаються консультанти на умовах конфіденційності, які допомагають одразу на роботі з'ясувати усі причини мобінгу» [10]. Держави-члени Європейського Союзу мають відмінний від України механізм протидії мобінгу, вони не застосовують будь-які адміністративні заходи стягнення, натомість мають дуже розвинений інститут цивільно-правових (компенсаційних) стягнень, але деякі держави-учасниці застосовують кримінальну відповідальність за вчинення мобінгу. «Прикладом застосування такого поєднання є Іспанія. У 2010 р. деякі акти мобінгу було внесено до Art. 173.1 §2 Кримінального кодексу Іспанії, проте застосування кримінально-правового механізму вимагає низки ознак, зокрема: повторюваність мобінгу; наявність приниження, що завдає сильної шкоди жертві; здійснення виключно у рамках відносин «роботодавець (керівник) – підлеглий»; здійснення виключно умисно». Проте, можемо стверджувати, що ефективність заходів кримінального характеру лишається сумнівною, через свою тривалість процедури притягнення до відповідальності [11, с. 232].

Варто також згадати досвід протидії мобінгу у Франції. У даній країні законодавство задекларувало обов'язок роботодавця по вжиттю усіх необхідних заходів для запобігання мобінгу на робочому місці (стаття L.1152-4 Трудового кодексу Франції). Також обов'язки роботодавця охоплюють «встановлення внутрішньої політики, що забороняє мобінг на робочому місці і розміщення на робочому місці копії статті 222-332 Кримінального кодексу про кримінальне правопорушення – вчинення мобінгу із зазначенням кримінальних санкцій». Отже, в цій статті міститься низка профілактичних

заходів, щоб попередити факти мобінгу. Варто відзначити відповідальність роботодавця за працівників, які здійснюють мобінг, не зважаючи на усі превентивні заходи. Продовжуючи тему законодавства Франції також варто наголосити на Законі про соціальну модернізацію від 17 січня 2002 р., який встановлює як кримінальну, так і дисциплінарну відповідальність за моральні переслідування (мобінг). Трудовий кодекс Франції ставить заборону по вчиненню повторних дій, «які призведуть до погіршення умов праці і які можуть зашкодити гідності, фізичному чи психологічному здоров'ю жертви або його професійній кар'єрі». Також згаданий кодекс вказує, що «тягар доказування у судових справах про мобінг лежить на роботодавцю». Це означає, що на роботодавцю лежить обов'язок повинен доводити, що поведінка, з приводу якої відбувається судовий розгляд не є психічним насильством [12].

Щодо Німеччини, то в її системі законодавства наразі відсутній окремий нормативний акт, який би заборонив мобінг або психологічне переслідування працівників, навіть відсутнє законодавче визначення поняття «мобінг». Проте, на рівні локального регулювання встановлено «правила щодо запобігання мобінгу та боротьби зі стресами на роботі. Також «в Німеччині 12 грудня 1995 р. була створена Асоціація по боротьбі з психосоціальним стресом і мобінгом (Gesellschaft gegen psychosozialen Streß und Mobbing e.V.)» [13, с. 97].

Отже, мобінг представляє небезпечне і складне явище, яке спостерігається у трудовому колективі. Такий вид впливу негативно позначається на здоров'ї і якості життя як працівника, так і всього колективу. Щоб запобігти цьому явищу, законодавцем було прийнято рішення про внесення змін до законодавства і його розвиток в цьому напрямку. Порівнюючи правове регулювання протидії мобінгу із зарубіжними країнами, можна підсумувати, що розвиток антимобінгового законодавства в європейських країнах, а також теоретична та правова база захисту працівника від мобінгу має більш давню історію, ніж в Україні. Проте внесення відповідних змін у вітчизняне законодавство вказує на правильний вектор розвитку трудового законодавства. Проте для належного ефективного провадження в справах про мобінг потрібне навчання суддів для розгляду такого роду справ.

Список використаних джерел:

1. Мобінг – поняття, ознаки, причини та яке покарання чекає кривдника за вчинення: веб-сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/mobing-ponyattya-oznaky-prychyny-ta-yake-rokarannya-chekaє-kryvdnyka-za-vchynennya-mobingu/> (дата звернення: 17.03.2024).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16.11. 2022 р. № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#n27> (дата звернення: 17.03.2024).
3. Мобінг, як підстава для припинення трудових відносин: веб-сайт. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/mobinh-iak-pidstava-dlia-prypynennia-trudovykh-vidnosyn/> (дата звернення: 17.03.2024).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії порушенню прав у сфері праці: Закон України від 16.11.2022 № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> (дата звернення: 17.03.2024).
5. Мобінг на роботі, підстави для звільнення та відповідальність роботодавця: веб-сайт. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/mobinh-na-roboti-pidstavu-dlia-zviltennia-ta-vidpovidalnist-robotodavtsia/> (дата звернення: 17.03.2024).
6. Рішення Івано-Франківський міського суду Івано-Франківської області Справа № 344/4844/23: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111292022> (дата звернення: 17.03.2024).
7. Мобінг у трудових відносинах: що варто знати: веб-сайт. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/mobinh-u-trudovykh-vidnosynakh-shcho-var-to-znaty/> (дата звернення: 17.03.2024).

8. Правове регулювання мобінгу: національний та міжнародний досвід (частина 2) : веб-сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/pravove-reguluvannya-mobingu-chastyna-2/> (дата звернення: 17.03.2024).

9. Геращенко Л. П. Теоретико-правові засади заборони мобінгу в європейських країнах. *Університетські наукові записки*. 2016. №59. С. 199–207.

10. Огляд загальної ситуації правового регулювання та протидії мобінгу: українські реалії та досвід інших країн: веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/ogliad-zagalnoyi-situaciyi-pravovogo-regulivannia-ta-protidiyi-mobingu-ukrayinski-realiyi-ta-dosvid-insix-krayin> (дата звернення: 17.03.2024).

11. Грекова М. М., Греков Є. А., Галеєв Я. В. Відповідальність роботодавця за мобінг: національне законодавство та світовий досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8/2020. С. 228–232.

12. Правове регулювання мобінгу: національний та міжнародний досвід (частина 2) : веб-сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/pravove-reguluvannya-mobingu-chastyna-2/> (дата звернення: 17.03.2024).

13. Геращенко Л. П. Правове регулювання заборони мобінгу в законодавстві зарубіжних країн/ *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 95 – 98.

Summary. Article 2 of the Code of Labor Laws of Ukraine guarantees every employee the right to healthy and safe working conditions and to decent treatment by the employer and other employees, but this right is increasingly violated by the creation of a negative atmosphere and violation of labor rights, which caused the need to recognize problems of mobbing at the state level and the creation of effective levers to counter this phenomenon, therefore this problem is relevant. The purpose of this article is to generalize the main provisions of countering mobbing in labor groups, outline the regulation of countering this phenomenon and analyze the legal norms of national legislation.

Key words: mobbing, psychological pressure, economic pressure, responsibility, improvement of labor legislation.

ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Валецька О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
історії та теорії держави та права*

юридичного Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Волченко Д. В.,

*студентка V курсу магістратури юридичного факультету
Чорноморського національного університету імені Петра Могили.*

Анотація. У статті проаналізовано право на соціальний захист у Федеративній Республіці Німеччина, виокремлено позитивні аспекти. Здійснено порівняльний аналіз соціального законодавства ФРН із соціальним законодавством України.

Ключові слова: право на соціальний захист; право соціального забезпечення; права людини; соціальні права; законодавство Федеративної Республіки Німеччина; соціальне законодавство Федеративної Республіки Німеччина; удосконалення соціального законодавства України.

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку українського суспільства особливої актуальності набуває питання розвитку ефективного механізму реалізації права на соціальний захист. В Україні діє система соціального захисту з доволі значною кількістю різних видів соціальних виплат і допомог. Проте, для неї характерний низький рівень соціальних виплат, не завжди справедливе їх призначення, яке не виключає надання соціальної допомоги забезпеченим громадянам, які мають неоподатковувані доходи. Як результат, українська система соціального забезпечення потребує докорінного реформування.

У зв'язку з євроінтеграційним курсом України доречним є запозичення досвіду

європейських країн з питання права соціального забезпечення, оскільки у країнах ЄС дане право реалізується на якісно вищому рівні порівняно з Україною. Зразковим є досвід Німеччини, як держави, що характеризується високими соціальними стандартами та багатовіковим досвідом законотворення.

Мета. Аналіз соціального законодавства ФРН у порівнянні з соціальним законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1 Конституції України, Україна є соціальною державою, тобто такою, політика якої має пріоритетну соціальну спрямованість, що виражається у створенні необхідних та достатніх умов для реалізації економічних, соціальних та культурних прав людини, гарантуванні соціального захисту та соціальної безпеки людини, виходячи з соціально-економічних можливостей держави [1]. Регулюванню питання права на соціальний захист присвячені ст. 46-49 Конституції України.

У ст. 46 Конституції України закріплено поняття «соціальний захист», яке включає право на забезпечення особи у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від неї обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, що фінансується за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, а також створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [1].

Зазначене вище свідчить про те, що на конституційному рівні дійсно декларується статус України як соціальної держави. Однак очевидно, що рівень соціального забезпечення населення України є значно нижчим, аніж в європейських державах.

Конституція Німеччини визначає Німеччину як демократичну та соціальну федеративну державу. Хоча Україна та Німеччина і мають схожий статус соціальної держави, проте фактична реалізація принципу соціального захисту на практиці суттєво відрізняється. Наприклад, ст. 20 та 23 Конституції Німеччини зазначають, що Німеччина бере участь у розвитку ЄС, а ЄС зобов'язаний гарантувати дотримання демократії, верховенства права та принципів соціальної держави [2]. Це означає, що принцип соціальної держави гарантується не лише Конституцією, але й самим ЄС.

Врегулюванню питання забезпечення права на соціальний захист в Україні присвячена низка нормативно-правових актів, які містять прогалини, колізії, є достатньо невпорядкованими, що ускладнює відшукування необхідних юридичних положень. До системи соціального законодавства України слід віднести Конституцію України та Закони України «Про прожитковий мінімум», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про пенсійне забезпечення», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про соціальні послуги» та ін.

У ФРН численну кількість нормативно-правових актів замінює єдиний кодифікований акт – Соціальний кодекс Німеччини (Sozialgesetzbuch). Існування спеціального законодавчого акту, який регулює всі можливі питання реалізації та забезпечення права на соціальне забезпечення, робить цю галузь законодавства зрозумілішою та простішою для сприйняття, а отже і для застосування. Соціальний кодекс ФРН складається з 12 Книг, кожна з яких присвячена окремому виду соціальної допомоги [3].

Варто також зазначити, що даним нормативно-правовим актом здійснюється регулювання не лише питань, пов'язаних безпосередньо із соціальним захистом населення, а й інших прав та свобод людини і громадянина, чия сутність має зв'язок із терміном «соціальний». Наприклад, у Книзі I «Загальна частина» Соціального кодексу (Sozialgesetzbuch) встановлено, що особи, які беруть участь у трудовій діяльності, мають право на кваліфіковану консультацію, допомогу у пошуках робочого місця, сприяння

державних органів у професійній підготовці чи перепідготовці, а також на економічний захист у випадку безробіття [4].

Відзначимо, що можливість прийняття Соціального кодексу України не один рік обговорюється на науковому рівні. Ба більше, у Верховній Раді України був зареєстрований проект такого нормативно-правового акта, який, утім, не знайшов підтримки та був відкликаний. Проте це не означає, що його прийняття неможливе та недоцільне в майбутньому [5, с. 4]. Як зазначають автори проекту, з його прийняттям кожна особа матиме змогу знайти в одному акті – Соціальному кодексі України, захист своїх прав і свобод, а структура проекту ґрунтується на міжнародних правових нормах, визначених Європейською соціальною хартією та Європейським кодексом соціального забезпечення, законотворчій практиці європейських країн. Дійсно, порівнюючи його структуру зі змістом Соціального кодексу ФРН (Sozialgesetzbuch), можна зробити висновок про те, що цей нормативно-правовий акт є структурно схожим до проекту Соціального кодексу України. Тому в майбутньому, у разі прийняття такого акта буде доцільно звертатися до досвіду ФРН [6].

Німецька система соціального забезпечення є досить розвиненою і передбачає можливість отримання населенням різних видів соціальних допомог: від допомоги для безробітних і допомоги на виховання дітей, до допомоги біженцям та житлової допомоги. При цьому отримувачі соціальної допомоги у ФРН мають відповідати таким вимогам: бути громадянами Німеччини; постійно проживати на території Німеччини; легально перебувати на території Німеччини. У разі відповідності одній із вимог особа звертається до установ, які відповідають за здійснення тих чи інших виплат, і після перевірки може отримати таке право [7].

Основними видами соціальної допомоги в Німеччині є базова соціальна допомога для літніх людей, допомога дітям та молоді, житлова допомога у вигляді дотацій на оренду житла, допомога на дітей, підтримка біженцям та допомога безробітним. Об'єктивне призначення соціальної допомоги у Німеччині забезпечується високим рівнем розвитку інституту соціального інспектування.

Базову соціальну допомогу для літніх людей (пенсійне забезпечення) можна отримати по старості та у випадках зниження працездатності у відповідності з Соціальним кодексом Німеччини Книга XII (SGB XII) [3]. Підтримка дітей та молоді включає в себе позики і стипендії для школярів і студентів. Цікавою є існування системи BAföG, що гарантує молодим людям можливість здобути освіту, яка відповідає їхнім бажанням та потребам, незалежно від фінансового та соціального становища їх сімей [8].

На отримання дотацій на оренду житла (Wohngeld) можуть претендувати особи, які не отримують іншої соціальної допомоги, а також матері-одиначки, багатодітні сім'ї, пенсіонери з низьким доходом. Допомога надається, якщо житлова площа не перевищує 40 кв.м на людину або 60 кв.м на двох. Для отримання житлової допомоги сумарний дохід сім'ї на місяць не повинен перевищувати 870 євро для однієї людини, 1190 – для двох, 1450 євро – для трьох [7].

Стосовно допомоги на дітей, то в Соціальному кодексі ФРН передбачено два види такої допомоги: декретна допомога та Kindergeld. Декретна допомога, що виплачується протягом 14-тижневої декретної відпустки, яка починається за 6 тижнів до пологів і триває ще 8 тижнів після них. Розмір допомоги залежить від середньої зарплати за останні 3 місяці. Допомога Kindergeld призначається кожній дитині до 18 років. Її щомісячний розмір залежить від кількості дітей в сім'ї: перші двоє дітей отримують по 192 €, третя дитина – 198 €, четверта – 223 € [9, с. 186].

Біженці в Німеччині отримують фінансову допомогу з безробіття – 563 євро на місяць. Якщо українець проживає з родиною, то сума буде трохи меншою – 506 євро на особу. Залежно від віку, діти отримують від 318 до 420 євро. Окрім цього, біженці забезпечуються безкоштовним житлом, субсидіями, їм надають безкоштовну медичну допомогу та можливість отримати освіту [10, с.205].

У Німеччині, на відміну від України, діє трирівнева система допомоги з безробіття. Першим рівнем є *Arbeitslosengeld I (ALG-I)* – виплати надходять зі спеціального страхового фонду, куди відраховують кошти всі працюючі громадяни. Розмір допомоги встановлюється з урахуванням колишньої заробітної плати одержувача. Виплата проводиться протягом обмеженого часу (6–24 місяців). Допомога призначена для осіб, які протягом останніх 5 років платили внески хоча б протягом 12 місяців і були зареєстровані у центрі зайнятості. Другим рівнем є *Arbeitslosengeld II (ALG-II)* – прожитковий мінімум для непрацюючих громадян або необхідна доплата для працюючих, які не отримують допомогу ALG-I. Третій рівень допомоги по безробіттю включає в себе інші дотації, мета яких полягає в тому, щоб підвищити шанси непрацюючого громадянина на працевлаштування або забезпечити фінансову допомогу в особливих випадках [3].

Значна частина соціальних послуг забезпечується державними інститутами, які відносяться до системи державного соціального страхування, а саме: державні установи, благодійні організації, приватні страхові компанії, які на умовах, визначених законодавством, конкурують між собою. Як зазначає О. Тищенко, існування розвинутої системи соціального страхування в Німеччині базується на концепції “соціального ринкового господарства”, покладеного в основу специфічної німецької моделі суспільного розвитку. Тож внески на страхування сплачує як працівник, так і роботодавець в однакових розмірах, і майже всі жителі держави є застрахованими, а страхові внески надходять до спеціальних фондів і перерозподіляються [9, с.190].

Таким чином, характерними рисами німецької системи надання соціальної допомоги є: фінансування переважної більшості соціальних виплат за рахунок страхових внесків; єдність та впорядкованість соціального законодавства; високий рівень розвитку інституту соціального інспектування, що є запорукою для об’єктивного призначення соціальної допомоги; високий рівень соціального захисту біженців, що є передумовою громадського спокою і стабільності; індивідуальний підхід до призначення соціальної допомоги з безробіття, що сприяє більш низькому порівняно з іншими європейськими країнами рівню безробіття [9, с.191].

Основним напрямком вдосконалення реалізації права на соціальний захист в Україні ми вважаємо розробку єдиного Соціального кодексу, який би регламентував і узгоджував призначення і виплату усіх видів соціальної допомоги. Задля удосконалення національного законодавства у цій сфері можемо запропонувати розширити сфери застосування соціального інспектування та забезпечення його дієвості та ефективності в питаннях підтвердження права на отримання українцями соціальних виплат. Доцільно також було б диференціювати види допомоги по безробіттю, залежно від різних категорій отримувачів [10, с.206]. Зазначеної цілі можна досягнути шляхом впровадження програм тимчасової підтримки безробітних та підвищення ефективності соціального інспектування доходів отримувачів допомоги з безробіття. Окрім цього, доцільно було б імплементувати досвід Німеччини щодо підтримки біженців у існуючі нині види соціальних допомог, що надаються ВПО.

Висновки. На нашу думку, досвід соціального забезпечення у ФРН є корисним для України передусім в аспекті кодифікації соціального законодавства. Щодо інших напрямів, то головною проблемою їх реалізації є відсутність в Україні фінансових можливостей посилювати соціальне забезпечення населення. Тобто, перш за все, Україна потребує суттєвого економічного приросту, який нівелює негативні наслідки існування дефіциту фінансування соціального забезпечення. Тому після вирішення економічних проблем цілком реальним є соціальне забезпечення населення нашої держави на рівні найбільш успішних держав ЄС.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.03.2024)
2. Основний Закон Німеччини. *Deutschland von A bis Z | Handbook Germany*. URL: <https://handbookgermany.de/uk/basic-law> (дата звернення: 20.03.2024).
3. Sozialgesetzbuch (SGB) SGB I bis XIV. *Sozialgesetzbuch (SGB) SGB I bis XIV*. URL : <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/> (дата звернення : 20.03.2024)
4. SGB 1 - nichtamtliches Inhaltsverzeichnis. *Bundesministerium der Justiz*. URL : https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_1/ (дата звернення : 20.03.2024)
5. Мішина С. В. Німецький досвід надання соціальної допомоги. *Ефективна економіка*. 2021. № 9. С. 4-5.
6. Соціальний кодекс України. Проект Закону України від 02.08.2012 № 11061. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JF8J900A> (дата звернення: 21.03.2024).
7. Соціальне забезпечення в Німеччині у 2024 році. *Migrant.biz.ua - Робота, міграція, туризм і навчання в країнах світу*. URL : <https://migrant.biz.ua/nimechina/zhittya-de/sotsialne-zabezpechennia.html> (дата звернення: 21.03.2024).
8. Das BAföG: alle Infos auf einen Blick - BAföG. *BAföG*. URL : https://www.xn--bafg-7qa.de/bafog/de/das-bafog-alle-infos-auf-einen-blick/das-bafog-alle-infos-auf-einen-blick_node.html (дата звернення: 22.03.2024).
9. Малюга Л. В. Національні особливості соціального законодавства Федеративної Республіки Німеччина: досвід для України. *Право України*. 2022. № 6. С. 184-195.
10. Скляр О. Г. Визначення проблем працевлаштування українських біженців у ФРН за допомогою соціальної онлайн комунікації. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : зб. матеріалів X Всеукр. наук. конф. 2023 рік. Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 203-207.

Abstract. The article analyzes the right to social protection in the Federal Republic of Germany and reinforces the positive aspects. A comprehensive analysis of the social legislation of the Federal Reserve and the social legislation of Ukraine has been completed.

Key words: right to social protection; social security law; human rights; social rights; legislation of the Federal Republic of Germany; social legislation of the Federal Republic of Germany; improvement of the social legislation of Ukraine.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМНІ МОМЕНТИ ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У ДОДАТКУ ДІ ПОДАТКОВОГО РОЗРАХУНКУ

Гавриленко Н.В.,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, обліку та підприємництва,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова.*

Тертична Г.,

*здобувач вищої освіти,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова.*

Анотація. Після відміни обов'язкового збереження середнього заробітку за працівниками-солдатами деякі роботодавці за власною ініціативою продовжували підтримувати фінансово цих працівників. Варіанти фінансової підтримки були різні. В багатьох таких роботодавців постало питання щодо відображення таких виплат у додатку ДІ Податкового розрахунку, про що було розглянуто в даному дослідженні

Ключові слова: податки, право, законодавство, податкові розрахунки, звітність

Податки відносяться до числа ключових інструментів державної політики. Вони

завжди зачіпають найважливіші ділянки життя людини і суспільства, а сам процес розробки податкового законодавства прямо та нерозривно пов'язаний з гострими протиріччями та компромісами. Тому податкова тематика завжди була є і буде актуальною. Наразі її особлива гострота для України полягає в тому, що реформа податків багато в чому залежить від воєнного стану, в якому перебуває наша держава. Особливості оподаткування доходів фізичних осіб в Україні пов'язані з історичними етапами розвитку економіки України. Реформування ПДФО і його податкового обліку забезпечується розробкою науково обґрунтованих форм і методів формування податків і елементів оподаткування доходів фізичних осіб. Теоретико-методологічні аспекти оподаткування і податкового обліку, які стосуються ПДФО розглядаються в багатьох працях[1, с.321; 2. с. 197; 3. 3. с.140; 4. с. 195].

Війна, на жаль, триває. Багато працівників залишили робочі місця, пішли на службу і боронять нашу Батьківщину, а перед їх роботодавцями постало нове завдання - правильно оформити період перебування працівника на війні, а також все це правильно і достовірно відобразити в об'єднаній податковій звітності. При цьому, як виявилось, найскладнішим є формування показників додатку Д1 до Податкового розрахунку. Тому вважаємо за необхідне зосередитись саме на ньому. З 19.07.2022 за працівниками підприємств, які проходять військову службу, роботодавець повинен зберігати місце роботи і посаду за весь час їх служби до закінчення особливого періоду або звільнення зі служби. Слід нагадати, що до 19.07.2022 треба було роботодавцю зберігати ще й середній заробіток. В порівнянні - раніше, коли зберігався за працівником середній заробіток, в додатку Д1 податкового розрахунку нараховану середню зарплату за час військової служби працівника-солдата відображали в окремому від заробітної плати рядку з кодом застрахованої особи (КЗО) у графі 08: «47» - середній заробіток за час військової служби звичайного працівника; «66» - середній заробіток за час військової служби працівника з інвалідністю.

Однак вже після 19.07.2022 такої гарантії щодо обов'язкового збереження роботодавцями середнього заробітку за працівниками-солдатами немає. Як виняток, то його складають педпрацівники та науково-педагогічні працівники, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, або військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, за якими зберігається середній заробіток. Така гарантія прямо передбачена законодавством. Тоді, для відображення у додатку Д1 збереження середнього заробітку за час військової служби таких працівників майже нічого не змінилося. Як і раніше, такий середній заробіток слід відображати в окремому рядку з КЗО «47» («66»). Однак загальна більшість роботодавців, керуючись змінами в [ч. 3 ст. 119 КЗпП](#), після 19.07.2022 середню зарплату за працівниками-солдатами не зберігають. Проте, навіть без нарахувань заробітної плати працівникам, з якими продовжують тривати трудові відносини, бухгалтера повинні показувати в додатку Д1 за винятком перебування працівниці(ка) у відпустці для догляду за дитиною до 3 (6) років). Для цього на працівника-солдата у місяці, за який немає ніяких зарплатних нарахувань (оскільки не зберігається заробіток), у додатку Д1 слід сформувавати один рядок. У ньому необхідно зазначити кількість днів перебування у трудових відносинах, при цьому КЗО буде як для звичайного зарплатного рядка: «1» - якщо це звичайний працівник (ставка ЄСВ - 22 %); «2» - якщо на військовій службі працівник з інвалідністю (ставка ЄСВ - 8,41 %).

Також необхідно пам'ятати про правило щодо сплати ЄСВ з мінімальної заробітної плати для основного працівника. Отже, якщо в місяці, в якому такого працівника мобілізували/демобілізували і за певну частину місяця йому нарахована заробітна плата, яка менша за мінімальну, то ЄСВ слід справляти з мінімальної заробітної плати, при цьому у додатку у Д1 необхідно відобразити рядок з додатковою базою. Також це правило працює, коли за працівником-солдатом зберігається заробітна плата, наприклад добровільно, і її сума за місяць менша за мінімальну заробітну плату.

Після відміни обов'язкового збереження середнього заробітку за працівниками-солдатами деякі роботодавці за власною ініціативою продовжували підтримувати фінансово цих працівників. Варіанти фінансової підтримки були різні. Наприклад, деякі роботодавці встановили щомісячну виплату матеріальної допомоги, деякі - продовжили нараховувати середній заробіток. І в багатьох таких роботодавців постало питання щодо відображення таких виплат у додатку Д1 Податкового розрахунку.

Ці питання і досі постають у практичній діяльності бухгалтерів різноманітних господарюючих суб'єктів. Тож ми висвітлюємо нашу власну думку. КЗО «42» («66») і досі є чинними у [Порядку № 4](#) і прив'язані вони саме до середнього заробітку працівникам-солдатам. Тому, як і раніше, ми вважаємо, що: 1) у разі збереження середнього заробітку за солдатами господарюючого суб'єкту, можна продовжувати проставляти код категорії застрахованої особи «47», а для працівників з інвалідністю - «66»; 2) у разі виплати матеріальної допомоги або виплати соціального характеру в розмірі окладу, мінімальної заробітної плати або якоїсь іншої суми, бухгалтеру слід застосовувати звичайний КЗО «1», а для працівників з інвалідністю - «2».

Наведемо приклад: працівника (основний, без інвалідності) мобілізовано з 25.04.2023 року. За сімнадцять відпрацьованих днів квітня йому нараховано 9736,36 грн. заробітної плати. За час військової служби роботодавець за власною ініціативою встановив йому грошову виплату у вигляді матеріальної допомоги у розмірі 10 тисяч гривень на місяць. У квітні сума такої допомоги становила 2272,73 грн., у травні і червні – по 10000. Що повинен зробити бухгалтер?

У додатку Д1 за квітень на працівника слід сформуванати один рядок, в якому загальною сумою відобразити нараховану за цей місяць заробітну плату в сумі 12009,09. Окремо матеріальну допомогу не виділяти. Усю суму зарплати відобразити в Д1 зі звичайним зарплатним КЗО. Сума єдиного соціального внеску становитиме: $12009,09 \times 22\% = 2642$ грн.

У додатку Д1 за травень і червень також слід сформуванати по одному рядку, в якому відобразити суму нарахованої матеріальної допомоги 10 тис. грн. (ЄСВ – 2200 грн) із звичайними зарплатними КЗО.

Таким чином, працівника, який наразі проходить військову службу і якому згідно із законодавством не зберігається середня заробітна плата, в додатку Д1 відображаємо з КЗО «1» («2»), із зазначенням кількості днів у трудових відносинах. Якщо ж роботодавець виплачує середню заробітну плату за час військової служби працівника, то в додатку Д1 слід відображати його з КЗО «47» («66»). Якщо ж роботодавець за час військової служби працівнику виплачує матеріальну допомогу, то таку виплату в додатку Д1 слід відображати з КЗО «1» («2»).

В такому випадку нарахування середнього заробітку та єдиного соціального внеску повинно бути відображене в таблиці Податкового розрахунку, а саме:

- середня заробітна плата відображається в рядках 2.1, 2.1.1,1;
- нарахований ЄСВ відображається в рядках 3.1, 3.7 та 8.

На нашу думку, логічно було б, щоб дані рядка з кодом «48» про нарахований ЄСВ не потрапляли до відповідних рядків таблиці Податкового розрахунку, і зокрема до рядків 7 «Загальна сума єдиного внеску, що підлягає сплаті, усього (р. 3 + р. 4 – р. 6) в розрізі місяців та 8 «Загальна сума єдиного внеску, що підлягає сплаті за звітний квартал, усього (гр. 1 + гр. 2 + гр. 3 рядка 7) в цілому за квартал.

Але, слід відмітити, що для такого алгоритму мають бути відповідні вказівки. Наразі ж усі нарахування з Д1 переносяться до відповідних рядків таблиці Податкового розрахунку, а отже, нарахований ЄСВ потрапляє прямо до рядка 8 – тобто фактично проводиться по особовому рахунку як нарахування ЄСВ.

Список використаних джерел:

1. Kozitska N. Management accounting and internal economic of Production processes. *Cambridge journal of education and science*. 2015. Vol. 2, no. 14. P. 321–329. URL: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5772>.
2. Гавриленко Н. Сегменти господарської діяльності в обліковій політиці: управлінський аспект. *Економічний простір*. 22. № 181. С. 197–201. URL: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6537>.
3. Гавриленко, Н. В. Нові моменти податкової звітності з ПДВ в умовах воєнного стану = New points of vat reporting under the conditions of marital state / Н. В. Гавриленко // *Матеріали XIII Міжнар. наук.-техн. конф. "Інновації в судобудуванні та океанотехніці"*. – Миколаїв : Вид. Торубара В. В., 2022. – С. 440–442. URL: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6372>.
4. Гавриленко, Н.В. Repair, maintenance and modernization of vehicles: accounting and analytical issues. *Результати наукових конференцій Навчально-наукового інституту економіки, менеджменту та міжнародного бізнесу НТУ «ХПІ» за 2021 рік в 2 т.* Харків : НТУ «ХПІ», 2021. Т. 2 .С. 195-198. URI: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5344>.

Abstract. After the abolition of the mandatory maintenance of the average salary for soldier workers, some employers, on their own initiative, continued to financially support these workers. Options for financial support were different. Many such employers have a question regarding the display of such payments in Appendix D1 of the Tax Calculation, which was discussed in this study

Key words: taxes, law, legislation, tax calculations, reporting

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Дідик Н. Д.,

*аспірант кафедри управління та адміністрування,
Комунальний заклад вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти»*

Кузьменко К. Е.,

*аспірант кафедри управління та адміністрування,
Комунальний заклад вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти»*

Анотація. Дослідження проблем дотримання конституційних прав і свобод людини в контексті здійснення та захисту публічного інтересу в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним. На підставі аналізу чинників впливу на зміну пріоритетів тих чи інших інтересів на сучасному етапі державотворення, обґрунтовується домінування публічних інтересів в Україні. Визначено, що наявність публічного інтересу відповідно до законодавства може бути підставою для обмеження конституційних прав та свобод особи та спричинення дисбалансу між публічним та приватним інтересом. Доведено, що забезпечення публічного інтересу у державному регулюванні окремих сфер суспільних відносин в умовах воєнного часу має здійснюватися за максимально можливого дотримання конституційних прав і свобод людини.

Ключові слова: права і свободи людини, охоронюваний законом інтерес, приватний інтерес, публічний інтерес, баланс приватних і публічних інтересів.

Повномасштабна війна на території України загострила проблему забезпечення гарантій та захисту конституційних прав і свобод людини.

Відповідно до ст. 22 Конституції України: «... права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або

внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод...» [1].

Одночасно, у ст. 64 Основного закону визначені можливі випадки обмежень конституційних фундаментальних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до Указу Президента «Про введення воєнного стану в Україні» запровадження воєнного стану допускає тимчасове, обумовлене такою загрозою обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб [2]. Зокрема, межі та обсяги обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, що передбачені ст.ст. 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України встановлені і у ч. 3 Указу Президента «Про введення воєнного стану в Україні» [1]. Такі обмеження припускаються тимчасовими (адже мають встановлюватись із зазначенням строку дії цих обмежень), але сьогодні ніхто не може прогнозувати, скільки триватимуть військові дії, та якими будуть їх реальні масштаби та наслідки. Вбачається, що ситуація, яка склалась в країні створює загрози так званої «публіцизації» приватного права, а саме, може призвести до надмірного втручання спеціально уповноважених державних органів в конституційний статус людини. Отож, постає завдання з пошуку оптимально ефективної моделі досягнення публічного інтересу під впливом сучасних викликів за умови повноцінної реалізації громадянами основних прав і свобод.

Озвучена вище проблематика не є новою для наукової спільноти, адже українська держава, як і багато країн світу, свого часу стикнулася із проблемою забезпечення балансу між приватним і публічним інтересами під час вжиття карантинних обмежувальних заходів задля запобігання поширення пандемії коронавірусної хвороби. Загострилось питання щодо допустимості втручання у приватну сферу та визначення кордонів подібних обмежень конституційних прав особи, відповідно - дотримання балансу між публічними та приватними інтересами в таких умовах потребує доктринальної та нормативної оцінки. Не заперечуючи необхідність та доцільність застосування спрямованого владного впливу при здійсненні державного регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин задля досягнення певного публічного інтересу, в ідеалі має бути дотриманий оптимальний та справедливий баланс інтересів особи, суспільства і держави. Нам імпонує існуюча в правовій доктрині точка зору, за якою дані категорії не є тотожними, а поділ інтересу лише на приватний та публічний, за яким суспільний інтерес асоціюється та прирівнюється до публічного вже не відповідає викликам сьогодення.

Так, слушною та науково обґрунтованою є позиція О.І. Миколенко, який досліджуючи феномен «інтерес» у праві, пропонує інтереси суб'єктів правовідносин диференціювати на три види, а саме:

- інтереси окремої особи чи невеликої групи осіб, які визнаються і захищаються державою;
- інтереси суспільства, які визнаються більшою частиною суспільства і забезпечуються державою;
- інтереси держави, які визнаються всім суспільством і які є важливими для нормального функціонування держави як політико-територіальної організації суспільства.

Інтереси окремої особи можуть суперечити інтересам суспільства чи держави, але їх реалізація не повинна входити в супереч встановленим вимогам законодавства. Інтереси суспільства можуть не співпадати з інтересами окремої особи, що ніяким чином не відображається на реалізації як перших, так і других, якщо така реалізація не суперечить вимогам чинного законодавства. Інтереси держави теж не завжди співпадають з інтересами окремої особи, але якщо реалізація інтересу держави підкріплена відповідним законодавством, то пріоритет в таких випадках завжди надається державному інтересу. Підсумовуючи, вчений констатує, що коли в країні з більшості питань встановлюється пріоритет державних інтересів над суспільними інтересами, то за формою державного режиму така країна є тоталітарною чи авторитарною [3, с. 103].

В умовах запровадження воєнного стану в Україні, надважливість та

«інтенсивність» публічного інтересу, його пріоритет над приватним інтересом є очевидним. Вбачається, що в такій ситуації саме зміст публічного інтересу впливає на межі втручання держави у конституційні права і свободи своїх громадян.

У кожному конкретному випадку зміст публічного інтересу визначається з урахуванням усіх особливостей ситуації, однак, такий інтерес завжди пов'язаний із необхідністю гарантування безпеки людей у всіх її вимірах, зокрема збереження життя та здоров'я людини, а також збереження державних та міждержавних утворень, які покликані забезпечувати ці гарантії, використовуючи відповідні цивілізаційні юридичні та інші механізми [4].

Отож, гарантованість фундаментальних прав людини, закріплення позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення цих прав, як на рівні національних, так і міжнародних актів, ще не виключає можливості втручання держави в права людини. Так, відповідно до ч. 1 і 2 ст. 15 Європейської конвенції з прав людини) під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від ст. 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від ст.ст. 3, 4 (пункт 1) і 7 [5].

В умовах правової держави, на думку С.П. Погребняка, заборона надмірного державного втручання у свободу особи розглядається як аксіоматична вимога: держава має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це дійсно необхідно, і тільки в такому обсязі, в якому її заходи будуть розмірними до переслідуваної мети [6, с. 294]. Вчений акцентує увагу на основному принципі, який має бути першочерговим при вирішенні питань щодо запровадження заборон та обмежень у реалізації фундаментальних конституційних прав і свобод людини. Зміст даного принципу становлять три детермінанти: доречність; необхідність та пропорційність у вузькому сенсі.

Підсумовуючи доцільно зазначити, що запровадження воєнного стану безсумнівно викликало трансформацію державного регулювання усіх сфер суспільного життя, у зв'язку з цим, першочерговим завданням законодавця є максимальне збереження співмірності (справедливість, пропорційність, розумність, оптимальність) балансу між публічними та приватними інтересами. Відтак, виникає доктринальна проблема допустимості обмеження прав людини, яка розглядається у контексті колізії приватного та публічного інтересів. Вирішення цієї теоретичної проблеми передбачає моделювання на практиці алгоритму дій органів державної, спрямованих на досягнення та захист публічного інтересу в умовах війни, який влада в умовах сьогодення оцінює надзвичайно високо та гостро.

Список використаних джерел:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>
3. Миколенко О.І. Публічний і приватний інтерес в адміністративному праві. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 100-104.
4. Берназюк Я. Суспільні інтереси та їх вплив на здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/5_%20presentation_bernaziuk_public_interests.pdf

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): міжнародний документ від 04.11.1950 р. Дата ратифікації: 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Погребняк С.П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики ЄСПЛ*: збірник наукових статей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 вересня 2012 р.). НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 294-310.

Summary. Didyk N., Kuzmenko K. Protection of human rights through the lens of implementation and defense of public interest: challenges of today. Tezy.

The study of issues related to the protection of constitutional rights and freedoms of individuals in the context of implementation and defense of public interest during a state of war is extremely relevant. Based on the analysis of factors influencing the shift in priorities of various interests in the modern stage of state-building, the dominance of public interests in Ukraine is justified. It is determined that the presence of public interest according to the legislation may be a basis for restricting constitutional rights and freedoms of individuals and causing imbalance between public and private interests. It is proven that ensuring public interest in state regulation of certain areas of social relations during times of war should be carried out while ensuring maximum compliance with constitutional rights and freedoms of individuals.

Keywords: human rights, legally protected interest, private interest, public interest, balance of private and public interests.

САМОДОПОМОГА В АГРЕСИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Загоруй Л.М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Загоруй І.С.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри господарського права

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Анотація: Наявність агресивного інформаційного середовища є частиною нашого буття, а від початку широкомасштабної війни, розв'язаної росією проти України, ситуація загострилась. Ці та інші виклики актуалізують питання самодопомоги для споживачів медіапродукта, яка на думку авторів, може складатися з таких частин як розвиток самоаналізу й критичного мислення, опанування освітніх програм щодо медіа-грамотності, наявності доступу до об'єктивної та достовірної інформації, отриманої з різних джерел медіа, довіри до якісних медіа.

Ключові слова: стратегія, самодопомога, права людини, агресивне інформаційне середовище, критичне мислення.

Сучасне суспільство піддається постійному, системному впливу великого обсягу різноманітної інформації з різних джерел, включаючи соціальні мережі (наприклад, соціальна платформа, онлайн-платформа, Facebook, Instagram, LinkedIn, Reddit, Twitter, YouTube), аудіовізуальні медіа, онлайн-медіа тощо. Це сприяє перенасиченню інформацією:

- текстові фрагменти у вигляді аналітичних коментарів (не завжди якісні, об'єктивні, в багатьох випадках з вираженим або прихованим політичним підґрунтям);
- пропагандистські сюжети, ролики, звернення тощо, які можуть бути перенасичені емоційними елементами, здатними впливати на свідомість та психічний стан людини;
- подача інформації з ненадійних джерел, відповідно інформація постійно змінюється, простежуються протиріччя, сумнівність (явна або завуальована), маніпуляції та фейкові новини;
- пропаганда, спрямована на соціальні групи, спільноти, суспільство, яка впливає на

свідомість;

- новинні дискурси, медійна комерційна реклама та багато іншого.

Цілком обґрунтовано можна стверджувати, що є підстави для виникнення деструктивного та/або агресивного середовища, яке впливає на емоційний стан та психічне здоров'я, сприяє розвитку стресів, депресії, втрати віри в справедливість у споживачів такого медіапродукта.

Вважаємо, що зазначені процеси породжують декілька питань для реагування та обговорення. По-перше, кожен має право на достовірну інформацію з урахуванням конституційних гарантій, тобто гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження поглядів і переконань – стаття 34 Конституції України, а основні принципи інформаційних правовідносин визначені у статті 2 Закону України «Про інформацію» [1]. По-друге, необмежений простір розповсюдження інформації у цифровому середовищі ускладнює контроль за дотриманням законодавства про інформацію. Інтернет безмежний, а ресурси Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, яка здійснює державне регулювання, нагляд і контроль у сфері медіа – ні. Тому, актуалізується питання відповідальності суб'єктів медіа за зловживання правом на інформацію та притягнення винних до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Поширення недостовірної, агресивної інформації, яка є потенційним джерелом шкоди, може порушувати права фізичних, юридичних осіб та інтереси держави, свідчить про можливість введення громадськості в оману, створює загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України тощо. У зв'язку з цим актуалізуються складні питання щодо захисту безпеки країни, честі, гідності, ділової репутації та персональних даних індивіда. Відсутність ефективної національної системи захисту персональних даних, належного механізму притягнення до відповідальності та вимоги ЄС до України на шляху до європейської інтеграції стали підставою для оновлення медійного законодавства та Закону України «Про захист персональних даних» у жовтні 2022 року [3], який містить розширені положення, що спрямовані на удосконалення правової бази для захисту даних.

Інформація як важіль політичного впливу на правосвідомість людини, перетворюється на потужний інструмент маніпулювання зі сторони країни-агресора (рф), яка вже більше десяти років веде проти України військову та агресивну інформаційну війну. Як вижити людині в таких умовах та залишитись зі здоровою психікою? І це запитання не риторичне.

Отже, по-третє, виникає потреба у самопомозі споживачів медіапродукта в агресивному інформаційному середовищі, що є предметом дослідження правників, психологів, журналістів та інших зацікавлених осіб.

Терміни «агресивне інформаційне середовище», «агресивне медіасередовище» є поширеними, особливо з початку широкомасштабної війни в Україні, а діяльність журналістів, політтехнологів, політичних діячів перенасичена агресивною термінологією - «інформаційна атака», «інформаційні загрози, ризики» і т.п. та словами - «страх», «паніка», «тривога», «катастрофа», «трагедія», «теракти», «знищення», «руйнування» тощо, які здатні активізувати негативні емоційні реакції.

Потребує уточнення питання щодо розпізнавання агресивного інформаційного середовища. Науковці виокремлюють певні ознаки агресивності, як-то: 1) множинність смислів, поєднання і взаємодія різних дискурсів в одному комунікаційному просторі і т. ін.); 2) ненадійність інформації; 3) віртуальної формат; 4) надмірна афективність (емоціо-, тривого- і стресогенність); 4) висока маніпуляційна здатність [2]. Такий підхід прийнятний, оскільки допомагає зрозуміти суть інформаційної агресивності та на підставі цього сформулювати, удосконалити складові самопомози, яка має бути спрямована на збереження психічного здоров'я, здатність аналізувати інформацію та відновлення відчуття емоційного благополуччя. В широкому розумінні проблематики доречно говорити про стратегію самопомози. Словник української мови надає таке тлумачення слова «стратегія» - спосіб дій, лінія поведінки когонебудь [4]. На нашу думку, питання щодо стратегії можна формувати, розвивати в декількох напрямках, на рівні конкретної людини, на національному рівні з урахуванням міжнародної

практики, тобто це має бути комплексний, системний підхід.

Словник української мови тлумачить слово «самодопомога» як перша допомога, яку потерпілий надає собі [4]. Отже, потрібно акцентувати увагу на певних способах дій (поведінці), які особа може вчиняти для самозахисту від агресивного інформаційного середовища, а такий захист має підкріплюватися правовими механізмами.

На підставі аналізу зазначеної теми та враховуючи певні напрацювання науковців, вважаємо, що самодопомога може складатися з декількох складових:

1. *Необхідності розвитку самоаналізу та критичного мислення* (тут і далі курсив авторів – Л.З., І.З.). В умовах поширення дезінформації, маніпуляцій, постправди важливо розвивати навички критичного мислення та аналізу інформації. Критичне мислення - це система суджень, яка дозволяє аналізувати інформацію таким чином, щоб на її підставі ухвалювати раціональні рішення [5]. В загальному форматі – це здатність відрізнити факти від суб'єктивних думок, правдиву інформацію від неправдивої та сприймати все об'єктивно, розуміти що завжди є альтернативні думки. Це можна робити на підставі самоаналізу (рефлексивності), обґрунтованості, контрольованості, узагальнення, висновків, тобто це здатність думати неупереджено, раціонально, спираючись виключно на факти, перевірену інформацію. Ключове в цьому є те, що критичне мислення – це здатність думати. Таким чином, схильність і наявність критичного мислення – це навичка, відповідно її потрібно системно розвивати з дитинства, зі школи й підтримувати в дорослому житті.

Фахівці пропонують три інструмента для розвитку критичного мислення, зокрема: усе прочитане, почуте, побачене варто піддавати сумніву; пам'ятати, що ми бачимо світ через власне відображення, отже, потрібно вивчати когнітивні викривлення і не давати їм заманити себе у пастку; потрібно ставати на бік опонента та доводити чи правильна його точка зору [5]. Вважаємо такий висновок учених є обґрунтованим і вартим уваги.

Таким чином, за допомогою критичного мислення людина може точніше оцінювати інформацію, враховуючи кілька ключових аспектів – джерело інформації та його незалежність, достовірність і контекст інформації, об'єктивність.

2. *Долучатися до освітніх програм та врахування міжнародного досвіду.* Міжнародні та різні неприбуткові організації проводять освітні кампанії з метою підвищення критичного мислення та медійної грамотності. Так, Європейська Комісія фінансує проєкт «Медійна грамотність для всіх» (Media Literacy for All). В рамках проєкту проводяться навчальні семінари, вебінари та інші заходи з підвищення медійної грамотності серед різних груп населення.

Програма «Громадське медійне виховання» (Citizen Media Literacy) реалізується ООН та спрямована на розвиток медійної грамотності серед молоді та дорослих в певних країнах. Вона включає створення навчальних матеріалів, тренінги для вчителів та родин, а також розробку інтерактивних онлайн-ресурсів.

Впровадження проєктів з розвитку медійної грамотності в різних країнах світу реалізується під патронатом ЮНЕСКО. Ще в 2017 році у медіа-просторі була розмішена інформація ЮНЕСКО про п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності [6]. ОБСЄ здійснює програми з медійної грамотності та навчання журналістів, а також забезпечує підтримку організацій громадянського суспільства у сфері медіа.

Також діє проєкт Європейського Союзу з медійної грамотності (EU Media Literacy Project). Проєкт спільно реалізується країнами-членами Європейського Союзу та його партнерами для підвищення рівня медійної грамотності серед громадян.

Країни Групи семи (G7) ведуть спільні дії щодо розробки та реалізації стратегій боротьби з дезінформацією та маніпуляціями в мережі Інтернет. Цей перелік можна продовжувати у тому числі й на рівні окремих країн, наприклад, досвід Канадського центру цифрової та медійної грамотності, досвід медіаграмотності у Фінляндії і ін.

Ці приклади показують, як різні міжнародні організації співпрацюють з країнами та міжнародними партнерами для розвитку стратегій самопомоги в агресивному інформаційному середовищі. Спільна робота допомагає обмінюватися досвідом, ресурсами та

кращими практиками для ефективної боротьби з дезінформацією, підтриманням та розвитком медіаграмотності.

Деякі з вищевказаних програм діють і в Україні. Однак, як приклад, доречно звернути увагу на те, що з 2022 року в Україні започатковано комплексну програму «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», яка спрямована на розвиток та зміцнення навичок критичного мислення та інформаційної гігієни задля посилення стійкості до дезінформації, маніпуляцій та пропаганди [7]. Програма виконується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) за підтримки Посольства США в Україні та Міністерства закордонних справ і міжнародного розвитку Великої Британії у партнерстві з Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури та інформаційної політики України та Академією української преси.

Програма включає декілька проєктів – «Вивчай та розрізняй: посилення стійкості та протидія дезінформації під час війни» (2022-2023), «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність в світі. Посилення стійкості до дезінформацій та маніпуляцій» (2022-2025) [7]. В загальному форматі проєкти спрямовані на співпрацю з закладами загальної середньої освіти, вищої освіти, інститутами післядипломної педагогічної освіти, державними службовцями, внутрішньо переміщеними особами та іншою аудиторією. В ході реалізації цих проєктів було залучено понад 20,000 освітян, державних службовців, журналістів та лідерів громад, 1,558 шкіл, а також понад 84,000 учнів та учениць [7]. Позитивний досвід було поширено на інші країни.

Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) розроблено онлайн-курс з медіаграмотності VeryVerified (доступний трьома мовами – українською, англійською та російською), який розміщено на платформі онлайн-освіти EdEra та інших ресурсах. Курс надає практичні навички медійної та інформаційної грамотності. Окрім зазначеного є й інші проєкти.

В Україні створено українську громадську організацію – Інститут масової інформації (ІМІ) – журналістський аналітичний центр, діяльність якого, з-поміж іншого, націлена на посилення журналістського контролю (фактчекінгу). Перевірка інформації спрямована на виявлення невідповідності між реальними подіями та фактами. Згідно з українським виданням tyzhden.ua найавторитетнішими українськими фактчекінговими організаціями станом на 2020 рік були, наприклад, VoxUkraine, Антологія Брехні від VoxCheck, StopFake, Детектор медіа та інші [8].

3. *Наявність доступу до об'єктивної та достовірної інформації.* Це може бути забезпечено налагодженою роботою незалежних медійних органів або агентств, які надають об'єктивну та достовірну інформацію для громадян.

Окремою складовою самопомогі від агресивного інформаційного середовища має бути, по-перше, захист журналістів від цензури та політичних переслідувань, але на основі відповідальності за інформацію, яку вони поширюють. По-друге, розробка технологій, методів для виявлення та ефективної боротьби з дезінформацією в цифровому просторі, посилення журналістського контролю, зокрема фактчекінгу.

Таким чином, зазначена тема є складною, потребує комплексного підходу зі сторони правників, психологів, працівників медіа, держави, недержавних організацій та міжнародного співтовариства. Мета – забезпечити доступ до об'єктивної інформації, підвищити медійну грамотність та захистити громадян від дезінформації та маніпуляцій, що сприяє самопомозі споживачам медіапродукту в умовах агресивного інформаційного середовища.

Умови російсько-української війни вимагають оперативного реагування на дезінформаційні загрози та російські пропаганду, оскільки все це цілеспрямовано впливає на правосвідомість та є загрозою для національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 11.03.2024).

2. Петрунко О.В. Агресивне медіасередовище: якісний і змістовий дискурси. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/364/1/O_V_Petrynko_AMEQaS.pdf (дата звернення: 11.03.2024).
3. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI, поточна редакція від 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 11.03.2024).
4. Словник української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/> (дата звернення: 12.02.2024).
5. Грінцова А. Критичне мислення – поради з розвитку. URL: <https://happymonday.ua/jak-rozvyynuty-krytychne-myslennja> (дата звернення: 12.03.2024).
6. MediaSapiens. ЮНЕСКО опублікувало п'ять принципів медійної та інформаційної грамотності. URL: <https://ms.detector.media> (дата звернення: 14.03.2024).
7. Програма «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність». Сайт Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/> (дата звернення: 14.03.2024).
8. Про: фактчекінг. DBpedia. URL: <https://dbpedia.org/page/Fact-checking> (дата звернення: 14.03.2024).

Annotation. The presence of an aggressive information environment is part of our reality, and since the beginning of the large-scale war unleashed by Russia against Ukraine, the situation has become more acute. These and other challenges highlight the issue of self-help for media consumers, which, according to the authors, may consist of such components as self-analysis and critical thinking development, mastering educational programs on media literacy, access to objective and reliable information obtained from various media sources, trust in quality media.

Keywords: strategy, self-help, human rights, aggressive information environment, critical thinking.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ

*Казарян Е. Г.,
викладач кафедри конституційного та
адміністративного права і процесу,
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили.*

Анотація. Відзначено, що збільшення кількості норм, що регулюють діяльність журналістів, може ускладнити процес кваліфікації. Підкреслено, що аналіз судової практики вказує на різноманіття способів перешкоджання журналістській діяльності, включаючи фізичне насильство та загрози. Виявлено необхідність ретельного встановлення фактів і обставин справи для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, журналіст, професійна діяльність, незаконний вплив.

У ст. 62 Конституції України передбачено, що «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [1]. Згідно зі ст. 2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом» [2]. З моменту вчинення правопорушенням злочинної діяння, передбаченого КК України, виникає підстава для його кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність, як складний інститут, відіграє регулятивну, превентивну, каральну та виховну ролі. Важливе значення для судових та правоохоронних органів має ретельне розуміння особливостей кримінальної відповідальності, що допомагає уникати помилок при застосуванні положень кримінального законодавства.

М. Коржанський вказує, що основною сутністю кримінальної відповідальності є її

персоналізований характер, вона притаманна конкретній особі і не є результатом державного примусу або санкції правової норми. Юридична відповідальність ґрунтується виключно на психофізичних та суспільних характеристиках особи, що робить її здатною до відповідальності [3, с. 120].

Ми погоджуємося із думкою А. Головіна про те, що зміст кримінальної відповідальності полягає не лише у тому, що винна особа має нести відповідальність за свої злочинні дії, але й у тому, щоб відбулось відновлення справедливості [4, с. 19]. І. Богатирьов та А. Савченко підкреслюють, що кримінальну відповідальність слід розглядати як реакцію держави на порушення особою кримінально-правової заборони або як правовий наслідок вчиненого кримінального правопорушення [5, с. 136].

У ч. 1 ст. 171 КК України законодавець встановив відповідальність за «незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, незаконну відмову у доступі журналіста до інформації, незаконну заборону висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, а так само будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності», а у ч. 2 ст. 171 КК України – за «вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків або переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю» [2]. Важливо зауважити, що для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 171 КК України необхідним є встановлення зв'язку між переслідуванням журналіста та виконанням ним своїх професійних обов'язків. У ч. 3 ст. 171 КК України передбачено кваліфікуючу ознаку відносно ч. 2 ст. 171 КК України, у якій йдеться про «дії, передбачені ч. 2 цієї статті, якщо вони були вчинені службовою особою з використанням свого службового становища або за попередньою змовою групою осіб» [2].

Таким чином, законодавець у ст. 171 КК України передбачив незаконний вплив на журналіста за умислом (ч. 1 ст. 171 КК України) та метою (ч. 2 ст. 171 КК України) злочинної дії.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» [6] виникають закономірні питання відносно правильності кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістів. До внесення зазначених змін, дії винних осіб, що перешкоджали законній журналістській діяльності способом, який є окремим складом кримінального правопорушення, раніше кваліфікувалися як сукупність різних кримінальних правопорушень. Наприклад, завдання легких тілесних ушкоджень з метою перешкоджання журналісту у виконанні його обов'язків кваліфікувалось за ч. 1 ст. 171 та ст. 125 КК України [7].

У ст. ст. 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України передбачено кримінальну відповідальність за різні форми незаконного впливу на журналістів у зв'язку з їх законною професійною діяльністю. Законодавець підкреслює обов'язковість наявності зв'язку між протиправними діями та журналістською діяльністю потерпілого, тому за зазначеними статтями відповідальність настає за дії, що здійснюються з метою запобігання чи припинення журналістської діяльності, а також ті дії, що є помстою за вже виконані дії. Водночас, визначення спрямованості й мети кримінально-протиправної дії є обов'язковим для правильної кваліфікації за відповідною частиною ст. 171 КК України. У випадках, коли насильство або погроза застосування насильства здійснюється з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, дії винного потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України (залежно від характеру насильства) та ч. 1 ст. 171 КК України. У разі переслідування за вже виконану професійну діяльність журналіста дії винного потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України (залежно від характеру насильства) та ч. 2 ст. 171 КК України. Необхідно пам'ятати і про можливу кваліфікацію за ч. 3 ст. 171 КК України, яка

має місце у випадку вчинення кримінального правопорушення службовою особою або за попередньою змовою групою осіб. В інших випадках дії правопорушника кваліфікуються лише за ст. ст. 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України [8, с. 111].

Слід відмітити, що наявність додаткових спеціальних норм у КК України призвела лише до ускладнення процесу кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень та збільшення їх кількості, але це не означає, що механізм кримінально-правового захисту журналістів став ефективнішим.

Аналіз судової практики вказує на те, що найчастіше перешкоджання журналістській діяльності відбувається через пошкодження або відбирання обладнання, рідше – через застосування погроз або насильства.

Наприклад, вироком Яворівського районного суду Львівської області від 25 вересня 2019 року ОСОБА_6 визнано винним за ч. 1 ст. 171 КК України та виправдано за ч. 1 ст. 129 КК України. Під час засідання постійної комісії з питань економіки, бюджету та фінансів Яворівської районної ради з'явився журналіст газети «Антикорупційний вісник», який заявив, що здійснює відеофіксацію засідання з метою подальшої публікації інформації у ЗМІ та в Інтернеті. ОСОБА_6, знаючи, що ця особа є журналістом і перебуваючи з ним у конфліктних стосунках, підійшов до нього та вимагав знищення зафіксованої інформації. Крім цього, зазначив, що у нього є зброя (пістолет) та двічі пригрозив журналісту вбивством (розстрілом), супроводжуючи свої висловлювання спробами схопити останнього за руки та наблизитися до нього впритул.

Суд визнав ОСОБА_6 винним за ч. 1 ст. 171 КК України, але зауважив, що не було достатніх підстав вважати, що потерпілий мав підстави побоюватися за свою безпеку, оскільки загроза не супроводжувалася жодними конкретними діями. Досліджено свідчення свідків та відеозапис, на якому зафіксовано шарпанину, під час якої потерпілий ухопив обвинуваченого за одяг, але без активного втручання обвинуваченого або демонстрації зброї. Таким чином, факт наявності зброї в обвинуваченого не підтверджує реальності погрози без демонстрації такої [9].

Важливо відзначити, що у слідчій практиці зустрічалися випадки закриття провадження у справі, де в діях підозрюваного не було достатніх ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК України, оскільки потерпілого не вважали журналістом. Враховуючи ці обставини, законність дій журналіста може бути сумнівною.

І. Заєць та С. Марко вказують на значущість визначення суспільного інтересу у випадках притягнення до кримінальної відповідальності за порушення журналістської діяльності. Це має вирішальне значення для оцінки законності дій потерпілого і впливає на кваліфікацію правопорушення. Важливо, що під час досудового розслідування цьому питанню не приділяють достатньої уваги [10, с. 25].

На практиці часто виникають труднощі у кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістів і нерідко допускаються помилки у кваліфікації злочинної дії. У свою чергу, збільшення кількості норм, що регулюють діяльність журналістів, не завжди сприяє полегшенню цього процесу, а частіше ускладнює його.

Таким чином, при розгляді кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти журналістів встановлено, що для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістів необхідно враховувати кваліфікуючі ознаки зазначених діянь. Наявність додаткових спеціальних норм у КК України ускладнює процес кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

3. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монографія. Київ : Атіка, 2004. 216 с.

4. Головін А. С. Кримінальна відповідальність в контексті сучасних тенденцій відправлення правосуддя. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Харків, 11-12 жовт. 2012 р.). Харків : Право, 2012. С. 14-25.

5. Богатирьов І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 133-137.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : Закон України від 14 трав. 2015 р. № 421-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-19#Text>.

7. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 20 лют. 2013 р., судова справа № 130/52/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29447962>.

8. Павликівський В. І. Особливості кваліфікації перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 15(2). С. 109-112.

9. Вирок Яворівського районного суду Львівської області від 25 вер. 2019 р., судова справа № 460/2174/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69765830>.

10. Заєць І. С., Марко С. І. Особливості кримінальної відповідальності за перешкоджання професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 19-30.

Abstract. It was noted that the increase in the number of norms regulating the activities of journalists may complicate the qualification process. It is emphasized that the analysis of court practice indicates a variety of ways of obstructing journalistic activity, including physical violence and threats. The need to carefully establish the facts and circumstances of the case for the correct qualification of criminal offenses against journalists was revealed.

Key words: criminal liability, criminal offense, journalist, professional activity, illegal influence.

СИСТЕМА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСНОВНИХ РЕГУЛЯТИВНИХ ІНСТИТУТІВ, КЕРУЮЧИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЮ ЕКОНОМІКИ

Калініченко З. Д.,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри міжнародної економіки,

природних ресурсів та економіки міжнародного туризму

Запорізький національний університет

Анотація. Глобальна економіка є якісно новим етапом розвитку світової економіки та потребує певної системи інститутів ефективного регулювання взаємовідносин своїх суб'єктів. Однак реагування на виклики світової економічної політики сьогодні не завжди забезпечується діючою системою створених організацій, що потребує суттєвих змін

Ключові слова: глобальна економіка; інститути регулювання; міжнародні організації; зміна принципів; оновлення системи

Глобальна економіка є якісно новим етапом розвитку світової економіки, Така економіка потребує певної системи та власних особливих інститутів регулювання взаємовідносин своїх суб'єктів.

Міжнародні організації та системи ООН є регулятивними інститутами глобальної економіки. Об'єктами глобального економічного регулювання визнаються: торговельна політика; міжнародні валютні відносини; міжнародний економічний розвиток; діяльність

ТНК; міжнародне співробітництво.

Торговельна політика розробляється на основі систематичного аналізу з урахуванням місця країни в конкурентному середовищі та наслідків її входження у глобальну економіку.

Бреттон-Вудська конференція та створений Міжнародний валютний фонд свого часу запровадили новий міжнародний валютний порядок та принципи регулювання міжнародних валютних відносин. Питаннями регулювання на сьогодні є насамперед режим валютних курсів, рівні офіційної міжнародної ліквідності та відповідальність країн із дефіцитом або надлишком платіжного балансу.

Регулювання міжнародного розвитку ґрунтується на застосуванні ефективних економічних заходів для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країн, підтримку таких визначальних секторів національних економік, як експортноорієнтованого сектора промисловості, сільськогосподарського сектора, інформаційної та соціальної сфери.

Регулювання діяльності ТНК забезпечує уникнення оподаткування; гармонізацію пільг урядів-реципієнтів для залучення іноземних інвестицій; контролю за умовами передання технологій. Стратегія транснаціональних компаній визначається рівнем координованості національної політики з глобальною у сферах оподаткування, валютного контролю, митних тарифів.

Координація співробітництва між державами необхідна для розробки та впровадження їх макроекономічної політики щодо міжнародної конкурентоспроможності. Рівень співробітництва може коливатися від обміну інформацією та консультацій до координації політичних рішень.

Основні суб'єкти регулювання глобальної економіки – це найбільш впливові наднаціональні регулятивні інститути — МО ООН, МВФ, група Світового банку, СОТ, що були створені винятково з метою глобального регулювання та управління світовим соціально-економічним розвитком. Систему основних регулятивних інститутів, керуючих глобалізацією економіки, можна представити у такому складі:

Світова організація торгівлі – міжнародний регулятор світової торгівлі;

Міжнародні кредитно-фінансові інститути (передусім група СБ);

Міжнародні валютно-фінансові організації (передусім МВФ);

Міжнародні організації регулювання світового ринку праці та інші

Основні функції у світовій економіці належать трьом регулюючим інститутам: Міжнародному валютному фонду, Світовому банку (Міжнародний банк реконструкції і розвитку) і Світовій організації торгівлі. До регулюючих інститутів глобальної економіки також належать регіональні банки, інституції ООН (Програма розвитку ООН, Конференція ООН з торгівлі і розвитку), але всі вони володіють меншими організаційними і фінансовими ресурсами, щоб впливати на економіку в глобальних масштабах.

Світова організація торгівлі – це міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням. Головними цілями Організації є забезпечення тривалого і стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізація міжнародної торгівлі, поступове скасування митних і торговельних обмежень, забезпечення прозорості торговельних процедур.

СОТ складає організаційно-правову основу системи міжнародної торгівлі. Організація формує міжнародні правила, яких країни-члени повинні дотримуватися при здійсненні торговельних відносин, а також забезпечує умови для проведення багатосторонніх переговорів, направлених на глобальну лібералізацію торгівлі. Основні функції СОТ: бути платформою для торговельних переговорів; слідкувати за виконанням угод СОТ; врегульовувати торговельні суперечки через спеціально розроблений механізм; моніторити національні торговельні режими країн – членів СОТ; забезпечувати співпрацю з іншими міжнародними організаціями.

СОТ стала правонаступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), яка проіснувала з 1947 по 1994 рік і нараховувала 128 членів. У рамках ГАТТ було проведено вісім раундів багатосторонніх переговорів, спрямованих на лібералізацію торгівлі, скасування тарифних обмежень та зниження митних зборів. У ході переговорів були укладені угоди, які є головною складовою нормативно-правової бази СОТ : Генеральна Угода з тарифів та торгівлі (ГАТТ);

Угоди з торгівлі послугами; з прав інтелектуальної власності; про вирішення спорів; про сільське господарство; про застосування санітарних та фітосанітарних заходів; про технічні бар'єри в торгівлі; про процедури імпорту ліцензування; про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи та інші.

Процес вступу України до СОТ розпочався у 1993 році. 2008 року у Женеві відбулося засідання Генеральної Ради СОТ, на якому було підписано Протокол про вступ України до СОТ. Україна набула повноправного членства у цій Організації. Вступ України до СОТ відкрив перспективи для розвитку національної економіки.

Україна входить до складу усіх 22 Робочих груп з приєднання до СОТ нових країн, бере активну участь у переговорних процесах щодо набуття членства новими країнами і завжди підтримує їх вступ до СОТ, вважаючи цю організацію найбільш прийнятним форумом для представлення та відстоювання національних торговельних інтересів. Участь у переговорах з кандидатами на членство в СОТ дає Україні змогу визначати можливості та умови відкриття доступу до ринків цих країн для українських товарів та послуг на передбачуваних умовах.

Міжнародний валютний фонд — міжнародна національна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи Організації Об'єднаних Націй. У своїй діяльності МВФ керується статутом, відомим під назвою статті угоди МВФ. Згідно зі Статутом, метою створення МВФ було сприяння міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют, створення багатосторонньої системи платежів і розрахунків, підтримання рівноваги платіжних балансів країн-членів Фонду, вжиття системи заходів, спрямованих на регулювання валютних ресурсів, підвищення ступеня конвертованості валют, надання короткострокових кредитів своїм членам на реорганізацію економіки, на ліквідацію валютних обмежень, організацію консультативної допомоги.

Основними функціями МВФ як регулятивного інституту глобальної економіки є: сприяння міжнародній співпраці в грошовій політиці; розширення світової торгівлі; стабілізація грошових обмінних курсів; кредитування країн.

МВФ надає країнам-членам кредитні ресурси, як правило, на таких умовах: макроекономічна політика уряду повинна бути спрямована на забезпечення активного сальдо платіжного балансу; обмеження державних витрат; фінансування виробничої сфери; бездефіцитність державного бюджету, стримування інфляції; ефективна податкова політика; стабілізація грошового обігу; використання ринкових механізмів та конкуренції; структурна перебудова економіки, роздержавлення, розвиток експортних галузей; забезпечення стабільності політичної влади.

Світовий Банк – це своєрідне кооперативне співтовариство, акціонерами якого є країни-члени. До Світового банку входять лише дві інституції – Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та Міжнародна асоціація розвитку (МАР), в той час як до Групи Світового банку входять, крім двох названих, ще три інституції: Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороння агенція з гарантій інвестицій та Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів.

Відповідно до Декларації тисячоліття Світовий банк зосередив свою діяльність на досягненні цілей розвитку тисячоліття. У перехідний період до третього тисячоліття під егідою ООН були сформульовані вісім цілей, на досягнення яких повинні бути спрямовані зусилля міжнародних організацій. Цілі розвитку тисячоліття включають в себе наступні: ліквідація бідності і голоду; забезпечення загальної початкової освіти; заохочення рівності

чоловіків і жінок та розширення прав і можливостей жінок; скорочення дитячої смертності; поліпшення охорони материнства; боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення сталого розвитку навколишнього середовища; формування глобального партнерства в цілях розвитку.

Міжнародні організації в системі регулювання світових економічних відносин – це об'єднання держав, установ, фізичних осіб, що спільно реалізують програму або мету на основі певних правил і процедур і діяльність яких виходить за національні кордони.

Особливістю міжнародних організацій як суб'єктів системи міжнародних економічних відносин є те, що вони, поряд з державними органами, є *регуляторами* цих відносин. Крім того, на відміну від державних органів, міжнародні організації виконують регулюючі функції на наднаціональному рівні. Як регулятори міжнародні організації мають великий вплив на розвиток і спрямованість міжнародних відносин, оскільки вони залучають в упорядкований процес чимало держав.

Утворення міжнародних організацій є об'єктивним наслідком процесу розвитку світового суспільства. Серед чинників, що ведуть до їх виникнення, виділяють: міжнародний поділ праці, міжнародна економічна інтеграція, політичні стосунки між країнами, глобалізація міжнародних відносин.

Міжнародна економічна інтеграція стимулюється поширенням дії транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків, які, в свою чергу, є наслідком поглиблення міжнародного поділу праці ТНК і ТНБ.

Неабияку роль у формуванні системи міжнародних організацій відіграє політичний чинник. Вирішення багатьох політичних проблем протягом історії людства державні діячі намагались здійснити утворенням союзів держав, блоків, пактів. Найчастіше такі міждержавні утворення мали переважно воєнну спрямованість і розпадалися зі зміною політичної ситуації в світі. І сьогодні є міжнародні організації оборонного характеру (НАТО) або такі, де політичні цілі є переважними.

Серед чинників формування й розвитку системи міжнародних організацій останнім часом дедалі більшого значення набувають глобальні проблеми сучасності. До них відносяться: проблема обмеженості природних ресурсів; екологічна проблема; демографічна проблема; проблема роззброєння; продовольча проблема.

Ще у період після Глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. з'явилися ознаки погіршення динаміки світового розвитку через відновлення протекціоністських заходів, транскордонних бар'єрів для руху товарів, послуг, капіталів, людей, що дало підстави для встановлення нового порядку розвитку світових процесів – деглобалізації, утворення нових центрів політичного та економічного тяжіння. Водночас саме під впливом торговельних та технологічних протистоянь між США та Китаєм – почали формуватися новітні виклики світової економічної політики, реагування на які не завжди відбувається у рамках чинних глобальних інститутів, що спричиняє значні соціально-економічні втрати як окремих економік, так і світової економіки загалом. Війна проти України продемонструвала як політична криза може призвести до шоків на інвестиційних ринках, посилити прояви неспроможності ринків навіть у стабільних розвинутих країнах.

Сформувався ідеологічні передумови ревізії потреб і рівня дотримання вимог певних міжнародних інститутів. Причому в умовах посилення ризиків для безпеки окремих країн і навіть системи глобальної безпеки, поставивши таким чином під сумнів доречність подальшого дотримання економічного порядку, завдяки якому і відбувався розвиток в останнє півстоліття.

Сьогоднішні вимоги пов'язані з виникненням нових технологічних, торговельних союзів між партнерськими країнами. Характерним прикладом слугують Chip Alliance (США, Японія, Тайвань і Корея), або Глобальне інфраструктурне партнерство G7 (G7 Partnership for Global Infrastructure Investments), які стартували під впливом політичних і воєнних процесів. Особливої актуальності такі інституційні напрями глобального управління набувають в умовах реалізації цілей безпеки, створення нових ресурсних

потоків, відмови від традиційних способів економічного зростання.

Список використаних джерел:

1. Якименко Ю., Юрчишин В. Ідеологічні особливості оновлення економічних свобод Центр Разумкова в рамках Програми сприяння громадській активності Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Київ, 2024

2. Глобальна економіка: навч. посібник Вдовенко Н.М., Богач Л.В., Гераймович В.Л., Кваша К.С., Павленко М.М. Київ: НУБіП України, 2017. 319 с.

Abstract. The global economy is a qualitatively new stage in the development of the world economy and requires a certain system of institutions to effectively regulate the relations of its subjects. However, responding to the challenges of world economic policy today is not always ensured by the existing system of established organizations, which requires significant changes

Keywords: global economy; regulatory institutions; international organizations; change of principles; system update

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Князькова Л. М.,

*кандидат юридичних наук,
доцент, доцентка кафедри права,
Маріупольський державний університет*

Анотація. Досліджено проблеми гендерної рівності у соціально-забезпечувальних відносинах. Проаналізовано судову практику Європейського суду з прав людини щодо гендерної рівності у соціальному забезпеченні. Зроблено висновок про те, що принцип рівного ставлення до чоловіків та жінок необхідно закріпити у національних нормативних актах, а саме у Соціальному Кодексі України, про необхідність прийняття якого стверджують як науковці так і практики.

Ключові слова: гендерна рівність, соціально-забезпечувальні відносини, пенсійний вік, страховий стаж.

У період реформування законодавства України з метою імплементації Європейських цінностей все частіше постає питання рівності громадян України перед законом. Стаття 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що користування правами та свободами, визнаними в Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [1].

У Конституції України цей принцип знайшов відображення у статті 24, яка містить положення про те, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [2]. Конституція України у статті 46 також закріплює право громадян на соціальний захист та встановлює види соціального забезпечення. Зокрема, закріплюється право на забезпечення у старості, при втраті годувальника, у разі втрати повної чи часткової працездатності, а також у випадку безробіття, що сталося з незалежних від громадянина причин [2]. Соціальне забезпечення в Україні базується на рівності прав громадян, як жінок так і чоловіків, на соціальний захист; на врахуванні результатів трудової діяльності кожного працівника при визначенні розміру пенсії шляхом встановлення залежності розміру пенсії від страхового

стажу. Встановлення в Україні засад державної політики, спрямованої на забезпечення прав людини, покликало здійснити пошуки ефективного правового механізму закріплення цих прав та реального їх дотримання, що є головним завданням демократичної держави. У механізмі забезпечення прав людини, в тому числі у сфері соціального забезпечення, особливе місце посідає гендерний аспект. Як наголошувалося раніше, дбаючи про забезпечення соціальних прав людини та гідних умов її життя, Конституція України встановила, що не може бути привілеїв чи обмежень, зокрема, за ознакою статі. З одного боку, громадян як чоловічої, так і жіночої статі наділено однаковими правами у соціальній сфері та забезпечено рівні умови їх здійснення. Але, з іншого – гендер передбачає і відмінності та їх межі у правах і гарантіях, котрі зумовлені різною статтю людини. Це визначається реальними потребами як чоловіка, так і жінки. Проблема досягнення гендерної рівності між чоловіками і жінками досі не вирішена і залишається актуальною.

Не дивлячись на всі труднощі, у тому числі і військову агресію з боку росії, Україною здійснюється комплекс заходів, пов'язаних з удосконаленням системи соціального забезпечення, головна мета при цьому – підвищення державних гарантій у досягненні більш високих соціальних стандартів у пенсійному забезпеченні громадян, як жінок так і чоловіків. Однак, ще досі в Україні має місце порушення принципу рівності між чоловіками і жінками у доступі до соціального розподілу. Цьому є певні причини. Так, дослідження економістів та соціологів показують, що економічне становище жінок є гіршим, ніж чоловіків: серед безробітних більша кількість жінок; має місце фемінізація бідності, більше жінок, ніж чоловіків перебуває у вимушених відпустках; більшість серед тих, хто працює неповний робочий день, – жінки; виконання материнської функції стоїть на перешкоді службової кар'єри та на подальшому соціальному забезпеченні; жінки зазнають дискримінації при прийомі на роботу; на керівних посадах жінок менше, ніж чоловіків. У жінок очікувана тривалість життя більша, ніж у чоловіків. Це впливає на розмір пенсії жінок та чоловіків за наявності однакових пенсійних накопичень.

Статистика показує, що заробітна плата у жінок нижча за заробітну плату чоловіків. Тривалість їх страхового стажу і накопичень також у більшості випадків менша, що пов'язано з материнством. Разом з тим, існує й проблема захисту чоловіків, оскільки тривалість їх життя на 10-12 років менша за тривалість життя жінок. Пенсійне забезпечення пов'язане та взаємодіє з трудовим правом. Трудові відносини в багатьох випадках передують відносинам соціального забезпечення, а отже пенсійного, або існують поряд з ними. Дискримінацією на робочому місці вважається негативне ставлення до співробітників з боку роботодавців на підставі особистих характеристик, які не мають прямого відношення до професійної діяльності [3].

Наявність трудових відносин в минулому або тепер є, певна річ, умовою реалізації права на матеріальне забезпечення, а також підставою для встановлення диференційованих розмірів забезпечення різних категорій працівників. Тому слід визнати за необхідність, в першу чергу, проведення гендерної експертизи трудового законодавства. Необхідно встановити та закріпити правовий механізм забезпечення у сфері зайнятості, оплати праці, можливості кар'єрного росту жінки тощо.

Розв'язання проблем у сфері соціального забезпечення можливе шляхом дотримання на практиці конституційного принципу рівності прав жінки і чоловіка, забезпечення жінкам реального доступу до всіх видів діяльності, рівності прав та можливостей жінок і чоловіків на ринку праці; попередження безробіття серед жінок; оцінки загальної потреби в робочих місцях та формування ринку професій як для чоловіків, так і для жінок тощо.

Відмінність у визначенні пенсійного віку для чоловіків та жінок було запроваджено ще у радянському союзі у 1956 році з прийняттям Закону «Про державні пенсії». Ця відмінність була зумовлена не так різницею в оплаті праці чоловіків та жінок, як традиційно неоплачуваними обов'язками жінки удома з догляду за родиною. Отож, метою встановлення нижчого пенсійного віку для жінок було виправлення фактично нерівного

становища між чоловіками та жінками. Тому такий підхід був об'єктивно виправданий з погляду ст. 14 Конвенції. Відмінності пенсійного віку для чоловіків та жінок залишалися виправданими доти, доки не почали відбуватися соціальні зміни у побуті та сімейному житті загалом, які поліпшували істотним чином становище жінки. Такі зміни проходили поступово. Але насправді важко або й навіть неможливо встановити якийсь конкретний момент, коли потреба компенсувати невідгдний соціальний стан жінок обернулася вже несправедливістю щодо чоловіків, оскільки була пов'язана зі встановленням для них вищої межі пенсійного віку.

Слід відзначити, що встановлення рівних умов виходу на пенсію є актуальним і для країн ЄС. Європейський суд з прав людини при розгляді справи «Андрале проти Чеської Республіки» зазначив, що такий підхід законодавця у встановленні різного вікового бар'єру виходу на пенсію для чоловіків та жінок переслідує законну мету – компенсувати жінкам фактичну нерівність і труднощі, спричинені наявністю особливих історичних умов на теренах колишньої Чехословаччини, коли жінки були змушені доглядати дітей, вести домашнє господарство та ще й працювати повний робочий день. Стаття 14 не забороняє державам по-різному ставитися до окремих груп з метою виправлення «фактичної нерівності» між ними, адже в певних обставинах неспроможність виправити нерівність шляхом іншого поведження сама по собі може призвести до порушення цієї статті [4]

Важливим є те, що 5 березня 2020 року Європейська комісія затвердила Стратегію гендерної рівності 2020-2025. Це документ, яким керується Європейський Союз у формуванні гендерної політики. Одним з напрямів дій такого документа є процвітання в гендерно рівній економіці. Це означає, що політика згуртованості ЄС підтримує підприємництво жінок, їх реінтеграцію на ринку праці та гендерну рівність у конкретних, стереотипно традиційних чоловічих галузях. Також планується, що цілеспрямовані заходи, що сприятимуть участі жінок в інноваціях, будуть розроблені для усунення гендерного розриву в оплаті праці та пенсіях [5].

Різниця в державному пенсійному віці між чоловіками та жінками також мала місце у Великобританії. Спочатку вона мала на меті виправити несприятливе економічне становище жінок. Вона продовжувала бути розумно та об'єктивно виправданою на цій підставі до того часу, поки соціальні та економічні зміни не усунули потребу в особливому ставленні до жінок [6].

Правовими підставами для заборони дискримінації в Україні є Конституція України, Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», Закон «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (захищає, серед іншого, від дискримінації за ознакою інвалідності), Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (захищає від дискримінації за ознакою статі), Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (захищає, серед іншого, від дискримінації за ознакою належності до ВПО). Також норми, що забороняють дискримінацію, містяться у всіх галузевих законах України.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше 15 років по 31 грудня 2017 року. Починаючи з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років мають особи за наявності страхового стажу, зокрема, з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року – не менше 30 років. А починаючи з 1 січня 2028 року – не менше 35 років. Таким чином, з квітня 2021 року пенсійний вік для жінок збільшився до 60 років, тому вік і правила виходу на пенсію у чоловіків і жінок стали однакові. Однак наявність дискримінаційних норм за ознакою статі в соціально-забезпечувальному законодавстві ще досі є. Наприклад, Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення» в окремих випадках надання соціального забезпечення передбачає різні вимоги до страхового стажу для чоловіків та жінок (ст. 28, 33 згаданого Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») [7]. Такі норми не

відповідають вимогам Директиви Ради № 79/7/ЄЕС від 19.12.1978 року та положенням національного законодавства, що гарантують рівність, в тому числі й за ознакою статі та потребують зміни шляхом встановлення однакових вимог до страхового стажу для чоловіків та жінок [8].

Слід відзначити, що питання гендерної рівності у сфері соціального забезпечення, що є складною системою, має свої особливості, адже має бути збережено баланс. Відтак, широкі межі зазвичай надаються державі, коли це стосується загальних заходів економічної чи соціальної стратегії. Тому будь-які зміни пенсійної системи повинні проводитися поступово, обережно та зважено, оскільки будь-який інший підхід може поставити під загрозу соціальний мир, передбачуваність пенсійної системи та правову визначеність. Водночас просування гендерної рівності сьогодні є головною метою. Для виправдання розбіжностей, заснованих виключно на статевій приналежності, потрібні дуже вагомі причини, особливо серйозні причини або, як іноді кажуть, особливо вагомі та переконливі причини. Зокрема, посилення на традиції, загальні припущення чи переважаючі соціальні погляди в конкретній країні є недостатнім виправданням відмінності у ставленні за ознакою статі. Наприклад, держави не можуть нав'язувати традиції, які впливають з ідеї, що чоловік відіграє домінуючу роль, а жінка – другорядну роль у сім'ї. Отже, коли відмінність у поводженні ґрунтується на статі, межі розсуду, надані державі, є вузькими.

Таким чином, слід констатувати, що Україна поступово реалізує принцип рівного ставлення до чоловіків і жінок з питань соціального забезпечення в національне законодавство та практику його застосування лише у певній частині. На наш погляд, потребує закріплення принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у національних нормативних актах, а саме у Соціальному Кодексі України, про необхідність прийняття якого стверджують як науковці, так і практики.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950р., ратифікована Україною 17.07.1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 23.03.2024).
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96> (дата звернення: 23.03.2024).
3. Дайджест практики ЄСПЛ щодо питань дискримінації на роботі. URL: [https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B_%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE_%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%96%20\(2\).pdf](https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B_%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE_%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%96%20(2).pdf) (дата звернення 21.03.2024).
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 20.06.2011 «Андрале проти Чеської Республіки». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103548> (дата звернення 21.03.2024).
5. Шлях до рівності: стратегія гендерної рівності Європейського Союзу 2020-2025 (Ч.1) URL: [https://jurfem.com.ua/shlyah-do-rivnosti-strategia-gendernoi-rivnosti2025ch1/#:~:text=5%20%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F%202020%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0,%E2%80%932019%20\(SEGE\)%E2%80%9D](https://jurfem.com.ua/shlyah-do-rivnosti-strategia-gendernoi-rivnosti2025ch1/#:~:text=5%20%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F%202020%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0,%E2%80%932019%20(SEGE)%E2%80%9D) (дата звернення 23.03.2024).
6. Рішення Європейського суду з прав людини «Стек та інші проти Сполученого Королівства». URL: <https://rm.coe.int/11-stec-and-others-v-the-united-kingdom-decision-06-07-2005-/16806b592a> (дата звернення 23.03.2024).
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 року 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 21.03.2024).
8. Яковець І. Стандарти ЄС у сфері соціального забезпечення: провадження в Україні та

Європі. URL: <https://jurfem.com.ua/standarty-yees-u-spheri-sotszabezpechennya/> (дата звернення 23.03.2024).

Abstract. The problems of gender equality in social security relations have been studied. The judicial practice of the European Court of Human Rights regarding gender equality in social security is analyzed. It was concluded that the principle of equal treatment of men and women must be enshrined in national normative acts, namely in the Social Code of Ukraine, the necessity of which is affirmed by both scientists and practitioners.

Key words: gender equality, social security relations, retirement age, insurance experience.

ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

Кохан В.П.,

кандидат юридичних наук,

старший дослідник,

завідувач відділу правового регулювання

структурно-технологічного розвитку економіки

Науково-дослідного інституту правового

забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

Анотація. Наукова робота присвячена розгляду питань захисту трудових прав ветеранів війни. Вкрай важливою є підтримка ветеранів під час переходу від військової служби до цивільного життя. Одним із видів такої підтримки має стати забезпечення захисту трудових і соціальних прав ветеранів війни, удосконалення чинного механізму захисту прав в трудовому праві з огляду на потреби ветеранів війни.

Ключові слова: ветерани війни, трудові права, захист трудових прав.

Трудовому праву іманентно властива захисна функція, захист трудових прав і законних інтересів становить призначення цієї галузі права, з огляду на важливість виконання державою соціальних функцій і забезпечення соціально-правового захисту працівників. Актуальність захисної функції трудового права залишається незмінною, особливо в аспекті триваючої російсько-української війни і виникнення низки проблем, пов'язаних із захистом трудових прав працівників в умовах мобілізації, а також дотриманням і захисту трудових і соціальних прав осіб, звільнених з військової служби, які повернулись до мирного життя.

Захист трудових прав – комплексне поняття, яке у науці трудового права розглядають як «сукупність правових способів та правових форм запобігання або припинення порушень трудових прав та правових інтересів їхніх носіїв та передбачає відновлення порушених трудових прав і відшкодування завданої працівникам шкоди» [1, с. 70]. Згідно із ч.1, 2 ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2].

У юридичній літературі поняття захисту трудових прав працівників розглядають у широкому і вузькому його сенсах. Захист трудових прав працівників у вузькому сенсі слова – це забезпечення дотримання трудових прав, захист їх від порушень, у тому числі і профілактика, відновлення незаконно порушених прав і встановлення трудовим законодавством і діями відповідних органів реальної ефективної відповідальності працедавців і їх представників (адміністрації) за порушення трудового законодавства, його невиконання, тобто за порушення трудових прав працівників. У широкому сенсі під захистом трудових прав працівників слід розуміти реалізацію захисної функції трудового права, яка, у свою чергу, відображає захисну функцію держави [3, с. 111].

Отже, кожна людина має право на захист, водночас право на захист – це ще не

безпосередньо захист порушених трудових прав працівника. Реалізацію свого права на захист порушених трудових прав працівник може здійснити в різних формах та шляхом використання різних правових засобів захисту [4, с. 132]. Як справедливо вказує М.І. Іншин, «право працівника на захист своїх трудових прав є правовою можливістю працівника використовувати з метою захисту своїх трудових прав встановлені в нормативно-правових актах примусові дії або звернутися до відповідних компетентних державних чи міжнародних органів, інституцій та осіб щодо подальшої реалізації свого права на захист із метою відновлення порушених трудових прав» [4, с. 132].

Очевидно, що для застосування передбаченого Конституцією України права на захист у сфері праці необхідна сукупність передумов, система правових елементів, які становлять собою механізм захисту трудових прав і законних інтересів. Якщо розуміти механізм захисту трудових прав як систему, то в її складову входять такі елементи, як суб'єкти, правові норми і форми захисту [5, с. 180]. До механізму захисту трудових прав, вважаємо, варто віднести також процедури захисту, які визначаються обраною формою захисту – судовою, адміністративною або іншою.

Таким чином, право на захист у трудовому праві слід розуміти у суб'єктивному і об'єктивному значеннях. Як суб'єктивне право, захист прав і законних інтересів в трудовому праві – це сукупність правомочностей із володіння, користування і розпорядження, врегульованих правом, які втілюються у правовідносини захисту. У об'єктивному значенні право на захист – це встановлені нормативно-правовими актами передумови реалізації суб'єктивного права на захист: нормативна основна права на захист, передбачені форми і процедури захисту, визначення суб'єктів захисту.

На сьогодні український ринок праці не готовий до появи значної кількості працівників, які мають військовий досвід, тому вкрай важливою є підтримка ветеранів під час переходу від військової служби до цивільного життя. Одним із видів такої підтримки має стати забезпечення захисту трудових і соціальних прав ветеранів війни, тобто удосконалення чинного механізму захисту прав в трудовому праві з огляду на потреби ветеранів війни.

Питання захисту прав ветеранів війни актуалізуються у зв'язку із зміною законодавства про працю, введенням нових підстав звільнення у Кодекс законів про працю України [6], появою у трудовому праві нових інститутів, зокрема, інституту призупинення трудового договору, появою нових видів трудових договорів – трудового договору з нефіксованим робочим часом як форми нестандартної праці тощо.

Як бачимо, останнім чином відбулися значні зрушення у правовому унормуванні трудових відносин, зокрема, і у механізмі захисту трудових прав, оскільки правові норми є елементом механізму захисту трудових прав. Трансформація механізму захисту трудових прав, крім, правової основи, стосувалася й інших його складових – форм і процедур захисту, а також суб'єктів захисту.

Щодо форм захисту порушених трудових прав, під ними розуміється порядок юридичної діяльності із захисту порушених трудових прав і інтересів. Форма пов'язується з суб'єктом, який уповноважений здійснювати такий захист. Воєнний стан передбачає вичерпний перелік таких суб'єктів, до яких відбувається звернення зі скаргою: до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до суду [5, с. 180].

Правовий режим воєнного стану позначився і на такому елементі механізму захисту трудових прав, як процедури захисту. Приміром, Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 року [7] обмежується право на страйк, встановлене у статті 44 Конституції України. Страйк – це процедура захисту, яка застосовується колективно працівниками з метою захисту своїх трудових прав.

Певні зміни відбулися у адміністративних процедурах захисту. З 19 липня 2022 року Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

оптимізації трудових відносин» від 1 липня 2022 року № 2352-IX запровадив позапланові заходи державного нагляду (контролю) органами Держпраці за додержанням законодавства про працю юридичними особами незалежно від форми власності, виду діяльності, господарювання та фізичними особами, які використовують найману працю, в частині додержання вимог цього Закону, а також з питань виявлення неоформлених трудових відносин та законності припинення трудових договорів, які здійснюються за заявою працівника або профспілки (ч. 1 ст. 16) [8].

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що захист трудових прав – один із центральних інститутів трудового права, норми якого сприяють ефективній реалізації права на працю усіх категорій працівників. Трудове право не може вважатися забезпеченим належним чином, якщо у разі його порушення не передбачено застосування нормативно визначених форм і способів захисту уповноваженими суб'єктами захисту.

Механізм захисту трудових прав – це гнучка система елементів, яка адаптується до викликів сфери праці, зокрема, нині є необхідність захисту трудових і соціальних прав ветеранів війни як вразливої категорії працівників. Результативність захисту трудових прав та інтересів працівників з числа ветеранів війни полягає у правових можливостях обрання ними різних форм захисту і звернення до відповідних суб'єктів захисту, що спричинює потребу у науковому осмисленні складових механізму захисту трудових прав ветеранів війни.

Список використаних джерел:

1. Бурак В.Я. Правовий механізм захисту трудових прав і законних інтересів працівників: дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.05. Львів, 2021. 500 с.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Іншин М.І. Науково-теоретичне ґрунтування поняття форм захисту трудових прав працівників. Європейські перспективи. 2012. Вип. 2. Ч.2. С. 110-114.
4. Іншин М.І. Захист трудових прав працівників: аналіз законодавства. Вісник Запорізького національного університету. 2015. № 2 (II) С. 129-133.
5. Кузнецова М., Ананьєв С., Сафонова Т. Механізм захисту трудових прав в період воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 178-181. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.32>.
6. Кодекс законів про працю України. Закон № 322-VIII від 10 грудня 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України № 2136-IX від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

Abstract. The study is devoted to the protection of labour rights of war veterans. It is extremely important to support veterans during the transition from military service to civilian life. One of the types of such support should be ensuring the protection of labor and social rights of war veterans, and improving the current mechanism of rights protection in labor law with due regard to the needs of war veterans.

Keywords: war veterans, labour rights, protection of labour rights.

ЩОДО ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

Кравченко І. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління факультету
суспільних та прикладних наук

Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила», адвокат.

Анотація. Розглянуто проблему визначення поняття особистих немайнових прав працівника, які за своїм змістом є й окремим структурним утворенням, і структурним базовим елементом, як окремої групи (класу) системи особистих немайнових благ фізичної особи, так і в загальній системі прав людини. Сутність і зміст будь-яких соціальних, правових явищ, якими є особисті немайнові права працівників, як відповідні правові цінності, повною мірою може розкритись тільки завдяки дослідженню їх характерних об'єктивних ознак, що відображало б та забезпечувало їх внутрішню диференціацію й зовнішню єдність.

Ключові слова: роботодавець, найманий працівник, трудовий договір, особисті немайнові права працівника, особисті немайнові блага.

Зважаючи на фундаментальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві щодо пріоритету окремої людини та її прав та з огляду на потреби суспільного розвитку, питанням правового регулювання особистих немайнових відносин приділяється підвищена увага правничої науки. Акцентування на особистості найманого працівника актуалізує проблемність його особистих прав, адже це поєднання проблем і правового, і виробничого, і соціального, і психологічного характерів. Водночас, сучасне законодавство України не передбачає акцентованого нормативного регулювання правовідносин, що виникають унаслідок користування працівниками їхніми особистими немайновими благами, як об'єктами трудових правовідносин та суб'єктивних особистих немайнових прав. Нематеріальні блага працівників та відповідні їм особисті немайнові права є невід'ємними атрибутами кожної особи в процесі її трудової діяльності; належать їй з моменту настання трудової право-дієздатності; є невідчужуваними; не мають вартісного (оплатного) характеру. Вони дозволяють індивідуалізувати особистість працівника, створити умови для його автономного благополучного існування, нормального фізичного та психічного розвитку, забезпечення його свободи, недоторканності приватного життя під час виконання нею трудових функцій [1, с. 208].

Виокремлення особистих немайнових прав здійснювалось з основних прав людини. Так, якщо особисті немайнові права громадян регулюються конституційним правом, цивільне право регулює особисті немайнові права фізичної особи, а, відтак, трудове право – основні немайнові права працівника. Зважаючи на те, що «хазяйська влада», яка належить роботодавцю, від самого початку робить працівника залежною стороною в трудових відносинах, саме особисті права працівника перебувають у вразливому становищі і потребують першочергового правового регулювання та захисту. Тож, вочевидь, більшість особистих немайнових прав працівників цивільним законодавством регулюватися не може, наприклад, права, що пов'язані з трудовою мобільністю; професійним розвитком; рівністю можливостей щодо просування по роботі та захистом від дискримінації у сфері праці; захистом від безробіття та сприяння у працевлаштуванні тощо. Навіть більше, реалізація трудової функції за трудовим договором, на відміну від виконання зобов'язань за цивільно-правовим договором, може мати виключно особистий характер. Отже, розширення предмета трудового права за рахунок особистих немайнових відносин (будь-якого виду) вбачається цілком логічним та *обґрунтованим*.

Досліджуючи причини правового, психологічного та соціального характеру, що зумовлюють роль та значимість немайнових інтересів у системі трудових прав, у змісті яких основою виступає саме особиста домінанта, можна виокремити наступне. По-перше,

з переходом до інформаційного суспільства в умовах цифровізації, враховуючи поступовий перехід до цифрового документообігу та практично неосяжні можливості постійного контролю роботодавця за працівниками, зростає рівень загроз щодо збереження персональних даних та тиску (маніпуляцій) на останніх, а відтак, збільшується значення права працівника на недоторканність їх приватного (особистого) життя, а в умовах різкого зростання обсягу дистанційної праці – і недоторканність їх приватного житла. По-друге, з поступовим розвитком людини як особистості та, як наслідок, зростання рівня її самооцінки, змінюється сприйняття суспільством та працівниками фактів їх дискримінації, переслідування (домагання), приниження людської гідності, честі та ділової репутації. По-третє, поступовий відхід від концептуальної теорії «людина економічна», за якою особисті економічні інтереси й потреби у виді доходу (заробітної плати) є превалюючим позитивним фактором для працівника. При пошуку роботи (працевлаштуванні), крім рівня та стабільності оплати праці, враховується інноваційність, можливість творчої самореалізації, додаткової (включаючи неформальну) освіти та просування по роботі (службі), а відтак, зростає рівень трудової мобільності та професійного розвитку працівників. По-четверте, унаслідок зміни ціннісних пріоритетів прав людини, які поступово переміщуються зі сфери її суто економічної та фізичної безпеки до суб'єктивного самопочуття та «якості трудового життя» кожної працюючої людини, зростає значимість поваги до працівника (роботодавця та інших осіб) та уваги до його особистих інтересів, а також психологічного комфорту на робочому місці. У сучасних умовах саме ці аспекти здійснюють вирішальний вплив на зростання продуктивності праці, а можливі конфлікти між працівником (як особистістю) та роботодавцем чи іншими особами можливо переважно усунути, якщо своєчасно та розумно задовольнити психологічні та соціальні потреби працівників.

Цілком можливо визначити відповідну специфічність регулювання особистих немайнових прав працівника нормами трудового права. По-перше, наявність специфічних об'єктів – нематеріальні блага (цінності) трудо-правового характеру, на охорону та захист яких спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін трудового договору. По-друге, наявність специфічних суб'єктів, як носіїв певних трудових прав та обов'язків, та специфічність їх становища, що полягає в їх юридичній нерівноправності при формальному декларуванні рівності сторін трудового договору. По-третє, наявність специфічних прав та обов'язків особистого немайнового характеру сторін трудового договору. По-четверте, певна нормативна визначеність та закріплення особистих немайнових прав працівника [2, с. 2-3]. Водночас, слід визнати, що норми чинного трудового законодавства України, які регулюють основні трудові права працівників, не передбачають їх узагальнення за певними ознаками (розподілу на класи (групи) за їх спільними ознаками). Ба більше, ст. 20 проекту Трудового кодексу України, як перспективне трудове законодавство, теж пропонує певний перелік прав працівників, включаючи особисті немайнові; він, хоч і не є вичерпним, але натяк щодо їх класифікації в ньому відсутній [3, с. 20].

Отже, слід констатувати, що всі складові структури самостійних трудових правовідносини: специфічні суб'єкти; об'єкти; права та обов'язки сторін; правові норми, які закріплюють усі перелічені категорії; за наявності конкретних життєвих обставин (юридичних фактів) дозволяють запустити правовий механізм регулювання особистих немайнових відносин між сторонами трудових відносин.

Уперше в Україні питання особистих немайнових трудових прав, як правової категорії, були акцентованим об'єктом дослідження відомих представників одеської правової школи науковців-трудоваків С. В. Вишневецької, І. В. Лагутіної, Г. І. Чанишевої та Р. І. Чанишева тощо. Так, за визначенням І. В. Лагутіної, особисті немайнові трудові права, що виникають у процесі праці, – це суб'єктивні права громадян, які носять абсолютний характер, а їх відмінними ознаками є такі: по-перше, вони не можуть бути оцінені в грошах, тобто за своєю природою мають нематеріальний характер, по-друге,

вони невіддільні від особистості (ці блага не можна подарувати, продати, передати у спадок або іншим чином відділити від особи) і спрямовані на виявлення і розвиток індивідуальних здібностей особистості, по-третє, їх виникнення і припинення не пов'язано з обов'язковою наявністю певної правової підстави [4, с. 241]. С. В. Вишневецька вважає, що особисті нематеріальні права, невід'ємні від особистості, підлягають захисту як від посягань із боку роботодавця, так і в процесі міжособистісного спілкування, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, у тому числі у взаємодії всередині колективу працівників [5, с. 90]. Водночас, Г. І. Чанишева і Р. І. Чанишев зазначають, що особисті немайнові трудові права працівника у своїй основі мають особистісну домінанту, яскраво виражений характер нематеріальних благ людини [6, с. 137].

Як вбачається, до трудових прав, у змісті яких основою виступає зазначена особистісна домінанта, як юридично забезпеченої міри можливої поведінки осіб в сферах фізичного благополуччя та індивідуалізації при використанні найманої праці, можна віднести, наприклад, право на рівне поводження та захист від дискримінації; право на захист персональних даних та недоторканність особистого життя; право на повну та достовірну інформацію; право на захист честі, гідності та ділової репутації; право на просування по роботі тощо. Водночас, повною мірою реалізувати належні людині права, включаючи особисті немайнові під час її трудової діяльності, можна виключно усвідомивши їх цінність, як конкретні та невід'ємні блага, що залежить від рівня інтелектуального здоров'я, розвитку, культури та правосвідомості.

Тож нематеріальні (духовні) цінності працівника, як сторони трудових правовідносин, – це невід'ємні та невідчужувані нематеріальні блага, а також відповідні їм особисті немайнові права, що не мають вартісного (оплатного) характеру, охороняються та захищаються нормами права (включаючи трудове). Зазначені цінності мають дозволити індивідуалізувати особистість працівника, створити умови для його автономного благополучного існування в процесі виконання ним трудових функцій та знаходження в розпорядженні роботодавця, мають забезпечувати нормальний професійний розвиток працівника, його певну фізичну та повну духовну свободи, недоторканність його приватного життя [1, с. 200, 206, 208]. Водночас, сутність і зміст будь-яких соціальних, правових явищ, якими є особисті немайнові трудові права працівника, повною мірою можуть розкритись тільки завдяки виокремленню їх об'єктивних характерних ознак та дозволять обґрунтувати необхідність власного трудо-правового регулювання та захисту особистих немайнових прав у сфері найманої праці. Вочевидь, права працівників, що виникають із приводу їх особистих нематеріальних благ, які забезпечуються правом (правові цінності) і є істотно значущими для них, мають характерні для них ознаки, властивості та риси [7, с. 97].

Розмежування розуміння особистих немайнових прав у трудовому та цивільному праві можна зробити з таких підстав. По-перше, існування специфічних підстав виникнення і припинення особистих немайнових прав. У трудовому праві, на відміну від цивільного, привалюють сильні публічно-правові начала (цивільному праву властиво, перш за все, диспозитивне правове регулювання, тоді як трудовому – імперативно-диспозитивне, а лише після – договірне). По-друге, носіями таких прав за загальним правилом можуть бути лише працівники. Відповідно до трудового права, праця працівника має виключно особистий характер, а трудові правовідносини суворо індивідуалізовані стосовно особистості самого працівника (на відміну від цивільного права, що містить інститути представництва, субпідряду тощо). По-третє, згідно з нормами цивільного права, особисті немайнові права виникають із настанням цивільної правоздатності людини (від народження), а у трудовому праві момент наділення працівника трудовими особистими немайновими правами відбувається з моменту укладання трудового договору та його фактичного допуску до роботи. По-четверте, особисті немайнові трудові права мають переважно «активний» зміст. По-п'яте, до

особистих немайнових прав працівника не застосовується метод правової рівності сторін правовідносин. Цивільні правовідносини будуються на підставі формальної та фактичної рівності суб'єктів, а повна рівність між сторонами трудових правовідносин неможлива, оскільки відносини між працівником та роботодавцем мають виключно «вертикальний» характер, у них неминучий елемент субординації (працівник під час виконання трудових функцій та/або знаходження у розпорядженні роботодавця перебуває під його «хазяйською» владою). По-шосте, цивільні правовідносини будуються на підставі автономії волі сторін правовідносин, водночас, після початку трудових правовідносин воля як працівника, так і роботодавця обмежена виключно трудовим договором. Ба більше, за свавільну поведінку для сторін трудових правовідносин неминуче наступає (може наступити) відповідальність. По-сьоме, цивільні правовідносини будуються на підставі майнової самостійності, тоді як у трудових правовідносинах працівник виконує свої функції за рахунок коштів та майна роботодавця (відокремленість майна має специфічний характер). По-восьме, за нормами цивільного права особисте немайнове право фізичної особи може бути порушене необмеженим колом суб'єктів (абсолютний характер цивільних правовідносин). Водночас у трудовому праві порушити особисте немайнове право працівника може лише роботодавець чи інший працівник (обмеженість кола суб'єктів властиво відносним правовідносинам).

Отже, завдяки перерахованим ознакам, можна сформулювати поняття особистих немайнових прав працівника – це немайнові блага (цінності) працівника, що регулюються нормами конституційного, трудового та цивільного права, виникають у нього з моменту початку трудових правовідносин, безпосередньо пов'язані з його особистістю та приватністю під час виконання ним трудової функції і які можуть бути порушені обмеженим колом суб'єктів. Водночас, сучасний стан розвитку трудового права дозволяє стверджувати про необхідність подальшого наукового обґрунтування можливості самостійного регулювання та захисту особистих немайнових прав працівників засобами та прийомами саме цього права.

Список використаних джерел:

1. Кравченко І. М. (2023). Щодо нематеріальних благ як об'єктів особистих немайнових прав та інтересів працівника. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 4 (104). С. 199-217. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.199-218>.
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 року № 332-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. (дата звернення: 20.03.2024)
3. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 року, включено до порядку денного до другого читання 24.07.2017 року № 2679-VIII. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. (дата звернення: 20.03.2024)
4. [Лагутіна І. В.](#) Особисті немайнові трудові права як правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 237-245. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_64_35.
5. Вишневецька С. В., Рошук М. В. Особисті немайнові трудові права працівників: поняття та види. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 88-93.
6. Чанишева Г. І., Чанишев Р. І. Реалізація прав людини у сфері праці та соціального забезпечення: проблеми теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. IX. С. 136-148.
7. Кравченко І. М. (2023). Щодо класифікації видів особистих немайнових прав працівника. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 3 (103). С. 94-112. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103>.

Abstract. The problem of defining the concept of personal non-property rights of an employee, which by its content is both a separate structural entity and a structural basic element, as a separate

group (class) of the system of personal non-property benefits of an individual, as well as in the general system of human rights, is considered. The essence and content of any social, legal phenomena, which are personal non-property rights of employees, as corresponding legal values, can be fully revealed only thanks to the study of their characteristic objective features, which would reflect and ensure their internal differentiation and external unity.

Keywords: employer, employee, employment contract, employee's personal non-property rights, personal non-property benefits.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РЕАКЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК НА ТЕРИТОРІЮ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 2014 р.)

Марченко Я.В.,
кандидат історичних наук, перший
заступник начальника
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

Анотація. Розглянуто політико-правову реакцію міжнародної спільноти на вторгнення російських військ на територію Автономної Республіки Крим, а також результати псевдореферендуму, який організувала Російська Федерація з порушенням усіх міжнародних правових норм. Відзначено, що на 68-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (2014 р.) було ухвалено резолюцію про територіальну цілісність України, що відповідало настроям переважної більшості держав-членів ООН. Констатовано, що реакція світових лідерів на тимчасову окупацію Криму Росією не відзначалася рішучістю і, здебільшого, зводилася виключно до «обурення» та «засудження» агресора.

Ключові слова: Україна, АР Крим, Росія, міжнародне право, резолюція, тимчасова окупація, ООН.

Вторгнення російських військ у лютому 2014 р. на територію Автономної Республіки Крим викликало запізнілу політико-правову реакцію міжнародних організацій та світових лідерів. Відлуння подій на Кримському півострові «докотилося» до європейського та американського континентів тільки наприкінці лютого 2014 р., після перших масових сутичок російських військових, спецпризначенців, сепаратистів з проукраїнськими жителями Криму. 27 лютого на брифінгу речник Єврокомісії Олів'є Баї зазначив, що Європейський Союз підтримує територіальну цілісність України і закликав усі зацікавлені сторони до поваги цілісної, незалежної та суверенної України [1].

Політична оцінка подій на Кримському півострові зі сторони США характеризувалася «стурбованістю». Посол США в Україні Джеффри Пайетт наголосив, що його держава виступає за суверенітет і територіальну цілісність України [1]. 28 лютого 2014 р. оприлюднено заяву Президента США Барака Обами, в якій закликано Російську Федерацію «не втручатися в справи Криму» [2]. 1 березня він провів телефонну розмову з Президентом Росії Володимиром Путіним і заявив, що вторгнення Росії було «порушенням українського суверенітету та територіальної цілісності...» [3].

В останні дні лютого – на початку березня 2014 р. починають звучати перші «занепокоєння» від світових лідерів, зважаючи на ескалацію насильства на Кримському півострові. Для прикладу, міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічус засудив ескалацію військового сценарію і закликав Російську Федерацію розпочати діалог [4]. Міністр закордонних справ Чехії Любомир Заоралек викликав російського посла Сергія Кісельова, щоб повідомити йому, що вважає дії Росії щодо Криму та інших регіонів України «неадекватними та агресивними» [5].

Окупацію Російською Федерацією Кримського півострова було засуджено й на рівні міжнародних організацій. 1 березня 2014 р. у закритому режимі відбулося засідання Ради

Безпеки ООН [6]. США закликали Раду Безпеки направити до України міжнародну посередницьку місію, а Велика Британія запропонувала провести консультації гарантів української територіальної цілісності згідно з Будапештським меморандумом тощо [7]. Втім Україна не поклала особливих надій на Раду Безпеки, оскільки Росія була наділена правом вето на будь-яке рішення цього органу [7]. Згодом, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у телефонній розмові Президентом Росії Володимиром Путіним закликав до діалогу з новою владою України [8].

2 березня оприлюднено заяву НАТО в якій «висловлено велику стурбованість щодо рішення Ради Федерації про використання збройних сил РФ на території України» [9]. У резолюції Ради міністрів закордонних справ Європейського Союзу за результатами засідання 3 березня засуджено агресію Росії щодо України та закликано Кремль повернути війська на місце їх базування [9].

На знак протесту проти дій Російської Федерації в Криму, Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Великобританія, США і ЄС зупинили підготовку до саміту Великої вісімки в Сочі [10], а Президент США Барак Обама 3 березня вкотре заявив, що міжнародне співтовариство сходиться в думці про те, що дії Росії на території України – порушення норм міжнародного права [11].

З метою обговорення Будапештського меморандуму, 5 березня 2014 р. до Парижа прибули його підписанти, за винятком делегації Росії. Очікувалося, що в Парижі вперше після загострення відносин між Києвом та Москвою зустрінуться міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров та держсекретар США Джон Керрі. Проте засідання країн-учасниць Будапештського меморандуму, згідно з яким Росія, США та Велика Британія гарантували Україні недоторканність кордонів і захист в обмін на відмову від ядерної зброї, глава російського МЗС проігнорував [12].

6 березня у Брюсселі відбулося позачергове засідання глав держав та урядів країн Європейського Союзу, де обговорювалася військово-політична ситуація в Україні, зокрема події в Автономній Республіці Крим. На запрошення Ради ЄС у саміті у якості спеціального гостя взяв участь Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк. Під час дискусії більшість заяв зводилася до необхідності якнайшвидшого врегулювання ситуації в Україні [13].

Щодо держав колишнього соціалістичного табору, їх реакція на тимчасову окупацію Російською Федерацією Кримського півострова, за невеликим винятком (країни Балтії, Грузія тощо), була доволі стриманою та обережною.

12-14 березня 2014 р. у Страсбурзі відбулося засідання Комітету міністрів Ради Європи (КМРЕ), під час якого розглянуто питання щодо ситуації, яка склалася навколо військової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим [14]. За підсумками напружених дебатів 43 голосами «за», 1 – проти (Росія) та 2 «утрималися» (Сербія та Вірменія) 14 березня було ухвалено відповідне рішення КМРЕ, базовим елементом якого став заклик до урядів країн-членів Ради Європи поважати територіальну цілісність та незалежність України, а також вирішувати усі спірні питання виключно мирним шляхом [14]. Рішення КМРЕ стало першим рішенням, ухваленим у рамках міжнародних організацій, де членом була Росія, переважною більшістю голосів держав-членів [14].

Водночас Європарламент ухвалив резолюцію (13 березня), у якій наголосив, що Крим є невід'ємною частиною України, а референдум в Криму – незаконний. Автори резолюції закликали до врегулювання кризи, виведення всіх Збройних Сил, які незаконно перебувають на українській території, та зажадали поваги міжнародного права і зобов'язань, що випливають з чинних конвенцій [15].

15 березня відбулося засідання Ради Безпеки ООН з метою розгляду внесеного делегацією США проекту резолюції щодо ситуації в Україні. За результатами голосування резолюцію підтримали 13 делегацій. До числа співавторів резолюції долучилися 42 держави, включаючи повний склад держав-членів ЄС, США, Австралію, Канаду, Японію,

Туреччину, Грузію та Молдову (повний перелік додається) [14]. Як і передбачалося, Російська Федерація скористалася правом вето і заблокувала прийняття резолюції Ради Безпеки ООН проти проведення псевдореферендуму в Криму [16].

Результати псевдореферендуму та подальші дії ЄС з метою деескалації ситуації були обговорені 17 березня 2014 р. на засідання Ради міністрів закордонних справ ЄС. У резолюції, що була прийнята за результатами засідання, зокрема, міститься заява про засудження незаконного псевдореферендуму у Криму та «негативного розвитку подій, які порушують суверенітет України» [17].

Зрештою, 27 березня 2014 року на 68-й сесії Генеральної Асамблеї ООН відкритим голосуванням країн-членів ООН було ухвалено резолюцію № 68/262 про територіальну цілісність України (100 голосів – «за», 11 – «проти», 58 держав – «утримались») [18]. Проти прийняття резолюції проголосували Вірменія, Білорусь, Болівія, Куба, Нікарагуа, Росія, Судан, Сирія, Венесуела та Зімбабве. Серед країн, що утрималися, переважно держави Латинської Америки та Африки, а також Китай [18].

Список використаних джерел:

1. Щекун Л., Головка О. Крим прокинувся під прапором... референдуму. Парламент АРК учора призначив на 25 травня місцеве опитування про розширення повноважень автономії і висловив недовіру Раді міністрів. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/krim-prokinuvsvya-pid-praporom-referendumu/>
2. Barack Obama. Statement by the President on Ukraine (February 28, 2014, The White House, Office of the Press Secretary). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(02\)28.obama.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.obama.php)
3. Readout of President Obama's Call with President Putin (March 01, 2014, The White House, Office of the Press Secretary). URL: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(03\)01.obama..php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)01.obama..php)
4. Головка О. Крим у камуфляжі. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/krim-u-kamuflyazhi/>
5. Балита В. Чехія закликає Росію вивести війська з Криму. URL: https://zaxid.net/chehiya_zaklikaye_rosiyu_vivesti_viyska_z_krimu_n1303761
6. Радбез ООН збирається на екстрене засідання з приводу України. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016805/>
7. Волошка Л. Пірати XXI століття. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/2424/283/86222/>
8. Генсек ООН закликав Путіна до діалогу з Україною. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016932/>
9. НАТО засуджує РФ за посилення військових дій в Україні. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017181/>
10. Велика Сімка відмовляється брати участь у саміті з Росією. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/3/7017218/>
11. Обама: Дії Росії на території України порушують норми міжнародного права. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/4/7017413/>
12. Кречетніков А. Дипломатичний фронт української кризи. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140305_putin_ukraine_allies_ag
13. Європа категорично не схвалює дії Росії. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yevropa-kategorichno-ne-shvalyuye-diyi-rosiyi/>
14. Брифінг в МЗС (17.03.2014 р.). URL: <https://mfa.gov.ua/news/1202-brifing-v-mzs>
15. Референдум у Криму відбувся: що буде завтра? URL: <https://dif.org.ua/article/referendum-u-krimu-vidbuvsya-shcho-bude-zavtra>
16. Росія заветувала резолюцію ООН щодо Криму. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140315_security_council_crimea_it
17. Дмитро Кулеба закликав міністрів ЄС збільшити постачання зброї та артилерійських снарядів для України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zaklikav-ministriv-yes-zbilshiti-postachannya-zbroyi-ta-artilerijskih-snaryadiv-dlya-ukrayini>
18. Завгородня І. Генеральна асамблея ООН засудила анексію Криму. URL: <https://www.dw.com/uk/>

Abstract. The political and legal reaction of the international community to the invasion of Russian troops on the territory of the Autonomous Republic of Crimea, as well as the results of the

pseudo-referendum organized by the Russian Federation in violation of all international legal norms, are considered. It was noted that at the 68th session of the UN General Assembly (2014), a resolution on the territorial integrity of Ukraine was adopted, which corresponded to the sentiments of the vast majority of UN member states. It was established that the reaction of world leaders to the temporary occupation of Crimea by Russia was not marked by determination and, for the most part, was limited only to «indignation» and «condemnation» of the aggressor.

Key words: Ukraine, Autonomous Republic of Crimea, Russia, international law, resolution, temporary occupation, UN.

ОБСТАВИНИ НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ: ТРЬОХФАЗОВИЙ АНАЛІЗ ЗА СУБ'ЄКТИВНИМ КРИТЕРІЄМ

Полонка І. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри
професійних та спеціальних правових дисциплін,
ПВНЗ «Буковинський університет»

Анотація. У науковій роботі проаналізоване юридичне закріплення обставин непереборної сили у нормативно-правових актах, судових рішеннях та в міжнародному законодавстві. У процесі дослідження встановлено, що розуміння і застосування обставин непереборної сили має спірний характер. Необхідно на законодавчому рівні розширити поняття категорії «непереборна сила» та окреслити орієнтовний перелік обставин непереборної сили.

Ключові слова: невинувате діяння, непереборна сила, форс-мажор.

Наукова проблема поняття та визначення обставин непереборної сили залишається дискусійною та остаточно не розв'язаною. Потребує вивчення та нормативного врегулювання дефініція даної категорії, оскільки сучасне суспільство переживає стан надзвичайних ситуацій, які склалися за останні десятиліття.

Першою фазою, яка актуалізувала інтерес до вивчення інституту непереборної сили стало ухвалення рішення про антитерористичну операцію на сході України (2014р.). Друга фаза - це поширення коронавірусної інфекції (2020р.). Увесь світ стикнувся із обставинами непереборної сили, які почали отримувати нормативне закріплення в законодавстві іноземних держав.

Третьою фазою виявилось повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України. У силу обставин, що склалися Торгово-промислова палата України опублікувала лист [3], яким підтвердила той факт, що військова агресія є форс-мажорною обставиною, а сам лист Торгово-промислової палати України може бути використано як її підтвердження.

Останні економічні та політичні події в Україні вказали на необхідність адаптації вітчизняного законодавства до життя в умовах війни. Активізувалася прецедентна робота у судових органах влади, за останні роки сформовані численні висновки Верховного Суду щодо реалізації норм права, якими регулюється питання застосування наслідків впливу обставин непереборної сили.

Зважаючи на популярність вказаного питання, спробуємо проаналізувати як же змінювалося законодавство України у сфері нормативного регулювання інституту непереборної сили за часів незалежності.

Юридичне закріплення обставин непереборної сили здійснюється такими джерелами права:

1. Нормативно-праві акти:

а) форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із

законодавчими та іншими нормативними актами (ч.2 ст. 14-1 Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні»[7]).

б) особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за це, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили (ст. 617 Цивільного кодексу України) [10];

в) у разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності (ч. 2 ст. 218 Господарського кодексу України) [1].

Вище зазначені кодекси вказують на наслідки, які можуть виникнути у разі настання обставин непереборної сили, однак не містять визначення таких обставин. Якщо раніше вони мали унікальний характер, то на сьогодні це реалії повсякденного життя. Відтак ґрунтовне формулювання поняття непереборної сили допоможе особі захистити свої права у складних ситуаціях.

2. Судові рішення:

а) аналіз судової практики перед оголошенням воєнного стану.

Відповідно до Постанови Верховного суду [5], форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і при їх виникненні сторона, яка посиляється на них як на підставу неможливості належного виконання зобов'язання, повинна довести їх наявність не тільки самих по собі, але і те, що вони були форс-мажорними саме для даного конкретного випадку.

б) аналіз судової практики після оголошення воєнного стану;

Відповідно до Рішення Господарського суду Хмельницької області [9] існування форс-мажорних обставин, засвідчених листом Торгово-промислової палати [3], жодним чином не підтверджує ту обставину, що саме внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України, в зв'язку із чим було введено воєнний стан, відповідач не мав можливості виконати свої зобов'язання за договором.

Подібну позицію зайняв Господарський суд Дніпропетровської області [8], який закріпив, у своєму рішенні норму відповідно до якої воєнний стан на території України не означає, що відповідач не може здійснювати підприємницьку діяльність та набувати кошти.

Протилежну правову позицію висловив Північно-західний апеляційний господарський суд [7] вказавши, що існування на території України надзвичайних обставин, а саме – введення воєнного стану, що неодмінно впливає на спроможність своєчасного ведення розрахунків та обмежує безперешкодне провадження господарської діяльності, є загальновідомим та нормативно врегульованим.

Верховний суд України [4] прийняв рішення, що лист не є безумовною підставою настання форс-мажорних обставин для всіх без виключення суб'єктів. Кожен суб'єкт, який в силу певних обставин не може виконати свої зобов'язання за окремо визначеним договором, має доводити наявність в нього форс-мажорних обставин. Саме суд на підставі наявних у матеріалах доказів повинен встановити, чи дійсно такі обставини на які посиляється сторона, є надзвичайними і невідворотними, що об'єктивно унеможливили належне виконання стороною свого обов'язку.

Дійсно, дана позиція є юридично правильною та обґрунтованою, суди тільки на підставі доказової бази, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між дією форс-мажорних обставин і неможливістю виконання зобов'язання, можуть прийняти рішення по конкретній справі. Лист Торгово-промислової палати слід використовувати як допоміжний аргумент у суді. І лише у сукупності з іншими допустимими доказами він може засвідчити існування форс-мажорних обставин. У іншому випадку принцип змагальності втратив б свій сенс, а справи даного роду на завчасно вирішений спів.

в) Аналіз сучасної судової практики Європейського Союзу.

Поняття форс-мажорних обставин застосовується, коли є незвичайні та непередбачувані обставини, сторонні для суб'єкта, який їх вимагає, і наслідків яких неможливо було уникнути, незважаючи на застосування належної обережності (рішення у справах «Société Pipeline Méditerranée et Rhône (SPMR) v Administration des douanes et droits indirects and Direction nationale du renseignement et des enquêtes douanières (DNRED)», «Eurot SA v Bureau d'intervention et de restitution belge (BIRB)») [11; 12].

Простежується схожість законодавства та судової практики Європейського Союзу та України в частині розуміння інституту непереборної сили.

3. Міжнародне законодавство:

Відповідно до ч. 4 ст. 79 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів сторона [2], яка не виконує свого зобов'язання, повинна повідомити іншу сторону про перешкоду і про її вплив на здатність здійснити виконання. Якщо інша сторона не отримала це повідомлення протягом розумного строку після того, як про цю перешкоду стало чи повинно було стати відомо стороні, яка не виконує свого зобов'язання, ця остання сторона несе відповідальність за збитки, які є результатом того, що таке повідомлення не було отримане. Ідентичний підхід міститься у Принципах міжнародних комерційних договорів [14] у ч. 3 ст. 7.1.7 та Принципах Європейського договірного права у ст. 8.108(3) [13].

Норми вищезгаданих міжнародних актів забезпечують інформаційний діалог між сторонами щодо врегулювання відомостей, які припускають виникнення в майбутньому або реальне існування різного роду перешкод, які можуть стати підставою невиконання умов договору, тобто крім вже згаданих ознак непереборної сили до уваги береться і її зовнішній характер. Це у результаті обумовлює додаткові гарантії дотримання несправною стороною вимог, які випливають із принципу добросовісності й сприяють забезпеченню повної безпеки кредитора.

Підсумуємо, що розуміння і застосування обставин непереборної сили має дещо спірний характер. Якщо одні використовують ці обставини як механізм захисту, то інші намагаються зловживати ними. Неоднозначну позицію займають і судові органи влади. Тому необхідно на законодавчому рівні розширити поняття категорії непереборна сила (охарактеризувати зовнішній характер обставин) та окреслити орієнтовний перелік обставин непереборної сили (для кращої ідентифікації їх в процесі правозастосування).

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 22.03.2022).
2. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів [Електронний ресурс]. Режим доступу: Інформаційно-правова система «Законодавство».
3. Лист Торгово-промислової палати України щодо засвідчення форс-мажорних обставин від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>. (дата звернення: 14.10.2022).
4. Постанова Верховного Суду від 07.06.2023, справа №906/540/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111972413>.
5. Постанова Верховного Суду від 09.11.2021, справа №913/20/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101240273>.
6. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 27.09.2022, справа №924/278/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106449682>.

7. Про торгово-промислові палати України : Закон України від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.03.2022).

8. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 29.07.2022, справа №904/1250/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105502892>.

9. Рішення Господарського суду Хмельницької області від 13.05.2022, справа №924/183/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104300669>.

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України 18.12.2016 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>.

11. Eurofit SA v Bureau d'intervention et de restitution belge (BIRB). Case C-99/12 / European Court of Justice. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62012CJ0099>.

12. Handy C. No Act of God Necessary: Expanding Beyond Louisiana's Force Majeure Doctrine to Imprisonment. Louisiana Law Review. 2019. Vol. 79. Iss. 1. P. 241–280. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol79/iss1/10>.

13. The Principles Of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002>.

14. The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016 (UPICC). International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), Rome. URL : <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroitprinciples-2016>.

Abstract. The scientific work analyzed the legal consolidation of circumstances of force majeure in normative legal acts, court decisions and international legislation. In the process of research, it was established that the understanding and application of circumstances of force majeure is controversial. At the legislative level, it is necessary to expand the concept of the category "force majeure" and outline an approximate list of circumstances of force majeure.

Key words: innocent act, irresistible force, force majeure.

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сидоренко Н.С.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри управління та адміністрування,
факультету Навчально-наукового інституту права
та інноваційної освіти,

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Грищенко О.О.,

студентка 2 курсу освітнього рівня бакалавр,
факультету

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти,
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Червякова К.Д.,

студентка 2 курсу освітнього рівня бакалавр,
факультету Навчально-наукового інституту

права та інноваційної освіти,
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Анотації. У статті аналізовано поняття «міжнародна система захисту прав людини». Розглядено організації, які займаються захистом прав та свобод людини. Зазначено, що права людини це загальнолюдська універсальна цінність, які с кожним днем отримують ширшу підтримку, адже набувають більшого значення для всіх.

Ключові слова: права людини, Загальна декларація прав та свобод людини, ООН, Рада Європи, Європейський Суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини, міжнародні регіональні суди.

Вагоме місце серед проблем, якими займається сьогодні юридична наука, належить проблемі захисту прав людини. Тому що це проблема, яка не втратить своєї актуальності, оскільки стосується безпосередньо людського буття, його реалізації. Права людини — загальнолюдська універсальна цінність. Адже, право є мірою свободи і його зміст полягає в тому, щоб дотримуватися принципу рівності між людьми.

З кожним днем права людини набувають більшого значення та отримують ширшу підтримку. І наслідком цих успіхів стала розробка багатьох міжнародних правових актів, де відображено загальнолюдські стандарти прав та свобод людини. Одним з таких документів є Загальна декларація прав людини. У Преамбулі Декларації сформульовані історичні цілі, досягненню яких вона покликана сприяти, зокрема, це встановлення певного взірця, до якого мають прагнути всі народи і держави; забезпечення загального та ефективного визнання та дотримання серед народів держав – членів ООН прав і свобод людини за допомогою національних і міжнародних заходів; стимулювання кожної людини і кожної структури суспільства до проведення просвітницької та освітньої діяльності задля дотримання поваги прав і свобод людини; допомога розвитку дружніх відносин між народами, соціальному просуванню та покращенню умов життя при більшій свободі [1].

Друга світова війна добре нам показала, що права людини потребують захисту, в тому числі і міжнародного. Не випадково в преамбулі Статуту ООН підтверджується рішучість народів Об'єднаних Націй знову затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй, а в преамбулі Загальної декларації прав людини підкреслено, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, а самі права повинні охоронятися владою закону [2,с.15]. Також захистом прав людини займається Рада Європи, Європейський Суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини та активно захищають права людини і регіональні міжнародні суди.

Сьогодні перед Україною стоїть важке завдання. Забезпечити якнайповнішу реалізацію захисту прав людини. Адже за останні десятиліття ситуація з дотриманням захисту прав людини дуже загострилась. Свідченням цього був Майдан, що став вираженням невдоволення народу діями влади, її неповаги до прав людини. Також, не варто, забувати про війну, яка є наглядним прикладом порушення прав людини, від якої загинуло багато тисяч людей.

Отже, кожен із нас несе відповідальність за свою долю, за стан права в країні, за самореалізацію тощо. Дбати про ефективну систему захисту прав людини це справа народу, держави і кожного її представника.

Список використаних джерел:

1. Способи захисту прав та свобод людини і громадянина. URL:<https://kadubovecka-gromada.gov.ua/news/1597320413/> (дата звернення: 22.02.2024).
2. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посіб. Київ: Вид-во «ФОРМ» Големб. О.О.), 2018. 168 с.

Abstract. The statistics analyze the concept of “international system for protecting people’s rights.” Organizations that are involved in the protection of human rights and freedoms are examined. It is clear that human rights have a universal value, which is gaining more and more importance every day, and is also gaining greater importance for everyone.

Key words: human rights, Legal Declaration of Human Rights and Freedoms, UN, Council of Europe, European Court of Human Rights, Inter-American Commission of Human Rights, international regional courts.

ЩОДО ЗАКОНОДАВЧИХ ТА НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИК»

Севост'янова К.А.,

*здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
ОHP «Право»,*

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

Анотація. У статті розглянуті основні законодавчі положення та наукові думки щодо визначення поняття «працівник». В роботі виокремлені деякі аспекти поняття «найманий працівник» та «працівник «подібний» найманому» та сформульовані пропозиції щодо необхідності їх нормативного закріплення в новому Трудовому кодексі України. Вказується на появу нового поняття «працівник нового типу».

Ключові слова: найманий працівник, працівник, працівник «подібний» найманому, працівник нового типу.

В результаті історичного розвитку та еволюції трудового права та законодавства працівник та роботодавець були визнані основними, головними суб'єктами галузі трудового права, які реалізують свої трудові права, що закріплені в законодавстві та гарантуються державою. Згідно зі статтею 43 Конституції України, кожен громадянин має невід'ємне право на працю, яке включає у себе можливість заробляти на своєму житті завдяки праці, яку він обирає на власний розсуд або згідно з власною волею [1, ст. 43].

Практично це означає, що громадяни України мають велику свободу вибору своєї професійної діяльності та місця роботи, у тому числі, укласти трудові договори. Саме трудовий договір є найбільш поширеною та основною формою укладення трудових правовідносин в Україні. Працівник та роботодавець є сторонами трудового договору. Трудовий договір в свою чергу є юридичним фактом – тією підставою, з якою пов'язують виникнення, розвиток або ж припинення трудових правовідносин, учасники яких мають взаємопов'язані, кореспондуючі права та обов'язки.

Однак на сьогодні, всупереч загальноприйнятій практиці укладання трудового договору, існують інші цікаві способи здійснення професійної діяльності, такі як фріланс, самозайнятість або створення власного бізнесу. Це свідчить про різноманітність можливостей, які мають громадяни України для реалізації свого права на працю та самовираза на економічному ринку країни.

Однак, першочерговим, що вирізняє трудове право від інших галузей права є її соціальна спрямованість, яка підсилюється в сучасних умовах воєнного стану в Україні. Саме трудове право є та має залишатися тим гарантом забезпечення трудових прав працівників і роботодавців через сутність, суспільну значущість та соціальне призначення цієї фундаментальної галузі права.

Основним завданням сучасного трудового права в умовах воєнного стану, як і за мирних часів, залишається розробка ефективного галузевого механізму забезпечення трудових прав, свобод та інтересів працівників і роботодавців, переконливо зазначає проф. Г.І. Чанишева [2, с. 19]. Ідеться як про належне закріплення переліку основних трудових прав працівника і роботодавця на законодавчому рівні відповідно до міжнародних і європейських стандартів, так і гарантій їх реалізації, форм, способів і засобів охорони та захисту.

Із введенням воєнного стану розпочався новий етап у розвитку сучасного трудового права України. Прийняті після 24.02.2022 р. нові акти свідчать про початок реформування чинного трудового законодавства, що має завершитися прийняттям Трудового кодексу України. Внесені зміни та доповнення до актів чинного законодавства спрямовані на вдосконалення правового регулювання трудових відносин не тільки в умовах воєнного стану, а й в мирний період.

Почнемо дослідження з аналізу дефініції «працівник». Слід відзначити, що термін

«працівник» був введений у трудове законодавство України ще 20.03.1991р. Законом № 871-12 замінивши термін радянських часів «робочий і службовець» [3]. Водночас, Закон № 871-12 вводячи нове поняття в КЗпП, не дав його нормативного, легального визначення. Пізніше, в інших нормативно-правових актах трудового законодавства визначення терміну «працівник» з'являється, але з різним його змістовним наповненням та трактуванням.

Перша редакція Закону України «Про охорону праці» містила у статті 2 вказівку, що «працівниками є усі громадяни, які працюють, а також залучені до праці на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форм власності та видів їх діяльності» [4, ст. 2]. Пізніше, у 2002 р. редакція Закону «Про охорону праці» вже містить визначення терміну працівник як «особи, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)» [5].

Працівником, відповідно до ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 є «фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю» [6].

Визначення категорії «працівник» закріплено й у Податковому кодексі України. Так, відповідно до п. 14.1.195. ст. 14 Податкового кодексу України «працівник – це фізична особа, яка безпосередньо власною працею виконує трудову функцію згідно з укладеним із роботодавцем трудовим договором (контрактом) відповідно до закону» [7]. На думку С. Вавженчука, з огляду на сферу дії Податкового кодексу України, наведену нормативну дефініцію можна використовувати лише у відповідному галузевому аспекті [8, с. 56].

Так, у ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р. працівник визначається як «фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю» [9, ст. 1].

Застосування методу контент-аналізу дозволило дослідити 274213 документів бази даних «Законодавство України» (станом на 16 лютого 2024 р.) та виявити широке застосування терміну «працівник» як в назвах так і по тексту чинних нормативно-правових актів. А саме: а) пошук в назві НПА терміну «працівник» виявив його в більш ніж 5000 документах; б) пошук в тексті НПА також виявив його більш ніж в 5000 документах.

Перспективне законодавство, а саме проєкт Трудового кодексу України (від 20.05.2015 р., № 1658) містить наступне визначення терміну «працівник». Згідно зі статтею 20 проєкту «працівник – фізична особа, яка вступила у трудові відносини з роботодавцем на підставі трудового договору» [10].

За статтею 19 проєкту Трудового кодексу України (від 08.11.2019 р., № 2410) «працівником є фізична особа, яка уклала з роботодавцем трудовий договір та перебуває в трудових відносинах з ним» [11]. Інші частини статті 19 законопроєкту прописують віковий ценз працівника та особливості праці молоді.

Зауважимо, що аналіз законодавства вказує на достатньо широке застосування терміну «працівник» в нормативно-правових актах, однак, законодавець не надає чіткого та однозначного визначення поняттю в результаті чого існують розбіжності при його тлумачення як серед науковців, так і правників-практиків.

Оскільки новий Трудовий кодекс України ще не прийнятий, а у сучасних умовах стрімко розвивається правова категорія «працівник» вважаємо за необхідне, дослідити наукову літературу спостерігаючи різноманітні погляди на юридичне значення та визначення поняття «працівник».

Як ми зазначали раніше, низка визначень поняття «працівник» міститься в

нормативно-правових актах у сфері праці, а в чинному Кодексі законів про працю України не наведено єдиного формулювання. Проте на підставі аналізу норм КЗпП України можна вказати на його певні ознаки. Так, В.Л. Костюк визначає такі ключові ознаки працівника: фізична особа, яка досягла встановленого законом віку; фізична особа, яка уклала трудовий договір [12].

Такі вчені як, Н.М. Хуторян, М.П. Стадник, С.В. Дріжчана, А.Ю. Бабаскін та Т.С. Прокопова вважають, що працівник (робочий і службовець) – це особа, яка має здатність до праці, продає свою робочу силу на певних умовах за винагороду [13, с. 20].

Однак, існують і інші наукові погляди на це питання. Так, деякі вчені вважають, що потрібно використовувати у термінологічному арсеналі трудового права поняття «найманий працівник». Професорка Г.І. Чанишева вказує, що у трудових правовідносинах доцільно вирізнити три категорії працюючих осіб: найманих працівників, працюючих власників і осіб, подібних найманим працівникам [2, с. 14]. На думку вченої «дія норм трудового права повністю поширюється на найманих працівників (тобто фізичних осіб, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи, яка використовує найману працю) без будь-яких обмежень та виключень» [2, с. 14].

Л.В. Котова зазначає, що найманий працівник – це залежний працівник, який здійснює в інтересах і на засоби виробництва роботодавця певну міру праці за певну плату з підпорядкуванням трудовому розпорядку [14, с. 67].

Слід відзначити, що багато вчених висловлюють заперечення проти віднесення до категорії найманих працівників таких суб'єктів, як судді, державні службовці, працівники органів внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України та ін. Водночас, у науковій літературі, зокрема М.І. Іншиним, наголошується, «що оскільки професійна діяльність вказаних працівників здійснюється на підставі трудового договору, то вони, без сумніву, є суб'єктами трудового права» [15, с. 136]. Вважаємо, представлену позицію достатньо переконливою та адаптивною, тому що на цих працівників розповсюджуються норми трудового законодавства, хоча і не в першу чергу, а лише за відсутності норм спеціального регулювання.

На позначення таких працівників у науці трудового права професором В.С. Венедіктовим запропоноване поняття «працівники «подібні» найманим» [16, с.11]. Г.І. Чанишева підкреслює, що особами, подібними до найманих працівників, є державні службовці, судді, прокурори та ін. Трудові відносини за участю цих осіб регулюються спеціальними законами (законами «Про державну службу, «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру») і лише в частині, не врегульованій цими законами, - законодавством про працю [2, с. 15]. Підтримуючи позицію вчених, вважаємо необхідним використовувати поняття «працівники «подібні» найманим» зважаючи на особливості правового статусу та регулювання трудової діяльності цих працівників, зокрема, в частині по-перше, регулювання спеціальними нормами законодавства, а, по-друге, вже нормами трудового законодавства в частині відсутності спеціального регулювання з певних питань.

Переконливою є також думка вчених-трудоваків щодо того, що поняття «працівник» є узагальнюючим правовим явищем (включає, наприклад, робітників, службовців, посадових осіб тощо) [17, с. 99]. Працівником слід вважати особу, що реалізує природну здатність до праці на підставі трудового договору. На думку М.І. Іншина, В.Л. Костюка та В.П. Мельника, працівник – це фізична особа, яка уклала трудовий договір з роботодавцем та приступила до його виконання. Вчені вказують на основними ознаки працівника: «а) отримання статусу фізичної особи, незалежно від громадянства; б) досягнення встановленого віку та інших умов вступу в трудові відносини; в) володіння правосуб'єктністю, що дозволяє вступати в трудові правовідносини; г) наявність факту реалізації природної здатності до праці шляхом

здійснення права на працю; г) укладення трудового договору та набрання ним чинності; д) наявність факту виконання трудової функції та інших обов'язків за трудовим договором; е) як правило, особиста участь у трудових правовідносинах за трудовим договором» [17, с. 100].

Підводячи підсумок, зазначимо, що поняття «працівник» - є узагальнюючим, широким поняттям та при співвідношенні з поняттями «найманий працівник», «працівник «подібний» найманому» - ці поняття співвідносяться як загальне та частина відповідно. Вважаємо, що виокремлення та нормативне закріплення основних ознак поняття «працівник» в новому Трудовому кодексі буде сприяти як єдності наукового розуміння, так і сталості практичних підходів щодо застосування правових норм у сфері регулювання питань праці.

На сьогодні наукові дослідження та і сама практика не стоять на місці. Під впливом різних факторів, зокрема, цифровізації та цифрової трансформації, удаленої, дистанційної чи іншої гнучкої форми роботи, з'являється поняття «працівник нового типу», яке потребує подальшого наукового дослідження та виокремлення його специфічних характерних ознак. Так, на думку В.І. Гніденко «на даному етапі розвитку трудових правовідносин спостерігається активний процес формування працівника нового типу, який і надалі залишається центральним суб'єктом правовідносин. Для працівників стають характерні такі ознаки як адаптивність, мобільність, навички роботи у smart середовищі, креативність, емпатія, критичне мислення, емоційний інтелект та когнітивна гнучкість. Для такого працівника, що використовує гнучку форму зайнятості, Softskills стають важливішими, ніж hardskills, та підвищують рівень конкурентоздатності працівника на ринку праці» [18, с. 4].

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.02.2024).
2. Чанишева Г. І. Трудове право України : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти 2-го курсу факульт. цивільної та госп. юстиції, спец. 081 Право [Електронне видання] / Г. І. Чанишева; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 282 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22510> (дата звернення: 26.02.2024).
3. Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході республіки до ринкової економіки: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.03.1991р. № 871-12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/871-12> (дата звернення: 16.02.2024).
4. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII (перша редакція) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/ed19921014#Text> (дата звернення: 16.02.2024).
5. Про охорону праці: Закон України від 21.11.2002 № 229-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-15#Text> (дата звернення: 16.02.2024).
6. Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>
7. Податковий кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
8. Вавженчук С. Правовий статус працівника як суб'єкта охоронних трудових правовідносин. *Трудове право*. 2016. № 7. С. 55-59.
9. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
10. Проект Трудового кодексу України (доопрацьований) від 20.05.2015 р. № 1658 : URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
11. Проект Трудового кодексу України від 08.11.2019 р. № 2410 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/441> (дата звернення: 26.02.2024).
12. Костюк В.Л. Правовий статус працівника: порівняльно-правовий аналіз КЗпП України і Проекту Трудового кодексу України : [Електронний ресурс] / В. Л. Костюк. URL:..

<http://kadrovik.ua/content/pravovii-status-prats-vnika>.

13. Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку / Відп. ред. Н.М. Хуторян. К.: Ін Юре, 1998. 180с.

14. 5. Котова Л. В. Розвиток правової категорії «працівник» у сучасних умовах. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 27. С. 65–75.

15. Іншин М.І. Правове регулювання службово-трудових відносин в Україні: Монографія. Харків: Вид-во Нац.ун-ту внутр.справ, 2004. 337с.

16. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины (Общая часть) / Учебное пособие для курсантов и слушателей высших учебных заведений МВД Украины. Симферополь: ДОЛЯ, 2004. 164с.

17. Трудове право України [текст] підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 472 с. URL: http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/trudove_pravo_ishenko.pdf (дата звернення: 26.02.2024).

18. Гніденко В.І. Правове регулювання гнучких форм зайнятості. Дис. на здоб. ...к.ю.н., Сєверодонецьк, 2021. 283 с.

Abstract. The article examines the main legislative provisions and scientific opinions regarding the definition of the concept of "employee". The work highlights some aspects of the concepts of "employee" and "employee similar to hired", and formulates proposals for the need for their normative consolidation in the new Labor Code of Ukraine. The article also draws attention to the emergence of a new concept of "new type of employee".

Keywords: hired employee, employee, employee similar to hired, new type of employee.

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВETERANІВ ВІЙНИ : ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ

Селіванова І.А.

*Кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України*

Анотація. Дослідження присвячено визначенню місця інституту державної підтримки підприємницької діяльності ветеранів війни в системі засобів державного регулювання господарської діяльності в Україні. Обґрунтовуються висновок, що державна підтримка підприємницької діяльності ветеранів війни є одним з таких засобів.

Ключові слова: державна підтримка, економічна активність ветеранів, засіб державного регулювання господарської діяльності.

Під економічною активністю розуміється прагнення працездатної людини застосовувати на практиці свої здібності, знання, вміння, навички, компетенції з метою отримання доходу. Економічна активність може проявлятися в різноманітних формах, зокрема, як : 1) робота по трудовому або цивільно-правовому договору 2) підприємницька діяльність фізичної особи- підприємця 3) участь в капіталі юридичних осіб, тощо. Отже, поняття економічної активності більш широке по об'єму, аніж поняття підприємницької діяльності.

Підтримка інтеграції ветеранів війни до різноманітних форм економічної діяльності - це надзвичайно важливе завдання не тільки для держави, але й для всього українського суспільства. Успішне залучення ветеранів війни до економічної активності безпосередньо впливатиме на темпи економічного відновлення країни. Адже в результаті війни в Україні відбулися серйозні демографічні зміни і, як наслідок, підприємства зіткнулися з проблемою браку трудових ресурсів, що позначається на ефективності діяльності підприємств. А це в свою чергу, б'є по економіці, а отже по бюджету і можливостях підтримувати наш сектор безпеки і оборони. Економічна активність ветеранів є значним резервом для вирішення цієї проблеми. А така форма економічної

активності як підприємництво є стабілізаційним фактором, що зберігає людей в країні.

За даними Українського ветеранського фонду, близько 25% опитаних ветеранів не бачать свого професійного майбутнього в Україні, або вагаються щодо нього. Понад 30% ветеранів, які наразі не перебувають на службі в силах оборони, зіткнулися з безробіттям [1]. Це свідчить про те, що при відкритих кордонах значна частина захисників може зважитися на еміграцію. Без негайної та ефективної підтримки ветеранського бізнесу країна ризикує втратити значний трудовий та економічний потенціал у найближчі роки, що ще більше загострить проблему нехватки трудових ресурсів. Провал адаптації ветеранів до мирного життя може спричинити не тільки зниження ефективності бізнесу, а й погіршення соціальної та інвестиційної привабливості країни.

Профільним законом [2] (далі - Закон про статус ветеранів) врегульовано статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту. Відповідно до його норм державна політика соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України – це цілеспрямована, системна діяльність органів державної влади щодо забезпечення їх соціального захисту шляхом надання їм пільг і гарантій соціального захисту відповідно до законодавства. Така політика формується та реалізується на принципах соціальної справедливості під час встановлення обсягу пільг та гарантій, комплексності під час формування та реалізації заходів адаптації ветеранів війни до мирного життя, належного фінансового забезпечення передбачених законом пільг та гарантій зазначеній категорії громадян, відкритості та рівного доступу до інформації про державні пільги та гарантії, механізми їх реалізації, доступу до реалізації права на отримання всіх пільг та гарантій, прозорості та підзвітності діяльності органів державної влади, їх посадових осіб у сфері соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України [2, ст. 1-1].

Отже, Закон про статус ветеранів регулює виключно соціальний захист цієї категорії фізичних осіб, який здійснюється шляхом надання їм пільг і гарантій щодо медичних, житлово – комунальних, транспортних послуг та послуг зв'язку, сфери послуг, освітніх послуг, щодо трудових прав, житлових прав, зі сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства. Підтримка економічної активності ветеранів не відноситься до їх соціального захисту. Тому Закон про статус ветеранів не визначає пільг і гарантій щодо такої підтримки.

Втім, більшість ветеранів війни – це люди з активною життєвою позицією, вони не задовольняються лише довічними пільгами та гарантіями, а займаються різноманітними формами економічної активності, зокрема, підприємництвом. Так, за даними Міністерства у справах ветеранів, станом на 23 лютого 2022 року, тобто до початку повномасштабної агресії РФ, в Україні було зареєстровано понад 12 тисяч ветеранських бізнесів [9]. Треба наголосити, що успіх ветеранського підприємництва залежить не лише від індивідуальних зусиль, але й від підтримки держави, громад, регіональних лідерів, та ефективної взаємодії між різними рівнями управління. При цьому державна підтримка грає в цьому процесі провідну роль.

Механізм державної підтримки суб'єктів господарювання врегульовано низкою актів національного законодавства, зокрема, Господарським кодексом України [3, ст. 10, 16, 48], Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [4], Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [5], Порядком надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва» тощо. [6].

Державна підтримка включає фінансову, інформаційну, консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність,

підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу.

Звичайно ж, найбільш відчутною для ветеранського бізнесу є саме фінансова державна підтримка. Вона забезпечується шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо. Для підтримки ветеранів, що хочуть розвивати свою підприємницьку діяльність, держава робить досить багато. Так, в 2022 році Кабінетом Міністрів України прийнято постанову [7], якою запущено проект “єРобота”, спрямований на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць. Він передбачає надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання. Проект “єРобота” включає 6 грантових програм, зокрема, це мікрогранти для створення власного бізнесу; гранти для розвитку переробного підприємства; державне фінансування закладки саду; кошти для розвитку тепличного господарства; грант на реалізацію стартапу, у тому числі в сфері ІТ; кошти на навчання ІТ-спеціальностям. З 10 квітня 2023 року Уряд розширив проект єРобота та запускував нові грантові програми для ветеранів на започаткування або розвиток власного бізнесу. Зокрема, це: 250 тис грн - для учасника бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни за умови створення одного робочого місця; 500 тис грн - для члена сім'ї учасника бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни за умови створення двох робочих місць; 1 млн грн - для учасника бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни, які зареєстровані як ФОП не менше ніж 3 роки, за умови створення чотирьох робочих місць, мінімум 2 з яких займають ветерани або особи з інвалідністю внаслідок війни. Гранти на 500 тис грн та 1 млн грн надаються за умови співфінансування з отримувачем у співвідношенні 70/30, тобто отримувач гранту має вкласти в свою справу 30% власних коштів, 70% коштів надає держава у вигляді гранту. Підприємець може використати грантові кошти на придбання обладнання, сировини, матеріалів, оренду приміщення та транспортних засобів, необхідних для реалізації свого бізнес-проекту, закупівлю ліцензійного програмного забезпечення, оплату послуг з маркетингу та реклами. Окрім того, отримувачі грантів зможуть безоплатно пройти навчання з питань підприємництва та отримати консультації у регіональних центрах зайнятості [8].

Значну роль в процесі реінтеграції ветеранів до продуктивного цивільного життя є Український ветеранський фонд, державна установа у сфері управління Міністерства у справах ветеранів [10]. Тільки за два роки своєї діяльності Український ветеранський фонд надав фінансування ветеранському підприємству на понад 201 мільйонів гривень на конкурсних програмах ВАРТОа, по програмі відшкодування витрат здійснив виплат на суму більше 6,4 мільйони гривень, підтримав 508 ветеранських підприємств [1].

Отже необхідно констатувати, що українським законодавством визначено механізм правового регулювання державної підтримки малого і середнього підприємництва, Цей механізм активно застосовується. Втім, правова природа інституту державної підтримки ветеранського бізнесу однозначно не визначена. В літературі висловлювалася позиція, відповідно до якої державна підтримка малого та середнього підприємництва є одним з засобів державного регулювання господарської діяльності. В зв'язку з чим була висловлена пропозиція щодо доповнення ст. 12 Господарського кодексу України таким засобом, як державна підтримка малого та середнього підприємництва [11]. Ветерани війни в основній своїй масі здійснюють підприємницьку діяльність як суб'єкти малого та середнього підприємництва. Отже, приходимо до висновку, що державна підтримка підприємницької діяльності ветеранів війни є також засобом державного регулювання господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Українського ветеранського фонду. URL: <https://veteranfund.com.ua/about/>
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України № 3551-ХІІ від 22.10.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3551-12>
3. Господарський кодекс України : Закон № 436-IV від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15>
4. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України 4618-VI від 22.03.2012 .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
5. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>
6. Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва: постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 28 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>
7. Деякі питання надання грантів бізнесу : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>
8. Єробота: гранти від держави на відкриття чи розвиток бізнесу URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=cdf9cf60-74dc-4998-ad7d-00533abf68bb&title=UriadZapuskaGrantovi>
9. Руслана Величко-Трифонюк Не лише слова: чому ветеранському бізнесу потрібна реальна допомога URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/03/14/711143/>
10. Про утворення бюджетної установи “Український ветеранський фонд” : постанова Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р N720. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-2021-%D0%BF#Text>
11. Селіванова І.А. До питання про місце державної підтримки малого та середнього підприємництва в системі господарського права України» № 2 (42) (2023): [Право та інновації](#) с. 115-120

*Abstract.*The study is dedicated to determining the place of the institute of state support for entrepreneurial activity of war veterans in the system of means of state regulation of economic activity in Ukraine. The conclusion is substantiated that state support for business activities of war veterans is one of these means.

Keywords: state support, economic activity of veterans, means of state regulation of economic activity

ПОНЯТТЯ «БЕЗПЕКА ПРАЦІ», «ОХОРОНА ПРАЦІ», «ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

Станішевський Є.В.,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

Анотація: у статті приділяється увага питанню співвідношень понять «безпека праці», «охорона праці» та «професійна безпека» як у теоретичному аспекті, так і через призму законодавчого визначення. Наголошується на проблематиці фактичної відсутності визначення терміну «безпека праці» у вітчизняному законодавстві та пропонуються шляхи вирішення питання у цій площині.

Ключові слова: охорона праці, безпека праці, професійна безпека, умови праці, правове регулювання.

Одним з аспектів соціальної політики нашої держави, визначається соціальна безпека, у тому числі безпека праці та професійна безпека. Питання захищеності

працюючих, забезпечення належного рівня безпеки праці сторін трудових відносин, а також питання правового регулювання з цього приводу є актуальними.

Питання правового регулювання охорони праці, безпеки праці та професійної безпеки завжди цікавили науковців. Так окремі аспекти досліджували: М.В. Гришук, А. Мудрик, В.М. Андрієнко, Ю.Ю. Івчук, С.В. Волошина, Л.В. Мелех, Л.Г. Погорелова, В.В. Березуцький. Проте, всі вони не мають спільної позиції щодо визначення понять безпеки праці та професійної безпеки. Також аналіз термінологічного визначення цих понять через призму нових об'єктивних факторів, зокрема – воєнний стан, військові загрози, ракетні обстріли, та відсутність чіткого їх законодавчого закріплення ще більш актуалізує дослідження.

Конституцією України життя, здоров'я та безпека людини визнано найвищою соціальною цінністю. Відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці [1, ст. 43].

Питання охорони та безпеки праці регулюються загальними та спеціальними актами, зокрема, ЗУ «Про пожежну безпеку», «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», «Про охорону здоров'я», «Про соціальний діалог», «Про об'єкти підвищеної небезпеки» тощо.

Відповідно Закону України «Про охорону праці» охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності [2, ст. 1].

Професійна безпека – це система правових, організаційних і тактичних заходів, правил безпечних дій в певних небезпечних ситуаціях та правил застосування спеціальних технічних засобів захисту, які дозволяють зберегти здоров'я та життя працівника під час виконання службових обов'язків в небезпечних ситуаціях професійної діяльності, а також забезпечити належний рівень ефективності його професійних дій при виконанні завдань в небезпечних ситуаціях. [3, с. 1].

Професійна безпека є, так би мовити, спеціальною частиною загальної системи охорони праці, яка захищає здоров'я та життя співробітника, зменшуючи вплив шкідливих та небезпечних факторів умов праці.

Тобто, завжди питання професійної безпеки, збереження життя та здоров'я працівників розглядаються в контексті охорони праці.

І якщо стосовно тлумачення поняття охорона праці думки вчених більш-менш збігаються, то стосовно поняття безпеки праці, то тут взагалі не все однозначно та у науковців стосовно нього точиться не аби яка боротьба.

Андрієнко В.М. зазначив, що визначення терміну «безпека праці» у жодному вітчизняному нормативно-правовому акті наразі не запропоновано. Правові дефініції поняття «безпека праці», «право працівника на безпеку праці» у найважливіших вітчизняних законодавчих актах відсутні, що викликає неоднозначні тлумачення цих понять сучасними науковцями-правознавцями та фахівцями-практиками. Охорона праці – це багатогранне поняття, під яким слід розуміти не лише забезпечення безпеки працівників у процесі виконання ними їх посадових обов'язків, воно охоплює різні заходи, серед яких доцільно виокремити профілактичні та превентивні процедури щодо професійних захворювань, організацію різних форм повноцінного відпочинку і харчування працівників під час робочої перерви, забезпечення їх необхідним спецодягом та гігієнічними засобами і навіть надання соціальних пільг і гарантій. Безпека праці (англ. safety; нім. Arbeitssicherheit) у широкому сенсі – це такі умови праці на об'єктах матеріального виробництва, зокрема промисловості, транспорту, тощо, що виключають можливість впливу шкідливих та небезпечних факторів на працівників [4, с. 1-2].

Цілком підтримуємо висловлену думку зазначеного науковця. Великий мінус нашого законодавства – це саме продовження використання застарілого радянського тлумачення поняття охорона праці, замість визначення та впровадження вкрай важливого

та необхідного в умовах сучасності поняття безпеки праці.

Тим не менше, терміном «безпека праці» активно користуються у своїх дослідженнях такі сучасні дослідники, як Д.В. Зеркалов, Ю.І. Шульга, С.В. Сукач, М.А. Кобилянський, О.Л. Величко, О.В. Мозговой, Н.В. Тирак, О.Б. Горностаї, О.Л. Мірус, Н.П. Попова, В.И. Кабанец. Аналіз матеріалів їх робіт дозволяє ідентифікувати сутність охорони праці як процесу, що полягає у визначенні можливих небезпечних і шкідливих факторів, які можуть виявлятися під час проведення запланованих для виконання робіт; прогнозуванні моментів прояву зазначених факторів; проведенні необхідних та належних профілактичних заходів. Проте поняття «безпека праці» у проаналізованих роботах не було визначено, хоча його використання спостерігається у ряді розглянутих наукових праць.

Поняття забезпечення безпеки праці визначила в своїй роботі Л.Г. Погорелова, в якій з'ясувала сутність та особливості правового регулювання забезпечення безпеки праці в умовах європейської інтеграції України. А саме, «що це сукупність заходів, створення умов, при яких мінімізовано вплив шкідливих та небезпечних факторів (ризиків) на життя та здоров'я працівників» [5, с. 215].

На думку С.В. Волошиної: «...українська система охорони праці має трансформуватися у систему професійної безпеки і здоров'я на підприємстві, яку слід розуміти як частину загальної системи управління підприємством, яка через реалізацію правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів забезпечує ефективне управління ризиками безпеки і гігієни праці, створення безпечних умов праці, збереження життя, здоров'я і працездатності робітників...» [6, С. 5].

Мудрик А. зазначає, що професійна безпека являє собою систему правових, спеціальних захисних, тактичних, педагогічних і психологічних заходів, що дозволяють забезпечити збереження життя, фізичне і психічне здоров'я фахівця за умови підтримання високого рівня ефективності професійних дій. Також вона виділяє окремо поняття безпеки людини в професії – це вільний вибір професії та місця роботи відповідно до своїх здібностей; можливість самореалізації в професії; здатність вирішувати професійні завдання без шкоди для себе, інших людей і навколишнього середовища [7, с. 3].

Слід зазначити, що в деяких державах Євросоюзу вже давно не тільки впроваджено термін безпеки праці, нормативно закріплено, але й активно забезпечують на практиці.

Наприклад, у Європі робота під палючим сонцем стає небезпечною для здоров'я. Тому на Кіпрі перестануть доставляти їжу з магазинів, кафе та ресторанів у найспекотніші години. Таким чином, міністерство праці вирішило захистити кур'єрів, які змушені працювати у важких погодних умовах. Заборона діятиме з 12:00 до 16:00. Крім кур'єрів, під захист потраплять працівники будівництва, археологи, дорожні робітники, сантехніки та інші люди, які виконують важку фізичну роботу просто неба [8].

Детальний аналіз досвіду європейських країн у сфері охорони та безпеки праці проведено Ізюта П.О.

1984 року у Швейцарії набрав сили консолідований закон, яким охоплені всі аспекти безпеки і гігієни праці. Цей закон надає право інспекторам припиняти роботу підприємства або на будівельному майданчику, якщо вони вважають, що є серйозний ризик каліцтва або захворювання для працівників. Важливий вплив на стан безпеки праці має так звана Національна каса, що здійснює страхування від нещасних випадків і професійних захворювань. Ще в Законі 1911 року про страхування на випадок захворювання або травматизму було передбачено, що кожне підприємство повинне в обов'язковому порядку страхувати працівників від зазначених ризиків. У Німеччині програми безпеки і гігієни праці багато в чому схожі на швейцарські (наприклад, тут також домінуючу роль у страхуванні від нещасних випадків відіграють приватні організації). Чинна у ФРН загальна система запобігання нещасним випадкам – складна і складається з багатьох елементів. Безпека і гігієна праці в Німеччині регламентуються

двома типами положень: 1) офіційні державні тексти (закони і постанови); 2) правила запобігання нещасним випадкам, видані страховими асоціаціями в різних сферах економічної діяльності. У французькому Законі про гарантії проти професійних ризиків 1991 р. встановлено обов'язок працівників відповідно до інструкцій, отриманих від адміністрації, і правил внутрішнього трудового розпорядку піклуватися про свою безпеку і здоров'я, а також про безпеку інших осіб. За порушення цього обов'язку працівники в певних випадках караються штрафами. У Франції працівник вправі відмовитися виконувати небезпечно для його життя і здоров'я роботу [9, с. 2-3].

Приклад держав Євросоюзу з питань врегулювання проблем безпеки праці повинен стати взірцем для нашого законодавця, особливо в період повномасштабного вторгнення росії, а також прагнення нашої держави стати повноправним членом європейської спільноти. Одним з найважливіших напрямків діяльності України на теперішньому етапі є адаптація нашого національного законодавства до законодавства Євросоюзу. Особливого значення зазначена діяльність набуває в сфері законодавства саме про безпеку праці.

А тому, підтримуючи позиції вчених, зазначимо, що поняття «безпека праці» є вужчим за змістом поняття «охорона праці». Його слід розуміти як загальну частину системи управління підприємством, що забезпечує ефективне управління ризиками безпеки праці через реалізацію соціально-економічних, правових, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних засобів та заходів. Мета безпеки праці – мінімізувати вплив небезпечних та шкідливих факторів, ризиків для життя та здоров'я працівників. Не мало важним це є в умовах воєнного стану для України. Нагальною задачею є закріплення цілісного підходу до безпеки праці сторін трудових відносин через встановлення основних принципів та цінностей такої безпеки. А тому основним завданням є закріплення та встановлення цих й інших важливих моментів в єдиному уніфікованому нормативно-правовому акті.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кодекс законів про працю в Україні: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08>
3. Лекційний навчальний матеріал для самостійного вивчення на час карантину/ Кафедра трудового права. Навчальна дисципліна «Організаційно-правове забезпечення професійної безпеки співробітників СБУ» для курсантів Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ URL: <https://is.gd/QvxiVi>
4. Андрієнко В.М. «Поняття безпеки праці у системі сучасних економічних досліджень» URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2366>.
5. Погорелова Л.Г. Правове регулювання забезпечення безпеки праці в умовах Європейської інтеграції України. *Visegrad journal on human rights*. 2019. №6/3. Р. 211-216. (Словацька Республіка).
6. Волошина С.В. Сутність системи професійної безпеки і здоров'я та її роль у забезпеченні розвитку людського капіталу підприємства. *Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ*. 2011. № 4 URL: http://elibrary.donnue.edu.ua/120/1/Voloshyna_article_23_12_2011.pdf.pdf.
7. Мудрик А. Професійна безпека особистості в контексті професійного становлення фахівця URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11741/1/konf_Lutsk2015.pdf
8. [Стаття «Охорона праці і пожежна безпека». https://oppb.com.ua/news/ohorona-pratsi-v-yevrope-v-umovah-anomalnoyi-speky-na-zahyst-pratsivnykiv-shho-pratsuyut-prosto-neba](https://oppb.com.ua/news/ohorona-pratsi-v-yevrope-v-umovah-anomalnoyi-speky-na-zahyst-pratsivnykiv-shho-pratsuyut-prosto-neba).
9. [Ізюта П.О. «Досвід Європейських країн у сфері охорони праці». https://ippi.org.ua/sites/default/files/14iposop.pdf](https://ippi.org.ua/sites/default/files/14iposop.pdf).

Abstract. The article pays special attention to understanding “safety of work”, “protection of work” and “professional safety” both from the theoretical aspect and through the prism of legislative

significance. The problem of the actual importance of the term “safety of food” in the domestic legislation is discussed and the ways of the highest nutrition in this area are highlighted.

Keywords: occupational safety, occupational safety, occupational safety, working conditions, legal regulation.

ДОМІРНІСТЬ САНКЦІЇ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПРАВОВА ГАРАНТІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД (на прикладі статті 132¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення)

Томкіна О. О.,
*кандидат юридичних наук,
старший дослідник, провідний науковий співробітник
відділу дослідження проблем взаємодії
держави та громадянського суспільства
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України.*

В системі правових гарантій конституційних прав і свобод людини важливе місце посідають правові засоби-санкції за вчинення правопорушення. Застосування передбачених санкцією норми права заходів державного примусу є не тільки негативною реакцією держави на вчинене діяння та притягнення особи до юридичної відповідальності, а й забезпечення справедливості.

На ідеї справедливості, наголошує С. Погребняк, ґрунтується принцип пропорційності. Змістовна справедливість вимагає, зокрема, пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню, відповідності цілей законодавця і засобів, що обираються для їх досягнення, встановлення і диференціювання публічно-правового обмеження залежно від конкретних обставин, що обумовлюють їх запровадження[1, с. 299]. Основні вимоги, що складають зміст цього принципу наступні: 1) мета встановлення певних правових обмежень повинна бути легітимною й істотною; 2) обмеження, що переслідують істотну мету, мають бути об’єктивно виправданими, обґрунтованими – тобто розмірними; 3) якщо існують менш обтяжливі шляхи досягнення цих цілей, вони мають бути використані[1, с. 300, 301, 304].

Тож питання балансу у сфері правового регулювання – це питання дотримання принципу пропорційності. В основу цього принципу покладена ідея, згідно з якою загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що придушує свободу окремої особи[2, с. 166].

Конституційний Суд України у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Митного кодексу України від 06 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023[3] вкотре вказав на підґрунтя та мету встановлення адміністративної відповідальності, зокрема на те, що:

- Верховна Рада України має повноваження ухвалювати закони з унормуванням підстав та порядку притягнення осіб до адміністративної відповідальності, дотримуючись конституційних норм і принципів;
- адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні;
- суспільна користь адміністративних стягнень за адміністративні правопорушення полягає, у тому числі, в забезпеченні конституційного правопорядку, безпеки суспільства та прав і свобод кожної особи;
- законодавець може диференціювати процедуру застосування заходів впливу

до порушників законодавства залежно від особливостей суспільних відносин, що регламентуються зазначеним законодавством;

- санкція за вчинене адміністративне правопорушення має бути домірною і водночас достатньою для того, щоби запобігати вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником (спеціальна превенція), так і іншими особами (загальна превенція).

Отже, відповідно до юридичних позицій Конституційного Суду України зміст принципу пропорційності (домірності) у разі встановлення міри відповідальності за правопорушення означає: а) вияв справедливості у питанні відповідності покарання вчиненому злочину; б) недискримінаційний підхід у застосуванні норм права; в) справедливе співвідношення покарання із тяжкістю та обставинами злочину, особою винного; г) визначення адміністративних стягнень з урахуванням їх виправданості та потреби для досягнення легітимної мети, беручи до уваги вимоги адекватності наслідків, які спричинені такими санкціями (у тому числі для особи, до якої вони застосовуються), тій шкоді, що настає в результаті адміністративного правопорушення; г) обрання того виду адміністративного стягнення, який менш обтяжливий для прав і свобод особи у конкретному випадку, забезпечення індивідуалізації відповідальності залежно від обставин справи у межах законодавчо визначеної санкції.

Таким чином, накладення на особу адміністративного стягнення у виді штрафу має здійснюватися за принципом справедливості (пропорційності, домірності), що означає недопущення надмірного втручання у право власності особи з метою забезпечення справедливого балансу між вимогами публічного інтересу, з одного боку, та захистом права власності особи – з іншого.

Стаття 132¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП) встановлює адміністративну відповідальність за порушення правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів та правил проїзду великогабаритних і великовагових транспортних засобів автомобільними дорогами, вулицями та залізничними переїздами[4].

КУпАП було доповнено цією статтею ще у 2008 році з метою створення безпечних умов для учасників дорожнього руху, збереження життя і здоров'я громадян, а також підвищення ефективності впливу на дисципліну учасників дорожнього руху з чітким визначенням правових санкцій за вчинені правопорушення та забезпечення належного рівня реалізації прийнятих рішень у адміністративних справах у сфері безпеки дорожнього руху.

Згодом зазначена стаття зазнала низки змін. Зокрема, у 2019 році статтю доповнено частиною другою наступного змісту: «Порушення правил проїзду великогабаритних і великовагових транспортних засобів автомобільними дорогами, вулицями або залізничними переїздами - тягне за собою накладення штрафу на водіїв у розмірі: п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - у разі перевищення встановлених законодавством габаритно-вагових норм від 5% до 10% включно; однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - у разі перевищення встановлених законодавством габаритно-вагових норм понад 10%, але не більше 20%; двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - у разі перевищення встановлених законодавством габаритно-вагових норм понад 20%».

Метою таких змін було попередження передчасного руйнування автомобільних доріг перевантаженими транспортними засобами, адже внаслідок безконтрольного руху транспортних засобів, вагові параметри яких перевищують дозволені норми, автомобільні дороги зазнають значних передчасних руйнувань, що призводить, у тому числі, до послаблення обороноздатності держави. Автори законодавчих змін наголошували, що конструкції автошляхів не в змозі витримувати навантаження, які виникають під час руху вантажних транспортних засобів, 97% автомобільних доріг втратили несучу здатність, дорожнє покриття має суттєві деформації та руйнування, штучні споруди перебувають в аварійному стані.

Сьогодні ст. 132¹ КУпАП є чинною в редакції Закону України «Про внесення змін

до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо окремих питань здійснення габаритно-вагового контролю» від 29 червня 2001 року № 1582-ІХ. З приводу її чинної редакції слід зазначити наступне.

Транспортна галузь, як відмічене у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, є однією з базових галузей економіки[5] і, тому, відіграє надзвичайно важливе економічне значення для розвитку нашої країни. Стан транспортної інфраструктури справляє безпосередній вплив на здатність країни розвивати логістичну галузь. Створення інтегрованого до світової транспортної мережі безпечно функціонуючого та ефективного транспортного комплексу України, задоволення потреб населення у перевезеннях та покращення умов ведення бізнесу для забезпечення конкурентоспроможності та ефективності національної економіки, є метою комплексного формування транспортної політики та ефективного державного управління у транспортній галузі на період до 2030 року. Недосконала система запобігання та недопущення руйнування автомобільних доріг загального користування, зокрема габаритно-вагового контролю транспортних засобів та належного рівня відповідальності за перевищення дозволених параметрів, допустимих значень осьових навантажень транспортних засобів, є однією з основних проблем, що визначені цією Стратегією, яка потребує розв'язання.

У контексті європейської інтеграції роль транспортно-логістичної інфраструктури збільшується. Євроінтеграція України обумовлює реалізацію економічної політики у відповідності до Угоди про асоціацію від 27 червня 2014 року, положення якої, з-поміж інших, присвячені оновленню транспортного сектору України, розвитку стабільних транспортних систем, забезпеченню їх сумісності, реалізації ефективних та безпечних транспортних перевезень[6].

Разом із цим транспортна система країни відіграє важливу роль і в умовах російсько-української війни. Аналітики відмічають, що повномасштабна війна негативно вплинула на українську економіку у всіх без винятку сегментах. Щодо логістики, то у першу чергу, це стосується сектору вантажних перевезень. Тут найбільшу шкоду завдало блокування морських портів країни, які зовсім не працювали протягом перших семи місяців, а пізніше могли обслуговувати лише експорт сільськогосподарської продукції у рамках Зернового коридору[7].

В контексті зазначеного слід зауважити і те, що транспортний засіб – джерело підвищеної небезпеки, а вантажний транспортний засіб, тим більше з надмірною вагою та/чи небезпечним вантажем, – джерело особливо підвищеної небезпеки. Надмірна вага транспортних засобів призводить до підвищених навантажень на дорожнє полотно, внаслідок чого воно деформується, руйнується та стає небезпечним для подальшої експлуатації. Тому деліктивізація порушенням правил перевезення небезпечних вантажів та проїзду великогабаритних і великовагових транспортних засобів (стаття 132¹ КУпАП з наступними змінами) є цілком виправдана в контексті транспортної безпеки.

Тож між порушенням, відповідальність за яке установлена приписами статті 132¹ КУпАП, і наслідками для транспортної інфраструктури України, існує потенційний причинно-наслідковий зв'язок, який може полягати, зокрема, в пошкодженні дорожнього полотна та руйнації автомобільних доріг.

З уваги на це мета законодавчого регулювання відповідно до статей 14³ та 132¹ КУпАП є легітимною, оскільки спрямована на задоволення суспільних інтересів в існуванні транспортної інфраструктури України та безпечному користуванні нею, тобто суспільно значущого інтересу щодо безпеки дорожнього руху та якості автомобільних доріг.

Однак обраний законодавцем спосіб досягнення цієї мети видається сумнівним з огляду на вимоги принципу пропорційності правового регулювання, оскільки допускає можливість задоволення суспільного інтересу за рахунок обмежень, які посягають на фундаментальні засади юридичної відповідальності, що лежать в основі належної юридичної процедури.

Так, критичний аналіз статті 132¹ КУпАП засвідчив, що, з одного боку, домірність санкцій цієї статті забезпечується диференціацією розміру штрафних санкцій залежно від розміру перевищення встановлених законодавством габаритно-вагових норм чи суб'єкта вчинення правопорушення, з іншого - санкції є недостатньо пропорційними.

По-перше, звертає на себе увагу значна різниця (майже у 16 разів) мінімальної межі розмірів штрафів, що встановлені у частинах 1 і 2 цієї статті (30 і 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян відповідно).

При цьому перевищення встановлених законодавством габаритно-вагових норм під час руху великогабаритними і великоваговими транспортними засобами автомобільними дорогами, вулицями або залізничними переїздами (частина друга) охоплюється об'єктивною стороною правопорушення, встановленого у частині першій цієї статті.

По-друге, передбачений у статті 132¹ КУпАП розмір адміністративних штрафів у 2000 – 3000 тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян майже аналогічний розміру кримінально-правових штрафів за порушення правил на транспорті, які спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки (стаття 291 Кримінального кодексу України, надалі – КК України[8]).

Тобто відповідне адміністративне правопорушення за своїм ступенем суспільної небезпечності по суті прирівняне до злочину (нехай і нетяжкого).

Так, згідно зі статтею 291 КК України[8] порушення чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, а також нормативно-правових актів, норм і правил виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, карається штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Отже, за різної тяжкості наслідків порушення чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, у тому числі правил перевезення небезпечних вантажів та правил проїзду великогабаритних і великовагових транспортних засобів, що мають спільний об'єкт посягання, допускається застосування однакових розмірів штрафів як виду адміністративного стягнення та кримінального покарання, тобто санкцію частини другої статті 132¹ КУпАП необґрунтовано завищено.

Таким чином, є підстави для висновку, що санкції статті 132¹ КУпАП є недостатньо домірними правопорушенню. Надмірність адміністративних штрафів на рівні зі штрафами як виду кримінального покарання суперечить засаді домірності юридичної відповідальності. Жодною легітимною метою, у тому числі покращенням стану автомобільних доріг, скороченням бюджетних витрат на відновлення належного стану інфраструктурних об'єктів тощо, не можуть бути виправдані порушення фундаментальних прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина.

Накладення на особу адміністративного стягнення у виді штрафу має здійснюватися за принципом справедливості (пропорційності, домірності), що означає недопущення надмірного втручання у право власності особи з метою забезпечення справедливого балансу між вимогами публічного інтересу, з одного боку, та захистом права власності особи – з іншого.

Список використаних джерел:

1. Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 294-310.
2. Козюбра М. І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. Х. : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. С. 148–173.

3. Рішення Першого сенату Конституційний Суду України у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другої частини шостої статті 481 Митного кодексу України від 06 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_r_1_2023.pdf
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1098>
5. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 року № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
7. Мокряков А. Підсумки 2022 року для української логістики та прогноз на 2023 рік. URL: <https://logist.fm/publications/pidsumki-2022-roku-dlya-ukrayinskoyi-logistiki-ta-prognoz-na-2023-rik>
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

ПАНЕЛЬ II
МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: АКТУАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ТА МЕХАНІЗМІВ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ПОРУШЕННЯ ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Акімов М.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри кримінального права,
Національна академія внутрішніх справ

Анотація. Висвітлено деякі прийняті державою-агресором політичні та правові рішення, що призвели до масового порушення законів та звичаїв війни під час агресії проти України. За підсумками їх розгляду зроблено висновок про обумовленість такого наслідку ведення бойових дій та про відсутність адекватної реакції на це у світі.

Ключові слова: закони та звичаї війни, агресія, гібридна війна.

Активна фаза агресії проти України, що триває вже понад два роки, від самого початку характеризується масовими порушеннями законів та звичаїв війни з боку Російської Федерації, про що постійно повідомляють як вітчизняні правоохоронні органи, так і недержавні (у тому числі міжнародні) організації. Утім, це викликає подив лише на перший погляд. Є підстави вважати, що передумови серйозних порушень державою-агресором міжнародного гуманітарного права створені її владою умисно, носять системний характер та є проявом її політики.

Першопричиною цього є те, що незважаючи на перманентно декларований Москвою мирний характер здійснення міжнародних відносин, Російська Федерація, починаючи з 1992 року, постійно вела бойові дії як на території колишнього СРСР, так і в інших державах світу – у Придністров'ї та в Абхазії, у Таджикистані та у Чечні, в Осетії та у Сирії. Характерними рисами цих збройних конфліктів є:

- намагання легітимізувати застосування збройної сили шляхом декларування мети «захисту російськомовного / мирного населення» (Придністров'я, Абхазія, Таджикистан, Осетія, Україна), «відновлення конституційного ладу / проведення контртерористичної операції» (Чечня), «боротьба з ісламським тероризмом» (Сирія);

- прагнення у будь-який спосіб нав'язати противникові роль агресора / терориста / нациста і закріпити за собою образ сторони, яка захищається;

- ведення бойових дій (навіть під номінальним керівництвом спеціальних служб) у формі загальновійськових операцій із застосуванням практично усіх наявних сил та засобів відповідних родів військ без урахування необхідності захисту цивільного населення та об'єктів;

- серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (вбивства та тортури, сексуальне насильство та незаконне позбавлення волі, напади на цивільне населення та об'єкти, використання заборонених засобів та методів ведення війни тощо).

Пояснення, чому саме це притаманне сучасним війнам, що їх веде Російська Федерація, слід шукати у постійній трансформації поглядів її керівництва на роль та місце держави в світі та на способи цього. Останнє десятиліття ХХ сторіччя – це роки вкрай нестабільного, але все ж відносно демократичного суспільного життя (відкритого

суспільства, ринкової економіки, вільних ЗМІ, громадянських свобод тощо). Консервативні за природою армія та спецслужби, відчуваючи себе зрадженими та знеціненими через розпад другої наддержави світу після поразки у Холодній війні, повністю підпорядкувались ліберальним демократам, які перебували при владі.

Проте у 1999 році внаслідок низки успішних операцій спецслужби за підтримки армії перехопили владу у державі та почали поступово відновлювати втрачену міць, уміло створюючи та експлуатуючи відповідні настрої у російському суспільстві. Останнє, звинувативши демократів у своєму економічному зубожінні, легко пішло на угоду із «сильною рукою», обмінявши власний відносний добробут на політичну пасивність, вірне служіння новій владі та «відродження величі Росії».

Путін, організувавши під прапором «боротьби з тероризмом» переможну війну в Чечні, скористався цим же приводом, аби встановити та закріпити (після вересня 2001 року) дружні стосунки зі США. Пізніше, під час глобальної війни з тероризмом, США та Захід в цілому загрузли у конфліктах в Афганістані та Іраку. Тим часом Росія, користуючись сприятливою економічною ситуацією у зв'язку із цінами на енергоносії, зміцнилась політично, розпочала модернізацію армії і заявила про власні претензії на повернення статусу наддержави та полюсу сили у світі. На превеликий жаль, світове співтовариство не зробило належних висновків ані з промови Путіна у Мюнхені у 2007 році, ані з російсько-грузинської війни 2008 року. У свою чергу Росія, не зустрівши опору, продовжила курс на конфронтацію із Заходом та на закріплення власного панування на території СНД, що логічно призвело до окупації та анексії Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та до підтримки самопроголошених ДНР / ЛНР, а потім знайшло своє продовження у збройному конфлікті в Сирії та в агресії проти України.

Якщо мюнхенська промова Путіна засвідчила, що шляхи Росії та Заходу розходяться [1], то засоби досягнення мети на шляху, що його обрала Москва, закріпила так звана «доктрина Герасимова» – теоретичне переосмислення сутності сучасних та майбутніх міждержавних конфліктів, що передбачає не здійснення війни як продовження політики, а реалізацію політики будь-якими засобами, серед яких бойові дії поступаються нелінійному / гібридному впливу, а привід для застосування сили у визначеному місці не вишукується, а створюється на вигідних для себе умовах [2].

Застосування асиметричних сил і засобів (приватних воєнних компаній, громадських організацій, злочинного світу тощо) для досягнення воєнної мети означатиме (і означає) зосередження на кінцевому результаті та повне ігнорування способів (і ціни) його досягнення. Це, у свою чергу, обумовлює нехтування відповідними особами чинного законодавства взагалі і законів та звичаїв війни зокрема. Передбачивши такий наслідок, Москва поряд із політичними заходами кроками вдалася і до правових: спочатку – аби забезпечити себе (хоча б формально) від подібних звинувачень або зробити перспективу притягнення винних до відповідальності вельми непевною, а згодом – для унормування застосування збройних сил та парамілітарних формувань у гібридних війнах у рамках «доктрини Герасимова».

Зокрема, у 2016 році Російська Федерація офіційно повідомила Міжнародний кримінальний суд про відмову стати державою-учасницею Римського статуту, пославшись «на односторонність, неефективність та суперечливість реальності» цієї установи; це сталося через два дні оприлюднення доповіді за підсумками попереднього розслідування, у якій визнавалася окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, а також наявність стану міжнародного збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною [3].

Пізніше, у 2019 році, зважаючи на «виключні обставини, що загрожують інтересам Російської Федерації та вимагають негайних дій», Російська Федерація відкликала заяву про визнання компетенції міжнародної комісії з встановлення фактів, зроблену СРСР при ратифікації Додаткового протоколу від 08 червня 1977 року до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

(Додатковий протокол I). Цей крок фактично унеможливив проведення ефективних розслідувань можливих порушень законів та звичаїв війни російськими військовослужбовцями [4], ставши відповіддю на численні обвинувачення на адресу Російської Федерації у застосуванні «килимових бомбардувань» та тактики «випаленої землі» під час збройного конфлікту в Сирії.

Що до агресії проти України, то рішення про її проведення було прийнято Путіним заздалегідь та реалізоване у повній відповідності до «доктрини Герасимова». У пошуках правового обґрунтування застосування збройної сили проти суверенної держави Путін, пославшись на частину сьому статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, заявив про реалізацію Російською Федерацією права на самооборону, а також про прагнення демілітаризувати та денацифікувати Україну [5].

Насправді подібні твердження не мають нічого спільного з реальністю, хоч і призначені одночасно для «внутрішнього споживача» (пересічного росіянина) та для здійснення інформаційного протиборства в рамках гібридної війни (впливу на політиків та населення цивілізованих держав світу шляхом просування власних наративів). Вчинивши агресію проти України, Російська Федерація порушила одразу чотири обов'язки, що випливають з статті 2 Статуту ООН – виявила неповагу до суверенної рівності іншої держави, проігнорувала мирні способи вирішення міжнародних суперечок, поставивши під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість і застосувала збройну силу проти територіальної цілісності та політичної незалежності України. Але головне навіть не в цьому. Стаття 51 Статуту ООН дійсно передбачає невід'ємне право на індивідуальну чи колективну самооборону, але тільки у випадку збройного нападу на державу-учасницю ООН. Звісно, жодних підстав вважати, що Російській Федерації загрожує збройний напад України, у Путіна не було і не має [6].

Отже, систематичне безкарне порушення законів та звичаїв війни протягом останніх десятиліть, доповнене глибоко ідеологізованими положеннями засадничих документів, що визначають зовнішньополітичні прагнення Російської Федерації, а також закріплені у військових статутах обов'язком командирів твердо, без вагань досягати перемоги у бою через застосування усіх наявних сил, засобів і можливостей, призвели до того, що військовослужбовці держави-агресора від самого початку широкомасштабного вторгнення в Україну були готові до масштабного вчинення воєнних злочинів.

Однак пропагандистське орієнтування росіян на «денацифікацію» і «перевиховання» населення України та бажанням його перевиховати, підкріплене беззаперечним підкоренням наказам командування (під страхом кримінальної відповідальності за їх невиконання), наштотувало на умілий стійкий спротив Збройних Сил і всього народу України та спричинило величезні втрати в особовому складі та техніці армії держави-агресора. Наслідком цього стали певний злам настроїв серед командного складу на всіх рівнях, падіння морального духу та усвідомлення несправедливості розпочатої війни. Але внаслідок жорсткого впливу згори та інформаційної обробки на усіх рівнях виявився й інший наслідок – бажання тут і зараз знищити цей спротив. Невипадково саме тоді – навесні 2022 року – розпочалися найбільш масові та жорстокі воєнні злочини на тимчасово окупованих територіях [7].

Підсумовуючи, зауважимо, що воєнні злочини та злочини проти людяності вчинюються Російською Федерацією тим частіше (та з усе більш тяжкими наслідками), чим масштабнішим та тривалішим є збройне протистояння. Якщо у Придністров'ї, Таджикистані та Осетії подібні випадки були одиничними, то в Чечні та Сирії їх рахунок йде на сотні, а в Україні – на тисячі. В силу викладених вище обставин особовий склад збройних сил держави-агресора умисно спрямовується на серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Це жодним чином не виправдовує безпосередніх виконавців воєнних злочинів, а навпаки, є додатковим доказом злочинного характеру режиму Путіна в цілому.

Список використаних джерел:

1. Cohen, Ariel. Putin's Valdai folly. URL: <https://web.archive.org/web/20150707113156/http://www.washingtontimes.com/news/2014/oct/30/cohen-putins-valdai-folly/?page=all> (дата звернення: 08.03.2024).
2. Bartels, Charles. Getting Gerasimov right. URL: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art_009.pdf (дата звернення: 08.03.2024).
3. Russia withdraws from International Criminal Court treaty. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-38005282> (дата звернення: 08.03.2024).
4. Putin revokes Additional Protocol to Geneva Conventions related to protection of war crimes victims. URL: <https://www.theglobeandmail.com/world/article-putin-revokes-additional-protocol-to-geneva-conventions-related-to/> (дата звернення: 08.03.2024).
5. Обращение В.В. Путина о начале специальной военной операции 24.02.2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jeOi3he4vbk> (дата звернення: 08.03.2024).
6. O'Meara, Kieran. Understanding the illegality of Russia's invasion of Ukraine. URL: <https://www.e-ir.info/2022/03/13/understanding-the-illegality-of-russias-invasion-of-ukraine/> (дата звернення: 07.03.2024).
7. Friedrich, Julia, Masuhr, Niklas. Why is Russia Being So Brutal in Ukraine? URL: <https://gppi.net/2022/05/23/why-is-russia-being-so-brutal-in-ukraine> (дата звернення: 08.03.2024).

Summary. Certain political and legal decisions made by an aggressor state and caused widespread violations of laws and usages of war during an aggression against Ukraine have been highlighted. Based on their analysis a conclusion has been made on the conditionality of such consequence of the conduct of hostilities and on the absence of an adequate response to it in the world.

Key words: laws and usages of war, aggression, hybrid warfare.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Процьків Н.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри приватного права,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.

Дробко М.,

студентка 5 курсу юридичного факультету,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.

Анотація. Міжнародне право проходить процес адаптації до нових реалій цифрової епохи, що передбачає необхідність запровадження нормативних рамок законодавства. Поряд з цим, варто виділити вплив штучного інтелекту на міжнародне право, адже стрімкий розвиток технологічного прогресу передбачає необхідність пристосування міжнародних відносин та законодавства держав до нових правових положень.

Ключові слова: штучний інтелект, право, законодавство ЄС

Результат технологічного прогресу проявляється в трансформації людського життя. Поява Інтернету наприкінці 60-х років було одним з найбільших досягнень техніки й технологій, що посприяло удосконаленню та розвитку інформаційного поля. Під впливом постійного розвитку технологічного прогресу появився штучний інтелект (надалі – ШІ), який може виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації.

Сучасний світ переживає четверту промислову революцію, яка на думку вчених, здатна підвищити рівень доходів і поліпшити якість життя у всьому світі. Однак, щодо значення ШІ в правовій основі, виникають неоднакові позиції щодо регулювання

технологічного прогресу в законодавстві в різних країн. Відповідно, відсутність правового регулювання ШІ створює виклик правовій системі.

Практичні заходи вживаються в Європейському Союзі, так Європейський Парламент ухвалив Резолюцію 2015/2103(INL) щодо цивільно-правового регулювання робототехніки з рекомендаціями для Європейської Комісії (англ. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) [1]. Відповідно до приписів даного документа, найбільше наголошено на правові проблеми та виклики, які необхідно врегулювати у зв'язку із розвитком робототехніки, а також питання цивільно-правової відповідальності у зв'язку з розробкою та використанням робототехніки та ШІ.

Провідні держави, усвідомлюючи інтенсивність та перспективність розвитку ШІ спрямували максимальних зусиль для дослідження, а надалі правового закріплення ШІ в законодавстві країни. До прикладу в Японії існує «Закон про розробку та використання роботів та ШІ» (Robotics and Artificial Intelligence Society Promotion Act, 2014), подібний підхід у Південній Кореї, а саме «Закон про розробку та використання ШІ» (Artificial Intelligence Development and Promotion Act, 2020). Аналізуючи закони Японії та Південної Кореї, відображається ідентичний підхід щодо притягнення розробника до відповідальності внаслідок неякісної продукції, що призвело до несприятливих наслідків.

Україна створила напрямок розвитку політики ШІ вперше у 2019 році, приєднавшись до Керівних принципів Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту та підписання 29 грудня 2020 року між Україною та Організацією економічного співробітництва та розвитку угоди про відновлення дії меморандуму про взаєморозуміння, в якій зазначається, що Україна приєдналась до Рекомендації Ради організації щодо штучного інтелекту [2].

Швидкоплинність інноваційних технологій сприяє розвитку різних галузей, в тому числі і юриспруденції. Відтак, у 2018 році було створено Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС), яка передбачає повністю безпаперове діловодство шляхом використання електронного цифрового підпису та електронного документообігу, створення особистих кабінетів з метою вчинення будь-яких процесуальних дій, вдосконалення єдиного державного реєстру судових рішень [3, с. 62].

Використання ШІ під час надання послуг та в системі правосуддя України набирає стрімких обертів, адже сприяє доступності та прозорості, є менш затратними та можуть здійснюватися набагато швидше ніж людиною. Серед науковців виникла думка щодо зміни системи правосуддя, в якій суддею буде ШІ, натомість суддя Хуан Мануель Паділья Гарсія, який головує в першому окружному суді м. Картахена, вирішив використати інструмент ШІ для постановки рішення у справі. Законодавство Колумбії не забороняє використання ШІ в системі правосуддя, однак виникає питання щодо доцільності даної дії.

Американський філософ Джон Серль увів у науку поняття «сильний штучний інтелект» як абсолютно новий термін. Саме такий інтелект зможе виконати будь-яку інтелектуальну задачу, яку може виконати людина. За словами Серля, «така програма буде не тільки моделлю розуму; вона в буквальному розумінні слова сама і буде розумом, в тому ж розумінні, в якому людський розум — це розум..»[4, 107]. Так, можна визначити, що для вчених різних напрямків застосування ШІ може бути або науковим експериментом, або загрозою, яку варто постійно контролювати.

Рекомендація CM/Res (2020) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини від 8 квітня 2020 року до основних проблемних напрямів взаємодії алгоритмічних систем і прав людини відносить формулювання взаємодії і політики держав та становлення відповідних норм національного права держав; проблеми безпеки використання алгоритмічних систем; запровадження міжнародних стандартів поведінки з алгоритмічними системами з позиції дотримання прав і свобод людини й громадянина; підтвердження зобов'язань

держав щодо захисту прав людини під час використання алгоритмічних систем [5].

Завдяки швидкому розвитку технологій, використання ШІ стало можливе в різних сферах життя. Так, вчені за допомогою інновацій можуть робити медичні діагностики, автоматизувати оцінювання студентів чи згенерувати зображення. Проте, особливої уваги ШІ в Україні станом на 2024 рік відіграє в процесі захисту від збройної агресії сусідньої держави. Необхідність застосування полягає в величезних масивах даних, що потребують значної кількості робочої сили та відповідних ресурсів. Українські захисники мають не лише вогнепальну, але і технологічну зброю, яка допомагає відбивати атаки на інформаційному та територіальному просторі. Однак, для вдалого застосування ШІ необхідна значна кількість якісних даних, які наразі Україною в повному обсязі забезпечитись не можуть, а саме час та фінанси.

Аналізуючи практичний підхід законодавця до регулювання ШІ в нормах, можна визначити, що пріоритетне значення в процесі формування правових положень мають основні права і свободи людини. Щоденне застосування ШІ потребує нормативного регулювання, яке було б спрямованим на вжиття заходів безпеки від потенційних ризиків та впливів. Європейський союз, що об'єднує 27 держав-членів вирішив спрямувати значну кількість ресурсів задля формування нормативної бази, яка б регулювала відносини у сфері ШІ. Таким чином, 13 березня 2024 року Європарламенті в Страсбурзі проголосували за Закон Artificial Intelligence Act, що має регулювати використання систем ШІ, які функціонують в Європейському Союзі.

Прийняття даного законодавчого акта насамперед, спрямоване здійснити захист та демократичних засад від негативного впливу технологій. Так, з'явилися обмеження щодо: біометричних систем ідентифікації (для правоохоронних органів, окрім окремих випадків), розпізнавання емоцій, використання вразливих місць чи маніпулювання діями та почуттями людей. Опублікування Закону відбулося завдяки зосередженню на оцінці впливу ШІ на права, які можуть бути порушені в силу відсутності закону.

З урахуванням зазначеного, виникає необхідність приділити увагу регулювання ШІ в українському законодавстві в контексті правового статусу. Однак, оскільки Україна є кандидатом для вступу в ЄС, необхідне формування відповідних норм відбудеться і на її просторах закону.

Зважаючи на викладене, вважаємо, що впровадження європейського законодавства у вітчизняному просторі, сприятиме удосконаленню інновацій та цифрових технологій, а також пришвидшить процес європейської інтеграції в Україні. Прийняття Європарламентом Закону, який спрямований регулювати використання ШІ стало історичним рішенням для розвитку технологічного прогресу. Обравши правильну політику законодавства, Україна створить сприятливий клімат для використання ШІ в заохочувальних для українців умовах.

Список використаних джерел:

1. Андрощук Г.О. Право роботів. Інтелектуальна власність в Україні: 2017. № 11. С. 73–74.
2. Угода між Урядом України і Організацією економічного співробітництва та розвитку про відновлення дії меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо поглиблення співробітництва від 29.12.2020 року № 966_001-21 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-21#Text
3. Сіденко В. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС. Київ: Заповіт, 2018. 214 с.
4. Сепетий Д.П. Свідомість як суб'єктивність: таємниця Я. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Книга 1. Зомбі, комп'ютери та Абсолютний Дух. – Запоріжжя: Просвіта, 2017. – 304с.
5. Рекомендація CM/Rec (2020)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини : ухвалено Комітетом Міністрів від

Abstract. International law is undergoing a process of adaptation to the new realities of the digital age, which requires the introduction of a regulatory framework of legislation. Along with this, it is worth highlighting the impact of artificial intelligence on international law, because the rapid development of technological progress implies the need to adapt international relations and state legislation to new legal provisions.

Keywords: artificial intelligence, law, EU legislation

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СПРАВАХ УКРАЇНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Маложон О.І.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
права та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія».*

Анотації. З початку агресії рф проти нашої держави в лютому 2014 року звернення до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) з міждержавними заявами проти уряду Російської Федерації стало одним із пріоритетних напрямів захисту інтересів України. У зв'язку з цим Урядом України було подано до ЄСПЛ низку позовів проти уряду Російської Федерації.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, міждержавні заяви, Конвенція про захист прав людини, суверенна територія України.

У зв'язку з агресією рф проти України, що має своїм наслідком масові порушення прав людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей, а також інших територіях України [1], де наразі рф здійснюється військова агресія, Урядом України було подано до ЄСПЛ низку позовів проти уряду Російської Федерації.

Зокрема, міждержавні заяви охоплюють скарги Уряду України на порушення прав людини, гарантованих статтями 2 (*Право на життя*), 3 (*Заборона катування*), 5 (*Право на свободу та особисту недоторканість*), 6 (*Право на справедливий суд*), 8 (*Право на повагу до приватного і сімейного життя*), 9 (*Свобода думки, совісті і релігії*), 10 (*Свобода вираження поглядів*), 11 (*Свобода зібрань та об'єднання*) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) [2], статті 14 (*Заборона дискримінації*) Конвенції у поєднанні зі статтями 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11 Конвенції, статті 18 (*Межі застосування обмежень прав*), 38 (*Розгляд справи*) у поєднанні зі статтею 6 Конвенції та статтями 1 (*Захист права власності*), 2 (*Право на освіту*) та 3 (*Право на вільні вибори*) Першого протоколу до Конвенції, статтею 2 (*Свобода пересування*) Четвертого протоколу до Конвенції, статтею 1 (*Загальна заборона дискримінації*) Дванадцятого протоколу до Конвенції. Станом на 21.02.2023 у провадженні ЄСПЛ перебуває 4 міждержавні справи України, а саме:

- «Україна проти Росії (щодо Криму)» за заявами №№ 20958/14 та 38334/18;
- «Україна та Нідерланди проти Росії» за заявами №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22, яка стосується подій на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей та порушень прав людини під час повномасштабного вторгнення Росії;
- «Україна проти Росії (VIII)» за заявою № 55855/18 щодо захоплених моряків;
- «Україна проти Росії (IX)» за заявою № 10691/21 щодо вбивств опонентів Російської Федерації.

Останні дві з вищевказаних справ перебувають на стадії розгляду ЄСПЛ питання щодо їх прийнятності.

Європейський суд з прав людини вказав уряду Росії утримуватися від військових нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти, включаючи житлові приміщення, автомобілі швидкої допомоги та інші цивільні об'єкти, що особливо охороняються, такі як школи та лікарні.

Таке рішення ЄСПЛ [ухвалив](#) відповідно до правила 39 Регламенту [3].

28 лютого 2022 року Європейський суд з прав людини отримав запит від Уряду України про вжиття невідкладних тимчасових заходів стосовно Уряду Російської Федерації відповідно до правила 39 Регламенту Суду у зв'язку з «масовими порушеннями прав людини, вчиненими російськими військами в ході військової агресії проти суверенної території України».

Запит було зареєстровано за заявою № 11055/22, Україна проти Росії (X), і розглянуто Головою ЄСПЛ.

Суд бере до уваги поточні військові дії, які розпочалися 24 лютого 2022 року в різних частинах України, і вважає, що вони створюють реальний і триваючий ризик серйозних порушень конвенційних прав цивільного населення, зокрема відповідно до ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання) і ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З метою запобігання таким порушенням та відповідно до правила 39 Регламенту Суду ЄСПЛ постановив указати Уряду Росії про утримання від військових нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти, включаючи житлові приміщення, автомобілі швидкої допомоги та інші цивільні об'єкти, що особливо охороняються, такі як школи та лікарні.

Також ЄСПЛ наказав негайно забезпечити безпеку медичних закладів, особового складу та автомобілів швидкої допомоги на території, що піддається нападу чи облозі російських військ.

Уряд Російської Федерації просить якомога швидше повідомити ЄСПЛ про заходи, вжиті для забезпечення повного дотримання Конвенції.

Суд також вирішив негайно повідомити про зазначені тимчасові заходи Комітету міністрів Ради Європи відповідно до пункту 2 правила 39 Регламенту Суду.

18 липня 2021 року Європейський суд з прав людини у повному обсязі відмовив у задоволенні позовних вимог Росії у справі “Росія проти України” (№ 36958/21).

Ця справа виникла на підставі заяви, поданої проти України урядом Росії 22 липня 2021 року за статтею 33 (міждержавні справи) Європейської конвенції з прав людини. Ця скарга Росії — єдина міждержавна скарга проти України. Вона була висунута за 10 групами звинувачень.

Росія закидала Україні нібито адміністративні практики “вбивств, викрадень, примусового переселення, втручання у виборче право, обмеження на використання російської мови та напади на російські посольства і консульства”. У цій скарзі РФ також спробувала приписати Україні відповідальність за катастрофу авіалайнера МН17, тому що Україна “не закрила повітряний простір”.

Москва також скаржилась на блокування Північно-Кримського каналу та просила ЄСПЛ застосувати тимчасові заходи, зокрема, зобов'язати Україну відновити подачу води до Криму та припинити так звані “утиски” у використанні російської мови. Але суд одразу відмовив у цьому.

“Після ретельного дослідження Судом представлених державою-позивачем матеріалів і доказів, а також враховуючи поведінку Росії та відсутність будь-якої співпраці з березня 2022 року, ЄСПЛ відмовив у задоволенні позову у повному обсязі та вилучив його з реєстру справ” [4].

Україна ж надала Європейському суду з прав людини докази існування в

окупованому Криму системної адміністративної практики порушення прав людини з боку Росії.

Про це йшлося на засіданні у справі «Україна проти Росії» щодо окупації Криму.

Так, 13 грудня 2023 року, Європейський суд з прав людини провів засідання по суті у справі «Україна проти Росії» щодо окупації Криму. На цьому засіданні Україна доводила ЄСПЛ, які саме порушення прав людини вчиняє Російська Федерація на окупованій території. Мова йшла про існування системної адміністративної практики порушень прав людини з боку Росії з часу окупації Автономної республіки Крим та міста Севастополь.

Під час слухання заступниця міністра юстиції України Ірина Мудра наголосила, що Росія несе відповідальність перед ЄСПЛ за порушення прав людини, вчинені її власними силами, а також за порушення, вчинені її місцевими підлеглими, починаючи з дня державного перевороту.

Мудра підкреслила, що широко поширені та систематичні порушення прав людини, вчинені Росією та її ставлениками в Криму, від самого початку були спрямовані проти етнічних та релігійних меншин, проукраїнських активістів та журналістів, військовослужбовців українських Збройних сил та інших.

Українська сторона нагадала, що 27 лютого 2014 року Росія здійснила військовий переворот у Криму та силою взяла під контроль територію. Відтоді вона зберігає фізичний контроль над Кримом, але Крим був і залишається суверенною територією України. Наголошується, що фальшиві претензії Росії на суверенітет над Кримом були рішуче відкинуті всім міжнародним співтовариством, а також ЄСПЛ у своєму рішенні про прийнятність.

«Відважний народ України чинив і чинитиме опір протиправній агресії Російської Федерації до повного відновлення її міжнародних кордонів», - зазначила Мудра. Вона підкреслила, що жодних переговорів з нинішнім керівництвом держави-агресора щодо території Криму бути не може, адже будь-які поступки незаконному військовому експансіонізму Росії завжди означатимуть умиротворення агресора.

З початку окупації Криму у 2014 році, рік за роком, ситуація з дотриманням прав людини на окупованій території Криму погіршується. Постраждали від дій окупаційної влади не можуть захистити свої порушені права та отримати компенсацію внаслідок незаконних та варварських дій російських окупантів. Більше того, Росія відмовляється співпрацювати з будь-якою стороною щодо розслідування фактів порушення прав людини на окупованих територіях України, що значно поглиблює й без того невтішну ситуацію з їх дотриманням.

Беручи до уваги заяви та докази, надані Україною за останні 9 років, включаючи сьгоднішні заяви під час усних слухань, уряд України просив ЄСПЛ визнати Росію відповідальною за порушення прав людини, гарантованих Конвенцією, які розглядаються в цій міждержавній справі».

Як повідомлялося, справа «Україна проти Росії (щодо Криму)» стосується порушень Росією на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь низки статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: 2 (Право на життя), 3 (Заборона катування), 5 (Право на свободу та особисту недоторканість), 6 (Право на справедливий суд), 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя), 9 (Свобода думки, совісті і релігії), 10 (Свобода вираження поглядів), 11 (Свобода зібрань та об'єднання), 14 (Заборона дискримінації) та інших [5].

14 січня 2021 року ЄСПЛ оголосив ухвалу щодо прийнятності справи «Україна проти Росії (щодо Криму)», визнавши її частково прийнятною, та прийняв рішення про приєднання до міждержавної справи «Україна проти Росії» щодо політичних в'язнів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.
2. Європейська конвенція з прав людини. Конвенцію ратифіковано Законом [№ 475/97-ВР від 17.07.97.](#)
3. Регламент Європейського суду з прав людини. Страсбург. 01.06.2010.
4. <https://suspilne.media/531057-evropejskij-sud-z-prav-ludini-ogolosiv-risenna-u-spravi-rosia-proti-ukraini/>
5. <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3799671-ukraina-nadala-u-espl-dokazi-porusenna-rosie-u-prav-ludini-v-okupovanomu-krimu.html>

Abstracts. Since the beginning of Russia's aggression against our country in February 2014, the appeal to the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR) with interstate statements against the government of the Russian Federation has become one of the priority directions for the protection of Ukraine's interests. In this connection, the Government of Ukraine filed a number of lawsuits against the Government of the Russian Federation before the ECtHR.

Keywords: European Court of Human Rights, interstate statements, Convention on the Protection of Human Rights, sovereign territory of Ukraine.

ЄВРОПЕЙСЬКА ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВА СТРАТЕГІЯ – ПЕРШИЙ КРОК НА ШЛЯХУ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ В ЄВРОПІ

Мусяєнко А. О.,
*аспірантка кафедри права Європейського Союзу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого.*

Анотація. Російська агресія проти України змусила Європейський Союз повернутися до питань забезпечення власної оборони. Першим і важливим кроком стане ухвалення Європейської оборонно-промислової стратегії, яка встановлює чітке і довгострокове бачення досягнення готовності оборонної промисловості в Європейському Союзі.

Ключові слова: стратегія, оборонна промисловість, колективна безпека, оборонна продукція

У наслідок провалу ратифікації Договору про Європейське оборонне співтовариство в 1954 р. [2] оборона досі залишається сферою національної відповідальності, але європейці можуть організуватися, щоб разом досягати більшого успіху.

Після закінчення «холодної війни» об'єднана Європа хоча й зберегла свою оборонно-промислову базу, проте вона сьогодні є недостатньо конкурентоспроможною. Агресія росії проти України виявила обмеження промисловості ЄС та її залежність від інших країн у плані ключових поставок і оборонного потенціалу, внаслідок чого Союз щосили намагається наростити виробничі потужності та витрати після десятиліть недостатнього інвестування, а поки що він демонструє свою нездатність надати Україні достатньо військової техніки і боєприпасів¹.

Європа має бути готова до війни, але оскільки це насамперед економічний союз, то об'єднана Європа має сконцентруватися на оборонній промисловості [4]. Зіткнувшись із війною високої інтенсивності в Європі після неспровокованої агресивної війни росії проти України, а отже необхідністю підвищення самозабезпеченості в сфері безпеки і оборони

---

¹ Європейська оборонна промисловість фрагментована, національні системи озброєнь часто несумісні, а вироблені обсяги невеликі, що робить виробництво відносно неефективним і дорогим. Не дивно, що Європейський Союз поставив лише 30 % з 1 мільйона артилерійських снарядів, обіцяних до березня 2024 р.

Європейський Союз вимушений був вдатися до розробок планів зі зміцнення свого оборонного сектора [1]. Якщо ЄС хоче здійснити «зрушення парадигми від реагування на надзвичайні ситуації до оборонної готовності», він має розробити програму спільних інвестицій і спільних закупівель, а не придбання готового обладнання у третіх країн [4].

5 березня 2024 р. після всебічного процесу консультацій із ключовими зацікавленими сторонами Комісія та Високий представник у координації з Європейським оборонним агентством представила проект першої Європейської оборонно-промислової стратегії (EDIS). Стратегія демонструє чітке і довгострокове бачення шляхів досягнення готовності оборонної промисловості в об'єднаній Європі.

Першим негайним і центральним кроком Комісії з реалізації Стратегії стала презентація законодавчої пропозиції щодо Європейської програми оборонної промисловості (EDIP), а також структури заходів із забезпечення наявності та постачання оборонної продукції. Голова Комісії фон дер Ляен також пообіцяла, що за час її другого президентства в Європейській комісії буде створено посаду комісара з оборони² та Управління оборонних інновацій в Україні [6]. Комісія запропонує також створити новий орган з координації інвестицій під назвою «Рада з оборонно-промислової готовності» для поліпшення співпраці між державами-членами та Комісією. Рада також контролюватиме критично важливі продукти і ланцюжки поставок. Комісія також пропонує визначити флагманські проекти, як-от кібершит, інтегрована європейська система протиповітряної та протиракетної оборони, розробка датчиків, що дадуть змогу блоку виявляти, аналізувати та реагувати на загрози в космосі, а також захист критично важливої інфраструктури. На реалізацію цих ініціатив спрямована Європейська оборонно-промислова стратегія

Європейська оборонно-промислова стратегія – це комплекс дій, спрямованих на:

- підтримку більш ефективного вираження вимог колективної оборони держав-членів. Ці дії базуватимуться на таких інструментах та ініціативах, як План розвитку потенціалу (CDP), Скоординований щорічний огляд оборони (CARD) та Постійне структуроване співробітництво (PESCO). Цьому сприятиме стимулювання співпраці держав-членів на етапі закупівель оборонного потенціалу;

- забезпечення доступності всіх оборонних продуктів за допомогою менш схильною до ризику і більш гнучкою Європейську оборонно-технологічну промислову базу (EDTIB). Підтримуватимуться інвестиції держав-членів ЄС і європейської оборонної промисловості в розробку і виведення на ринок новітніх оборонних технологій і можливостей завтрашнього дня. Також пропонуються заходи щодо забезпечення того, щоб EDTIB мав у своєму розпорядженні все необхідне навіть у кризові періоди, тим самим підвищуючи безпеку поставок ЄС;

- забезпечення того, щоб національні бюджети і бюджети ЄС передбачали необхідні кошти для адаптації європейської оборонної промисловості до нового контексту безпеки;

- впровадження культури готовності до оборони в політику, зокрема, шляхом заклик до перегляду кредитної політики Європейського інвестиційного банку;

- розвиток тісніших зв'язків з Україною шляхом її участі в ініціативах Союзу з підтримки оборонної промисловості та стимулювання співпраці між ЄС та українською оборонною промисловістю;

- об'єднання з НАТО і іншими стратегічними партнерами, однодумцями і міжнародними партнерами, а також тіснішу співпрацю з Україною [5].

Стратегія встановлює показники, спрямовані на вимірювання прогресу держав-членів у забезпеченні промислової готовності. Європейська комісія буде прагнути, щоб: а) промислова база держав-членів ЄС могла виробляти всю оборонну продукцію за будь-яких обставин і до 2030 року держави-члени ЄС закуповуватимуть щонайменше 40 % свого оборонного обладнання спільно; б) до 2030 року вартість оборонної торгівлі всередині ЄС становила не менше 35 % вартості оборонного ринку ЄС; в) домогтися

---

² Комісар з оборони не буде міністром оборони і не командуватиме армією.

стійкого прогресу в забезпеченні щонайменше 50 % свого бюджету оборонних закупівель в ЄС до 2030 року і 60 % до 2035 року.

Європейської програми оборонної промисловості включає як фінансові, так і нормативні аспекти. EDIP мобілізує 1,5 мільярда євро з бюджету ЄС у період 2025–2027 років для подальшого підвищення конкурентоспроможності EDTІВ. Фінансова підтримка EDIP помітно розширить логіку втручання EDІRPA (фінансова підтримка з бюджету ЄС для компенсації складнощів співробітництва між державами-членами на етапі закупівель) та ASAP (фінансова підтримка оборонних підприємств, які збільшують їхні виробничі потужності), задля подальшого стимулювання інвестицій з боку EDTІВ. EDIP також буде підтримувати індустріалізацію продуктів, що виникають в результаті спільних досліджень і розробок, підтримуваних Європейським оборонним фондом. Бюджет EDIP також може бути використаний для створення Фонду прискорення трансформації ланцюжків поставок оборонної промисловості (FAST). Бюджет EDIP також розширить оборонно-промислове співробітництво ЄС з Україною та підтримає розвиток її оборонно-промислової та технологічної бази.

Що стосується нормативних аспектів, то EDIP пропонує нові рішення. Він надасть нову правову основу – Структуру європейської програми озброєнь (SEAP) – для полегшення і розширення співробітництва держав-членів у галузі оборонної техніки в повній взаємодоповнюваності зі структурою PESCO. Це також тягне за собою загальноєвропейський режим безпеки поставок оборонного обладнання, який забезпечить постійний доступ до всієї необхідної оборонної продукції в Європі та забезпечить основу для ефективного реагування на можливі майбутні кризи поставок оборонної продукції. Крім того, EDIP дасть змогу запустити європейські оборонні проекти, що становлять спільний інтерес, за потенційної фінансової підтримки ЄС. Нарешті, EDIP пропонує створити структуру управління з повною участю держав-членів, щоб забезпечити загальну послідовність дій ЄС у сфері оборонної промисловості (Рада з оборонно-промислової готовності).

Партнерські відносини посідають центральне місце в пропонованій Стратегії, особливо шляхом розширення співробітництва з Організацією Північноатлантичного договору та розвитку тісніших зв'язків з Україною в оборонно-промисловому секторі, зокрема й через вивчення варіанту, який би надавав змогу Києву брати участь у спільній закупівельній діяльності, начебто Україна є державою-членом ЄС.

Список використаних джерел:

1. Яковюк І. В., Білоусов Є. М. Національна безпека України в умовах нових викликів європейській та євроатлантичній солідарності : монографія. Харків : «ФО-П Рубан В.В.», 2022. 148 с.
2. Яковюк І. В., Орловський Р. Р. Європейське оборонне співтовариство: витоки становлення інтеграції в оборонній сфері. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 264–277.
3. EU plans to create defense-industrial complex ready for war. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-plan-war-ready-complex-european-defence-industrial-strategy/>.
4. Europe starts war machine to wean itself off US weapons. URL: <https://www.politico.eu/article/peace-dividend-dead-brussels-plan-war-ukraine-eurobonds-thierry-breton/>.
5. First ever defence industrial strategy and a new defence industry programme to enhance Europe's readiness and security. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_1321.
6. What we need is a European armament commissioner. URL: <https://www.politico.eu/article/european-armament-commissioner-defense-war-security/>.

Annotation. The Russian aggression against Ukraine has forced the European Union to return to the issue of ensuring its own defense. The first and most important step will be the adoption of the European Defense Industrial Strategy, which sets out a clear and long-term vision for achieving defense industry readiness in the European Union.

Keywords: strategy, defense industry, collective security, defense products

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРОДУКТАМИ ОВОЧІВНИЦТВА ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В РАМКАХ ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Носова Н.І.,

*провідний інженер, Державна установа
«Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень
НАН України».*

Анотація. Сучасне становище в Україні на фоні озброєного конфлікту й необхідності захисту своєї території вимагає прийняття невідкладних заходів з дотримання норм міжнародного гуманітарного права й забезпечення населення першочерговими продуктами харчування. Ці заходи, що стосуються забезпечення продовольчої безпеки, відбуваються на тлі порушення логістичних ланцюгів з постачання життєво необхідних товарів, що потребує негайного прийняття зважених управлінських рішень.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, продовольча безпека, агропродовольчий ринок, населення.

Протягом всієї історії цивілізації війна була однією з основних форм відносин між народами. За останні п'ять тисяч років відбулося близько 14 тисяч воєн, у яких загинуло понад 5 млрд. осіб. За 3400 років можна нарахувати тільки 250 років загального миру – це менше 1 % часу існування людства. ХХ століття не є винятком. Саме у ХХ столітті відбулися дві найбільш руйнівні війни. Перша світова війна унесла із собою 10 млн. убитих і 21 млн., загиблих від голоду і хвороб людей. У Другій світовій війні загинуло понад 40 млн. осіб [1, с. 5]. Мабуть за всю історію людства ХХ століття відзначилося самими кривавими війнами.

Сучасні норми міжнародного права [2] свідчать, що воєнні напади, які призводять до загибелі людей, як і акти насилля, не повинні здійснюватися проти цивільних осіб. При проведенні бойових дій необхідно дбати про безпеку цивільного населення та цивільних об'єктів (норма 15). Кожна сторона конфлікту повинна уникати розміщення військових цілей у межах або поблизу густонаселених районів (норма 23). Кожна сторона конфлікту повинна перемістити цивільних осіб та цивільні об'єкти, які вона контролює, з районів де такі об'єкти розташовані у безпосередній близькості від військових цілей (норма 24). Також у цьому документі передбачено багато інших норм, зокрема: щодо наслідків нападу, використання зброї, щодо медичного персоналу, миротворчих організацій, вбитих та поранених, переміщених осіб, культурних цінностей, щодо споруд, навколишнього природного середовища та багато інших. Також передбачені норми щодо голоду і обмеження доступу до гуманітарної допомоги (норми 53-56). Найбільш актуальним для України є дотримання норм міжнародного гуманітарного права в умовах воєнного стану. Важливу роль у цьому відіграє поширення знань про міжнародне гуманітарне право та ефективне його застосування.

Слід відзначити, що останнім часом ситуація у світі залишається напруженою. Міжнародні організації стурбовані ситуацією, що «... за останні десять років різко збільшилась кількість конфліктів, вони набули більш складного характеру й з зусиллями піддаються регулюванню. У країнах, що охоплені конфліктами, велика кількість дітей, що живуть в умовах відсутності продовольчої безпеки й достатнього рівня харчування» [3, с. 9].

До того ж конфлікти посилюються ще й природними потрясіннями, що також має негативний вплив на продовольчу безпеку. Вони призводять до кризового стану і провокують виникнення випадків нестачі їжі, а іноді й голоду, особливо там, де конфлікти набувають довготривалого характеру. У такому випадку дотримуватися продовольчої безпеки стає набагато складніше і тому виникає необхідність надання гуманітарної допомоги.

В Україні війна продовжується на протязі двох років і весь цей час населення

відчуває безпосередню підтримку світової спільноти, як грошовими коштами, так і озброєнням і іншими необхідними речами. Без цієї допомоги країна з не змогла вижити.

Комітет зі Всесвітньої продовольчої безпеки на своїй черговій сесії розглянув Рамкову програму[4], яка передбачає підвищення якості харчування груп населення, які опинилися або ризикують опинитися в ситуації затяжної кризи шляхом усунення її небезпечних проявів та нарощування стійкості до зовнішніх впливів. Слід зазначити, що ця програма під затяжною кризою має на увазі нестабільність джерел коштів для існування та перебої у роботі продовольчих систем, зростання захворюваності і смертності, а також збільшення кількості переміщень населення. Все це призводить до порушення чотирьох компонентів продовольчої безпеки, до яких відносяться: наявність, доступність, використання та стабільність продовольства.

До причин продовольчої небезпеки призводять наступні чинники: наявність конфлікту, окупація тероризм, зміни клімату, антропогенні катастрофи й стихійні лиха, дефіцит природних ресурсів, нерівність, суцільна бідність й низька якість управління, що призвела до продовольчої кризи й загрози продовольчій безпеці.

Економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави. Перш за все, економічна безпека включає й такі складові: енергетичну, технологічну, соціально-економічну, фінансову. Однак головним чинником тут є продовольча безпека. Оскільки в загальному плані під безпекою розуміють захищеність країни від загроз, спроможність національної економіки забезпечити свій незалежний розвиток за різних несприятливих умов, у здатності її зберігати або, принаймні, швидко відновлювати критичний рівень відтворення в умовах припинення зовнішнього постачання чи внутрішніх кризових ситуацій, а також у здатності держави захистити національні економічні інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз. Як зазначено в Конституції України, забезпечення економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу [5].

Для будь-якої держави продовольча безпека є необхідною умовою сталого життя населення країни шляхом задоволення основних базових потреб у продуктах харчування. Слід зазначити, що продовольча безпека є основним питанням системи національного благополуччя.

Концепція продовольчої безпеки має два аспекти: соціально-економічний (здатність реагувати й задовольняти потреби) і політико-економічний (здатність мобілізувати внутрішні ресурси й агропромисловий потенціал країни щоб задовільними ці потреби).

Як тільки почалася війна в Україні Уряд подбав про забезпечення продовольчої безпеки. На законодавчому рівні було внесено зміни до законодавчих актів з метою забезпечення населення продовольством в умовах воєнного стану [6].

Незважаючи на воєнні дії, Україна за складних умов продовжує експортувати зерно та інші товари агропромислового комплексу, зокрема товари овочівництва, попри складні обставини і відчутне порушення логістичних зв'язків.

Від добре налагодженої системи управління агропідприємствами залежить успішність ведення аграрного бізнесу. Управління виробничо-господарською діяльністю аграрних підприємств є процесом впливу менеджерів підприємств на процес управління, який заснований на відповідних методах, принципах і функціях, діяльністю з організації і координації виробництва на сільськогосподарських підприємствах з метою отримання зростаючого прибутку в довготривалій перспективі [7, С. 11].

Раціональне застосування інструментарію логістики в сільському господарстві дозволить використати наявний потенціал аграрних підприємств, тому логістика у сфері сільського господарства стає з кожним роком престижнішою [8, С. 185].

Слід відзначити, що останнім часом агрологістика широкого використовується у сфері закупівлі посівних матеріалів і сировини, добрив, кормів та ін.; у сфері переробки,

складування і зберігання готової продукції, розподілу ресурсів, транспортування, доведення сільгосппродукції до вимог міжнародних стандартів якості тощо, тобто на всіх етапах логістичного ланцюга «закупівля сировини – виробництво продукції – насичення споживчого ринку». Функціонування переважної більшості ланок на всіх етапах виробничого процесу потребує матеріальних, інвестиційних, інформаційних та інших ресурсів, потоковий рух та використання яких можна відстежити у реальному часі за допомогою інформаційного забезпечення.

В Україні склалася традиційна система управління матеріальними потоками та товарними ресурсами. Однак логістика виступає сьогодні конкурентоспроможною стратегією для суб'єктів господарювання, яка, використовуючи системний підхід, виступає у якості ресурсозберігаючого алгоритму роботи підприємств щодо забезпечення і переміщення матеріальних, фінансових, інформаційних, трудових та інших ресурсів і запасів та супутніх потоків на всіх стадіях відтворювального процесу.

Україна відіграє все більшу роль на світовому аграрному ринку. Всього два десятиліття тому експорт українського зерна був спроможний нагодувати 40 млн. людей, а сьогодні вже – понад 400 мільйонів. У 2019-2021 рр. на Україну припадало майже 10 % світового експорту пшениці, 15 % – кукурудзи, 15 % – ячменю та майже 50 % експорту соняшникової олії [9].

Ведення бойових дій на території України призвело до суттєвих змін роботи малих та середніх сільгоспвиробників з оборотом не більше 20 млн. €, що еквівалентно підприємству, що обробляє до 10000 га. Так, Урядом були запроваджені заходи зі зменшення податку з обороту і звільнення від ПДВ і податків на прибуток, скасовано акцизний податок на паливо і знижено ПДВ з 20 % до 7 %; скасовано імпорتنі мита на більшість товарів, а також вимоги про внутрішнє маркування [10].

В сучасних умовах загострення екологічних проблем та вирішення завдань продовольчої безпеки особливої актуальності набуває збільшення обсягів вирощування овочів, зокрема сприяння розвитку ринку органічної продукції. До того ж, останнім часом органічне сільське господарство набуває все більшої популярності у розвинених країнах. Вітчизняна органічна продукція знаходить попит за кордоном. Вона користується великим попитом у всьому світі, у першу чергу у країнах Євросоюзу та США. Експорт української органічної продукції у 2020 р. становив приблизно 204 млн. дол., 73 % якого припадало на європейські країни, 24 % – на Північну Америку. По країнах експорт склав: до США – 48,5 млн. дол., до Нідерландів – 29,5 млн. дол., до Німеччини – 27 млн. дол., до Канади – 25,3 млн. дол., до Польщі – 19,6 млн. дол. [11]. Україна, маючи великий природний потенціал (кліматичні умови, родючі землі, наявність трудових ресурсів), має нагоду розвивати органічне овочівництво.

У забезпеченні продовольством населення і вирішенні тим самим питань продовольчої безпеки великого значення набуває використання сучасних технологій, які останнім часом все ширше використовуються у всіх сферах життєдіяльності людей. Не залишився поза увагою і агропромисловий комплекс, до складу якого зокрема входить ринок овочів. Ринок овочів потребує особливої уваги і не лише з причини збагачення організму людини вітамінами, мінералами та корисними елементами, а й з причини того, що він вимагає особливої великих фінансових витрат на впровадження новітніх технологій. Ринок овочів, якому притаманні особливості відтворювального процесу, є одним із стратегічних агропродовольчих ринків, що забезпечує продовольчу безпеку країни.

Запланований Порядок денний сталого розвитку до 2030 року закликає всі країни працювати у напрямку ліквідації голоду і його подальшому запобіганню. Вирішення цього питання можливе лише в умовах забезпечення стійкого розвитку сільського господарства та продовольчих систем, стабільного постачання продовольства, доступності повноцінного харчування та охорони здоров'я. Саме на забезпечення першочергових потреб мають бути спрямовані дії світових організацій, що регламентують норми

міжнародного права, зокрема гуманітарного права.

Сьогодні загострення екологічних проблем дається взнаки в усьому світі.

Багато країн вибрали подальший шлях свого розвитку у напрямку дотримання Європейського екологічного зеленого курсу задля збереження навколишнього середовища для нинішнього та прийдешніх поколінь. Це питання є вкрай актуальним, оскільки загострюються проблеми ощадливого використання природних ресурсів, зменшення забруднення навколишнього середовища і споживання екологічно безпечних продуктів харчування.

Україна готова дотримуватися Європейського зеленого курсу, незважаючи на російську агресію. Життя за стандартами європейської родини – частина майбутньої перемоги нашої країни [12]. Україна має намір рухатися шляхом кліматичної нейтральності та енергоефективності.

Уряд України, навіть у складний воєнний період, дбаючи про дотримання європейського курсу, прикладає значних зусиль для імплементації законодавства ЄС у вітчизняний законодавчий простір.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / [М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. 145с. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/MHP-final.pdf>
2. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. Український часопис міжнародного права. 2006. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf
3. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире – 2017. Повышение устойчивости к внешним воздействиям в целях обеспечения мира и продовольственной безопасности. ФАО. Рим. 2017. 132 с. URL: <https://data.unicef.org>
4. Мониторинг использования и применения рамочной программы действий КВПБ по обеспечению продовольственной безопасности и питания в условиях затяжных кризисов (РПД КВПБ). Результаты проведенного секретариатом анализа представленных к глобальному тематическому мероприятию материалов Комитет по Всемирной продовольственной безопасности. 47 сессия "Новый взгляд на продовольственную безопасность и питание". 8–11 февраля 2021 года 21 с. <https://www.fao.org/3/ne740ru/ne740ru.pdf>
5. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Документ 254к/96-ВР, Редакція від 01.01.2020, підстава – 27-IX
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України № 2145-IX від 24.03.2022 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>
7. Мазур К.В., Кубай О.Г. Менеджмент аграрного підприємства: навч. посібник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 284 с.
8. Семенда Д.К., Семенда О.В., Семенда О.В. Логістика та її роль в підвищенні економічної ефективності реалізації продукції рослинництва. *Молодий вчений* №1 (89) січень, 2021. С. 185-190. DOI:<https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-38>
URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/178/172>
9. Огляд продовольчої безпеки та політики в Україні Центр досліджень продовольства та землекористування (KSE Агроцентр) 17 травня 2022 р. https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/Food-security-and-policy-in-Ukraine_ukr.versiya-1.pdf
10. Порядок застосування тимчасового звільнення від військового обов'язку співробітників. Мінагро (2022) <https://minagro.gov.ua/news/poryadok-bronyuvannya-vijskovozobovyazanih?fbclid=IwAR2lGeU8ZEQfwOhgsPpKj0XTMmdbY7t2WdyRltgtH2nxWlw313W0fjOVeD8>
11. Экспорт органической продукции з України в 2020 р. – понад 200 мільйонів доларів США URL: <https://organicinfo.ua/news/ukrainian-organic-export-2020>

12. Україна готова дотримуватися Європейського «зеленого» курсу, незважаючи на російську агресію – глава Мінприроди. Interfax-Україна. 02.02.2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/greendead/888682.html>

Abstract. The current situation in Ukraine against the background of the armed conflict and the need to protect its territory requires the adoption of urgent measures to comply with the norms of international humanitarian law and provide the population with primary food products. These measures related to the provision of food security are taking place against the background of the disruption of logistics chains for the supply of vital goods, which requires the immediate adoption of well-considered management decisions.

Key words: international humanitarian law, food security, agro-food market, population.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Савченко Я. А.,
*аспірантка, Державна наукова установа
"Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України"*

Анотація: Розглядається питання захисту культурної спадщини у період збройних конфліктів. Застосування норм міжнародного гуманітарного права покладено на низку органів державної влади. Констатується необхідність перегляду деяких нормативно-правових актів за ініціативи компетентних органів державної влади.

Ключові слова: культурна спадщина, культурні цінності, збройний конфлікт

Розділяючи загальнолюдські цінності, підтверджуючи значення культурної спадщини для теперішніх та майбутніх поколінь, Україна як демократична держава взяла на себе низку міжнародних зобов'язань щодо поваги, охорони та захисту культурної спадщини. В тому числі, це стосується і тих міжнародно-правових актів, що встановлюють захист культурної спадщини у випадку збройного конфлікту.

Зокрема, серед них варто зазначити такі: Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року [1] та Протоколи до неї 1954 року [2] та 1999 року [3], Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року [4], Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 року [5], Гаазьке положення про закони та звичаї війни на суходолі 1907 року [6], звичаєві норми міжнародного гуманітарного права.

Окремо варто зазначити, що відповідно до Закону України «Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року» Україна у 2020 році взяла на себе низку додаткових зобов'язань. У тому числі Другим протоколом передбачено дбайливе ставлення до культурних цінностей, застережні заходи під час нападу, заходи запобігання наслідкам військових дій, захист культурних цінностей на окупованій території тощо. А також ним передбачено механізм, яким вже скористалася України – посилений захист [7]. Сторони конфлікту повинні забезпечувати недоторканність культурних цінностей, які перебувають під посиленим захистом, утримуючись від перетворення таких цінностей в об'єкт нападу або від будь-якого використання цих цінностей і безпосередньо прилеглих до них місць для підтримки військових дій [3]. Тут також доречно вказати, що рф не приєдналася до Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 року.

Розглядаючи надалі захист культурної спадщини у період збройних конфліктів, важливо акцентувати увагу, що у нормах міжнародного гуманітарного права здебільшого

використовується термін «культурні цінності». Він має широке тлумачення та об'єднує багато категорій. Водночас це може вводити в оману, оскільки в українському законодавстві культурні цінності є вузьким поняттям і застосовується лише до частини (рухомої) культурної спадщини. Таким чином, аналізуючи норми міжнародного гуманітарного права щодо культурних цінностей, ми маємо розуміти, що йдеться про всю культурну спадщину.

Щодо імплементації таких норм в українське законодавства, то вони знайшли своє відображення у низці нормативно-правових актів. Зокрема, про збройний конфлікт згадується у Законі України «Про охорону культурної спадщини» та Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей».

Також постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2022 р. № 1199 затверджено Порядок маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами) (далі – Порядок) [8]. Зазначений Порядок, зокрема, також дає визначення культурних цінностей.

У пункті 6 Порядку визначається, що Міністерство культури та інформаційної політики України має затвердити методичку щодо культурних цінностей, аби на її підставі органи державної влади, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання визначили переліки об'єктів міжнародного гуманітарного права. Такі переліки об'єктів міжнародного гуманітарного права підлягають періодичному уточненню, але не рідше ніж один раз на рік станом на 1 січня поточного року.

При цьому, саме маркування об'єктів міжнародного гуманітарного права здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання, у власності чи користуванні яких перебувають такі об'єкти, з моменту настання особливого періоду. Зразок та опис варіантів застосування спеціального розпізнавального знаку культурних цінностей (щит, загострений знизу, розділений на чотири частини синього та білого кольору) міститься у Додатку 2 до Порядку.

Приклад вищезазначеного нормативно-правового акту, є прикладом, коли закріплений чіткий розподіл функцій між органами влади. Водночас, зіштовхнувшись з реаліями збройного конфлікту, виникла низка нових запитань щодо відповідальних за захист культурних цінностей.

Так, діюча Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зареєстрована у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572 (далі – Інструкція) [9] містить низку норм щодо захисту культурних цінностей. Проте деякі з них мали б бути проаналізовані додатково переглянуті за поданням пропозиції відповідних компетентних органів, оскільки містять формулювання, які можуть вводити в оману та викликати неточне тлумачення норм міжнародного гуманітарного права.

Наприклад, в абзаці другому пункту 30 глави 2 розділу I Інструкції зазначається, що в Україні облік об'єктів культурної спадщини ведеться у Державному реєстрі національного культурного надбання, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання». Таке формулювання може вводити в оману, що положення Інструкції поширюються лише на об'єкти, внесені до Державного реєстру національного культурного надбання.

Але Державний реєстр національного культурного надбання складають лише окремі унікальні предмети, які зберігаються у різних установах України. Таким чином, цей реєстр не є переліком всієї культурної спадщини України, яка має знаходитися під захистом відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. Втому числі, під захист підпадають і об'єкти, віднесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (національного значення та місцевого значення).

Таким чином, Збройні Сили України під час дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних повинні використовувати широке тлумачення поняття «культурні цінності», а визначення, наведене в Інструкції, має бути переглянуто. Будь-які обмеження, викликані формалізацією національного законодавства щодо тлумачення поняття «культурні цінності», протирічать нормам міжнародного гуманітарного права.

У контексті застосування норм міжнародного гуманітарного права органами державної влади щодо захисту культурної спадщини у період збройної агресії проти України, варто звернути увагу, що відповідний Наказ про затвердження Інструкції містить погодження т.в.о. Міністра закордонних справ України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та в.о. Міністра охорони здоров'я України, проте не містить погодження уповноваженої особи від центрального органу виконавчої влади, що формує політику у сферах охорони культурної спадщини. Враховуючи кількість норм в Інструкції, що стосуються культурних цінностей, мало б бути окреме погодження і Міністерства культури України (на той час).

Адже відповідно до Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885 [10] (далі – Положення), саме МКІП є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах відновлення та збереження національної пам'яті, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей.

Необхідно згадати також і Міжвідомчу комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, утворену постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329 [11]. Міжвідомчу комісію очолює голова, яким за посадою є Віце-прем'єр-міністр України – Міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. У складі Комісії створено чотири робочі групи, серед яких – 2) з питань захисту культурних цінностей.

Однак існує інша інституційна та наразі невирішена проблема імплементації норм міжнародного права щодо захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту. Згідно зі ст. 7 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 року на держави покладено обов'язок утворити в системі збройних сил спеціальний персонал, який би відповідав за збереження культурних цінностей. Проте досі у структурі Збройних Сил України такого спеціального підрозділу утворено не було. Проте актуальність та необхідність створення такого окремого підрозділу не викликає сумнівів. У тому числі тому від жовтня 2023 року відповідний підрозділ із захисту культурної спадщини функціонує при Командуванні Сил територіальної оборони ЗСУ як «експериментальний пілот» та складається з військових і цивільних.

Однак, з огляду на масштаби руйнувань та розграбування культурної спадщини України, які ми спостерігаємо в ході агресії РФ, також спеціальні структурні підрозділи щодо захисту культурної спадщини, розшуку культурних цінностей тощо було б доцільно створити у всіх правоохоронних органах.

Також вбачається доцільною рекомендація створення спеціалізованої окремої інституції, діяльність якої б спрямовувалася б на захист культурних культурної спадщини України та подолання наслідків ведення бойових дій щодо культурних цінностей, а також обрахунку необхідних репарацій, супровід процедур пошуку та повернення культурних цінностей тощо. Спеціалізовані органи зі схожими функціями діяли в Україні раніше. Наприклад, питаннями повернення культурних цінностей опікувалися Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992 – 1999 роки) та її правонаступниця – Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000 – 2011 роки).

Створення такого органу є нагальним питанням, оскільки він мав би: бути

залученим до документування воєнних злочинів проти культурної спадщини України; складати реєстри пошкоджених та втрачених культурних цінностей; опікуватися пошуком культурних цінностей; брати участь у захисті національних інтересів у міжнародних судових установах; оголошувати у розшук культурні цінності тощо.

Таким чином, наразі обов'язок щодо захисту культурної спадщини у період збройної агресії проти України та застосування норм міжнародного гуманітарного права покладено на низку органів державної влади. Однак можна констатувати, що діяльність таких органів здебільшого орієнтована не на воєнний час і більшість з них була не готова застосовувати норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурної спадщини на практиці. При цьому, деякі нормативно-правові акти потребують перегляду саме за ініціативи компетентних органів державної влади.

Культурна спадщина має стати складовою повоєнної відбудови України, фактором, що формує національну єдність та ідентичність. Тому вже зараз ми маємо думати про те, які саме органи державної влади мають бути залучені до розгляду скоєних злочинів проти культурної спадщини України в ході збройної агресії, будуть залучені до аналізу задокументованих фактів, а також сприятимуть поверненню незаконно вивезених культурних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. *UNESCO*.

URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf (date of access: 24.03.2024).

2. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 14.05.1954 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 24.03.2024).

3. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 26.03.1999 р. : станом на 30 квіт. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 24.03.2024).

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р. : станом на 23 лют. 2023 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 24.03.2024).

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 24.03.2024).

6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 24.03.2024).

7. ЮНЕСКО внесло 20 об'єктів культурної спадщини України до Міжнародного списку культурних цінностей, які перебувають під посиленням захистом. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/news/yunesko-vneslo-20-obyektiv-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny-do-mizhnarodnogo-spysku-kulturnyh-czinnostej-yaki-perebuvaют-pid-posylenym-zahystom/> (дата звернення: 24.03.2024).

8. Про затвердження Порядку маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами) : Постанова Каб. Міністрів України від 21.10.2022 р. № 1199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-п#Text> (дата звернення: 24.03.2024).

9. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 р. № 164 : станом на 31 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 24.03.2024).

10. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики : Постанова Каб. Міністрів України від 16.10.2019 р. № 885 : станом на 30 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-п#Text> (дата звернення: 24.03.2024).

11. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : Постанова Каб. Міністрів України від 26.04.2017 р. № 329 : станом на 17 листоп. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-п#Text> (дата звернення: 24.03.2024).

Abstract: The issue of protection of cultural heritage during armed conflicts is considered. The application of international humanitarian law is entrusted to several public authorities. The necessity of revision of certain regulatory legal acts on the initiative of competent state authorities is stated.

Key words: cultural heritage, cultural values, armed conflict

ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Татаренко Г. В.,
кандидатка юридичних наук,
професорка, завідувачка кафедри конституційного права,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

Анотація: В роботі розглянуто зміст категорії «перехідне правосуддя», аналізуються міжнародні та вітчизняні правові засади застосування процедур перехідного правосуддя, його основні складові, функції та форми. Зроблено висновок щодо ефективності використання механізму правосуддя перехідного періоду у постконфліктних ситуаціях, необхідності прийняття концептуального нормативного забезпечення впровадження засад перехідного правосуддя в Україні, констатується наявність проблем його реалізації на практиці

Ключові слова: збройний конфлікт, перехідне правосуддя, законодавство, концепція перехідного правосуддя

Незважаючи на довгий та триваючий збройний конфлікт між Україною та російською федерацією наша держава повинна розробити стратегію налагодження постконфліктного життя, реінтеграції деокупованих територій з урахуванням світового досвіду та відповідних міжнародних актів.

Наразі можемо констатувати відсутність відповідного законодавчого підґрунтя для застосування механізмів встановлення істини та проведення процедур примирення та чіткої політики перехідного правосуддя. З існуючих законодавчих актів, які можна частково віднести до актів, що забезпечують елементи перехідного правосуддя можна віднести Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України «Про військово-цивільні адміністрації». У 2019 р. було розпочато роботу над «Концепцією перехідного правосуддя в Україні» та створено Указом Президента України № 584/2019 Комісію з правової реформи у складі якої працювала робоча група з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Повномасштабне вторгнення фактично припинило діяльність цієї робочої групи, але в серпні 2023 р. Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій заявили про створення робочої групи, яка розроблятиме стратегію правового режиму на звільнених від росіян територіях.

В листопаді 2023 р. на засіданні Координаційного штабу з питань деокупованих територій було утворено міжвідомчою робочою групою з питань розроблення Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій. Також було визначено, що у кожному міністерстві мають функціонувати профільні заступники, які відповідатимуть за питання процесу деокупації та реінтеграції. В січні 2024 р.

міжвідомча робоча група повідомила про наявність першого драфту Стратегії, визначення її мети і принципів, сформування стратегічних цілей та шляхів розв'язання проблем.

Профільні міністерства працюють над власними концепціями відновлення державної влади та реінтеграції населення. Зокрема така робота ведеться Міністерством освіти і науки, Міністерством соціальної політики, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством економіки, Міністерством юстиції та Міністерством культури та інформаційної політики України – це відповідає першочерговим завданням та політикам відновлення, які передбачені загальною Стратегією відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій.

На сьогоднішній день дискурс щодо переходного правосуддя є вельми актуальним, запровадження засад переходного правосуддя розглядається як передумова для деокупації українських територій, реінтеграції населення, стягнення компенсацій та репарацій.

І саме зараз потрібна виважена інформаційна кампанія, метою якої повинно бути ознайомлення громадськості, підготовка суспільства до розуміння і нормального сприйняття категорій «перехідне правосуддя», «істина», «примирення», «прощення» тощо.

Ми розуміємо що концепція правосуддя переходного періоду передбачає одночасну діяльність держави у таких напрямках як: ефективна діяльність кримінальної юстиції; відшкодування збитків постраждалим; інституційні реформи, що унеможливають повторення минулого та офіційна констатація історичної правди.

Безумовно що всі ці напрями є надважливими та складними, але, на нашу думку, найважчими є напрями які базуються на ідеологічній складовій: інституційні реформи та історична правда. Бо саме зміни в ідеології, формування національної ідеї, створення правдивого, відкритого інформаційного контенту допоможуть провести ефективну реінтеграційну діяльність (зокрема і в сфері кримінальної юстиції і у відшкодуванні збитків). Тому, вважаємо, що необхідно розробити «дорожню карту» втілення засад правосуддя переходного періоду.

Концепція, як система розуміння певних явищ та шляхів вирішення певних завдань повинна ґрунтуватися на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини: наприклад, щодо ситуації, які стосуються насильницьких зникнень, зниклих безвісти осіб, чи то питань амністії. Серед міжнародних актів положення яких слід враховувати при прийнятті концепції переходного правосуддя - Резолюція Генеральної Асамблеї ООН (2014 р.): Право на правду. UN Doc. № A / RES / 68/165, Директива Генерального секретаря: Підхід ООН до переходного правосуддя 2010 р., Нюрнберзька декларація. UN Doc. № A / 62/885. 2008р., Основні принципи і керівні положення права на правовий захист та відшкодування шкоди. UN Doc. № A / RES / 60/147 2005р., Доповідь Генерального секретаря з питань верховенства права та переходного правосуддя у конфліктних та постконфліктних суспільствах. UN Doc. № S / 2004/616, Доповідь незалежного експерта Діани Орендліхер щодо оновлених принципів щодо захисту та просування прав людини через дії по боротьбі з безкарністю. UN Doc. № E / CN.4 / 2005/102 / Add.1. Доповідь Спеціального доповідача з питань реституції житла та власності в контексті повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб, Пауло Серхіо Пінейро. UN Doc. № E / CN.4 / Sub.2 / 2005/17, Римський статут тощо. Перехідне правосуддя «охоплює весь комплекс процесів і механізмів, пов'язаних із спробами суспільства подолати тяжку спадщину масштабних порушень законності у минулому, з метою забезпечити підзвітність, справедливість та примирення. До них відносяться як судові, так і несудові механізми з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без такої), а також окремі дії по судовому переслідуванню, відшкодуванню шкоди, встановленню фактів, інституційній реформі» [1].

Термін «перехідне правосуддя» був запропонований у 1995 р. Нейлом Крітцом у 1995 р. у його дослідженні «Перехідне правосуддя: як демократіям, що зароджуються,

розквітатися з колишніми режимами» («Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes») [2]. Робота Крітца присвячена правовим, політичним та філософським перспективам та спирається на досвід понад 20 перехідних періодів від Другої світової війни до кінця XX століття. За змістом, що вкладає Крітц у визначення transitional justice - «транзитивна юстиція/перехідне правосуддя» - передбачає застосування комплексу заходів спрямованих на подолання наслідків збройних конфліктів та інших ситуацій масового насильства. В роботі Крітца бракувало узагальнень теоретичного розуміння поняття, визначення ознак та цілей правосуддя перехідного періоду. Крітц проілюстрував необхідність правосуддя перехідного періоду. Автор, на прикладі колишньої Югославії, проілюстрував необхідність застосування процедур перехідного правосуддя та підкреслив, що не врегулювання наслідків етнічного конфлікту призвело до його повторення.

У 2000 р. дослідниця Руті Тейтель опублікувала роботу " Transitional justice", в якій використала термін "перехідне правосуддя" як широке визначення для опису концепції правосуддя в період демократизації політичних режимів [3]. І Крітц і Тейтель проводили свої дослідження під впливом подолання наслідків збройних конфліктів, які відбулися у результаті розпаду авторитарних режимів і диктатур в Латинській Америці та Східній Європі 1980-х рр. Боротьба за права жертв колишніх авторитарних режимів та прагнення до покарання винних реалізувалася переважно методами ретрибутивної юстиції, посідала пріоритетне місце у перших національних моделях перехідного правосуддя. Термін transitional justice почали використовувати на означення особливостей саме цих процесів переходу до демократичних форм врядування.

З часом проблематика перехідного правосуддя набула популярності і багато дослідників намагалися надати власне визначення, наприклад німецька дослідниця С. Баклі-Цістель, правосуддя перехідного періоду –«інструменти та зусилля, спрямовані на опрацювання минулого насильницького конфлікту чи режиму з метою створення умов для переходу до сталого мирного, найчастіше демократичного суспільного ладу» [4]. Перехідне правосуддя стало предметом діяльності неурядових організацій, науково-дослідних установ тощо.

У доповіді Генерального секретаря ООН Кофі Аннана від 2004 року правосуддя перехідного періоду визначено як комплекс процесів і механізмів, пов'язаних із спробами суспільства подолати тяжку спадщину масштабних порушень законності у минулому, з метою забезпечити підзвітність, справедливість та примирення.

У 1997 р. на розгляд и Економічній та Соціальній Раді ООН було подано звіт Луї Жуане (французький дипломат, члена підкомітету Комісії ООН з прав людини "Запобігання дискримінації та захист меншин") - «Питання про безкарність винних у порушеннях прав людини (громадянських і політичних): Остаточний звіт згідно з рішенням Підкомісії 1996/119, Економічна та Соціальна Рада ООН, Комісія з прав людини».

Звіт містив 42 «Принципи проти безкарності» осіб, які порушили права людини. Принципи згруповані чотири групи: право на правду (The right to know); право на справедливість (The right to justice); право на відшкодування шкоди (The right to reparation); гарантії неповторення (The guarantee of non-recurrence) [5].

Згодом, у 2005р. була представлена Доповідь незалежного експерта Діани Орендліхер щодо оновлених принципів щодо захисту та просування прав людини через дії по боротьбі з безкарністю, в результаті принципи були переглянуті, їх кількість зменшилася до 38, але групи збереглися [6]. Принципи стали для всіх подальших ініціатив ООН щодо зміцнення прав жертв.

Нормативним підґрунтям перехідного правосуддя, за визначенням Генерального секретаря ООН, виступають чотири стовпи міжнародної правової системи: міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право і міжнародне право біженців [7].

На прикладі України ми можемо спостерігати активну взаємодію зі світовою спільною, спрямовану на імплементацію міжнародного законодавства та вивчення досвіду саме у галузях міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та міжнародного права біженців. Підвищену увагу до цих галузей держава почала виявляти лише з початком збройного конфлікту – 2014 р та до тепер. Нажаль норми вітчизняного законодавства не містили взагалі або містили фрагментарно положень пов'язаних з захистом прав, притягненням до відповідальності, здійсненням судових та позасудових процедур в ситуаціях, пов'язаних зі збройним конфліктом. Це стосується і звернення до процедур перехідного правосуддя, до яких відносяться як судові, так і несудові механізми з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без такої), а також окремі дії по судовому переслідуванню, відшкодуванню шкоди, встановленню фактів, інституційній реформі [8]. Особливо болючими для українського суспільства є такі складові перехідного правосуддя як встановлення істини та примирення. Україно-російський конфлікт має унікальний характер бо його учасниками є не тільки народи двох держав, але і населення тимчасово окупованих територій, що посилює складність проведення процедур примирення.

Механізми перехідного правосуддя були сформовані внаслідок еволюції їх емпіричного використання у постконфліктних країнах. Досвід таких країн є вельми корисним для України та може надати апробовані та ефективні механізми та засоби подолання наслідків порушень прав людини, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та забезпечення відповідальності, справедливості та примирення в суспільстві. Безумовно в Україні є гостра необхідність створення концептуального та стратегічного нормативно-правового підґрунтя втілення інститутів перехідного правосуддя, урахування таких складових як: кримінальне переслідування та розслідування воєнних злочинів і грубих порушень прав людини, притягнення винних до відповідальності; відшкодування (компенсації та репарації, відновлення порушених прав, надання послуг тощо); встановлення істини щодо об'єктивної інформації про причини і наслідки конфлікту; заходи з примирення. Сьогодні наукові дослідження у сфері перехідного правосуддя охоплюють не тільки політичні та юридичні аспекти, але віднайшли своє відображення у сфері антропологічних, культурних, економічних, соціологічних, філософських, психологічних історичних досліджень та освітньому процесі.

Список використаних джерел:

1. Доповідь Генерального секретаря «Верховенство права і правосуддя перехідного періоду у конфліктних та постконфліктних суспільствах, документ ООН S/2004/616 (23 серпня 2004 року). URL: <https://undocs.org/S/2004/616>
2. Kritz N.J. *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*. 1995. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html?id=A2c9E7TZxhEC&redir_esc=y
3. Ruti G. Teitel, *Transitional Justice*(Oxford: Oxford University Press, 2000), 3. See also, Teitel, *supra* n 7.
4. Buckley-Zistel, Susanne: *Handreichung. Transitional Justice, c. 2; Transitional Justice als Weg zu Frieden und Sicherheit. Möglichkeiten und Grenzen* (SFB-Governance Working Paper Series, Nr. 15)
5. UN Economic and Social Council, *Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political)*, 02 October 1997, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>
6. UN Commission on Human Rights, *Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity*, 8 February 2005, E/CN.4/2005/102/Add.1/ URL: <https://www.refworld.org/docid/42d66e780.html>
7. UN, *Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice*, 10 March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf, c. 3

8. Доповідь Генерального секретаря ООН «Господство права и правосудие переходного периода в конфликтных и постконфликтных обществах», No S/2004/616 від 23 серпня 2004 року. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/395/31/PDF/N0439531.pdf?OpenElement> (дата звернення: 07.10.2023).

Annotation. The work examines the content of the category "transitional justice", analyzes the international and domestic legal principles of the application of transitional justice procedures, its main components, functions and forms. A conclusion was made regarding the effectiveness of the use of the mechanism of transitional justice in post-conflict situations, the need to adopt conceptual normative support for the implementation of the principles of transitional justice in Ukraine, and the presence of problems in its implementation in practice.

Key words: armed conflict, transitional justice, legislation, concept of transitional justice

ПАНЕЛЬ ІІІ
ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ НА
ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ,
ПРАВОНАХОДИНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ ТА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВНЕСЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ЄДИНИЙ
РЕЄСТР ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

*Беспалов М. О.,
кандидат економічних наук,
адвокат.*

*Гриценко Г. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

Анотація. У статті розглянуто процеси створення та функціонування Єдиного реєстру досудових розслідувань на території нашої держави. При аналізі практичного використання ЄРДР зазначені позитивні напрямки дії Єдиного реєстру досудових розслідувань та деякі негативні обставини, які можуть порушувати права громадян. Вказано на потребу подальшого дослідження для створення механізму усунення порушення прав громадян при внесенні інформації у ЄРДР та доступу до неї, осіб, якої вона стосується, відповідно до практики Європейського законодавства.

Ключові слова: кримінальний процесуальний кодекс, Єдиний реєстр досудових розслідувань, право на судовий захист, правоохоронні органи.

Прийнятий у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України [1] пунктом 22 перехідних положень рекомендував Генеральній прокуратурі України протягом трьох місяців з дня опублікування Кодексу створити Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі- Реєстр), розробити та затвердити за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, [положення](#) про порядок його ведення. Перше Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [2] було прийнято у 2012 році де, зазначено що «Реєстр - це створена за допомогою автоматизованої системи електронна база даних, відповідно до якої здійснюється збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних, які використовуються для формування звітності, а також надання інформації про відомості, внесені до Реєстру».

Основною метою, з якою був створений Реєстр, є забезпечення: реєстрації кримінальних правопорушень (проваджень) та обліку прийнятих під час досудового розслідування рішень, осіб, які їх учинили, та результатів судового провадження; оперативного контролю за додержанням законів під час проведення досудового розслідування; аналізу стану та структури кримінальних правопорушень, вчинених у державі; інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів.

Він замінив стару систему обліку кримінальних справ, яка здійснювалась на паперових носіях інформації кожним керівником органу досудового розслідування

окремо. Також, новий Реєстр досудових розслідувань було з'єднано з інформаційними системами органів внутрішніх справ.

Під час прийняття Кодексу та введення в дію Єдиного реєстру досудових розслідувань увага державних органів та суспільства була сконцентрована на обмеженні доступу до нього сторонніх осіб. У публікаціях тих часів головними тезами були: необхідність жорсткого обмеження доступу до інформації про кримінальні провадження та захисту бази даних шляхом заборони несанкціонованого доступу [3]. Враховуючи законодавчі зміни, Положення про Реєстр постійно вдосконалювалось та зазнавало змін. У червні 2020 року було прийнято нове Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення [4], до якого в серпні 2023 року також внесені зміни.

На теперішній час Реєстр - це електронна інформаційно-комунікаційна система, призначена для збирання, зберігання, захисту, оброблення, обліку, пошуку, узагальнення даних..., та основною метою якого залишається забезпечення: реєстрації кримінальних правопорушень (проваджень) та осіб, які їх учинили, обліку прийнятих під час досудового розслідування рішень та результатів судового провадження; оперативного контролю за додержанням законів під час проведення досудового розслідування; формування звітності про стан кримінальної протиправності та результати роботи органів досудового розслідування; аналізу стану та структури кримінальних правопорушень, вчинених у державі; інформаційно-аналітичного забезпечення державних органів, у тому числі правоохоронних та судових відповідно до вимог законодавства. Внесені зміни до норм положення мають динамічний характер, якій вимагає розвиток суспільних відносин та напрямок адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Якщо говорити простими словами, то ЄРДР – це електронна база даних, у якій зберігається така ж інформація, яка раніше зберігалась у базі даних МВС, відомості до якої вносились на підставі отриманих паперових документів - статистичних карток. Відмінність полягає в тому, що раніше процедура виглядала наступним чином – картка статистичного обліку проходила певний шлях – заповнення і підписання слідчим, погодження і підписання керівником слідчого підрозділу, прокурором, подання до облікового підрозділу, внесення відомостей до бази даних працівником облікового підрозділу.

Тепер процедура спрощена, всі ці підписання прибрано, підтвердження проходить в електронному вигляді, для ряду дій, таких як, наприклад, внесення відомостей до ЄРДР, не потрібне підтвердження прокурора. З однієї сторони - це зменшує кількість причетних до реєстрації осіб, з іншої – це дає додаткове навантаження на слідчого, тому що тепер він певний робочий час витрачає на подачу статистичної звітності в електронному вигляді, що раніше робилось працівником статистичного підрозділу.

Крім того, позитивне з однієї сторони зменшення кількості контролюючих осіб може призводити до виникнення певного роду зловживань щодо інформації, яка вноситься, а також її подальшого редагування.

У тому числі через вказаний чинник, а також у зв'язку з суворою обмеженістю доступу до інформації, яка вноситься до ЄРДР, виникли інші проблемні питання.

Так, через процедурні особливості нового Кримінального процесуального кодексу фізична особа або представник юридичної особи втратили можливість дізнаватись про наявність кримінальних проваджень щодо неї аж до моменту повідомлення про підозру. При прийнятті Кримінального процесуального Кодексу України мета у розробників була навпаки направлена на верховенство права та ґрунтувалася на принципі поваги до прав людини, враховуючи норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Так у пояснювальній записці до його проекту, розміщеній 26 вересня 2011 року на сайті недержавної організації Центру політико-правових реформ, заборона порушувати кримінальну справу проти конкретної особи не на підставі формального рішення слідчого, а з моменту її фактичного затримання чи застосування одного із заходів забезпечення

кримінального провадження подавалася як спрямованість на захист прав підозрюваних і обвинувачених [5].

У процесі правозастосування вказаних норм Кримінального процесуального кодексу виникають питання щодо ймовірного порушення прав осіб, які піддаються або піддаватимуться кримінальній репресії.

Так, науковець, заслужений юрист України, віце-президент Асоціації платників податків України Й. Бучинський у своїй статті зазначає, що «Службові особи суб'єктів господарювання, як і громадяни України в цілому, діючим КПК позбавлені права на судовий захист від протиправного відкриття стосовно них кримінального провадження» [6].

Дана проблема часто піднімається практикуючими адвокатами, які для отримання можливості реалізації принципу змагальності сторін та свободи у наданні доказів у кримінальному процесі, вживають заходів для отримання інформації про розпочаті у відношенні їх клієнтів кримінальні провадження.

Так, у справі №826/7244/18, Верховний Суд України у постанові від 08 квітня 2020 року [7] зазначив, що Суд задовольнив клопотання адвоката про отримання інформації щодо внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань кримінальних проваджень відносно певної особи і вказав, що відомості про можливу протиправну діяльність особи, одержані органом досудового слідства у порядку реалізації своєї правоохоронної функції, задокументовані і внесені до ЄРДР, відповідають критеріям, встановленим абзацом другим частини другої статті 11 Закону України «Про інформацію» [8] відповідно до якого кожному забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законом.

Вказаним рішенням суд зобов'язав Генеральну прокуратуру України надати вичерпні відомості про повний перелік кримінальних проваджень, за якими до ЄРДР внесені відомості про вчинення певною особою кримінальних правопорушень, а також коли саме, за якими номерами, щодо яких обставин та за якою кваліфікацією внесені відповідні відомості до ЄРДР.

На практиці існує і інша точка зору. Так, у окремі думці суддів Великої Палати Верховного Суду зазначено, що саме по собі внесення до Реєстру інформації про факт злочину не зачіпає прав та законних інтересів особи, навіть якщо у контексті викладення обставин кримінального правопорушення зазначено дані про її можливу причетність до цих дій. Адже наведена інформація ще може потребувати додаткової перевірки без залучення особи і на даній стадії не породжує для неї жодних несприятливих юридичних наслідків. Вплив на окремі права і свободи людини у зв'язку з її кримінальним переслідуванням зумовлює повідомлення про підозру, яке є основою для виникнення у кримінальному провадженні функцій обвинувачення і захисту. Не встановлення законодавцем обов'язку правоохоронних органів сповіщати особу про внесення відомостей до ЄРДР одразу після початку досудового розслідування за фактом кримінального правопорушення, до якого вона може бути причетна, спрямоване на захист інформації на час її перевірки до отримання можливості використовувати ці дані для прийняття подальших процесуальних рішень» [9].

Безперечно, саме по собі внесення до ЄРДР інформації про факт злочину не зачіпає прав та законних інтересів особи. Однак, в реальних умовах здійснення досудового слідства, будь-який орган досудового розслідування, в період розслідування з моменту внесення відомостей до ЄРДР і до моменту пред'явлення підозри певній особі, займається збором доказів обвинувачення, тобто такої інформації про вказану особу, яка спрямована на доведення її причетності до скоєння кримінального правопорушення, у тому числі персональних даних.

І ось тут проявляється односторонність положень статті 214 КПК України. Останніми роками склалась така правозастосовна практика відносно формального автоматичного внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, коли орган досудового

розслідування після отримання заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, не з'ясовуючи жодних додаткових обставин та не проводячи ніяких попередніх перевірок, повинен негайно внести відомості за вказаною заявою чи повідомленням до ЄРДР, розпочати досудове розслідування, і вже потім перевіряти наявність або відсутність події кримінального правопорушення. При внесенні до Реєстру повідомлень про економічні, особливо податкові злочини, це може призводити до порушення прав, закріплених у низці законів, у тому числі Конституції України.

При внесенні відомостей до ЄРДР за фактом вчинення загальнокримінального злочину, дійсно, у більшості випадків цей злочин можна визначити як «неявний», тобто такий, у якому невідома особа, яка скоїла злочин, і коло причетних до злочину осіб не визначено. При даних обставинах слідчий орган дійсно здійснює весь комплекс слідчих заходів, спрямованих на встановлення причетних осіб, перевіряє причетність тих чи інших осіб, їх алібі шляхом проведення слідчих і процесуальних дій. У такому випадку процедура застосування кримінальної репресії до особи, яка скоїла злочин, починає застосовуватися фактично з моменту отримання доказів її причетності.

При внесенні ж до ЄРДР відомостей за повідомленням про податковий злочин, особа, яка розпочинає розслідування, зобов'язана як мінімум вказати у фабулі: назву юридичної або фізичної особи, яка ухилилась від сплати податків; період, у якому було здійснено ухилення від сплати податків; вид податку та суму ухилення від сплати податків, - бо всі ці обставини є обов'язковими елементами об'єкту складу злочину, передбаченого статтею 212 КК України.

Тобто, на момент внесення відомостей до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення за статтею 212 КК України вже відомо назву юридичної або фізичної особи, яка ухилилась від сплати податків. Так як правоохоронні органи мають доступ до податкових баз даних, а також відомості про службових осіб підприємств є і у відкритому доступі, то, фактично, на момент внесення відомостей до ЄРДР, особі, яка вносить такі відомості, відомі персональні дані осіб, які можуть нести кримінальну відповідальність за даний злочин (безперечно, за умови наявності самого факту його скоєння) – директор та головний бухгалтер юридичної особи, або фізична особа – підприємець безпосередньо. Тому умовно можна назвати такий злочин «явним».

Теза про «невстановлення законодавцем обов'язку правоохоронних органів сповіщати особу про внесення відомостей до ЄРДР одразу після початку досудового розслідування за фактом кримінального правопорушення, до якого вона може бути причетна, спрямоване на захист інформації на час її перевірки до отримання можливості використовувати ці дані для прийняття подальших процесуальних рішень» більш підходить до положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо оперативних підрозділів, які шляхом заведення оперативно-розшукових справ із дотриманням режиму таємності перевіряють певні відомості про злочини, які готуються або скоєні.

На відміну від оперативно-розшукової діяльності, кримінальний процес має бути відкритим для усіх сторін. Враховуючи будівництво в нашій країні правової та демократичної держави, спрямованість вектору розвитку національного права на Європейські принципи верховенства права та поваги до недоторканості особистого життя, вважається за доцільне переглянути механізм внесення та доступу до інформації в ЄРДР з урахуванням європейських принципів захисту прав та свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань: Наказ Генеральна Прокуратура України виданий 17.08.2012р. № 69 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0069900-12#Text>

3. Доступ до ЄЗДЗ буде суворо обмежений: Закон і Бізнес URL: https://zib.com.ua/ua/12447-dostup_do_edinogo_reestru_dosudovih_rozsliduvan_bude_suvoro.html

4. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: Наказ офісу генерального прокурора від 30.06.2020р. № 298 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n11>

5. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України. Центр політико-правових реформ. URL: <https://pravo.org.ua/poyasnyvalna-zapyska-do-proektu-kryminalnogo-protsesualnogo-kodeksu-ukrayiny/>

6. Бучинський Й. Початок досудового розслідування за ст. 214 КПК – узаконений протиправний тиск на бізнесову спільноту. Юридична Газета online URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/pochatok-dosudovogo-rozsliduvannya-za-st-214-kpk--uzakoneniy-protipravniy-tisk-na-biznesovu-spilnotu.html>

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 826/7244/18 від 08.04.2020 року. URL: <https://web.archive.org/web/20220120115533/https://reyestr.court.gov.ua/Review/89180564>

8. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992р. № 2657-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

9. Окрема думка Суддів Великої Палати Верховного Суду у справі № 826/7244/18 (провадження № 11-872 апм19) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89035067>

Abstract. The article examines the processes of creation and functioning of the Unified Register of Pretrial Investigations on the territory of our country. In the analysis of the practical use of the EDPR, the positive directions of action of the Unified Register of Pretrial Investigations and some negative circumstances that may violate the rights of citizens are indicated. It is pointed out the need for further research to create a mechanism for eliminating the violation of citizens' rights when entering information into the EDPR and accessing it, of the persons to whom it concerns, in accordance with the practice of European legislation.

Key words: criminal procedural code, Unified register of pre-trial investigations, right to judicial protection, law enforcement agencies.

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Гришко В. І.,

кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін
навчально-наукового інституту права,

Національний університет водного господарства та природокористування

Соломко С. С.,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 081-Право,
Навчально-науковий інститут права

Національний університет водного господарства та природокористування

Анотація. Робота присвячена правовому аналізу міжнародного досвіду організації роботи поліцейського в закладах освіти. Розглянуто особливості становлення та залучення працівників правоохоронних органів до освітнього процесу у зарубіжних державах. Пропонується звернути увагу на досвід залучення поліцейських у закладах освіти в інших державах задля побудови національного механізму підготовки поліцейських для роботи у навчальному середовищі.

Ключові слова: поліцейський, міжнародний досвід, заклади освіти, підготовка фахівців.

В умовах повномасштабного вторгнення особливо гостро постало питання безпеки в освітньому середовищі. Постійні масові обстріли, повідомлення про замінування та інші небезпечні події сьогодні зумовили питання введення посади поліцейського у

навчальних закладах країни.

Окрім того, в пріоритеті стоїть психологічне та фізичне здоров'я учасників освітнього процесу, а тому важливо протидіяти та запобігати всім виявам булінгу, неконтрольованої агресії та інших правопорушень.

В Україні механізм роботи поліцейського у закладах освіти знаходиться лише на етапі започаткування, коли в іноземних країнах подібна практика успішно діє вже тривалий час в таких країнах, як от: США, Канада, Австрія, Велика Британія та ряді інших передових держав.

Започаткування посади поліцейського у закладах освіти в нашій державі вимагає аналізу міжнародного досвіду у такій же сфері задля комплексного розуміння особливостей такої посади та перейняття позитивних тенденцій під час побудови власного комплексу навчання фахівців правоохоронної діяльності.

Мета роботи – дослідження правового механізму організації роботи поліцейського у закладах освіти в іноземних державах.

Над дослідженням міжнародного досвіду професії поліцейського в закладах освіти працювали О. Бандурка, О. Євдокімова, М. Павленко, В. Сіткар, С. Сіткар, Ю. Цуркаленко та інші науковці.

Історія держави і права висвітлює тенденцію діяльності органів поліції як управлінську функцію. У європейських країнах Середньовіччя поліцейські часто були не лише гарантом соціального благополуччя, а й мали розпорядчі функції. Так, О. Бандурка та О. Євдокімова зазначають: «У Західній Європі у XVIII ст. на поліцію поклали турботу про школи, про народне продовольство, турботу про бідних і стягнення податків і тому подібне» [1, с. 131].

Таким чином, порядок та функціонування шкіл підтримувалися поліцейськими довгий період часу. Лише в кін. XIX ст. повноваження поліції у країнах Європи скоротились до правоохоронних.

Однак ідея контролю порядку у навчальних закладах органами поліції залишилась у багатьох державах та діє донині. У більшості європейських освітніх закладах поліцейський закріплений на постійній основі, у деяких – діють програми залучення правоохоронних органів задля попередження та запобігання різного роду правопорушень.

Особливо актуальним питанням у всіх навчальних закладах є запобігання та протидія різних видів булінгу. До прикладу, Велика Британія активно напрацьовує механізм боротьби із насильством в освітньому середовищі.

М. Павленко дослідила, що у 2006 р. Міністерством освіти Великої Британії були розроблені рекомендації, дія яких поширюється на запобігання та викорінення будь-яких цькувань у середніх школах [2]. Як наслідок – кожна школа держави повинна розробити Статут щодо попередження булінгу та залучати до роботи різних суб'єктів управлінських органів, а особливо поліцію задля розв'язання проблем, причиною яких є цькування та насильство.

Особливістю структури поліції Великої Британії є наявність «волонтерів» (спеціальних констеблів) – бажаючих допомогти поліції. Останні проходять спеціальну підготовку, мають такі ж повноваження, як й інші поліцейські [3]. Часто вони працюють у школах контролюючи порядок та надають негайну допомогу в різних ситуаціях.

У Данії також діє система взаємодії школи та відповідного поліцейського територіального округу. В кожному окрузі утворюється Окружна рада з питань поліції, керівник якої щорічно готує план співробітництва із школами щодо профілактики та протидії правопорушень у навчальних закладах відповідно до актуальних потреб, залучаючи поліцейських до реалізації запланованих заходів.

Загалом, європейськими державами практикується залучення поліцейських до освітнього процесу щодо попередження та запобігання правопорушень.

На нашу думку, цікавим досвідом є організація шкільної поліції у США. І. Ларіонова дослідила, що шкільні правоохоронні органи спочатку були створені для

функціонування у кампусах з метою попередження злочинності, а вже у 1950-х роках було розроблено першу програму для шкільних ресурсних офіцерів задля поліпшення охорони і безпеки в школі [4, с. 107].

Однак, зауважимо, програма почала діяти лише у 1968 р., в розрізі якої штатні працівники поліції (т. зв. «шкільні офіцери поліції») стали працювати у початкових та середніх школах, реалізуючи програму у сфері запобігання поширенню наркотиків та бандитизму.

Як правило, шкільний офіцер поліції слідкує за порядком у навчальних закладах, веде статистику щодо правопорушень. Державна влада США створює програми грантів задля розширення штату шкільних офіцерів поліції та запровадження політики «нульової толерантності».

Ми вважаємо, що особливу увагу потрібно приділити аналізу взаємодії поліції з навчальними закладами в Ізраїлі, зважаючи на постійні загрози в межах держави. Співробітники поліції, що пройшли спеціальну підготовку, долучаються до навчального процесу та готують школярів до випадків надзвичайної ситуації. Вчителі разом із поліцією особливу увагу звертають на дії молоді під час загрози терористичного акту.

А. Гулько акцентує увагу на створення гуртків «Молодіжної поліції» на чолі із працівниками поліції. Науковиця резюмує: «Навчання «Молодіжної поліції» розпочинається з десятого класу і продовжується в одинадцятому. У цю групу можуть входити хлопчики та дівчатка з хорошим здоров'ям, які отримали рекомендації вчителів та позитивні рекомендації від інших учнів. Для кожного учня, який приєднався до групи, відкривається особиста справа, в якій записуються всі досягнення чи проблеми учня» [5, с. 135]. Таким способом не лише готують школярів до надзвичайних ситуацій, а й надають молодшому поколінню професійний досвід у підготовці до небезпечних ситуацій.

Звернемо увагу, що у науковій площині точаться дискусії щодо доцільності посади поліцейського у навчальних закладах, а у 2016 р. ООН закликала держави звільнити поліцейських із постійних посад у школі. Однак, на нашу думку, впровадження посади поліцейського у закладах освіти є необхідною умовою забезпечення порядку та безпеки, особливо – у державах, де є загроза національному суверенітету.

Отже, у більшості державах поліцейські не перебувають на постійній посаді в закладах освіти, а лише залучаються до освітнього процесу з метою інформування, запобігання та протидії правопорушень. Зазвичай, це спеціально підготовлені кадри правоохоронних органів, завданням яких є гарантування безпеки в освітньому середовищі.

Оскільки в Україні активно готують поліцейських, які будуть працювати у школах, міжнародний досвід такої практики може бути використаний для теоретичної підготовки майбутніх спеціалістів та усунення можливих проблемних питань, з якими можуть зустрітись поліцейські, працюючи у школі.

Перспективою подальших досліджень можливий аналіз програми розвитку роботи поліцейських у школі на основі міжнародного досвіду такої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М., Євдокімова О. О. Досвід трансформації поліцейських органів зарубіжних країн: психолого-правовий ракурс. *Європейські перспективи*. 2022. № 3. С. 129–139. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/836f1d6e-5506-4b6d-b393-29c350cc076e/content>.
2. Павленко М. Міжнародний досвід впровадження програм профілактики мобінгу в освітньому середовищі. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти*. 2022. № 2. С. 621–632. URL: <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.16693>.
3. Медведенко С. В. Зарубіжний досвід взаємодії поліції з громадськістю на прикладі Великобританії та Бельгії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 83. С. 135–142. URL: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i83.125>.

4. Ларіонова І. Т. Досвід США у функціонуванні шкільного офіцера поліції. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : Тези доп. учасників науково-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки, відзначення Дня Європи та 70-річчя заснування Ради Європи, м. Харків, 16 трав. 2019 р. Харків. С. 107–109. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5375>.

5. Гулько А. Аналіз досвіду підготовки з безпеки життєдіяльності в іноземних закладах освіти. *НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ* : Матеріали XV Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців, м. Умань, 25 трав. 2022 р. С. 133–136.

Abstract. The article is devoted to the legal analysis of the international experience in organizing the work of a policeman in educational institutions. The features of the formation and involvement of law enforcement officers to the educational process in foreign countries. It is proposed to draw attention to the experience of attracting police officers in educational institutions in other states to build a national mechanism for training police officers to work in training.

Keywords: police, international experience, educational institutions, training of specialists.

ПРИЧИНИ НЕЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У БОРОТБІ З МОСКОВСЬКИМ ТА ІНШИМИ ФОРМАМИ ІМПЕРІАЛІЗМУ

Гнатюк В. В.,

студент 1 курсу магістратури

Навчально-наукового Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

На превеликий жаль проблема імперіалізму залишається актуальною і в наш час, хоча це явище зовсім не нове. Термін імперіалізм походить від латинського *imperium*, що перекладається як наказ, верховна влада. У науковій спільноті по різному тлумачать це поняття. За популярним “капіталістичним” підходом імперіалізм є пережитком періоду абсолютних монархій та не є невід’ємною рисою буржуазного суспільства [1]. Однак, ще у 1902 році вийшла праця англійського економіста та буржуазного соціал-реформіста Дж. А. Гобсона “Імперіалізм: дослідження” в якій він вказує на те, що імперіалізм все ж має економічне походження [5]. Пізніше марксист, австрійський економіст Р. Гільфердінг у праці “Фінансовий капітал” 1910 року та В. Ленін у праці “Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму” 1917 року доводять, що імперіалізм є протилежністю вільного ринку, державно-монополістичним капіталізмом. У попередньо зазначеній роботі вказані 5 основних ознак імперіалізму: 1) концентрація виробництва і капіталу, що створила монополії, які відіграють вирішальну роль в господарстві; 2) злиття банківського капіталу з промисловим та створення на цій базі «фінансового капіталу», фінансової олігархії; 3) вивіз капіталу, на відміну від вивозу товару, набуває особливого значення; 4) формуються міжнародні монополістичні союзи капіталістів, що розділяють між собою світ; 5) закінчено територіальний розподіл землі та ресурсів між найбільшими капіталістичними державами [2]. Тож, із попередньо зазначеного можна стверджувати, що доба імперіалізму, що розпочалася у XIX столітті триває досі.

Звісно, що імперіалізм кінця XIX — початку XX століть відрізняється від сучасної форми, однак у рамках цих тез неможливо у повному обсязі глибинно розкрити поняття імперіалізму через брак обсягу, тому ми обмежимося коротким викладом. Слід додати, що найнебезпечнішими видами сучасного імперіалізму є особливо актуальний для нас тепер московський імперіалізм, імперіалізм США та китайський імперіалізм. Кожен із цих виявів явища має як об’єднуючі з іншими моменти, так і свою специфіку. Важливо розуміти, що імперіалістичні держави не завжди вдаються до військових експансій для розширення свого впливу. Вони часто застосовують інформаційно-економічні впливи для

досягнення своїх цілей і переважно вдаються до насильства лише в випадку неспроможності досягнути своєї мети без його використання. Однак, хоч імперіалістичні методи підкорення собі нових земель та ресурсів у прагненні перерозподілу світу стали дещо “гуманнішими” у наш час, проте військові інтервенції досі трапляються і український та інші народи несуть через це великі втрати.

Важливо прояснити, що міжнародне гуманітарне право не бореться з імперіалізмом як таким, а лише декларує мінімізацію насильства під час збройних конфліктів. Хоч ця галузь міжнародного права в рамках Женевських та Гаазьких конвенцій і зазначає важливі принципи гуманізму, обмеження насильства для досягнення військових цілей, обов’язок ставитися до захищених осіб без дискримінації, однак не бореться із головною причиною виникнення сучасних військових конфліктів — імперіалізмом. Більше того, норми міжнародного гуманітарного права практично нічим не підкріплені окрім взаємних домовленостей сторін, що підписували відповідні міжнародно-правові договори. Єдиною установою, що стежить за дотриманням міжнародного гуманітарного права є Міжнародний комітет Червоного Хреста, що керується в своїй діяльності чотирма Женевськими конвенціями 1949 р., двома додатковими протоколами 1977 р. та Додатковим протоколом III 2005 р., статуті Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а також резолюціях Міжнародних конференцій Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. Однак, Міжнародний комітет Червоного Хреста та ООН не мають достатніх важелів впливу, щоб забезпечити всі норми, що закладені в попередньо зазначені конвенції [4].

Тож, хоч норми міжнародного гуманітарного права та міжнародні організації і декларують своєю метою мінімізацію насильства під час воєнних конфліктів, проте єдине, що вони можуть запропонувати насправді це виключно певна гуманітарна допомога постраждалим та висловлення певної позиції, щодо тих чи інших запитань. На превеликий жаль міжнародна спільнота та міжнародне право неодноразово виявляють свою неспроможність у боротьбі з імперіалізмом. Звісно, що частково це пов’язано із тим, що імперіалістичні держави є вагомою частиною самої міжнародної спільноти. Більше того, міжнародне гуманітарне право не забезпечується вагомим важелями впливу для того, щоб ці норми не залишалися виключно декларативними. Чудовою ілюстрацією цього є Будапештський меморандум, що наче б мав гарантувати суверенітет України, але обернувся фікцією. Держава фактично віддала третій у світі ядерний потенціал за пункт б — Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов’язань [3].

Тобто, якщо щось піде не так (буде порушено незалежність, суверенітет, державні кордони України), то сторони, що уклали договір будуть проводити консультації. Ось всі гарантії, що станом на зараз може запропонувати міжнародне право для запобігання можливих збройних конфліктів. Україна не одержала жодних дійсних важелів впливу та досі потерпає від збройної агресії з боку Московської держави. Для боротьби із імперіалізмом необхідно застосовувати інші методи і ця тема потребує подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Голобуцький П.В. ІМПЕРІАЛІЗМ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Imperializm>
2. Ленин В. И. Полное собрание сочинений в 50 т. / В. И. Ленин. - М.:Изд. полит. лит., 1969. - 668 с.
3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору

про нерозповсюдження ядерної зброї.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

4. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / [М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого – Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. – 2017. - 145с.

5. Hobson J. A. Imperialism: a study/John Atkinson Hobson. - New York: James Pott Company, 1902. - 412 с.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАНДАРТ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ

Іваницький С. О.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань,
Національна академія внутрішніх справ*

Руденко М.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
професор кафедри конституційного права,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

Анотація. У роботі розкрито зміст незалежності як міжнародно-правового стандарту організації та діяльності адвокатури. Проаналізовано нормативні документи в цій сфері, зроблено висновки.

Ключові слова: стандарт, адвокат, адвокатура, незалежність, принципи.

Організація професійної діяльності на засадах незалежності є необхідною передумовою ефективної діяльності адвокатів. Невипадково на міжнародно-правовому рівні незалежність адвокатури розглядається як важливий принцип організації та функціонування цієї правозахисної інституції.

Так, першим у переліку принципів, визначених Загальними принципами юридичної професії, прийнятими Міжнародною асоціацією юристів (ІВА) 20 вересня 2006 року, наведено незалежність. Змістовними компонентами цієї засади окреслено наступні вимоги:

- юристу повинно бути надано захист незалежності для забезпечення надання його клієнтам неупередженої поради чи представництва;
- юрист повинен мати можливість проявляти свою незалежність, неупереджену професійну думку під час консультування свого клієнта щодо вірогідності успіху його справи, а також під час представництва інтересів клієнта [1].

Як і попередній документ, Хартія основоположних принципів європейської правової професії, прийнята Радою адвокатів та правових товариств Європи (ССВЕ) 24 листопада 2006 р., на перше місце виносить незалежність адвоката і свободу адвоката у веденні справ клієнтів [2]. Розкриваючи зміст цієї засади в коментарі до Хартії, ССВЕ підкреслює, що адвокат потребує свободи – політичної, економічної та інтелектуальної – під час здійснення діяльності, пов'язаної із консультуванням та представництвом клієнта. Це означає, що юрист має бути незалежним від державних чи інших потужних інтересів, й не повинен допускати, щоб його незалежність було порушено через некоректний тиск з боку ділових партнерів [3, с. 230].

У схвалених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2012 року “Принципах і керівних настановах щодо доступу до правової допомоги в системі

кримінального правосуддя” зміст незалежності адвоката розкривається передусім у принципах № 12 “Незалежність і захист юрисконсультів” і № 13 “Компетенція і підзвітність юрисконсультів”, зокрема:

- державам слід забезпечувати, щоб юрисконсульты мали можливість ефективно, вільно і незалежно виконувати свою роботу. Зокрема, державам слід забезпечувати, щоб вони мали змогу виконувати всі свої професійні обов'язки в обстановці, вільної від залякування, перешкод, переслідування або невинного втручання; здійснювати поїздки і безперешкодно консультувати своїх клієнтів і зустрічатися з ними в конфіденційній обстановці як усередині своєї країни, так і за її межами і мали вільний доступ до матеріалів кримінального переслідування та іншим відповідним матеріалам; і не піддавалися кримінальному переслідуванню і судовим, адміністративним, економічним або іншим санкціям за будь-які дії, вчинені у відповідності з визнаними професійними обов'язками, нормами та етикою, а також погрозам такого переслідування і санкцій;

- дисциплінарні скарги на юрисконсультів слід негайно розглядати, і рішення за ними має виносити незалежний орган у відповідності з професійними кодексами етики та з можливістю перегляду справи у судовому порядку [3, с. 231].

Кодекс поведінки європейських адвокатів, прийнятий Радою адвокатів та правових товариств Європи (ССВЕ) в жовтні 1988 р., розкриває суть принципу незалежності адвоката наступним чином:

- завдання, що виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності й відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою заінтересованістю або з тиском ззовні. Ця незалежність є такою ж необхідною для довіри до судового провадження, як і неупередженість судді. Таким чином, адвокату варто уникати будь-якого ущемлення його незалежності і не поступатися професійними стандартами заради інтересів клієнта, суду або інших осіб;

- адвокату слід зберігати незалежність як у позасудових справах, так і в судовому провадженні. Консультація, надана адвокатом клієнту, втрачає сенс, якщо адвокат дає її, аби втертися в довір'я, отримати власну вигоду або надає її під впливом зовнішнього тиску[4].

У Рекомендації R (2000) 21 Комітету міністрів державам - членам про свободу здійснення професії адвоката, прийнятій Комітетом міністрів Ради Європи 25 жовтня 2000 р., містяться такі настанови з питання, що розглядається:

- рішення, що стосуються дозволу займатися юридичною практикою або ставати членом даної професійної групи, повинні прийматися незалежним органом. Контроль над такими рішеннями, незалежно від того, чи ухвалюються вони незалежним органом, повинен здійснюватися незалежним і безстороннім судовим органом;

- адвокати повинні мати можливість – і це має втілюватися державою – створювати і вступати в професійні асоціації місцевого, загальнодержавного та міжнародного рівня, які, самі по собі або разом з іншими органами мають на меті зміцнення професійних норм і захист незалежності та інтересів адвокатів;

- асоціації адвокатів чи інші професійні юридичні асоціації повинні бути самоврядними, незалежними від органів влади та громадськості;

- асоціації адвокатів чи інші професійні юридичні асоціації повинні робити всі необхідні дії, включаючи захист інтересів адвокатів перед відповідним органом, у разі:

а) арешту адвоката або його взяття під варту;

б) будь-якого рішення про порушення провадження, що ставить під питання моральні якості адвоката;

с) особистого обшуку адвокатів або обшуку їх майна;

д) будь-якого вилучення документів або матеріалів, що належать адвокатам;

е) публікації репортажів у ЗМІ, що вимагають реакції від імені адвокатів [5].

При цьому, чи не найбільш цікаве й розгорнуте бачення змісту принципу незалежності викладено в Проекті Загальної декларації про незалежність правосуддя (“Декларація Сінгві”), зокрема:

- незалежність професії адвоката є найважливішою гарантією просування і захисту прав людини;
- повинна існувати справедлива і неупереджена система здійснення правосуддя, що гарантує незалежність адвокатів при виконанні своїх професійних обов'язків без будь-яких обмежень, впливу, спонукань, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з чиєї б то не було сторони або з будь-якої підстави;
- кожен повинен мати ефективний доступ до юридичних послуг незалежного адвоката, обраного ним самим для захисту і відстоювання своїх економічних, соціальних та культурних, а також громадянських та політичних прав;
- при виконанні своїх обов'язків адвокат повинен завжди діяти вільно, сумлінно і хоробро у відповідності з побажаннями клієнта, а також визнаними правилами, стандартами та вимогами професійної адвокатської етики, без будь-яких перешкод або тиску з боку влади або громадськості;
- незалежність адвокатів при консультуванні, наданні допомоги та представленні інтересів осіб, позбавлених волі, повинна бути гарантована з метою забезпечення таких осіб безкоштовною та неупередженою юридичною допомогою. Повинні бути вжиті необхідні заходи з тим, щоб виключити можливість виникнення підозр у змові або співробітництві адвоката, який представляє інтереси клієнта, із владою, а також підозр щодо залежності адвоката від влади;
- у кожній юрисдикції може бути створена одна або більше незалежних і самоврядних асоціацій адвокатів, визнаних на підставі закону, рада або інший виконавчий орган яких повинен вільно обиратися усіма членами без будь-якого втручання з боку іншого органу або особи. Це положення не обмежує їх права додатково формувати інші професійні асоціації адвокатів та юристів або приєднуватися до них;
- в цілях заохочення солідарності і підтримки незалежності юридичної професії адвокат повинен вважати членство у відповідній асоціації адвокатів своїм громадянським обов'язком;
- з метою виконання своєї функції щодо захисту незалежності адвокатів асоціація адвокатів має негайно отримувати інформацію про причини та правові підстави для арешту або взяття під варту будь-якого з її членів або будь-якого адвоката, який практикує в межах її юрисдикції; з цією ж метою асоціація повинна отримувати повідомлення про:
  - (а) будь-який особистий обшук адвоката або обшук його майна;
  - (б) будь-яке вилучення належних йому документів;
  - (с) будь-яке рішення про порушення провадження, що зачіпає або ставить під сумнів моральні якості адвоката.

У зазначених випадках асоціації адвокатів має надаватися право бути представленою її керівником або уповноваженою особою, щоб стежити за перебігом процедури і, зокрема, для забезпечення захисту професійної таємниці та незалежності; асоціація адвокатів або незалежний орган, що створений на підставі закону і складається в основному з адвокатів, як правило, повинен володіти первинними повноваженнями з проведення дисциплінарного провадження щодо адвокатів за власною ініціативою або за запитом особи, яка є стороною судового розгляду, або громадянина, який керується суспільними інтересами [3, с. 235].

Отже, ключовими компонентами принципу незалежності адвокатури в аспекті міжнародно-правового та європейського розуміння цієї категорії [3, с. 236] є забезпечення інституційної та функціональної (процесуальної) можливості адвокату здійснювати всі види професійної діяльності вільно і незалежно від: 1) держави; 2) клієнта; 3) особистої

упередженості чи зацікавленості; 4) громадськості; 5) керівного складу організаційних форм адвокатської діяльності (адвокатські фірми, колегії тощо) та професійної асоціації адвокатів.

Список використаних джерел:

1. General Principles for the Legal Profession: adopted by the International Bar Association on 20 September 2006. URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=e067863f-8f42-41d8-9f48-d813f25f793c#:~:text=Honesty%2C%20integrity%20and%20fairness%20A,sh%20comes%20professionally%20into%20contact.>
2. Charter of core principles of the European legal profession: adopted at the plenary session CCBE in Brussels on 24 November 2006. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_CoC/EN_DEON_CoC.pdf
3. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: Монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017. 800 с.
4. Code of conduct for European lawyers: adopted CCBE on 28 October 1988. URL: https://www.ccbe.eu/NTCdocument/EN_CCBE_CoCpdf1_1382973057.pdf
5. Recommendation Rec (2000) 21 of the Committee of Ministers to member states on the freedom of exercise of the profession of lawyer: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 25 October 2000. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/CoE-rec200021-freedom-exercise-profession-lawyer.pdf>

Abstract. The work reveals the meaning of independence as an international legal standard of the organization and activity of the bar. Regulatory documents in this area were analyzed, conclusions were drawn.

Key words: standard, lawyer, advocacy, independence, principle.

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У РОЗУМІННІ ЄСПЛ

Івчук Ю.Ю.,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри правознавства

Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Анотація. У науковій роботі автором досліджено сутність доступу до правосуддя як загальної засади кримінального провадження. На підставі аналізу вітчизняної правової доктрини та практики Європейського суду з прав людини визначено особливості поняття доступу до правосуддя та відмінність його від інших суміжних категорій. На підставі аналізу практики ЄСПЛ виокремлено найбільш поширені випадки обмежень права на доступ до суду.

Ключові слова: доступ до правосуддя, доступ до суду, право на справедливий судовий розгляд.

Доступ до правосуддя є загальновизнаним стандартом міжгалузевого характеру, зміст якого закріплений у низці міжнародно-правових актів. Відповідно до п.14 ч.1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) доступ до правосуддя є загальною засадою кримінального провадження [1].

Незважаючи на загальновживаність терміну у національному законодавстві, у науковій літературі та судовій практиці відсутній єдиний підхід до розуміння змісту категорії «доступ до правосуддя». Проблема з визначенням категорії «доступ до правосуддя» пов'язана з існуванням таких суміжних понять як «право на суд», «право на доступ до суду», «право на справедливий судовий розгляд», зміст яких у наукових працях та практиці судів розкривається у синонімічному значенні. Кучинська О.П. вважає, що з

огляду на прецедентну практику Європейського суду з прав людини доступ до правосуддя ототожнюється з правом на доступ до суду та є одним із багатьох елементів права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Європейської Конвенції [2]. Гловюк І.В. визначає доступ до суду як наявність можливості розгляду та вирішення по суті кримінально-правового та кримінально-процесуального спору судом як на досудових (доступ до судового контролю), так і судових (доступ до правосуддя) стадіях, тому доступ до правосуддя слід розуміти як забезпечення можливості розгляду кримінальної справи по суті у судових стадіях кримінального процесу. У зв'язку з цим, на думку автора, право на доступ до правосуддя є елементом права на доступ до суду та права на справедливий судовий розгляд [3]. На думку Овчаренко О., доступ до правосуддя полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду за захистом своїх прав [4].

Кожен із вищезазначених підходів вітчизняних науковців у певній мірі відображає зміст поняття «доступ до правосуддя». Водночас, на нашу думку, найбільш повне з'ясування обсягу категорії «доступ до правосуддя» як засади кримінального провадження можливе виключно за умови аналізу та узагальнення правових позицій ЄСПЛ.

Варто зазначити, що положення статті 6 ЄКПЛ прямо не закріплюють поняття «доступ до правосуддя». Водночас, за результатами правозастосовної діяльності ЄСПЛ з тлумачення положень Конвенції видається можливим надати характеристику окремим елементам «права на справедливий судовий розгляд», передбаченого ст. 6 ЄКПЛ, які змістовно пов'язані з категорією «доступ до правосуддя».

Засновуючись на предметі та цілях Конвенції у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ зазначає, що «право доступу до правосуддя є одним із невід'ємних складових права, гарантованого статтею 6 п. 1 Конвенції». На думку Суду, «...було б немислимо, щоб стаття 6 п. 1 містила докладний опис наданих сторонам процесуальних гарантій і не захищала насамперед того, що дає можливість практично користуватися такими гарантіями - доступу до суду»[5]. ЄСПЛ одночасно з використанням поняття «право доступу до правосуддя», у подальшому також використовує у рішенні таку категорію як «доступ до суду». Незважаючи на схожість цих двох понять, на нашу думку, категорії «право доступу до правосуддя» та «право на доступ до суду» мають відмінне значення в аспекті їх застосування у сфері кримінального процесу.

Право на доступ до суду полягає у можливості звернення особи до суду як до інституції, встановленої законом. При цьому, згідно з існуючою практикою ЄСПЛ орган влади, який не є судом держави, для виконання статті 6 § 1, може розглядатися як «суд» у змістовному значенні цього терміну. Водночас, згідно положень ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Відповідно до ч. 1 ст.30 КПК України «у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом»[1]. З урахуванням особливостей кримінального провадження, під правом доступу до суду варто розуміти можливість звернення особи до суду у класичному розумінні, як до державної інституції, встановленої законом, оскільки здійснення правосуддя у кримінальному провадженні іншими органами виключається. Водночас, під правом доступу до правосуддя варто розуміти не лише формальну можливість звернення до суду як до інституції, а й можливість особи брати активну участь під час судового розгляду у кримінальному провадженні. У такому значенні право доступу до правосуддя є більш широким за змістом та включає у себе право доступу до суду, та має тісний взаємозв'язок з такими засадами кримінального провадження як публічність, гласність і відкритість судового провадження, забезпечення права на захист та рівність перед законом і судом.

У практиці ЄСПЛ поняття «права доступу до правосуддя» не набуло широкого вжитку у зв'язку з втіленням ідеї доступу до правосуддя у таких елементах права на справедливий суд, як справедливість, публічність, рівність, порушення яких зазвичай є окремим предметом розгляду ЄСПЛ за заявами. Натомість, особливу увагу ЄСПЛ

приділяє питанню доступу до суду та легітимності обмежень права на доступ до суду. Зокрема, ЄСПЛ у справі «Карт проти Туреччини» зазначає, що «...право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на розгляд його справи судом не є абсолютним, а підлягає непрямим обмеженням...»[6]. Водночас, на думку Суду «...ці обмеження не повинні обмежувати здійснення права таким чином або до такої міри, щоб порушити саму суть права. Вони повинні переслідувати законну мету, і має бути розумна пропорційність між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти»[6].

На підставі аналізу практики ЄСПЛ можна зробити висновок, що найбільш поширеним видом обмежень права на доступ до суду є процесуальні обмеження, які полягають у закріпленні у національному процесуальному законодавстві обмежень щодо строку звернення до суду, а також підстав для перегляду справи судами вищої інстанції. Так, у справі «Дорадо Баульде проти Іспанії» заявник стверджував, що його право на перегляд вироку судом вищої інстанції було порушено, оскільки рішення апеляційного суду підлягало судовому перегляду Верховним Судом (шляхом касаційної апеляції) на дуже обмежених правових підставах, коли не було можливості переоцінки доказів, оскільки всі фактичні висновки суду нижчої інстанції вважались остаточними. ЄСПЛ, визнаючи скаргу заявника явно необґрунтованою, зазначив, що «...Договірні Держави володіють широкою свободою розсуду для визначення того, як має здійснюватися право, гарантоване статтею 2 Протоколу № 7 до Конвенції, яка визначає обсяг права на апеляцію у кримінальних справах. Таким чином, перегляд судом вищої інстанції обвинувального вироку може стосуватися як фактів, так і питань права або обмежуватися виключно питаннями права»[7].

Про порушення національними судами положень п.1 ст.6 Конвенції ЄСПЛ дійшов висновку у справі «Герен проти Франції», у якій заявник стверджував, що рішення про визнання його апеляційної скарги з питань права неприйнятною на тій підставі, що він не виконав ордер на його арешт, порушило його право на доступ до суду. Згідно з обставинами справи, касаційний суд визнав апеляційну скаргу з питань права неприйнятною на тій підставі, що «із загальних принципів кримінального процесу випливає, що засуджена особа, яка не виконала ухвалу суду, не має права діяти через представника для подання апеляційної скарги з питань права»[8]. Відповідно до параграфу 43 рішення «...Суд може лише зазначити, що, коли апеляційна скарга з питань права визнається неприйнятною лише тому, що апелянт не здався під варту відповідно до ухвали, оскаржуваної в апеляційній скарзі, ця ухвала змушує апелянта заздальгідь піддати себе позбавленню волі, призначеного за рішенням, що не є остаточним. Це порушує саму суть права на апеляцію, покладаючи непропорційний тягар на апелянта, тим самим порушуючи справедливий баланс, який має бути досягнутий між законною турботою про забезпечення виконання судових рішень, з одного боку, та правом доступу до касаційного суду та реалізації прав захисту, з іншого»[8].

Легітимність обмеження доступу до суду у зв'язку з пропуском засудженим строків на перегляд вироку була предметом розгляду ЄСПЛ у справі «Маресті проти Хорватії». Заявник стверджував, що рішення національного суду, яким було відхилено його клопотання про перегляд остаточного судового рішення з підстав пропуску строків перегляду, були помилковими, оскільки апеляційна скарга фактично була подана у відповідний строк. На думку заявника, суддя, який вирішив відхилити апеляцію, повинен був взяти до уваги дату вручення оскаржуваного рішення захиснику заявника, а не дату, коли воно було вручено його матері, у якої діагностовано шизофренію. Дійшовши висновку про порушення права особи на доступ до суду, ЄСПЛ звернув увагу, що «...хоча строки в принципі є законними обмеженнями права на суд, спосіб, у який вони були застосовані в конкретній справі, може призвести до порушення пункту 1 статті 6 Конвенції». Суд зазначив, що «національні суди зробили свої висновки, не заслухавши жодних свідчень матері заявника та не оцінивши її психічний стан. З огляду на характер її хвороби, Суд вважає, що необхідно було довести її здатність розуміти характер судового

рішення, яке вона отримала від імені заявника, та необхідність передати його заявнику»[9].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що доступ до правосуддя – це загальна засада кримінального провадження, яка передбачає не лише формальну можливість звернення до суду як до інституції з метою ініціювання провадження, а й можливість учасника процесу брати активну участь під час судового розгляду. У практиці ЄСПЛ категорія «доступ до правосуддя» не набула широкого вжитку, водночас Суд приділяє значну увагу поняттю «право на доступ до суду», яке, на нашу думку, є вужчим за змістом та частково відображає сутність ідеї доступу до правосуддя. Право на доступ до суду не є абсолютним та може бути обмеженим, засновуючись на принципі пропорційності. Дослідження практики ЄСПЛ дають змогу виокремити серед найбільш поширених процесуальні обмеження права на доступ до суду, які полягають у закріпленні у національному процесуальному законодавстві обмежень щодо строку звернення до суду, а також підстав для перегляду справи судами вищої інстанції.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 23.03.2024).
2. Кучинська О., Щиголь О. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 20-30. URL: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/20-30> (дата звернення: 20.03.2024).
3. Гловюк І. В. Доступ до суду у кримінальному процесі: проблеми теорії. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. Т 4. № 2 (11). С. 1-7. URL: <http://epub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/466/486> (дата звернення: 20.03.2024).
4. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с. (дата звернення: 20.03.2024).
5. Case of Golder v. The United Kingdom (Application no. 4451/70). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496> (дата звернення: 20.03.2024).
6. Case of Kart v. Turkey (Application no. 8917/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96007> (дата звернення: 20.03.2024).
7. Dorado Baúlde v. Spain (Application no. 23486/12). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157557> (дата звернення: 20.03.2024).
8. Case of Guérin v. France (Application no. 25201/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58204> (дата звернення: 20.03.2024).
9. Case of Maresti v. Croatia (Application no. 55759/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93260> (дата звернення: 20.03.2024).

Abstract. In the scientific work, the author investigated the essence of access to justice as a general basis of criminal proceedings. Based on the analysis of domestic legal doctrine and the practice of the European Court of Human Rights, the features of the concept of access to justice and its difference from other related categories are determined. On the basis of the analysis of the ECtHR's practice, the most common types of restrictions on the right to access to the court are singled out.

Key words: access to justice, access to court, right to a fair trial.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Євдокімова О. П.,

*аспірантка кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки ННІ права,
Сумський державний університет.*

Реформа судової системи в Україні, розпочата у 2014 році й продовжена до сьогоднішнього дня, представляє собою актуальний та складний процес, який заслужено привертає увагу як громадськості, так і фахівців, особливо в умовах воєнного конфлікту. Мета цієї реформи полягає у вирішенні важливих завдань, таких як поліпшення судочинства, здійснення інституційних та кадрових змін і т. д.

З одного боку, судова система стикається з викликами, пов'язаними із потребою високої ефективності та отриманням довіри громадян до суду. З іншого боку, вона вирішує завдання адаптації до особливостей проведення юридичного процесу, особливо в умовах воєнних дій.

Після отримання Україною незалежності у 1991 році, владі поставилося завдання усунення застарілої радянської судової системи та встановлення нової, ґрунтованої на принципах верховенства права та захисту прав і свобод громадян. У 1992 році було визначено Концепцію судової реформи, а в 1994 році прийнято Закон про статус суддів. В 1996 році Верховна Рада затвердила Конституцію України, яка передбачала розділення державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову.

Загалом перші етапи реформи характеризувались консолідацією основних світових стандартів незалежності суддів та судової системи в Україні. Однак, незважаючи на позитивні законодавчі зміни, ідея незалежного судочинства фактично не враховувалась вищою владою. Політичні сили використовували суди для власної користі, у системі процвітали корупційні явища, а судова влада фінансово підлягала впливу виконавчої влади [1].

2 липня 2016 року Верховна Рада затвердила зміни до Конституції, отримавши підтримку 335 депутатів, що перевищило необхідний мінімум у 300 голосів. Також в цей день було ухвалено Закон "Про судоустрій і статус суддів" від 02.06.2016 № 1402-VIII.

Почата у 2016 році, судова реформа стала найбільш масштабною в історії незалежної України. Її ініціатори внесли зміни до Конституції та створили кілька нових інституцій. Основна мета реформи полягала в забезпеченні незалежності, підвищенні рівня довіри та публічної підзвітності судової влади.

У липні 2021 року розпочалася комплексна реформа суддівства в Україні за рішенням Верховної Ради. Попередні спроби реформ, що відбулися після Революції Гідності 2013-2014 років, виявилися неефективними. Одним із ключових уроків, які ми здобули, є те, що створення нового Верховного Суду з чистого аркуша, з більшою прозорістю та доброчесністю, а також перевірка активів суддів, не приведе до бажаних результатів, якщо ті, хто приймає рішення, не користується довірою та незалежністю.

Основна мета реформ, започаткованих у 2021 році, полягає в тому, щоб забезпечити, що створення Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів (органів судового управління, відповідальних за відбір та оцінку суддів, іншими словами - ВККС) включає в себе висококваліфікованих, незалежних та чесних фахівців. Згідно з реформою, члени ВРП і ВККС обираються через проведення відкритих та прозорих конкурсів з участю незалежних міжнародних експертів. Важливо відзначити, що міжнародні експерти мають вирішальне слово у цьому процесі [2].

Щодо ситуації на сьогодні, то з 8 по 15 грудня 2023 року проводилося соціологічне опитування, соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. За результатами визначено, що більшість учасників опитування висловлюють недовіру до політичних партій (76% відсотків не довіряють),

державного апарату (чиновників) (73%), судів (72%), Верховної Ради України (66%), уряду (63%), прокуратури (62%) і тд [3]. Тож можемо помітити, що показник не довіри до суду в порівнянні з 2021 роком не значно змінився, але має зрушення у позитивному ключі.

Діаграма 1. Рівень недовіри громадян до влади

Джерело: зроблено автором на підставі статистичних даних опитування, яке проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [3.]

Отже, у сучасний період велика увага приділяється продовженню судової реформи, яка встановлює ключові критерії для приєднання України до Європейського Союзу. Серед них важливо враховувати приведення судової системи у відповідність до стандартів Європи, забезпечення незалежності та об'єктивності судових органів, усунення корупції, справедливе вирішення правових суперечок на основі верховенства права, а також гарантування прав і свобод громадян. В цьому контексті велике значення приділяється ефективному управлінню державним процесом, реалізації судової реформи та створенню ефективної судової системи.

У червні 2022 року країни ЄС проголосували за надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Це не лише сильна демонстрація підтримки з боку європейських партнерів, а й визнання прогресу, якого Україна досягла з 2014 року. Дійсно, трансформація України за останні роки була справді вражаючою. У червні 2022 року, рекомендуючи надати Україні статус кандидата на вступ до Європейського союзу, Європейська Комісія вказала, серед іншого, на такі основні недоліки: слабе верховенство права та широко поширена корупція, які перешкоджають інвестиціям та зростанню; неповна імплементація законодавства ЄС (Висновок щодо заявки України на членство в Європейському Союзі, Європейська комісія, 5-19). Таким чином, очевидно, що подальша реформа судової системи в Україні повинна враховувати ці недоліки [4].

Немає сумніву, що Україні ще доведеться виконати значну кількість внутрішніх завдань, щоб почати реальний процес приєднання до Європейського союзу. Основні та найважливіші виклики стосуються сфери верховенства права. Інституції ЄС будуть оцінювати відповідність стандартам Союзу в Україні. Проте, оскільки ЄС розглядає судову систему як внутрішню справу своїх країн-членів і, відповідно, не надає конкретних вимог, судова система України оцінюватиметься на основі рекомендацій Ради Європи та Венеціанської комісії.

Продовження судової реформи є одним із кроків, які Україна має зробити, щоб

стати повноправним членом Європейського Союзу. Це зумовлено необхідністю забезпечення незворотності встановлення справедливого та неупередженого судочинства. Зокрема, до пріоритетних напрямів подальшого реформування судової системи слід віднести, насамперед, комплекс заходів, спрямованих на: зміцнення верховенства права; боротьба з корупцією; усунення недоліків інформаційно-телекомунікаційної системи електронного судочинства; підвищення рівня професійної конституційно-правові засади організації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування компетентності суддів шляхом створення системи підвищення кваліфікації, яка включатиме навчання; запровадження ініціатив для таких вразливих груп користувачів судів, як жертви та свідки військових злочинів, учасники бойових дій та їхні родини; сприяння та вдосконалення дистанційного провадження; впровадження кращих світових практик використання штучного інтелекту для зменшення навантаження на суди та суддів тощо.

Висновки. Отже, аналізуючи вищенаведене можна зазначити, що на сучасному етапі велика увага приділяється важливості продовження судової реформи для досягнення європейських стандартів в правосудді. Вирішення цього завдання передбачає впровадження ряду ключових заходів, таких як приведення судової системи у відповідність до європейських норм, забезпечення незалежності та об'єктивності судових органів, боротьба з корупцією, забезпечення верховенства права та справедливого вирішення правових питань.

Окрім того, важливо враховувати ефективне управління державним процесом та створення ефективною судової системи, яка гарантує права та свободи громадян. Враховуючи ці аспекти, можна визначити, що успіх судової реформи визначатиметься не лише відповідністю до європейських стандартів, але і практичною реалізацією цих принципів в судовій системі України.

Загалом, надалі слід активно працювати над вдосконаленням судової системи, впроваджувати інноваційні підходи та забезпечувати постійний моніторинг результатів, щоб забезпечити сталі покращення у сфері правосуддя в Україні.

Список використаних джерел:

1. Козіаков С. Етапи судової реформи в Україні. *Асоціація правників України*. URL: https://uba.ua/documents/doc/sergey_koziakov.pdf (дата звернення: 06.12.2023).
2. Судова реформа в умовах війни: Чому ЄС може навчитися з українського досвіду судової реформи. *Verfassungsblog*. URL: <https://verfassungsblog.de/судова-реформа-в-умовах-війни/> (дата звернення: 05.12.2023).
3. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (грудень 2023р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-gruden-2023r> (дата звернення: 05.01.2024).
4. Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR)*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en (date of access: 06.01.2024).

ІНТЕРАКТИВНИЙ ДОВІДНИК "ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ": ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ ДАНИХ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ

*Карчевський М.В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ,
головний науковий співробітник відділу
дослідження проблем кримінального права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

Анотація. Представлено розроблений веб-застосунок для інтеграції та аналізу оприлюднених даних офіційної статистики щодо протидії злочинності в Україні. З використанням застосунку сформульовано положення щодо тенденцій протидії злочинності в Україні протягом останніх років.

Ключові слова: статистика, протидія злочинності, примітивізація, ефективність.

Можливість громади оцінювати функціонування кримінальної юстиції є критично важливою для демократичних суспільств. Ця можливість досягається готовністю до дискусій та обговорень, доступністю аналізу ефективності правоохоронних та судових органів.

В Україні недостатньо інструментів аналізу публічних даних щодо протидії злочинності. Це унеможливує проведення якісних наукових досліджень, які б ґрунтувалися на даних, обмежує можливості оцінки ефективності правоохоронної діяльності, призводить до незбалансованих змін кримінального законодавства, ускладнює моніторинг реформи кримінальної юстиції.

Базові показники кримінально-правового регулювання представлено у вигляді періодичних звітів у форматі електронних таблиць доступних для завантаження з сайтів ОГП та ДСА України. Такий формат даних істотно ускладнює роботу з ними. Отримання знань щодо ефективності протидії злочинності на підставі аналізу відкритих статистичних даних обмежено необхідністю проведення складних технічних операцій.

Водночас, ефективна робота з даними є одним з головних векторів розвитку сучасної науки. Широке впровадження інформаційних технологій практично у всі сфери соціального буття забезпечує формування значних обсягів даних про суспільні процеси. Аналізом цих даних займається обчислювальна соціальна наука, яка представляє собою міждисциплінарне поле, що включає математику, статистику, науку про дані (data science) та науку про суспільство (social science). Своєю чергою, data science визначається як набір фундаментальних принципів вилучення інформації та знань з даних.

Застосування методології цієї сучасної науки здатне забезпечити розв'язання означеної проблеми.

Нами успішно здійснено одну з перших спроб систематизувати статистичні дані щодо протидії злочинності в Україні у форматі відтворюваного дослідження за методологією Data Science. Розроблений веб-застосунок «Протидія злочинності в Україні: інфографіка», інтегрує й дає можливість аналізувати дані, що містяться у звітах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації за 2013–2023 роки. Він представлений у відкритому доступі [1].

Систематизовані у застосунку дані характеризують процес застосування кримінального законодавства України за більше ніж 300 параметрами. Здійснене дослідження є повністю відтворюваним, вхідні дані скрипти збирання, очищення та обробки даних представлені у відкритому доступі.

Використання представленого нами інструменту для дослідження протидії

злочинності в Україні під час повномасштабної збройної агресії РФ дозволило встановити наступні важливі положення:

- помітне падіння частки проваджень надісланих до суду та частки засуджених можна розглядати як загальну характеристику впливу агресії РФ на практичне кримінально-правове регулювання, правоохоронні органи фіксують численні кримінальні правопорушення з боку агресора, проте можливості притягнення винних до відповідальності тимчасово обмежені;

- відбулися певні зміни структури облікованих проваджень та кількості засуджених осіб, до початку повномасштабної агресії РФ проти України у 2022 році, частка проваджень щодо правопорушень проти власності складала 50-68%, частка засуджених за такі правопорушення була в межах 47-55%, у 2022 та 2023 роках щодо правопорушень проти власності було обліковано 31% та 38% проваджень, частка засуджених за ці правопорушення складала 39% та 33%; відповідно, до найвищих показників за останні 10 років наблизилися аналогічні характеристики протидії посяганням на життя та здоров'я (12-13% проваджень, 15% засуджених), найбільшими за цей час виявилися частки облікованих проваджень та осіб, засуджених за правопорушення в сфері незаконного обігу наркотиків (9-8% проваджень та 16-19% засуджених); помітним було збільшення частки засуджених за кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади (Розділ XV Особливої частини КК, з 1-3% до 6-7%); найбільшим було збільшення часток облікованих проваджень проти основ національної безпеки (Розділ I), від 0,1-0,2% до 4,7% (2022), а також проти миру й безпеки людства (Розділ XX) від 0,01-0,1% до 17% (2022) та 13%(2023);

- протидія посяганням на власність характеризується тим, що крім істотного зменшення частки серед облікованих правопорушень та засуджених осіб, зберігається загальна тенденція останніх років щодо зменшення абсолютної кількості облікованих проваджень та засуджених осіб; водночас, заслуговує на увагу істоте збільшення облікованих шахрайств без відповідної динаміки повідомлень про підозру та засудження; якщо кількість проваджень, облікованих за ознаками шахрайства зросла порівняно з 24 тис. у 2021 році до 83 тис. у 2023 (! що є найбільшим значенням за останні 11 років), то кількість таких проваджень з повідомленням про підозру у 2022 зменшилася на 20%, але у 2023 збільшилася майже у двічі порівняно з 2021 роком; аналогічно характеризується й кількість осіб, засуджених за шахрайство, у 2022 зменшилася на 27%, але у 2023 зросла порівняно з 2021 роком на 19% (2023-2028 осіб, 2021 – 1698);

- помітною є тенденція зростання кількості облікованих проваджень та засуджених осіб за домашнє насильство; важливим є і те, що серед осіб, матеріали проваджень щодо яких направлено до суду, значно збільшилася кількість військовослужбовців (з 4 до 49);

- слід відзначити загострення негативних тенденцій протидії незаконному обігу наркотиків; зберігається значна різниця між динамікою обліку проваджень та засудження за дії, пов'язані зі збутом наркотиків (ст. 307 КК), збільшення кількості облікованих проваджень та засуджених з повідомленням про підозру супроводжується зменшенням кількості засуджених осіб; крім того у 2022 та 2023 роках спостерігалось істотне збільшення кількості облікованих проваджень за ознаками діянь не пов'язаних зі збутом (ст. 309); відношення кількості засуджених за ст. 307 до кількості засуджених за ст. 309 у 2013 році складало 1 до 4, у 2023 – 1 до 14;

- у 2022 та 2023 збільшувалася кількість облікованих проваджень за ознаками завідомо неправдивого повідомлення про небезпеку (ст. 259 КК), однак відповідного збільшення кількості засуджених осіб не спостерігалось; час повномасштабної військової агресії РФ характеризується збільшенням проваджень за ознаками незаконного поводження зі зброєю, динаміка кількості засуджених за це правопорушення у 2023 році повернулася до середніх показників останніх років; слід зазначити, що у 2023 році серед засуджених за незаконне поводження зі зброєю частка осіб, яких звільнено від покарання, була найбільшою за останні 11 років;

- зберігаються негативні тенденції протидії кримінальним правопорушенням в сфері службової діяльності, переважно більшість осіб засуджено за пропозицію неправомірної вигоди (у 2023 році – 78%);

- найбільш очевидними статистичними маркерами впливу агресії РФ на протидію злочинності в Україні є дані щодо динаміки обліку посягань проти миру та безпеки людства (Розділ XX), кількість облікованих посягань щодо порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК) зросла з 172 випадків до 60 – 61 тисячі на рік.

Робота зі статистичними даними виявила істотні недоліки чинної системи збирання та аналізу даних про протидію злочинності. ОГП та ДСА представляють дані, зібрані під кутом їх професійної діяльності тому їх зведення в єдиний масив часто є проблематичним. Наприклад, ОГП веде облік осіб, яким повідомлено про підозру та матеріали щодо вчинення кримінального правопорушення якими направлено до суду. ДСА, свою чергу, веде облік осіб, вироки щодо яких набрали чинності. Однак порівняння кількості осіб, матеріали щодо яких було направлено до суду, та кількості осіб, щодо яких існують вироки, котрі набрали чинності, буде не суворим з методологічної точки зору. Справа у тому, що ОГП обліковує всі обвинувачення, а ДСА, у разі вчинення кількох правопорушень, тільки ті, що відносяться до статті КК з найбільш суворою санкцією. Можна здійснити порівняння за провадженнями скерованими до суду та розглянутими у суді. В такому випадку виникають питання чистоти обліку з урахуванням можливості апеляції. Менше з тим, наступні версії довіднику будуть включати звіт ДСА форми 1-к, що містить дані судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінальних проваджень. У будь-якому разі, проведена робота щодо інтеграції статистичних даних щодо протидії злочинності в Україні в єдиний масив є важливою з огляду на необхідність подальшої раціоналізації діяльності правоохоронних та судових органів.

Зрозуміло, що обчислювальне кримінологічне аргументування дає можливість швидко оцінювати зміст достатньо великих об'ємів даних та реагувати на динамічні соціальні процеси; властива обчислювальному аргументуванню методологія відтворюваних досліджень здатна якісно підвищити рівень довіри до результатів кримінологічних досліджень; рішення, розроблені на підставі великої кількості даних, за методологією, яка забезпечує високий рівень довіри до результатів аналізу, здатні істотно раціоналізувати національний дискурс щодо протидії злочинності.

Водночас, для подальшої раціоналізації протидії злочинності в Україні критично важливим є вдосконалення інформаційного забезпечення кримінально-правового регулювання. Вважаємо, існують два найважливіших, на нашу думку, напрями забезпечення раціонального (ефективного) кримінально-правового регулювання.

По-перше, створення комплексної системи інформаційного забезпечення кримінально-правового регулювання з наступними складовими: законодавство, наукові джерела, реєстри облікованих проваджень, судових рішень, засуджених осіб, дані щодо адміністративно-правового регулювання.

По-друге, створення альтернативної системи оцінки ефективності діяльності правоохоронних та судових органів, яка не базується на аналізі даних офіційної статистики. Британський соціолог Ентоні Гідденс зазначає: «Статистика злочинності та правопорушень є, мабуть, найменш достовірною з усіх офіційно опублікованих даних із соціальних питань» [2, с. 812]. Така ситуація виникає через залежність змісту офіційної статистики від суб'єктів її збирання, що з необхідністю призводить до неможливості об'єктивного відбиття стану злочинності у даних статистики.

Одним з можливих варіантів розв'язання означеної проблеми є розвиток альтернативних методів оцінки злочинності. Тому на позитивну оцінку заслуговує Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, який передбачає «запровадження періодичного анонімного віктимологічного опитування населення (victimology survey, crime survey) з

метою встановлення кількості осіб, які стали потерпілими від кримінальних правопорушень певного виду, а також використання методу самозвіту (self-report survey) для анонімного з'ясування кола осіб, які вчиняли будь-які кримінальні правопорушення протягом певного періоду, складання за їх результатами віктимологічних карт».

Список використаних джерел:

1. Карчевський, М (2024) Протидія злочинності в Україні : інфорграфіка (2013-2014) : інтерактивний довідник. URL : <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>.
2. Giddens, Anthony, and Simon Griffiths. *Sociology. Polity*, 2006.
Abstract. A developed web application for the integration and analysis of official statistics on combating crime in ukraine is presented. With the use of the application, the provisions of crime prevention trends in ukraine during the last years were formulated.
Key words: statistics, crime prevention, primitivization, efficiency.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В НАЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ

*Похиленко І. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри політичних наук і права
Київський національний університет будівництва і архітектури*

Анотація. Штучний інтелект стрімко інтегрується в освітню сферу, відкриваючи нові можливості та ставлячи перед викладачами та здобувачами освіти нові виклики. Ця робота досліджує вплив ШІ на навчальний процес, висвітлюючи його потенційні переваги та ризики.

Ключові слова: штучний інтелект, освіта, наука

Штучний інтелект (далі – ШІ) має потенціал революціонізувати освіту, роблячи її більш персоналізованою, доступною та захоплюючою. Він може використовуватися для адаптації навчальних матеріалів до потреб кожного здобувача освіти, надання викладачам діагностичних інструментів для відстеження прогресу, а також створення нових інтерактивних навчальних середовищ.

Вивченням ШІ займалися як зарубіжні вчені, Н. Бостром, О. Деперліоглу, У. Косе, Р. Курцвейл, П.М. Морхат, В.А. Фулін, П.Г. Уинстон, так і вітчизняні науковці В.А. Зінченко, Ю.М. Капіца, Н.Б. Пацурія, О.І. Решетняк, М.М. Хаустов. Питання вивчення використання штучного інтелекту в освіті досліджували М.О. Акімов, А.Є. Артюхов, Н.М. Буглай, І.М. Візнюк, Л.В. Куцак, А.С. Поліщук, В.В. Киливник. Раніше питання присвячені ШІ вже досліджувались в роботах автора [1], проте стрімкий розвиток цієї сфери потребує нового осмислення.

В науковій літературі існують різні підходи щодо осмислення ШІ. Так, О. Деперліоглу, У. Косе [2, С.392], досліджуючи штучні нейронні мережі зазначають, що це свого роду системи обробки даних, які намагаються імітувати особливості людського мозку та його процес навчання. Штучні нейронні мережі – це паралельні та розподілені системи обробки даних, які були розроблені для використання та моделювання особливостей і функцій людського мозку. Штучні нейронні мережі здатні навчатись у своєму середовищі та покращувати продуктивність процесу шляхом навчання. Іншими словами, штучні нейронні мережі можуть отримувати та відкривати нову інформацію з досвіду та використовувати отриману інформацію для покращення своїх можливостей вирішення проблем.

І.М. Візнюк, Н.М. Буглай, Л.В. Куцак, А.С. Поліщук, В.В. Киливник [3, С.15] вважають, що штучний інтелект –це здатність цифрових пристроїв виконувати ті завдання,

що властиві розумним істотам. Основою будь-якого інтелекту є нейрон. Коли йде мова про людей – це біологічний нейрон, а коли – комп'ютери, то це штучний нейрон. Штучний нейрон – це математична функція, модель біологічних нейронів. Підвидом ШІ є нейронна мережа. Якою би розумною не була нейронна мережа, вона є продуктом діяльності людини і може допомогти змінити логічні складні алгоритми, адже для цього потрібне навчання будь-якої нейронної мережі.

Досліджуючи українське законодавство слід згадати розпорядження Кабінету Міністрів України 2 грудня 2020 р., яким було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Відповідно до цієї концепції, штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань.

Виходячи з наведених визначень можна виокремити наступні ознаки властиві штучному інтелекту:

Технологічність: ШІ використовує різні технології та методи, щоб вирішити складні завдання, які базуються на системі наукових методів та алгоритмів обробки інформації.

Стрімкий розвиток та самовдосконалення: ШІ це галузь технологій, що швидко розвивається та постійно самовдосконалюється.

Широкий спектр застосування: ШІ може бути застосованим у різних галузях.

Можливість створення та використання власних баз знань: ШІ може створювати та використовувати власні бази даних.

Обробка та аналіз інформації: ШІ використовується для обробки та аналізу інформації, яка може бути отримана в процесі роботи або створена самостійно в результаті аналізу.

Отже, штучний інтелект – це комплексна галузь, яка поєднує в собі різні методи, підходи та алгоритми дій для обробки та розв'язання різноманітних завдань у різних суспільних сферах.

Вивчаючи використання штучного інтелекту в навчальному процесі необхідно з'ясувати ставлення до нього здобувачів освіти. З цією метою був застосований такий метод наукового пошуку, як анкетування. Відповіді на запитання анкети дозволили оцінити вподобання опитуваних та врахувати їх побажання в процесі вироблення пропозицій по вдосконаленню застосування ШІ в навчальному процесі. Проходило дослідження через мережу інтернет, шляхом відповідей на анкету створену за допомогою Google Forms [4]. Станом на 13 березня 2024 року у інтернет-опитуванні взяло участь 70 осіб різних вікових груп. Перед респондентами було поставлено 12 питань закритого та відкритого типів. При обробці питань відкритого типу використовувався метод контент-аналізу. Розглянемо відповіді на деякі питання з цієї анкети.

На закриті питання «На скільки, на Вашу думку, важливе питання щодо використання ШІ в навчальному процесі?» 45,7 % зазначили, що важливе, належить до першочергових, 41,4 % – це питання носить другорядний характер, а 12,9 % важко визначитись » (див. рис.1). Такий підхід свідчить, що більшість респондентів переймається цим питанням та вважає його значимим.

Рис. 1. Важливість питання щодо використання ШІ в навчальному процесі

Серед сервісів штучного інтелекту домінує ChatGPT, ним користуються майже всі опитані – 92,9 %, друге місце – Grammarly 37,1 %, третє місце поділяють та Midjourney – 31 %, також респонденти виділили DALL-E, Bing AI, Mathway, лише 5,7 % опитаних не користуються жодним сервісом (див. рис.2).

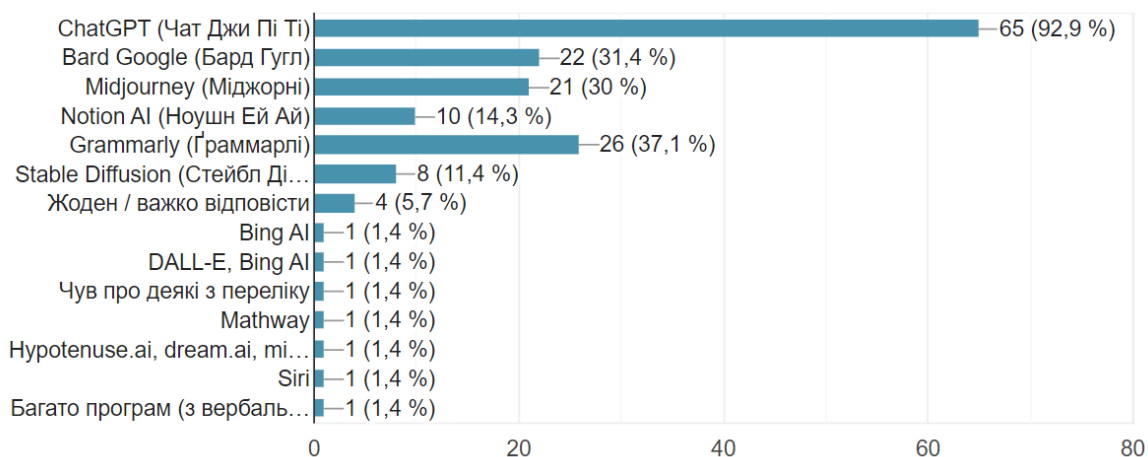

Рис.2. Популярність сервісів ШІ

Аналізуючи відповіді на питання: «Як часто доводилося використовувати ШІ?», з'ясувалось, що 34,3 % користуються регулярно, 48,6 % – користувалось декілька разів, 15,7 % – жодного разу і 1,4 % – вважають це небезпечним. Такі відповіді респондентів свідчать про те, що суспільство впевнено крокує шляхом освоєння цієї новітньої технології (див. рис.3).

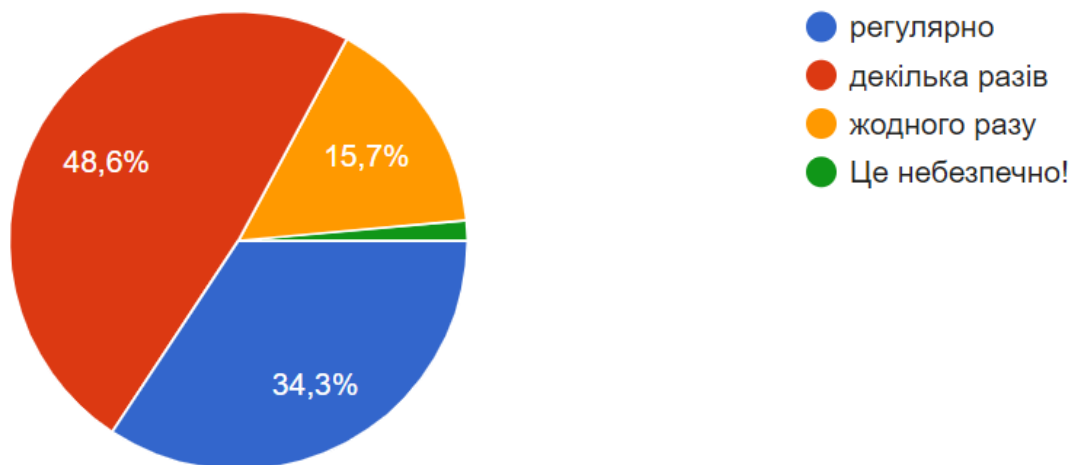

Рис.3. Частота використання сервісів ШІ

Оцінюючи вплив використання штучного інтелекту на викладачів та здобувачів освіти більшість опитаних відзначили позитивний характер, проте були нейтральні та негативні відповіді, що пояснюються зниженням розумової активності учасників навчального процесу.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати такі рекомендації щодо впровадження нейромереж у систему вищої освіти України:

Враховання потреб різних категорій учасників освітнього процесу:

здобувачі освіти: нейромережі можуть допомогти у зборі та аналізі даних, автоматизації процесів, розробці проєктів та вирішенні завдань у навчальних програмах;

викладачі: впровадження нейромереж може полегшити роботу викладачів при розробці інноваційних методик;

адміністрація: нейромережі можуть оптимізувати процеси управління ЗВО, включаючи адміністративну роботу, планування та прийняття рішень.

Забезпечення навчального процесу та рівень підготовки: необхідно створити відповідну технічну базу для навчання та ефективного впровадження нейромереж, зокрема, проведення курсів, семінарів, надання доступу до онлайн-ресурсів для підвищення кваліфікації викладачів щодо використання нейромереж.

Етичність використання: потрібно нормативно врегулювати використання нейромереж в освітньому середовищі шляхом створення положень або кодексу поведінки.

Поширення результатів та досягнень: потрібно активно спілкуватися та ділитися результатами впровадження нейромереж з академічною спільнотою та громадськістю для підтримки та зацікавленості у розвитку цих технологій в освіті.

Отже, використання нейромереж у системі освіти України має великий потенціал і може допомогти в досягненні вищих результатів якості навчання.

Список використаних джерел:

1. Похиленко І. С. До питання про використання штучного інтелекту в навчальному процесі / І. С. Похиленко // Академічна доброчесність, відкрита наука та штучний інтелект : як створити доброчесне освітнє середовище : збірник есе програми підвищення кваліфікації. - Львів ; Торунь, 18 вересня – 18 жовтня 2023 року / Центр укр. - європ. наукового співробітництва ; упорядники : А. Артюхов, М. Віхляєв, Ю. Волк. Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 399- 401. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-163>

2. Deperlioglu O. and Kose U. An educational tool for artificial neural networks”, Computers & Electrical Engineering, vol. 37. №3. pp. 392-402, 2011. <https://doi.org/10.1016/j.compeleceng.2011.03.010>

3. Візнюк І.М., Буглай Н.М., Куцак Л.В., Поліщук А.С., Киливник В.В. Використання штучного інтелекту в освіті// Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems, 2021. Вип.59. С. 14-22. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-59-14-22>

4. Використання штучного інтелекту в навчальному процесі. URL: https://docs.google.com/forms/d/1rzPipWqYI6eQyJRTnjxA9_G4Ryr1lwgi4VAnoBQwzE/edit (дата звернення: 13.03.2024)

Artificial Intelligence is rapidly integrating into the educational sphere, opening up new possibilities and presenting both educators and learners with new challenges. This article explores the impact of AI on the learning process, highlighting its potential benefits and risks.

Keywords: artificial intelligence, education, science.

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕСАНКЦІОНОВАНИХ ТРАНЗАКЦІЙ БЕЗГОТІВКОВИХ КОШТІВ

Усманов Р.А.,

заступник начальника Головного управління

Національної поліції в Запорізькій області - начальник слідчого управління,

м. Запоріжжя

Анотація. Розглядаються спірні аспекти кримінально-правової кваліфікації шахрайства, яке вчиняється з використанням інформаційних технологій. Здійснено аналіз категорії «обман» в контексті ознак об'єктивної сторони шахрайства.

Ключові слова: шахрайство, кримінальна відповідальність, обман, інформаційні технології.

Останнім часом значного поширення набули кримінальні правопорушення, пов'язані з несанкціонованими транзакціями безготівкових коштів. Наприклад, у вироку по справі №523/7978/17 від 22.07.2018, що був постановлений Суворовським районним судом м. Одеси, дається оцінка діям винного, який отримав реквізити платіжних карток інших осіб та за допомогою сервісу онлайн переказів, перераховував безготівкові гроші з карткових рахунків потерпілих на картковий рахунок спільника [1]. Такі випадки характеризуються відсутністю єдиної позиції щодо кримінально-правової оцінки, кваліфікуються або як крадіжка, або як шахрайство.

Детальніше розглянемо, як кримінально-правовою доктриною визначається обман в контексті шахрайства. Видається, що формулювання обґрунтованої позиції щодо кваліфікації несанкціонованих транзакцій безготівкових коштів потребує пошуку відповідей на два такі питання:

1) чи може вважатися обманом в контексті кримінальної відповідальності за шахрайство (ст. 190 КК) повідомлення неправдивих відомостей не потерпілій особі (не власникові банківського рахунку);

2) чи може обман у таких випадках полягати у повідомленні неправдивих даних не безпосередньо працівникам банківських установ (наприклад, касирам), а бути опосередкованим засобами обчислювальної техніки, що їх використовує банківська установа (платіжний термінал, банкомат, спеціалізований сайт тощо).

Щодо першого питання. У багатьох підручниках з Особливої частини кримінального права зазначається: «Особливості шахрайства полягають у тому, що потерпілий, будучи введеним в оману, зовні добровільно передає винному майно або право на майно. Тому обман або зловживання довірою за часом передують передачі майна або права на майно і викликають у потерпілого усвідомлення правомірності такої

передачі» [2]. Тобто обман розглядається виключно як результат прямого спілкування між винною та потерпілою особами.

Шапочка С.В. вважає, що така характеристика властива і так званому «комп'ютерному» шахрайству. Спілкування може бути технічно опосередкованим, але має відбуватися між «жертвою» та винною особою. «Шахрайство з використанням комп'ютерних мереж, незважаючи на еволюційні процеси, залишається злочином проти власності, що вчиняється з використанням обману чи зловживання довірою. Різниця полягає лише в тому, що обман відбувається не під час безпосереднього фізичного вербального чи невербального контакту з жертвою, а дистанційно, тобто з використанням можливостей комп'ютерно-телекомунікаційних пристроїв, систем або мереж» [3].

У науковому дискурсі було представлено й іншу позицію. Смельянов М.В. висловлював цікаву думку про охоплення диспозицією ст. 190 КК України випадків обманного заволодіння чужим нерухомим майном (правом на нього) в тому числі без участі потерпілого [4, с. 10 – 11, 14].

Нарешті, Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 листопада 2016 року № 5-250кс(15)16, а згодом і Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду, від 07.02.2019, № 489/4597/14-к. містять позицію про те, що «стаття 190 КК не вимагає, щоб особа, яка вводиться в оману при вчиненні шахрайства, і потерпілий від цього злочину (тобто той, кому заподіяно майнову шкоду) збігались» [5].

На нашу думку, позиція, викладена у Постанові Судової палати, є більш правильною. Диспозиція ст. 190 КК України не містить жодної вказівки на те, що адресатом неправдивих відомостей під час шахрайства має бути потерпіла особа. Тож обмежувальне тлумачення обману як комунікації виключно з потерпілою особою видається необґрунтованим.

Щодо другого питання. Дудоров О.О. вдало узагальнив критичні позиції, висловлені науковцями щодо можливості обману під час несанкціонованих транзакцій безготівкових грошей з використанням платіжних карток або їх реквізитів: «обман передбачає повідомлення неправдивих відомостей людині, чого не відбувається при використанні комп'ютеризованої платіжної системи. Обману не може бути поза спілкуванням між людьми тому, що обман – це інформаційний, інтелектуальний вплив однієї людини на свідомість і волю іншої» [6, с.7-8]. Поширеною є й думка про те, що банкомати та платіжні термінали, будучи технічними пристроями без психіки, не можуть бути введені в оману в буквальному сенсі. Вони є лише інструментами, які виконують певні операції відповідно до запрограмованої логіки. У випадку використання підобрених платіжних інструментів для ініціювання переказу коштів, це не вважається обманом пристрою, а радше неправомірним впливом на процес обробки комп'ютерної інформації, що порушує встановлені правила та алгоритми роботи системи.

У науці представлено й інший погляд на цю проблему. Так, Карчевський М.В. підтримує позицію про те, що коли винна особа змінює або вносить у комп'ютерну систему неправдиву інформацію, вона змінює дійсність, але оскільки особа, яка створила або експлуатує комп'ютерну систему, про це не знає, дійсність перестає відповідати уявленням тих, хто використовує систему, має місце опосередкований обман [7, с. 139]. Стосовно до розглянутих нами випадків це означає, що коли винна особа використовує чужу платіжну картку та PIN-код до неї для того, щоб ініціювати через банкомат транзакцію з розрахункового рахунку потерпілої особи має місце опосередкований обман банківської установи.

Подібну позицію знаходимо у Панова М.М. в роботі, присвяченій аналізу кримінальної відповідальності за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК). На думку дослідника, коли платіжні картки або їх реквізити використовуються для безпідставного переказу грошових коштів або

отримання їх готівкою, ці платіжні засоби трансформуються із предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 200 КК України, в засоби вчинення іншого злочину – шахрайства. «Фактичне спричинення шкоди майновим правам та інтересам суб'єктів кредитно-фінансових відносин і як наслідок – протиправне заволодіння грошовими коштами фінансових установ, їх клієнтів і вкладників лежать за межами складу (передбаченого ст. 200 КК) і потребують додаткової кваліфікації за ст. 190 КК» [8, с. 148].

Таким чином, особливості об'єктивної сторони цього виду шахрайства полягають у такому. Винна особа обманним шляхом спонукає банк-емітент виконувати дії, які не були санкціоновані законним утримувачем картки.

По-перше, надсилаючи несанкціонований запит на платіж та використовуючи наявну платіжну систему, зловмисник вводить банк в оману щодо необхідності виконання зобов'язань за договором з законним утримувачем.

По-друге, через цю оману банк безпідставно списує кошти з рахунку законного утримувача, завдаючи йому збитків.

По-третє, дії злочинця з ініціювання переказу коштів та зазначені шкідливі наслідки, перебувають у причинно-наслідковому зв'язку.

Список використаних джерел:

1. Вирок по справі №523/7978/17 від 22.07.2018. Суворовський районний суд м. Одеси. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72548283>.
2. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 608 с.
3. Шапочка С.В. Класифікація шахрайства, що вчиняється з використанням комп'ютерних мереж (кібершахрайства). Наука і правоохорона. 2015. № 1. С. 159-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2015_1_26.
4. Ємельянов М.В. Кримінально-правова характеристика шахрайства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2013. 19 с.
5. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду, від 07.02.2019, № 489/4597/14-к. База даних правових позицій Верховного суду. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/56>.
6. Дудоров О.О. Проблеми кваліфікації шахрайства. 2014. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/dudorov.pdf>.
7. Карчевський М. Особливості кваліфікації злочинів проти власності, що вчиняються з використанням комп'ютерної техніки. Підприємництво, господарство і право. 2012. № 1. С. 139 – 142.
8. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: Монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф., акад. АПрН України В.І. Борисов. Х. : Право, 2009. 184 с.

Abstract. Controversial aspects of the criminal-legal qualification of fraud committed with the use of information technologies are considered. An analysis of the «deceit» category was carried out in the context of the signs of the objective side of fraud.

Keywords: fraud, criminal liability, deception, information technologies.

ПРОКУРОРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ, ЯК СКЛADOVA ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Шамара О.В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент, радник директора Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

Анотація. На підставі аналізу Конституції України, Законів України «Про національну безпеку України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідальну діяльність», «Про прокуратуру», «Про розвідку» здійснено висновок про необхідність розширення системи демократичного цивільного контролю прокурорським контролем військової прокуратури у сфері дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина та стану правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, що визначено в якості предмету демократичного цивільного контролю у частині четвертій статті 4 Закону України «Про національну безпеку України» та буде логічним кроком унормуванням положень Конституції України та Закону України «Про національну безпеку України», виходячи з повноважень прокуратури здійснювати нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю та контррозвідальною діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони визначених статтею 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність», статтею 2 Закону України «Про прокуратуру», статтею 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінальним процесуальним кодексом України.

Ключові слова: демократичний цивільний контроль, національна безпека, військова прокуратура, військова юстиція, прокуратура, прокурорський контроль, прокурорський нагляд, сектор безпеки.

На день уведення в Україні правового режиму воєнного стану в державі перестали діяти усі складові військової юстиції (військові суди та військова прокуратура). Рішення України скасувати систему військового правосуддя було стратегічною помилкою. Указом Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» від 14 вересня 2010 року № 900/2010 було першим кроком ліквідації системи Військової юстиції [1]. Другим кроком, стало ухвалення 19 вересня 2019 року Верховною Радою України законопроекту про реформу прокуратури за №1032 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури». Цей Закон передбачав ліквідацію військових прокуратур до 1 січня 2021 року [2]. Зокрема, ліквідація військових прокуратур призвела до низки проблем, які належним чином не дозволяють забезпечувати належний правопорядок та законність у військах, ефективно виявлення, документування і розслідування воєнних злочинів, злочину геноциду та злочинів проти людяності, скоєних російською федерацією на території України. Крім того, ліквідація військових прокуратур практично унеможливило виконання працівниками вже цивільних прокуратур повноважень в районах ведення бойових дій [3; 4; 5].

Слід констатувати, що зміст Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України 14 вересня 2020 року № 392/2020 ядро ілюструє помилку, яку зроблено, в рамках тривалого реформування прокуратури, а саме, по суті, ліквідацію в Україні військової прокуратури рішенням Парламенту України у 2019 році [6]. виправити цю помилку намагався Офіс Генерального прокурора. Так, за результатами опрацювання Офісом Генерального прокурора матеріалів до розгляду на засіданні Ради національної безпеки і оборони України з питання «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору», було скеровано, в адресу Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, листа від 14.05.2021 №11/4-4вих-21 із пропозиціями Офісу Генерального прокурора щодо утворення в Україні

системи Військової юстиції, у складі *військової поліції, військової прокуратури та військових судів*. Пропозиції надані Офісом Генерального прокурора листом від 14.05.2021 №11/4-4вих-21 були нагальними та такими, що відповідають Указу Президента України від 14.09.2020 року №392/2020, яким затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», особливо приймаючи до уваги, що в умовах збройної агресії російської федерації проти України, виняткового значення набуває створення і функціонування системи органів Військової юстиції України, відповідальної за забезпечення законності і правопорядку, здійснення правосуддя, захисту прав людини у військовій, военній та оборонній сферах та як складова забезпечення національної безпеки України здійснювати, в межах повноважень органів, які будуть входити до її системи, заходи щодо забезпечення воєнної безпеки захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз.

Нажаль, з незрозумілих причин, пропозиція щодо створення Військової юстиції України на засіданні Ради національної безпеки і оборони України з питання «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору» у 2021 році не було розглянуто, про що свідчить рішення прийняте 4 червня 2021 року Радою національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору», затверджене Указом Президента України від 23 липня 2021 року № 307/2021 [7].

У зв'язку із наведеним вище, слід звернути увагу на статтю 4 Закону України «Про національну безпеку України» де визначено, що система цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду [8].

Прокуратура відіграє реальну та конкретну роль у виконанні завдань і здійсненні функцій, покладених на неї. Система та структура прокуратури побудовані таким чином, щоб її вплив на забезпечення законності, правопорядку, прав і законних інтересів громадян був ефективним, всеохоплюючим на всій території України та на всіх напрямках відносин, урегульованих законами України. В умовах побудови та діяльності системи органів Військової юстиції України, військової прокуратури зокрема, доцільно передбачити в Законі України «Про національну безпеку України» **прокурорській контроль у сфері дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина та стану правопорядку в органах сектору безпеки і оборони**, що визначено в якості предмету цивільного контролю у частині четвертій статті 4 Закону України «Про національну безпеку України» [8]. У цьому зв'язку доцільно згадати вислів Судді Верховного Суду США (1941-1954) Роберба Джексона, «*Прокурор має більше контролю над життям, свободою та репутацією ніж будь-яка інша особа в Америці*» [9].

Слід зауважити, що Конституцією України у статті 131-1 визначено, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [10].

Разом із тим, Законом України «Про прокуратуру» у статті 2 визначено, що на прокуратуру покладаються такі функції:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [11].

Слід зазначити, що з метою приведення у відповідність до Конституції України Закону України «Про прокуратуру» в частині визначення функцій прокуратури, Офісом Генерального прокурора листом від 16.01.2021 №05/5/1-12вих-21 було ініційовано перед Парламентом України внесення відповідних змін до статей 2, 25 Закону України «Про прокуратуру».

Незважаючи на неузгодженість між положеннями Конституції України та Закону України «Про прокуратуру» прокурори здійснюють повноваження з нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, на підставі Конституції України, Законів України «Про прокуратуру» та «Про оперативно-розшукову діяльність», а також інших нормативно-правових актів, про що зазначено у листі Офісу Генерального прокурора від 16.02.2024 року № 11/2/3-14274ВИХ-24.

Зокрема, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» у частині першій статті 14 визначено, що нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності здійснюється Генеральним прокурором, його заступниками, керівниками обласних прокуратур, їх першими заступниками та заступниками, а також уповноваженими наказом Генерального прокурора прокурорами Офісу Генерального прокурора та уповноваженими наказом керівника обласної прокуратури прокурорами відповідних обласних прокуратур. Статтею 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено вичерпний перелік органів та їх підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, серед яких є також розвідувальні органи та їх підрозділи. Так, Законом визначено, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами:

- Служби безпеки України - оперативними підрозділами Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки;
- Служби зовнішньої розвідки України - агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки;
- Державної прикордонної служби України - розвідувальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), підрозділами забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки, оперативного документування, оперативно-розшуковими та оперативно-технічними;
- розвідувального органу Міністерства оборони України - оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки [12].

Крім того, у цьому зв'язку слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» за визначенням поняття «оперативно-розшукова діяльність» - це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» надає визначення поняттю контррозвідувальна діяльність, проте не дає визначення поняття «контррозвідувальний захід», разом із тим визначає у статті 2 Закону, що завданнями контррозвідувальної діяльності, поміж іншого, є розроблення і реалізація заходів *щодо запобігання, усунення*

та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян. Вже у статті 5 Закону зазначено, що контррозвідувальні заходи в інтересах забезпечення охорони державного кордону України, посадових осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона, можуть проводити розвідувальні органи України, підрозділи забезпечення внутрішньої і власної безпеки Державної прикордонної служби України та Управління державної охорони України, яким законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про розвідку» надано право здійснювати оперативно-розшукову чи розвідувальну діяльність. Розвідувальні органи України, крім визначених у частині другій цієї статті випадків, також можуть проводити контррозвідувальні заходи у випадках, зазначених у статті 17 Закону України «Про розвідку». За змістом Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» контррозвідувальна діяльність реалізується шляхом здійснення контррозвідувальних заходів, які у свою чергу є складовою оперативно-розшуковою діяльністю, за якою, відповідно до статті 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», органами прокуратури здійснюється нагляд за додержанням законів під час її проведення. Крім того, статтею 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» передбачено, що здійснювати заходи, визначені частиною третьою статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», - лише за ухвалою слідчого судді, постановленою за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим прокурором. Нагляд за додержанням законів під час проведення контррозвідувальної діяльності здійснюється Генеральним прокурором, виконувачем його обов'язків або уповноваженими наказом Генерального прокурора заступниками Генерального прокурора [13].

Враховуючи кількість контррозвідувальних заходів, які здійснюються державними органами, які відповідно до законодавства України мають на це право, зводити здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення контррозвідувальної діяльності до посад Генерального прокурора та його заступників, є кроком який не дозволить ефективно забезпечувати дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки, виявляти порушення прав і свобод людини і громадянина та дотримання стану правопорядку в органах сектору безпеки.

Відповідно до одного з підходів побудови системи органів Військової юстиції України, який міститься у проекті Закону «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» від 13.09.2023 року №10042 Військова юстиція України складається: 1. Військова поліція. 2. Військова контррозвідка та орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. 3. Військова прокуратура. 4. Військова адвокатура. 5. Військовий суд [14].

Така побудова системи органів Військової юстиції України є більш прийнятною, через призму наявних загроз у воєнній та військовій сфері, особливо приймаючи до уваги, що в умовах збройної агресії російської федерації проти України, виняткового значення набуває створення і функціонування системи органів Військової юстиції України, відповідальної за забезпечення законності і правопорядку, здійснення правосуддя, захисту прав людини у військовій, воєнній та оборонній сферах та як складова забезпечення національної безпеки України здійснювати, в межах повноважень органів, які будуть входити до її системи, заходи щодо забезпечення воєнної безпеки, а саме захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз.

У зв'язку із процесами у законотворчій сфері щодо відновлення військової прокуратури, як елементу Військової юстиції України постає питання законодавчого визначення прокурорського контролю у розумінні Закону України «Про національну безпеку України», враховуючи, той факт що більшість суб'єктів сектору безпеки і оборони, які наділені правом здійснювати контррозвідувальну діяльність та оперативно-розшукову діяльність є військовими формуваннями утвореними відповідно до

законодавства України постає питання реалізацію прокурорського контролю військовою прокуратурою стосовно Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони, розвідувального органу Міністерства оборони України, Державної прикордонної служби України у сфері дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, порушення прав і свобод людини і громадянина та стану правопорядку в органах сектору безпеки і оборони.

Окремо, слід згадати положення статті 19 Конституції України де визначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Отже, внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» в частині розширення системи демократичного цивільного контролю прокурорським контролем військової прокуратури, у сфері *дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина та стану правопорядку в органах сектору безпеки і оборони*, що визначено в якості предмету демократичного цивільного контролю у частині четвертій статті 4 Закону України «Про національну безпеку України», буде логічним кроком унормуванням положень Конституції України та Закону України «Про національну безпеку України», виходячи з повноважень прокуратури здійснювати нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю та контррозвідувальною діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони визначених статтею 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», статтею 2 Закону України «Про прокуратуру», статтею 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінальним процесуальним кодексом України.

У цьому зв'язку доречно згадати, що Законом України «Про основи національної безпеки України», який втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018 року відповідно до статті 4 Закону України «Про основи національної безпеки України» прокуратуру України було визначено суб'єктом забезпечення національної безпеки України, а статтею 9 цього Закону було передбачено, що прокуратура України здійснює повноваження у сфері національної безпеки України відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру України».

Резюмуючи викладене слід наголосити, що питання прокурорського контролю у сфері дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, порушення прав і свобод людини і громадянина та стану правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, як складової системи демократичного цивільного контролю, в умовах побудови та діяльності системи органів Військової юстиції України, є вкрай актуальним та нагальним, особливої актуальності це питання набуває, за умови впровадження правового режиму воєнного стану та особливого періоду, спровокованими військовою агресією росії проти України. Автор з розумінням ставиться до того, що відображена пропозиція має дискусійний характер, тому й надалі намагатиметься досліджувати підняту проблему з метою чіткого обґрунтування на підставі власних наукових пошуків і наявних у науковому середовищі напрацювань у сфері, яка досліджується.

Список використаних джерел:

1. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів : Указ Президента України від 14 вересня 2010 року № 900/2010. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010#Text> (дата звернення: 17.02.2024).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19 вересня 2019 року № 113-IX. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#Text> (дата звернення: 17.02.2024).
3. Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. Досвід прокуратури України: матеріали міжнародного науково-практичного заходу (Харків, Краматорськ, 26-29 жовтня 2021). Офіс

Генерального прокурора, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», 2021. – 108 с.

4. Правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері оборони України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / Упоряд.: П. Богуцький, В. Пилипчук, Ю. Бобров, М. Беланюк, О. Довгань, С. Дорогих. – Київ – Одеса: Фенікс, 2020. – 240 с.

5. Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / Упорядники: Пилипчук В.Г., Коваль В.П., Богуцький П.П., Беланюк М.В., Дорогих С.О., Доронін І.М., Радзівєвська О.Г. – К.: Видавничий дім «АртЕк». – 2019. – 226 с.

6. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента від 14 вересня 2020 року № 392/2020. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text> (дата звернення: 27.02.2024).

7. Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору: Указ Президента від від 23 липня 2021 року № 307/2021. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0047525-21#Text>. (дата звернення: 27.02.2024).

8. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 01.03.2024).

9. Bellin, Jeffrey, «The Power of Prosecutors» (2019). New York University. Volume, 94, May 2019, № 2. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2946&context=facpubs>.

10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року . Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

11. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>. (дата звернення: 01.03.2024).

12. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

13. Про контрольно-розшукову діяльність: Закон України від 26 грудня 2002 року № 374-IV. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>(дата звернення: 01.03.2024).

14. Проект Закону про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України від 13.09.2023 року №10042. Законодавство України : офіц. портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42777>. (дата звернення: 17.02.2024).

Abstract. On the basis of the analysis of the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine «On National Security of Ukraine», «On operational and investigative activities», «On counter-intelligence activities», «On the prosecutor's office», «On intelligence», a conclusion was made about the need to expand the system of democratic civil control by prosecutorial control, the military prosecutor's office in the field of compliance with the requirements of the Constitution and laws of Ukraine in the activities of security and defense sector bodies, preventing their use for usurpation of power, violation of human and citizen rights and freedoms, and the state of law and order in security and defense sector bodies, which is defined as a subject of democratic civil control in the fourth part of Article 4 of the Law of Ukraine «On the National Security of Ukraine», it will be a logical step to standardize the provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the National Security of Ukraine», based on the powers of the prosecutor's office to supervise the operational and investigative activities and counter-intelligence activities of the subjects of the security sector and defense defined by Article 7 of the Law of Ukraine «On Counterintelligence Activities», Article 2 of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office», Article 14 of the Law of Ukraine «On Operational-Investigative Activities», the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: democratic civilian control, national security, military prosecutor's office, military justice, prosecutor's office, prosecutorial control, prosecutorial supervision, security sector

ПАНЕЛЬ IV

ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПРАВОВІ, МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

ГЕНДЕРНИЙ АУДИТ ЯК ІНДИКАТОР РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ПОЛІТИКИ В ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ

*Булгакова О.В.,
кандидат економічних наук,
доцент, зав.кафедри державно-правових дисциплін
Донецький державний університет внутрішніх справ*

Анотація. Робота присвячена розгляду гендерного аудиту як індикатору реалізації інклюзивної політики в публічному просторі. Визначено, що індикатором реалізації інклюзивної політики в публічному просторі доцільно вважати проведення гендерного аудиту в організаціях та установах, що дозволяє визначати загальний рівень реалізації прав людини, виявляти найбільш актуальні напрями вдосконалення нормативно-правової бази, формувати політику взаємодії громадянського суспільства та системи публічного управління в досягненні високого рівня реалізації прав людини

Ключові слова: гендерний аудит, гендерна рівність, інклюзивна політика

Для сучасного українського суспільства інклюзивна політика є доволі новим явищем, проте суспільний запит на створення умов, які б дозволяли підвищувати рівень якості життя, сформовано поза розумінням концепції рівних прав та можливостей чоловіків і жінок. Загалом для українського суспільства характерно сприймати явище інклюзії як сферу забезпечення реалізації прав категорії «люди з особливими потребами», що не можна вважати коректним.

За характером взаємодії стосунки між людьми, які мають та не мають так звані «особливі потреби» будь-якого характеру, можна згрупувати в чотири групи: ексклюзія, сегрегація, інтеграція та інклюзія. [1] Політика інклюзії, як складова демократизації та гуманізації українського суспільства, концентрує значущість усвідомлення понять інтеграції та інклюзії. Ці поняття мають багато спільного - це прийняття суспільством групи осіб, які відрізняються за певною ознакою серед всієї сукупності людей, але інтеграція передбачає збереження статусу «групи», в той час як інклюзія руйнує кордони і створює умови, які дозволяють не концентрувати увагу на «особливих потребах» окремих осіб. [1] Такі умови мають на меті максимально повне врахування як загально визнаних стандартів і критеріїв в організації простору життя людей, так і прогнозування можливості гнучкої зміни не тільки предметного оточення відповідно до розвитку техніки і технологій, а й еволюційних змін в системі взаємовідносин в центрі яких є людина, її права та можливості.

На сьогодні Україна має значну кількість міжнародних зобов'язань в сфері інклюзивної політики, що збільшує кількості нормативно-правових актів і змушує вдаватись до пошуку нових методик і механізмів оцінки стану забезпечення гендерної рівності, розширення прав та можливостей жінок і чоловіків. Серед таких інструментів є гендерний аудит, гендерне бюджетування, гендерно-правова експертиза актів законодавства та проєктів нормативно-правових актів тощо. [1]

На наш погляд на особливу увагу заслуговує саме методологія застосування такого інструменту як гендерний аудит. Метою проведення гендерного аудиту є оцінювання стану забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в публічному просторі, виявлення наявних проблем, визначення шляхів скорочення фактичної нерівності жінок і

чоловіків. [2]

У 2021 році було затверджено декілька нормативно-правових документів, які врегульовували застосування гендерного аудиту в різних сферах життя суспільства. Так, 09 серпня 2021 р наказом №448 Міністерства соціальної політики затверджено Методичні рекомендації щодо проведення гендерного аудиту підприємствами, установами та організаціями [4], а вже 05 листопада 2021 р. наказом № 1182 Міністерство освіти і науки України затвердило Методологію та критерії проведення гендерних аудитів закладів освіти [3].

Тож, гендерний аудит – це інструмент і процес, що дозволяє оцінити рівень ефективності інституалізації гендерного підходу в політиці, програмах, організаційних структурах та процесах. [2]

Слід визначити, що очікуваними позитивними наслідками проведення гендерного аудиту в будь-якій організації або підприємстві є [2]:

- гендерний аудит дозволяє ефективніше вибудовувати управлінські процеси;
- гендерний аудит сприяє покращенню основних показників діяльності через досягнення гендерного паритету в трудовому колективі;
- гендерний аудит сприяє формуванню особистісно орієнтованого підходу до співробітників/-ць;
- гендерний аудит сповільнює плинність кадрів і покращує соціально-психологічний клімат в колективі;
- гендерний аудит формує позитивний імідж закладу через впровадження гендерночутливих методів роботи;
- гендерний аудит формує якісно нову корпоративну культуру закладу;
- гендерний аудит виявляє «вузькі місця» і проблеми в функціонуванні закладу та взаєминах в колективі;
- гендерний аудит рекомендує шляхи вирішення цих проблем і пропонує нові, більш ефективні стратегії.

З огляду на означені очікувані позитивні результати гендерного аудиту, можна стверджувати, що він

- стимулює реалізацію інклюзивної політики на рівні окремої організації
- запроваджує практику соціальної відповідальності в сфері публічного простору
- дозволяє завчасно виявляти та реагувати на кризові ситуації в діяльності організації,
- сприяє еволюційному розвитку окремої організації або установи,

Основними завданнями гендерного аудиту вважаються: 1) оцінка реальної ситуації в межах окремої організації; 2) моніторинг процесів, які відбуваються в організації; 3) налагодження комунікацій між керівним персоналом на операційним, між організацією та громадою.

Гендерний аудит в сучасній практиці здебільшого системно реалізується в системі органів публічної влади, залишаючи можливість проведення такого аудиту в секторі приватного підприємництва на розсуд власників та керівників таких підприємств. Методика проведення гендерного аудиту, яка викладена в Методичних рекомендаціях щодо проведення гендерного аудиту підприємствами, установами та організаціями, є універсальною та придатною для проведення гендерного аудиту в різних організаціях та установах. Проте ця методика здебільшого дозволяє отримувати доволі загальну оцінку ситуації із реалізації рівних прав та можливостей чоловіків і жінок та опосередковано висвітлює рівень реалізації інклюзивної політики.

Проведення гендерного аудиту як в сфері публічного управління та і в секторі приватного підприємництва дозволяє отримати комплексну оцінку рівня реалізації інклюзивної політики через аналіз забезпеченості сукупності процесів, які відбуваються в межах функціонування окремої організації або установи. Тож, індикатором реалізації

інклюзивної політики в публічному просторі доцільно вважати проведення гендерного аудиту в організаціях та установах, що дозволяє визначати загальний рівень реалізації прав людини, виявляти найбільш актуальні напрями вдосконалення нормативно-правової бази, формувати політику взаємодії громадянського суспільства та системи публічного управління в досягненні високого рівня реалізації прав людини.

Список використаних джерел:

1. Беляєва Є.Р. Гендерний аудит в управлінні потоком цінності МСП. Економіка та суспільство: електронний журнал, № 57, 2023р. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3226>
2. Гендерний аудит для громадських організацій / авт.: Л. Максимович, М. Чумало. 1 вид. Львів: 2019. 64 с. URL: https://www.hubs.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/gender-audit-book-a5-interactive.pdf?fbclid=IwAR2_WBs2S7rISPdnbWP32uY3EoPgbVcMmQ2UmCcMEaB8Cz1Pzy8DhLRoVIk
3. Посібник з проведення комплексного гендерного аудиту закладу професійної (професійно-технічної) освіти: посібник, 2023. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/2023/05/22/Posibn.z.proved.kompl.hender.audytu.P-PT-O.22.05.2023.pdf>
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення гендерного аудиту підприємствами, установами та організаціями: наказ Міністерства соціальної політики України № 448 від 09.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0448739-21>

Abstract. The work is devoted to consideration of gender audit as an indicator of implementation of inclusive policy in public space. It was determined that it is appropriate to consider conducting a gender audit in organizations and institutions as an indicator of the implementation of an inclusive policy in the public space, which allows determining the general level of human rights implementation, identifying the most relevant directions for improving the regulatory and legal framework, forming a policy of interaction between civil society and the public management system in the achievement high level of realization of human rights

Keywords: gender audit, gender equality, inclusive policy

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ

О. М. Вінник,

д.ю.н., проф., член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9397-5127>.

О.В. Шаповалова,

д.ю.н., проф., завідувачка кафедри господарського права
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню важливого аспекту популяризації цифрової грамотності суспільства, а саме – питанню цифрової нерівності. Вона обумовлена як різними майновими можливостями/неможливостями громадян так і обставинами перебування на окупованій території студентів, які навчаються у ВНЗ України. Стаття є оглядовою, її метою визначено висвітлення та аналіз проблемних питань правового забезпечення цифрової рівності українських громадян як внутрішньодержавними заходами так і заходами відповідних міжнародних організацій.

Пошук напрямів удосконалення законодавчого врегулювання питань забезпечення цифрової рівності вразливих верст населення відбувається з використанням науково-практичного коментаря українського законодавства та міжнародних принципів. Обґрунтовано критичне ставлення щодо відсутності в Конституції України положення про цифровізацію як обов'язок держави забезпечити її соціальне спрямування.

Наголошується на пропозиції внести в неї ключове положення про гарантування державою захисту цифрових прав громадян (включно з правом на цифрову освіту) та їх (громадян) цифрових обов'язків (в т.ч. утримуватися від зловживання цифровими правами та цифровими можливостями).

Ключові слова: цифрова грамотність суспільства, цифрові права громадян, цифрова нерівність, вразливі версти населення, Європейська соціальна хартія, Конституція України, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля як центр культури, знання і досліджень.

Розвиток інформаційно-комунікаційних (насамперед цифрових) технологій забезпечує поступ в усіх сферах суспільного життя, а в екстремальних умовах (корона вірусна пандемія, повномасштабна російська агресія проти України) довели свої переваги не лише у сфері комунікацій, а й в інших сферах (військовій, медичній, науковій тощо) і, відповідно, потребують державної підтримки [1]. Йдеться про використання дронів, роботів, штучного інтелекту тощо. Відтак, розвиток інформатизації, в т.ч. цифровізації як її важливої складової, є одним з пріоритетів Української держави, про що свідчить Національна програма інформатизації [2], прийнята у відповідність з нею програма заходів [3]. Разом з тим, цифровізації – складне явище, що має не лише незаперечні переваги (вищезгадані та ін.), але й несе низку ризиків та пов'язаних з ними проблем. Однією з них є цифрова нерівність, подолання якої є одним з пріоритетів інформатизації і одним із завдань Міністерства цифрової трансформації (Мінцифри) [4].

Подібна нерівність пов'язана як і з різними майновими можливостями громадян (не всі можуть дозволити собі користуватися Інтернетом, оскільки це передбачає володіння недешевими гаджетами та необхідність сплачувати послуги провайдерів чи мобільних операторів, що для частини громадян з низьким рівнем доходів є значною проблемою), а також оволодінням цифровою грамотністю. Молоде та середнє покоління громадян мали і мають можливість отримати відповідні знання в навчальних закладах різного рівня (школах, коледжах, університетах, курсах підвищення кваліфікації). Проте громадяни старшого покоління прожили більшу частину свого життя в аналоговому світі і стикнулися з цифровізацією в поважному віці. Якщо свого часу для подолання традиційної неграмотності існували курси, школи, то для подолання цифрової неграмотності досі не створені належні умови, попри проголошення необхідності вирішення цієї проблеми та включення до переліку завдань Мінцифри України цієї важливої складової соціального забезпечення цифровізації [4, п. 1].

Відтак, значна частини громадян опинилася в скрутному становищі: цифровізовані всі основні сфери суспільного буття, в т.ч. сфера комунальних послуг (показання лічильників, на встановленні яких наполягають постачальні компанії, мають зазвичай передаватися з використанням мережі Інтернет: через так званий особистий кабінет, чат-боти, застосунки тощо). Альтернатив небагато (передання показників лічильників по телефону за схемою, затвердженою постачальником), проте без надання споживачам інструкцій в доступній для них формі (зазвичай паперовій).

Варто і згадати про зловживання інформаційно-комунікаційними (в т.ч. цифровими) технологіями (вимагання шахраями грошей шляхом хибних повідомлень про трагічні випадки з близькими родичами з пропозиціями допомоги; повідомлення про значні виграші, які можна отримати, повідомивши реквізити кредитної картки, та ін.), жертвами яких зазвичай стають вразливі верстви населення.

У зв'язку з цим слід згадати про інклюзію та інклюзивну політику держави. На Урядовому порталі інклюзія визначається як процес збільшення ступеня участі всіх

громадян в соціумі, у тому числі людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (люди похилого віку, вагітні жінки, тощо) [5]. Проте слабкий акцент робиться на літніх (пенсійного віку) громадянах, про що свідчить перелік наданих на зазначеному порталі нормативно-правових актів та інших правових документів. Разом з тим, ця категорія громадян є не просто важливою, а критично важливою, оскільки чимало осіб пенсійного віку працює і їхня частка серед працюючих збільшилася на фоні від'їзду за кордон через війну мільйонів громадян працездатного віку, а також мобілізації чи добровільній участі в ЗСУ значної частини чоловіків призовного віку.

21 грудня 2006 року Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту) [6], взявши зобов'язання вважати для себе обов'язковими 76 з 98 пунктів Хартії (серед них – стаття 23 під назвою «Право осіб старшого віку на соціальний захист»). Попри вжиті Україною зусилля, ці зобов'язання значною мірою не виконані (забезпечення адекватного рівня мінімальної пенсії; подолання вікової дискримінації поза сферою трудових відносин; якість та наявність соціальних послуг для літніх людей; доступність та якість спеціалізованих послуг з охорони здоров'я та ін.) [7]. Хоча в зазначеній Хартії не згадується про цифрову нерівність за віковою ознакою, вона відіграє істотну роль в нашому сучасному і вже цифровізованому світі.

Як зазначає Ен Германс [8], «Старіння нашого суспільства є одним з «мегатрендів» XXI століття, що суттєво впливає не тільки на життя старших людей, але й створює можливості та виклики для всіх. Сьогодні майже 20% населення складають особи віком понад 65 років; у 2070 році їхня частка сягне вже 30%». Відповідно, набувають особливої ваги компетенції Медійної та інформаційної грамотності (МІГ) цієї категорії громадян. Політика цифровізації, за слушним зауваженням Е. Германс, повинна надавати можливості суспільству в цілому та бізнесу рухатися до орієнтованого на людину, сталого та більш процвітаючого майбутнього, а «головними елементами цифрового переходу є захист прав людини, демократія та верховенство права». Висновки Ради ЄС від 12 жовтня 2020 року «Права людини, участь та добробут людей старшого віку в епоху цифровізації» (Human Rights, Participation and Well-Being of Older Persons in the Era of Digitalisation Council Conclusions (Brussels, 9 October 2020) [9] та висновки Міністерської конференції Ради Європи «Штучний інтелект – розумна політика. Виклики для медіа та демократії» 10-11 червня 2021 р. (Council of Europe Conference of Ministers responsible for Media and Information Society Artificial Intelligence – Intelligent Politics Challenges and opportunities for media and democracy On-line keynote speech by Dunja Mijatović Council of Europe Commissioner for Human Rights Thursday, 10 June 2021) [10]) за оцінкою Е.Германс «можна розглядати як довідкові документи, в яких представники уряду бажають за будь-яких обставин забезпечити людям старшого віку знання, навички та інформованість стосовно безпечного та інформованого доступу до цифрового середовища й реалізацію їхніх прав» [8], тобто забезпечити медійну та інформаційну грамотність. Старші люди – важлива гетерогенна група населення з різними потребами та різним освітнім і навчальним досвідом: частина з них володіє навичками щодо використання цифрових технологій, але більшість цього позбавлена, проте має право на одержання необхідних знань, навичок та ставлення для здобуття медійної й інформаційної грамотності у зручний для себе спосіб (не кваплячись та відповідно до індивідуальних цілей), у прийнятній формі (зазвичай друкованих посібників, а якщо є можливість, то і відвідування курсів з цифрової грамотності оффлайн чи онлайн).

Слід погодитися з висновком Е. Германс про те, що «держави, медійні платформи та громадянське суспільство зобов'язані надати можливість старшим користувачам створювати та передавати інформацію відповідно до їхніх потреб та інтересів, а також допомагати зрозуміти важливість свободи вираження поглядів, свобод та плюралізму медіа для демократії. У цифровому суспільстві XXI століття, що створює нові способи участі у політичному житті, старші люди також мають право на розширені можливості громадянина; критично оцінювати, мудро користуватися та доповнювати інформацію й

медіаконтент; розуміти, як боротися з мовою ворожнечі та кібербулінгом в інтернеті; розуміти етичні проблеми, пов'язані з доступом до інформації та її використанням; а також використовувати цифрові носії та інформаційно комунікативні технології для підтримки рівності, свободи слова і демократії» [8, с. 2].

Відповідно, Українська держава має врахувати специфіку сучасної цифрової епохи, яка настала для людей старшого віку в середині їх життєвого шляху, без можливості отримання цифрових знань в середньому чи вищому навчальному закладі освіти, чим могли і можуть скористатися громадяни молодшого та середнього віку. На жаль, спеціальних курсів з цифрової грамотності (в аналоговій формі) чи навчальних посібників в звичайній для цієї категорії громадян формі (друкованих) зустріти важко (якщо взагалі можливо). В нинішніх складних в умовах війни, виїзду за кордон значної частини працездатного населення України та мобілізації чоловіків чи добровільній їх участі в ЗСУ вага цифрової грамотності для осіб літнього віку (особливо працюючих) підвищилася, адже вони значною мірою забезпечують функціонування критичної інфраструктури, відповідного (продовольчого, матеріально-технічного тощо) забезпечення потреб Армії.

Проте досі в Конституції України [11] відсутні положення про цифровізацію (обов'язок держави забезпечити її соціальне спрямування, ключовим положенням якого має бути гарантування державою захисту цифрових прав громадян (включно з правом на цифрову освіту) та їх (громадян) цифрових обов'язків (в т.ч. утримуватися від зловживання цифровими правами та цифровими можливостями). Включення відповідних положень до Конституції України [11] – важливий крок до забезпечення цифрових прав громадян України, а конкретні заходи Мінцифри на забезпечення цифрової грамотності осіб з обмеженими можливостями – мають бути включені до Положення про цей центральний орган виконавчої влади [4].

Проблемні питання підвищення рівня ефективності реалізації та захисту цифрових прав є важливими не лише для правозастосовної практики, але й – підвищення освітніх можливостей українських громадян. І якщо у світовій практиці спостерігається тенденція до розширення переліку організаційних заходів владних структур щодо пошуку можливих способів ліквідації цифрової нерівності літніх (пенсійного віку) громадян, то студенти українських закладів, які перебувають на окупованих територіях, потерпаючи від окупаційних дій, позбавлені підтримки міжнародних організацій щодо забезпечення їх цифрових прав у навчальному процесі.

Так, українське законодавство про освіту рухається шляхом переходу на е-розклад, проведення для них занять он-лайн та інші.

Натомість мешканці тимчасово окупованих територій України, які чекають на деокупацію, гостро відчувають наслідки цифрової нерівності у сформованому цифровому світі. Так, на цих територіях (як і на всій території ерефії) заблоковано на централізованому рівні важливі інформаційні потоки глобального цифрового простору. Як наслідок споживання у цифровому просторі супроводжується рутинізацією процесів обміну інформацією через публікацію, нагадування, визнання, посилення, коментування тощо. Це змінює способи поведінки людини, її інформаційну культуру, природу сприйняття. Послідовно втрачається вміння розрізняти правдиву інформацію і медіа-фейки.

Як наслідок цього, формується принципово новий тип неповноцінного існування та ускладненого процесу підготовки до навчальних занять. Коли люди замість пошуку релевантної інформації споживають лише ту, яка рекомендована їм. Як наслідок, не відбувається зовнішнього розширення мислення людини. Для студентів, які перебувають на тимчасово окупованих територіях України, настає ускладнення їх самореалізації як учасників освітнього процесу.

За таких обставин, а саме – ущемлень з боку росії доступу до медійної та інформаційної грамотності студентів, які навчаються у навчальних закладах України, перебуваючи на окупованій нею території, доцільно було б активізуватися таким

міжнародним організаціям, що функціонують під гаслами охорони права людини на *освіту*.

Проголошення права людини на *освіту* проходить червоною ниткою у таких фундаментальних *міжнародних* документах як Статут Організації Об'єднаних Націй. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) своєю практичною діяльністю мала б виконувати місію комунікації з вищезначених питань. Ймовірно використовуючи свій високий статус, вона б могла розповсюджувати інформацію щодо цифрової нерівності певної категорії студентів. Отже реалізація права людини на *освіту* в Україні в умовах війни потребує не аби якої дієвої міжнародної турботи.

Наприклад, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля досяг рівня «справжнього» університету (це визначення узяті з п.1 Преамбули Великої хартії). Адже тільки «справжні університети» допускаються для підписання Хартії. Що ж вкладається в це поняття? Крім прямого значення, тобто «дійсний, істинний, непідроблений», в цьому ж пункті Преамбули Хартії розшифровується змістовне значення словосполучення: «справжні університети як центри культури, знання і досліджень».

Дійсно, наш університет на сьогоднішньому етапі його розвитку повною мірою відповідає істинному класичному університету і є центром культури, знання і досліджень. Це підтверджується і документально на офіційному рівні (атестації, акредитації), і сутнісно (небагато вузів, навіть класичних університетів, можуть похвалитися практично повним охопленням всіх галузей знань, що є в країні. Його студенти заслуговують на підтримку з боку міжнародних організацій забезпечувальних заходів щодо доступу до цифрового навчального простору.

Список використаних джерел:

1. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Січень 2024 року. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-sichen-2024> (дата звернення: 04.03.2024).
2. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> (дата звернення: 04.03.2024)
3. Завдання Національної програми інформатизації на 2022-2024 роки Затверджено Постановою Верховної Ради України від 8 липня 2022 року № 2360-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2360-IX#Text> (дата звернення: 04.03.2024)
4. Положення про Міністерство цифрової трансформації (Мінцифри): затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#n12> (дата звернення: 10.02.2024).
5. Інклюзивна політика. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika> (дата звернення: 09.03.2024).
6. Європейська соціальна хартія (переглянута). Страсбург, 3 травня 1996 року (Хартію ратифіковано із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006, ВВР, 2006, N 43, ст.418). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 09.03.2024).
7. Ів. Роанья, міжнародний експерт, Олена Іванова і Яна Сімутіна – національні експерти. Проект Звіту про оцінку політики та нормативно-правової бази України щодо права літніх осіб на соціальний захист згідно зі статтею 23 Європейської соціальної хартії (переглянутої). Проведеної в межах Проекту Ради Європи «Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні». Жовтень 2020 р. URL: <https://rm.coe.int/zvit22122020ua/1680a0d463> (дата звернення: 09.03.2024).
8. Ен Германс. Цифрова епоха? вона і моя теж! Медійна та інформаційна грамотність: ключ до забезпечення прав людей старшого віку на участь у цифровій епосі. Рада Європи. Департамент інформаційного суспільства DGI(2022)03. URL: <https://rm.coe.int/digital-literacy-for-seniors-ua/1680a7c7f2> (дата звернення: 07.03.2024)
9. Human Rights, Participation and Well-Being of Older Persons in the Era of Digitalisation Council Conclusions (Brussels, 9 October 2020). URL:

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11717-2020-REV-2/en/pdf>. (дата звернення: 09.03.2024)

10. Council of Europe Conference of Ministers responsible for Media and Information Society Artificial Intelligence – Intelligent Politics Challenges and opportunities for media and democracy On-line keynote speech by Dunja Mijatović Council of Europe Commissioner for Human Rights Thursday, 10 June 2021. URL: <https://rm.coe.int/council-of-europe-conference-of-ministers-responsible-for-media-and-in/1680a2c9ea>. (дата звернення: 09.03.2024).

11. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.03.2024).

Abstract. The article is devoted to the study of an important aspect of the promotion of digital literacy in society, namely, the issue of digital inequality. It is caused both by the various property opportunities/impossibilities of citizens and the circumstances of students studying at Ukrainian universities in the occupied territory. The article is an overview, its purpose is to highlight and analyze problematic issues of legal provision of digital equality of Ukrainian citizens both by domestic measures and by measures of relevant international organizations.

The search for ways to improve the legislative regulation of issues of ensuring digital equality of vulnerable segments of the population is carried out using a scientific and practical commentary on Ukrainian legislation and international principles. The critical attitude regarding the absence of a provision on digitalization in the Constitution of Ukraine as the duty of the state to ensure its social direction is substantiated.

Emphasis is placed on the proposal to include in it a key provision on the state's guarantee of protection of citizens' digital rights (including the right to digital education) and their (citizens') digital responsibilities (including refraining from abusing digital rights and digital opportunities).

Key words: digital literacy of society, digital rights of citizens, digital inequality, vulnerable segments of the population, European Social Charter, Constitution of Ukraine, Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Dal as a center of culture, knowledge and research.

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Світлак І. І.,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Західноукраїнського національного університету

Анотація. Актуалізація проблематики регулювання відносин з надання психологічних послуг особам з особливими освітніми потребами обумовлена посиленням глобальної підтримки психічного здоров'я та психосоціальної підтримки всіх, хто переживає повномасштабну війну в Україні. Інституційні зміни системи психічного здоров'я в країні обумовили важливість ефективного правового регулювання організації процесу надання психологічної допомоги в закладах загальної середньої освіти для дітей з особливими потребами. Обґрунтовано, що сучасні виклики ментальному здоров'ю і психологічному благополуччю та розвитку дітей з особливими освітніми потребами спричинені повномасштабною війною негативно впливають на реалізацію та захист права на здоров'я.

Ключові слова: психічне здоров'я, особа з особливими освітніми потребами, психосоціальна підтримка, послуги з охорони психічного здоров'я, психологічна допомога, психологічні послуги.

Психічне травмування людей в умовах повномасштабної затяжної війни в Україні стало масовим явищем і є беззаперечним фактом. Навіть люди із високим рівнем стресостійкості не можуть не відчувати вплив війни. За таких умов запит на психологічну допомогу є надзвичайно високим, а професійність та доступність отриманих послуг з відновлення та збереження психічного здоров'я не менше важливі, ніж якісні стандарти та

протоколи щодо надання медичних послуг зі збереження фізичного здоров'я.

Окремо загострилась проблема реалізації та захисту права українських дітей на доступні, якісні та, першочергово, безпечні освітні послуги. В таких реаліях гарантувати дотримання права дитини з особливими освітніми потребами на безперервне здобуття освіти, якісний та доступний освітній простір, а також на проведення психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг надзвичайно важко. Сьогодні реформування освітньої галузі в Україні триває попри війну. Трансформаційні процеси у сфері освіти, в першу чергу, спрямовані на створення доступних та рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу задля запобігання дискримінації та нерівності можливостей. Отож, держава намагається створити ефективний механізм реалізації та захисту гарантованого права дитини на освіту, навіть в умовах запровадження воєнного стану.

Слід констатувати, що протягом останніх двох років спостерігається різке погіршення психоемоційного стану не лише такої уразливої категорії учасників освітнього процесу як особи з особливими потребами, але і звичайних школярів.

В системі освіти діти з особливими освітніми потребами є найбільш вразливою категорією, які в умовах війни та постійної небезпеки потребують надзвичайної підтримки та уваги. В нормативно-правових актах такі учасники освітнього середовища як особа з особливими освітніми потребами визначені як особи, що потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту (п. 20 ч. 1 ст. 1. Закону України «Про освіту» (далі - Закон) [1]).

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів [1].

За офіційними даними МОН України, у державному бюджеті на 2023 рік на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами були передбачені видатки споживання. Користуючись із залишків коштів попередніх років за 3 квартали 2023 року було придбано допоміжні засоби для навчання у закладах дошкільної освіти на суму 3 225,38 тис. грн, у закладах загальної середньої освіти на суму 17 125,63 тис. грн, у закладах професійно-технічної освіти на суму 22,51 тис. грн. [2].

Отож навіть попри війну, місія держави забезпечити продовження здобуття освіти для осіб з особливими освітніми потребами шляхом створенням всіх необхідних умов з наданням психолого-педагогічного супроводу та корекційно-розвиткових послуг незалежно від місця перебування таких учнів. Для досягнення цієї мети у перші місяці війни відбулось стрімке унормування освітнього процесу відповідно до нових умов функціонування з врахуванням сучасних викликів та загроз. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» від 15.03.2022 р. № 2126-IX [3] було унормовано питання надання державних гарантій та їх реалізації усім учасникам освітнього процесу, механізм забезпечення створення безпечного освітнього середовища, організації здобуття освіти, освітнього процесу у формі найбільш безпечній для життя і здоров'я людей в умовах війни.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2022 № 483 [4] були запроваджені нововведення до раніше діючих правил організації інклюзивного навчання у період воєнного стану, що дозволили забезпечити доступ до освітніх та корекційних послуг дітям з особливими освітніми потребами, які вимушені були змінити місце проживання, а також була надана можливість залучати до проведення психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг дітям фахівців інклюзивно-ресурсних центрів.

Безпосередньо організація здобуття освіти та освітнього процесу, формування інклюзивного середовища в умовах воєнного стану в Україні регламентована низкою

відомчих актів МОН України щодо організації освітнього процесу. Так, Листом МОН України № 1/13094-23 від 31.08.2023 року «Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2023/2024 навчальному році» запропоновані для практичного використання в роботі методичні рекомендації щодо особливостей організації освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році [5]. В Листі йдеться, що забезпечення психологічної безпеки для осіб з особливими освітніми потребами є основою для створення безпечного освітнього середовища, адже такі учні мають особливості когнітивних функцій, психо-емоційних процесів, особливості сенсорного і моторного розвитку, тому істотно зростає роль психологічної служби. Своєчасне й систематичне надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки учасникам освітнього процесу сприяє створенню психологічно комфортного освітнього простору.

Наразі надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг здійснюється педагогічними працівниками закладів освіти, іншими педагогічними працівниками на умовах цивільно-правових договорів, фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів, педагогічними працівниками спеціальних закладів освіти.

Подібна практика договірної врегулювання відносин з надання психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг запроваджена Постановою КМУ № 88 від 14.02. 2017 р. [6], якою також визначено механізм надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами та затверджений зразок типового договору на проведення (надання) психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг). Договірне врегулювання порядку надання такого виду освітніх послуг лише підкреслює приватно-правову природу даних відносин та відображає дію принципу свободи договору в освітньому середовищі.

Теоретичне розуміння змісту психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг ґрунтується на загальному розумінні освітньої послуги як об'єкта цивільних правовідносин, а саме освітня послуга – це визначена законом або договором стандартизована дія/комплекс дій суб'єкта освітньої діяльності (послугодавця), спрямованих на задоволення потреби споживача послуги в особливих нематеріальних благах (компетентностях), таких як знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, що надається безоплатно або, у випадках встановлених законом, на платних засадах [7, с. 201].

Можливість надавати додаткові послуги з психолого-педагогічного супроводу за рахунок коштів субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, коштів місцевих бюджетів, інших джерел в сучасних реаліях під загрозою. Наразі в освіті виникла ситуація із нестачею коштів субвенції з державного бюджету. В такій ситуації інклюзивне навчання має бути профінансоване за рахунок коштів місцевого бюджету, щоб запобігти порушенню права дітей з особливими освітніми потребами на освіту.

Таким чином, в Україні наразі сформована модель організації навчання для осіб з особливими освітніми потребами, створено різні можливості і варіанти для забезпечення корекційно-розвиткових послуг на договірних засадах в умовах інклюзивного навчання. Вітчизняна освіта в сучасних умовах має адаптуватися до війни та задовольняти потреби дітей з особливими освітніми потребами незалежно від місця перебування з урахуванням індивідуальних потреб.

Список використаних джерел:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Звіт про результати забезпечення осіб з особливими освітніми потребами допоміжними засобами навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zvit-pro-rezultati-zabezpechennya-osib-z>

osoblivimi-osvitnimi-potrebami-dopomizhnimi-zasobami-navchannya

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>

4. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами КМУ від 10.04.2019 р. № 530 і від 15.09. 2021 р. № 957: Постанова КМУ від 26.04.2022 р. № 483. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2022-%D0%BF#Text>

5. Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2023/2024 навчальному році: Лист МОН України № 1/13094-23 від 31.08.2023 р. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/65325d630b634556478794.pdf>

6. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами: Постанова КМУ від 14.02.2017 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF#Text>

7. Світлак І.І. Цивільні правовідносини з надання послуг в умовах цифровізації: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2021. 343 с.

Abstract. Contractual regulation of relationships in providing psychological services to individuals with special educational needs in modern realities. Theses.

The relevance of regulating relationships in providing psychological services to individuals with special educational needs is due to the increased global support for mental health and psychosocial support for all those experiencing full-scale war in Ukraine. Institutional changes in the mental health system in the country have highlighted the importance of effective legal regulation of the organization of the process of providing psychological assistance in general secondary education institutions for children with special needs. It is argued that the modern challenges to mental health and psychological well-being and the development of children with special educational needs caused by full-scale war negatively affect the realization and protection of the right to health.

Keywords: mental health, individual with special educational needs, psychosocial support, mental health care services, psychological assistance, psychological services.

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

Селезньова О. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»*

Анотація. У доповіді наводяться основні проблеми організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти. Стисло розглянувши такі проблеми через призму права та соціальних відносин, у результаті надаються рекомендації щодо удосконалення реалізації інклюзії у вищій освіті.

Ключові слова: інклюзія, заклад вищої освіти, інклюзивне сприйняття.

У сучасному світі безперечним є факт невідомого росту рівня глобалізаційних процесів. Інформаційні технології, які постійно розширюють сферу свого застосування, масове використання мережі Інтернет фактично формують і розвивають мереживне суспільство з відповідно новими уявленнями про принципи існування та життєдіяльність людства. Виникає питання збереження та поглиблення людських якостей, адже у соціумі надлишкової комп'ютеризації дуже легко втратити те, що робить людину людиною. У першу чергу, ми говоримо про інклюзивну свідомість як колективу, так і окремого індивіда.

Надважливу роль у становленні інклюзивної ментальності відіграє освіта. І якщо для початкової та середньої освіти питання впровадження інклюзивних складових у навчальний процес уже певний час стає знайомим, то для вищої освіти воно – нове і

малодосліджене.

Почнемо з того, що правове підґрунтя розвитку інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти досить слабе. На сьогодні Закон України «Про вищу освіту» [1] обмежується встановленням принципу рівних умов доступу до вищої освіти (п.4 ч.3 ст.3 вказаного Закону), норми щодо можливості утворення у складі закладі вищої освіти такого структурного підрозділу як спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ, метою створення якого має бути організація інклюзивного освітнього процесу та спеціальний навчально-реабілітаційний супровід здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти у урахуванням обмежень життєдіяльності (п.4 ч.7 ст.33 вказаного Закону). Також чинним є Порядок організації інклюзивного навчання у закладах освіти [2], у якому прописано лише основні моменти організації освітнього процесу для здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами.

Разом з тим, у вищевказаних нормативно-правових актах (розділ V Закону України «Про вищу освіту» та п.3 Порядку організації інклюзивного навчання у закладах освіти) підкреслюється обов'язок надання якісних освітніх послуг здобувачам незалежно від різних чинників, обставин і умов. Не зважаючи на це, у своїй більшості заклади вищої освіти дещо побічно і/або недбало відповідають за реалізацію цього обов'язку стосовно здобувачів з особливими освітніми потребами. А варто сказати, що належна організація інклюзивного середовища у закладі вищої освіти сприятиме іміджу останнього, забезпечить приток нових абітурієнтів, які за певних причин вимушені шукати заклад освіти під свої потреби.

З іншого боку, багато аспектів унеможливають стовідсоткову налагодженість інклюзивного простору і забезпечення інклюзивного освітнього середовища. Наприклад, за рекомендованим Міністерством освіти і науки вимогами універсального дизайну [3] частина будівель закладів вищої освіти у силу давнього строку побудови не можливо адаптувати під окремі потреби (встановлення ліфтів, пандусів тощо). Ситуація ускладнюється ще й у тому випадку, коли будівля закладу вищої освіти відноситься до об'єктів державної охорони або є пам'яткою ЮНЕСКО і т.п.

Поряд з проблемами, які неможливо або вкрай складно усунути, існують такі, що можуть і повинні бути вирішені. Адже якою б малою і недостатньою є нині нормативно-правова база організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти, вона все-таки є, і дотримуватися закріплених у ній обов'язків необхідно та важливо (як для самого закладу вищої освіти, так і для суспільства загалом).

Однією з таких проблем є недостатній рівень підготовки науково-педагогічних кадрів для роботи із здобувачами, які мають особливі освітні потреби.

Слід відмітити, що вища школа за своєю суттю залишається доволі консервативною, що у більшості випадків зовсім не є чимось поганим, але деякі аспекти роботи необхідно удосконалювати у зв'язку з вимогами часу. Розуміння інклюзії, набуття навичок роботи із здобувачами, які мають особливі освітні потреби, є саме такою вимогою. Інше питання, що курсів чи стажувань, направлених на підвищення кваліфікації у ракурсі реалізації інклюзії у вищій освіті, вкрай мало і над цим ще необхідно працювати. Але на початках можна використати і вивчити міжнародну практику з цього питання, а також безцінний досвід вітчизняних педагогів закладів початкової та середньої освіти і інших відповідних фахівців. Тому цілком і повністю погоджуємося з Я. А. Сушарник та Т. А. Марчак, які вказують на необхідність забезпечення взаємодії між науково-педагогічними працівниками та іншими фахівцями в галузі інклюзивної освіти для обміну досвідом та взаємним навчанням [4, с.94].

Багато аспектів роботи з дітьми та підлітками з особливими освітніми потребами розкриваються у педагогічних наукових дослідженнях і є опублікованими у профільних (зокрема, фахових) виданнях. На жаль, сьогодні не спостерігається усвідомлення того, що інклюзія не має вивчатися лише фахівцями педагогічного чи медичного профілю.

Вважаємо її міжгалузевим об'єктом дослідження, і науковці різних спеціальностей мають мати напрацьовану базу роботи з такими людьми саме у своїй галузі.

Тобто таким чином створити навчально-методичне забезпечення конкретної навчальної дисципліни. Більше того, таке забезпечення має бути у фізично доступній для здобувача з особливими освітніми потребами формі.

Разом з проблемою недостатньої підготовки науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти та слабкістю навчально-методичного забезпечення освітніх компонентів існує проблема забезпечення позитивного психологічного клімату як у самому закладі в цілому, так і в окремих академічних (студентських) групах.

У цьому ракурсі слід відмітити, що підростаюче покоління характеризується більш розвинутим емоційним інтелектом та інклюзивною культурою – дається взнаки інформаційно-методичний вплив початкової та середньої освіти (особливо яскраво це вирішується у рамках Нової української школи), чого не скажеш про дорослих людей. У суспільстві мають місце забобонність, несприйняття, неадекватність та жорсткість (якщо не сказати, жорстокість) до людей з особливими освітніми потребами. А проте останніх у суспільстві стає все більше. Однозначно сприяють цьому екологічна ситуація, алкоголізм і наркоманія батьків, результати воєнних дій та багато чого іншого. Тому завданням сучасної освіти, і вищої зокрема, стає надання людям з особливими освітніми потребами достатні для оволодіння певною професією компетентності; намагання щонайбільшою мірою соціалізувати їх у суспільство; надання можливості бути корисним для спільноти і водночас не бути тягарем для інших. Усе це формує першопричини для зміни ментальності народу, конкретної людини.

Для оптимізації вказаних змін бажаним могло бути введення в початкові плани освітніх програм вибіркового освітніх компонентів, пов'язаних з реалізацією філософії інклюзії. І це не залежить від профілю й спеціалізації. Думається, що в сучасних умовах життя соціуму, отримані інклюзивні компетенції тільки збагатять професійний статус майбутнього фахівця. Шкода, що нині такі освітні компоненти притаманні більшою мірою освітнім програмам педагогічного, медичного і спортивного профілю. Проте фахівцеві будь-якої спеціалізації необхідні такі знання, адже він не живе ізольовано від соціуму, а отже, може зіштовхнутися з неоднозначними ситуаціями будь-якої миті.

Окреслення основних проблем організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти дає можливість для удосконалення вказаної організації вивести такі рекомендації:

- актуалізувати питання організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти на рівні керівництва та науково-педагогічного колективу; зрозуміти актуальність цього через залучення значної кількості абітурієнтів та підвищення соціальної ролі закладу вищої освіти у суспільстві;

- намагатися дотримуватися умов універсального дизайну;

- забезпечити можливість підвищення інклюзивної компетенції науково-педагогічних колективів незалежно від профілю через: самоосвіту (на даному етапі, в першу чергу), курси підвищення кваліфікації, міжгалузеві вебінари (конференції, «круглі столи», інші наукові заходи), зустрічі та співпраця з фахівцями інших галузей;

- працювати над розширенням емоційного інтелекту. Як варіант – через міжкафедральні студентські гуртки (наприклад, у ПВНЗ «Буковинський університет» діє гурток «Етика та психологія в юридичній практиці», співкерівниками якого виступають доцент кафедри та штатний психолог), зустрічі і тренінги штатного та/або запрошеного психолога, кураторську виховну роботу тощо. Звідси наслідок – розвиток у здобувачів вищої освіти інклюзивної культури, зміна ментального сприйняття, викоринення стереотипів;

- розробити навчально-методичне забезпечення навчальних дисциплін відповідно спеціалізації кафедр закладів вищої освіти у легкій (для фізичної доступності) формі для здобувача з особливими освітніми потребами (окремим питанням стоїть забезпечення

навчального процесу матеріальними, інформаційно-технічними та інтерактивними ресурсами).

Список використаних джерел:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 року № 1556-VII : [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 19.03.2024).
2. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.03.2024).
3. Новий освітній простір. Безбар'єрність: інформаційний посібник 1 березня 2019 року: [електронний ресурс]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nop/NOP_Vezbaryernist.pdf (дата звернення: 19.03.2024).
4. Сушарник Я. А., Марчак Т. А. Особливості професійної діяльності науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти під час організації інклюзивного навчання для студентів з ООП // Інклюзія і суспільство. 2023. Вип.1. С. 90-95.

Abstract. The report presents the main problems of organizing inclusive education in institutions of higher education. Having briefly considered such problems through the prism of law and social relations, as a result, recommendations are provided for improving the implementation of inclusion in higher education.

Key words: inclusion, institution of higher education, inclusive perception.

ПАНЕЛЬ V

НАУКА, ТЕХНОЛОГІЇ, ІННОВАЦІЇ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ЗГОДА ПАЦІЄНТА НА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС НАДАННЯ ЙОМУ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

*Безнос К. О.,
аспірант, Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

Анотація. Ця стаття розглядає етичні та правові аспекти використання штучного інтелекту в психіатричній практиці з урахуванням принципу інформованої згоди пацієнтів. Зокрема, запропоновано механізм реалізації принципу інформованої згоди в контексті використання штучного інтелекту в психіатричній практиці.

Ключові слова: штучний інтелект, особисті немайнові права, психіатрична допомога, інформаційна згода на надання психіатричної допомоги, право на відмову, право на вибір методів лікування, первинно-облікова документація.

Однією із швидко розвиваючихся галузей інформаційних технологій є штучний інтелект (Далі – ШІ). Технології штучного інтелекту мають широке використання серед бізнесу, як маленького, так і великого, а також у різних сферах життя, починаючи від виконання побутової рутини, закінчуючи моніторингом, аналізом екологічних даних, прогнозування стихійних лих та оптимізації управління ресурсами.

Як визначають дослідники, штучний інтелект виявляється перспективним інструментом у лікуванні психічних розладів, Мохамед Терра, Мохамед Баклола, Шаймаа Алі та Карім Ель-Баставісі у своїх роботах відмічають, що технології штучного інтелекту можна використовувати в моніторингу, лікуванні, прогнозуванні, діагностиці та глибокому навчанні, аналізуючи дані з різних джерел, таких як: пристрої, які використовує пацієнт, електронні медичні картки та самозвіти [1, с. 2].

Оптимізація та автоматизація процесів аналізу та обробки обширної кількості даних дозволяє зберегти велику кількість часу та сфокусувати увагу спеціалістів на більш важливих завданнях. Саме такі якісні характеристики технології є значущими у сфері психіатричної допомоги та медицини загалом, оскільки це дає змогу відповідати на виклики сьогодення, тобто на зростання кількості людей, які мають психічні розлади.

Причиною зростання кількості випадків психічних розладів можна визначити як і повномасштабне вторгнення Росії в Україну, так і загалом особливості сучасного способу життя, соціальні та економічні чинники, такі як безробіття, соціальна ізоляція та інше.

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), більше ніж кожна п'ята людина (22,1%) у постконфліктних регіонах має депресію, тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад, біполярний розлад або шизофренію, і що майже кожна десята людина (9,1%) у постконфліктних регіонах протягом життя має помірний або тяжкий психічний розлад [2, с. 241]. За оцінками експертів, 40–50 % населення потребуватимуть психологічної допомоги. У певних групах населення кількість таких людей буде становити: 3-поміж військових та ветеранів – 1,8 млн; серед людей старшого віку – 7 млн; близько 4 млн – дітей та підлітків. Прогнозована потреба в допомозі з питань психічного здоров'я на первинній ланці медицини – 27 млн звернень. Водночас близько 3–4 млн українців матимуть певний розлад психічного здоров'я – помірної або тяжкої форми [3].

Саме тому, вельми важливим є встановлення чіткого механізму згоди пацієнта на використання штучного інтелекту під час надання йому психіатричної допомоги, оскільки це дасть змогу інтегрувати в медичну систему дуже перспективний інструмент, що вже має позитивну практику використання, при цьому не порушуючи прав пацієнта.

Перш за все, варто визначити поняття ШІ та встановити як саме регулюється його діяльність відповідно до законодавства України.

Поняття штучного інтелекту постійно змінювалося в залежності від функцій та розвитку технології, ми використовуємо визначення ШІ яке надається у першому у світі комплексному законі про штучний інтелект «AI Act», який знаходиться у розробці. Відповідно до пункту 1 статті 3 згаданого вище закону, системи штучного інтелекту (AI system) - це програмне забезпечення, яке розроблене з використанням одного або декількох з методів та підходів, перерахованих у Додатку I, і може, за визначеним людиною набором цілей, генерувати виходи, такі як вміст, прогнози, рекомендації або рішення, що впливають на середовище, з якими вони взаємодіють [4].

Наразі вже існують результати дослідження та приклади застосуванню штучного інтелекту. Алгоритми машинного навчання показали високу ефективність у прогнозуванні значень індексу маси тіла (ІМТ) на основі психологічних змінних, таких як депресія, точність прогнозування становила понад 80% [5]. У випадку біполярного розладу, досліджується потенціал цифрових слідів для встановлення зв'язку між порушеннями настрою та певними даними. Експеримент, що передбачав однохвилинну письмову сесію, виявився дуже успішним, з точністю прогнозування 90,31% [1].

Підсумовуючи практику застосування технологій ШІ, ми можемо віднести ШІ до інструмента чи програмного забезпечення, яке є частиною медичної апаратури, що може використовувати лікар під час надання медичної допомоги.

На даний момент в Україні існує секторальне регулювання сфери штучного інтелекту. Наприклад, частково питання автоматизованої обробки даних включено до Закону України "Про захист персональних даних" [6]. Крім того, ШІ згадується у Законі України "Про авторське право і суміжні права", де воно описується як система, яка може створювати неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою та охороняються правом особливого роду (*sui generis*) [7]. Проте, Міністерство цифрової трансформації України 07 жовтня 2023, опубліковано Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту в Україні. В її основі лежить баланс між інтересами бізнесу і забезпеченням належного рівня захисту громадян від ризиків, що створює ШІ, з поступовою імплементацією «AI Act» [8].

Переходячи до питання свідомої згоди пацієнта на використання методів лікування, що використовують технології ШІ під час надання психіатричної допомоги, необхідно зазначити витоки концепції інформованої згоди пацієнта.

Корені інформованої згоди походять від теоретиків суспільного договору 1600-х та 1700-х років. У межах цієї соціальної конструкції, пацієнт володіє своїм тілом, як "власністю". А методи лікування можуть мати реальну ймовірність пошкодити цю власність. Таким чином, пацієнт має право самостійно вирішувати, які ризики брати на себе щодо свого тіла. Протягом більшої частини історії західної медицини лікарі виходили з нульового припущення, що пацієнт зацікавлений у будь-якому плані лікування, який, на думку медичного працівника, є найкращим [9].

Крім того, можна виділити принцип автономії, який мав значний вплив на формування моральної доктрини інформованої згоди та є етичною базою сучасної медицини, тому що передбачає дотримання свободи вибору пацієнта. Згідно з цим правилом, будь-яке медичне або окреме втручання чи комплекс заходів обов'язково передбачає проведення процедури отримання добровільної згоди пацієнта або його законного представника після надання їм адекватної інформації щодо запланованих медичних заходів [10, с. 70].

Загалом, вільна, попередня та усвідомлена згода на медичне втручання є одним із

наріжних каменів сучасного права, кодифікованого в статті 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Згідно цієї норми, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам. Принцип згоди впливає із принципів людської гідності та незалежності [11]. Схожа за своїм сенсом норма, закріплена у частині 2 статті 28 Конституції України, відповідно до якої жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам [12].

За словами Спеціального доповідача ООН з питань права кожного на найвищий досяжний рівень здоров'я, право на інформовану згоду є основоположним елементом права на фізичне та психічне здоров'я. Інформована згода передбачає добровільне та достатньо поінформоване рішення і слугує для сприяння автономії, самовизначенню, тілесній недоторканності та благополуччю людини. Вона охоплює право на згоду, відмову або вибір альтернативного медичного лікування [13, с. 14-15].

Окремо хотілось би виділити право на відмову та право на вибір методів лікування, як одних із загальних правил надання медичної допомоги. Ці правила знайшли своє відображення у статті 5 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини [14], також у частині 2 та частині 4 статті 284 Цивільного Кодексу України, що визначає право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій, а також можливість відмовитися від лікування [15].

Із вищезазначеного можна прийти до висновку, що у пацієнта, якому пропонується надання психіатричної допомоги має бути забезпечено право на згоду, відмову та вибір альтернативного методу медичного лікування.

Розглядаючи це питання у контексті використання штучного інтелекту, послідовним буде створити відповідний механізм, який забезпечить пацієнта можливістю обирати як саме буде надаватися психіатрична допомога, чи будуть там застосовані технології ШІ чи ні. Крім того, варто забезпечити пацієнта можливістю відмовитись від послуг з надання психіатричної допомоги, які використовують ШІ з видаленням усіх даних за відповідною заявою пацієнта.

На нашу думку, реалізувати такий механізм згоди можна двома шляхами:

1. Запровадження облікової документації, відповідно якої особа дає усвідомлену згоду на надання їй психіатричної допомоги із застосуванням штучного інтелекту;

2. Внесення змін у вже існуючу первинно-облікову документацію, яка регулюється Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення» [16] та включає в себе проведення психіатричного огляду, амбулаторну психіатричну допомогу, госпіталізацію до психіатричного закладу, лікування у психіатричному закладі та такі самі форми для представників чи батьків малолітньої особи.

Список використаних джерел:

1. Terra, M., Baklola, M., Ali, S. *et al.* Opportunities, applications, challenges and ethical implications of artificial intelligence in psychiatry: a narrative review. *Egypt J Neurol Psychiatry Neurosurg* 59, 80 (2023). URL: <https://doi.org/10.1186/s41983-023-00681-z>

2. The Lancet. World Health Organization. Non-communicable diseases in Ukraine: a review of risk factors and national programs for prevention and control // *Lancet*. – 2019. – Vol. 394, Issue 10208. – P. 240-248. – DOI: 10.1016/S0140-6736(19)30934-1.

3. Національний інститут стратегічних досліджень. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> (дата звернення: 07.03.2024).

4. Європейська Комісія. (2021, 21 квітня). Пропозиція Регламенту Європейського Парламенту та Ради про штучний інтелект (ШІ) та про скасування Регламенту (ЄС) № 2016/679 (ШІ-Акт). COM(2021) 206 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021PC0206>

5. Ray, Adwitiya; Bhardwaj, Akansha; Malik, Yogender Kumar; Singh, Shipra; Gupta, Rajiv. Artificial intelligence and Psychiatry: An overview // Asian J Psychiatr. – 2022 Apr; Vol. 70. – P. 103021. – Published online 2022 Feb 12. – DOI: 10.1016/j.ajp.2022.103021.
6. Закон України «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. (дата звернення: 22.03.2024).
7. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20/sp:dark?dark=0#top> (дата звернення: 22.03.2024).
8. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні від 07 жовтня 2023 року. URL: <https://cutt.ly/BwnN8fA5> (дата звернення: 01.03.2024).
9. Olejarczyk JP, Young M. Patient Rights and Ethics. 2022 Nov 28. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2024 Jan–. PMID: 30855863.
10. Ковальова О. М. Інформована згода: медичні, етичні та правові аспекти / О. М. Ковальова // Український терапевтичний журнал. – 2020. – № 2. – С. 69–74.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
12. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 22.03.2024).
13. United Nations Human Rights Council. Special Rapporteur on the Right of Everyone to the Enjoyment of the Highest Attainable Standard of Physical and Mental Health; UN. Human Rights Council. Secretariat. (2017). Report of the Special Rapporteur on the Right of Everyone to the Enjoyment of the Highest Attainable Standard of Physical and Mental Health : note. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1298436?v=pdf> (дата звернення: 20.03.2024).
14. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицини від 04 квітня 1997 року № 994_334. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 21.03.2024).
15. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20240308#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
16. Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення» від 15 вересня 2016 року № з1325-16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1325-16#Text> (дата звернення: 22.03.2024).

Abstract. This article examines the ethical and legal aspects of using artificial intelligence (AI) in psychiatric practice, taking into account the principle of informed consent of patients. In particular, the paper proposes a mechanism for implementing the principle of informed consent in the context of using AI in psychiatric practice.

Keywords: artificial intelligence, personal non-property rights, psychiatric care, informed consent to psychiatric assistance, right to refuse, right to choose methods of treatment, primary medical records.

ІНФОРМАЦІЙНО-НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ІННОВАЦІЙ У СПІВПРАЦІ З ЄС

Внукова Н.М.,

*доктор економічних наук, професор,
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрНУ,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця*

Анотація. У статті подано сучасний стан європейської платформи з досліджень та інновацій. Розглянуто передумови і напрями реалізації програми Horizon Europe. Розкрито складові нормативного регулювання положень Угоди про співробітництво в галузі науки і технологій між ЄС та Україною щодо інтеграційних напрямів в сфері досліджень і інновацій.

Ключові слова: нормативне забезпечення європейської платформи, Horizon Europe, дослідження, інновації

Актуальність. Країни ЄС докладають вагомих зусиль до визначення ролі та місця науки і інновацій у процесах свого розвитку, що має бути розглянутим для розуміння процесів євроінтеграції. Ще 2014 року, коли остаточно прийнято рішення щодо формування напрямів дій до ЄС НІСД у своїй аналітичній доповіді серед орієнтирів у забезпеченні розвитку інформаційного суспільства (ІС) відзначив вагомість нормативного проектування, тому що для стратегічного процесу і планування в керівних органах ЄС характерні такі риси: щільна взаємопов'язаність і виразна ієрархічність проектних документів, принцип поетапної спеціалізації цілей та завдань (багато локальних автономних стратегій в одній великій); широке використання програмно-цільового методу, максимальна конкретизація завдань, термінів їх виконання, там де це можливо – визначення відповідального суб'єкта; оперативне та еквівалентне реагування на зміну ситуації, здатність швидко внести необхідні корективи у вже затверджені плани та стратегії [4], що має бути враховане при аналізі інформаційно-нормативного забезпечення розвитку досліджень та інновацій в ЄС. Прискорення розробки та впровадження нових інноваційних рішень у різних секторах через мобілізацію ресурсів, а також через досягнення цілей Європейської зеленої угоди як перехід до циркулярної Індустрії забезпечується новою програмою досліджень та інновацій ЄС (2021–2027) Horizon Europe [3].

Мета – визначити загальні засади інформаційно-нормативного забезпечення розвитку досліджень та інновацій України у співпраці в ЄС.

Виклад основної частини. З огляду на триваючий воєнний стан Україна стикається зі все більш зруйнованою дослідницькою інфраструктурою, матеріально-технічними та фінансовими обмеженнями у підтримці дослідницької та інноваційної діяльності в країні, а також з небезпечним витоком мізків, тому слід звернути увагу на те, що 9 червня 2022 року встановлені нормативні рішення приєднання України до Програми досліджень та інновацій ЄС (2021-2027) [Horizon Europe](#), а також Програми досліджень та навчання Євроатома (2021-2025) [9]. Українські дослідницькі та інноваційні суб'єкти можуть брати участь у цих програмах на рівних умовах з суб'єктами з країн-членів ЄС і існує загальне заохочення заявників створювати можливості для українських дослідників та інновацій, які постраждали від війни.

ЄС налагодила діяльність офісу Horizon Europe у Києві з грудні 2023 року, який сприятиме розвитку перспектив фінансування з боку ЄС, пропонуватиме технічну підтримку українським дослідникам та інноваторам, а також зміцнюватиме мережі між українськими та європейськими установами [5].

Платформа Єврокомісії «Дослідження та інновації» на першій місці поставила фінансування, також виділено проекти, партнерів, закони і нормативні акти, галузі дослідження, стратегічні напрями, статистику, стратегування досліджень і інновацій [7]. Стверджується, що дослідження та інновації безпосередньо сприяють рівню процвітання та добробуту окремих людей і суспільства в цілому через створення [європейського дослідницького простору](#). Ключовою дослідницькою програмою ЄС з бюджетом у майже 100 мільярдів євро є [Horizon Europe](#), яка спрямована на фінансування науково-дослідної діяльності на період 2021–2027 років. Будучи дев'ятою багаторічною рамковою програмою ЄС для досліджень та інновацій, вона розроблена для сприяння та посилення впливу науково-дослідних робіт на підтримку та реалізацію політики ЄС, одночасно відповідаючи на глобальні виклики.

У розділ платформи щодо нормативного регулювання входить підрозділ угод з напрямку «наука і технології», де наведена Угода про співробітництво в галузі науки і технологій між Європейським Співтовариством та Україною, рішення про укладення її прийнято 11 лютого 2003 року та був продовжений термін дії у червні 2022 року [8]. Угода має 13 статей і додатки. Відзначаючи важливість науки і техніки для економічного та соціального розвитку, ЄС та Україна визнають необхідність здійснення дослідницької

та технологічної діяльності у певних сферах, що становлять спільний інтерес, і взаємна участь у цих інноваційних процесах буде мати взаємну вигоду. Створення нормативного підґрунтя для співробітництва в наукових і технологічних дослідженнях розширить і зміцнить проведення спільної діяльності в сферах спільного інтересу. На базі визначеної мети учасники Угоди сприятимуть розвитку науково-технічної діяльності. Інформаційно-нормативне забезпечення означає, що у інноваційному процесі застосовуються наукові або технічні дані, результати або методи досліджень і розробок, що впливають із спільних досліджень, і будь-які інші дані, що стосуються спільної діяльності. Учасниками можуть бути будь-які фізичні, юридичні особи, університет, науково-дослідний інститут або будь-який інший орган, який бере участь у спільній діяльності.

Стаття 3 Угоди визначає принципи взаємодії: (a) взаємна вигода; (b) своєчасний обмін інформацією, яка може вплинути на спільну діяльність; (c) збалансована реалізація економічних і соціальних вигод сторін з огляду на внесок, зроблений у спільну діяльність. Визначені принципи підкреслюють рівність учасників і заохочуваність до спільної діяльності.

Стаття 4 визначає напрями діяльності в дослідженнях, технологічних розробках і демонстраційній діяльності, включаючи фундаментальні дослідження, у таких сферах: дослідження навколишнього середовища та клімату, включаючи спостереження Землі, біомедичні та медичні дослідження, дослідження сільського, лісового та рибного господарства, промислові та виробничі технології, матеріалознавство та метрологія, неядерна енергетика, транспортування, технології інформаційного суспільства, дослідження соціальних наук, науково-технічна політика, навчання та обмін науковцями.

Наведений перелік охоплює широкий спектр спільних дій у різних напрямках як технічних, так і соціальних досліджень, що забезпечує можливість включення у процес науково-технічної євроінтеграції великої кількості учасників як наукового сектору, так і інноваторів поза ним.

Угода не обмежує співпрацю цим переліком, і він може бути розширений.

Стаття 5 визначає форми і види співпраці, які полягають у можливостях щодо участі українських організацій у проєктах ЄС у сферах спільної діяльності та взаємної участі суб'єктів ЄС в українських проєктах у цих сферах. Така участь регулюється законами, правилами, положеннями та процедурами, чинними для кожної зі сторін участі; вільний доступ та спільне використання дослідницьких установок, включаючи установки та місця для моніторингу, спостереження та експериментів, а також збір даних, що стосуються спільної діяльності; візити та обмін науковцями, інженерами чи іншим відповідним персоналом з метою участі в семінарах, симпозіумах і робочих нарадах, що мають відношення до співпраці; важливий аспект для юристів – це обмін інформацією про практику, законодавство, нормативні акти та програми, що стосуються співпраці. Ці напрями не є вичерпними, вони можуть бути розширені.

Важливим аспектом є можливість залучення третіх сторін і розширення альянсів для цілей дослідницької і інноваційної діяльності. Наприклад, оголошено конкурс для співробітництва Східного сусідства та Західних Балкан, де мають взяти участь організації України, Грузії та Молдови [9].

Враховуючи, що Угода спрямована на заохочення до співпраці, виникає потреба у координації цієї діяльності, на що має бути спрямований спільний Комітет ЄС-Україна з питань співробітництва у сфері науки та технологій. Поглиблення Угоди 2022 року вплинуло на активізацію цього процесу, і 18 листопада 2022 року в місті Брюссель відбулось Перше засідання Спільного комітету ЄС-Україна з питань науки та інновацій, які мають бути щорічними, зокрема, вони визначають участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій [Horizon Europe](#) та Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021 – 2025), комплементарній до Рамкової програми з досліджень та інновацій [Horizon Europe](#) [1].

Функціями цього Комітету є нагляд та сприяння діяльності за Угодою, надання рекомендацій та консультацій, пропонування заходів, підготовки щорічних звітів щодо співпраці, оцінка ефективності діяльності, врахування важливості *регіональних елементів* співпраці, що надзвичайно актуально для України у період воєнного стану.

Визначальним у діяльності Комітету є рівність сторін і прийняття рішень консенсусом.

Стаття 7 Угоди [8] визначає фінансову складову діяльності і питання оподаткування. З урахуванням того, що спільна наукова та технологічна діяльність залежить від наявності коштів та відповідних законів і правил, політики та програм ЄС та України, між тим, якщо конкретні форми науково-технічного співробітництва користуються фінансовою підтримкою ЄС, прямо чи опосередковано через організації, створені за участю ЄС, які надаються учасникам з України, будь-які гранти, фінансові чи інші внески від ЄС на підтримку їх науково-технічної діяльності, повинні надаватися податкові та митні преференції. Будь-які такі гранти звільняються Україною від сплати митних платежів, будь-яких митних зборів і зборів, податків на додану вартість, податків на прибуток та будь-яких інших податків і зборів еквівалентної дії.

Це є суттєвим стимулюючим фактором для формування напрямів підтримки з боку ЄС і більших можливостей щодо розвитку досліджень і інновацій в Україні.

Угодою окремо визначено забезпечення прав на інтелектуальну власність.

Внаслідок реалізації Угоди, ЄС оголосив про цілеспрямовані ініціативи щодо стипендій переміщеним дослідникам з України у ЄС, фінансову підтримку та консультації для стартапів у сфері глибоких технологій, підтримку з постачання послуг дослідницької інфраструктури у галузі охорони здоров'я, екологічних, цифрових та інших знань, формування місій щодо розумних міст та ін. [9].

Для визначення рівня зацікавленості темою [Horizon Europe](#) англomовною аудиторією у світі та Україні використано пошуковий інструмент Google Trends [6], який визначає зацікавлення цільових груп у різних регіонах і часі. Відмінністю цього інструменту є надання користувачам кількісних та якісних параметрів запиту до загальної суми запитів у Google, що створює можливість аналітикам, науковцям, менеджерам визначити перспективи розвитку тих процесів, які досліджуються [2].

Пошуковий запит здійснено на 20 березня 2024 року за терміном - останній рік. Результати дослідження засвідчили, що у світі зацікавленість темою [Horizon Europe](#) є стабільно високою, але було короткострокове падіння за тиждень до кінця 2023 року, серед країн лідирують Люксембург, Бельгія, Кіпр, Норвегія. Щодо України, то пошук інформації англійською є середнім, лідери – це Луганська область, Київ і Львівська область. Можна висунути гіпотезу, що постраждалі території встановленого лідера щодо пошукової активності наполегливо відшуковують фінансові джерела для відновлення. Щодо пошуку українською мовою - теж лідери – Луганська, Донецька та Харківська області, і попит на запити є середнім. Отже, це свідчить про необхідність проведення більшої інформаційної кампанії в Україні щодо програм ЄС у сфері досліджень і інновацій.

Висновки. Відзначено, що правове регулювання в ЄС процесів стимулювання досліджень та інновацій знаходиться в постійному розвитку. Інформаційне і нормативне забезпечення відреагувало піднесенням досліджень та інновацій на виклики, пов'язані із воєнним станом в Україні, і посиленням підтримки українських дослідників і інноваторів. Відкриття офісу Горизонт Європа в Україні наприкінці 2023 року потенційно створить умови для посилення співпраці у сфері досліджень і інновацій по широкому колу напрямів, які виділені в Угоді про співробітництво в галузі науки і технологій між ЄС та Україною. Глобальні перетворення внаслідок впливу військового стану в Україні впливають на стрімкість таких змін. Умови щодо стимулюючих процесів на пошук інструментів платформи взаємодії ЄС і України швидко змінюються. Потрібні додаткові

інформаційні кампанії для формування пришвидження співпраці з ЄС у сфері досліджень і інновацій.

Список використаних джерел:

1. Відбулось перше засідання спільного Комітету ЄС-Україна з питань науки та інновацій URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vidbulos-pershe-zasidannya-spilnogo-komitetu-yes-ukrayina-z-pitan-nauki-ta-innovacij>
2. Внукова Н. М. Вплив євроінтеграційних процесів на розвиток в Україні економіки Індустрії 4.0. *Сучасні тренди соціально-економічних перетворень та інтелектуалізації суспільства в умовах сталого розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 10 листопада 2023 р. : тези допов. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2023. С. 92-93. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/31050>
3. Внукова Н. М. Інноваційні аспекти євроінтеграційного правового забезпечення розвитку Індустрії 4.0 *Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті* : Міжнародної науково-практичної конференції до 30-річчя Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», 19 жовт. 2023 р. : тези доповідей. Рівне : ВПНЗ "МЕГУ", 2023. Ч 4. С. 96-98. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/30912>
4. Європейський досвід нормативно-проектного забезпечення розвитку інформаційного суспільства: висновки для України. Київ Національний інститут стратегічних досліджень : Аналітична доповідь, 2014. 76 с.
5. Офіс Горизонт Європа в Україні URL: <https://horizon-europe.org.ua/uk/participate/legal-and-financial/>
6. Як користуватися сервісом Google Trends? URL: <https://adwservice.com.ua/uk/yak-korystuvatysya-servisom-google-trends>
7. Research and Innovation: European Commission. URL: https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/research-and-innovation_en
8. Scientific and technological cooperation between the EU and Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/scientific-and-technological-cooperation-between-the-eu-and-ukraine.html?fromSummary=27>
9. Specific support for Ukrainian research and innovation. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/europe-world/international-cooperation/association-horizon-europe/ukraine_en

Abstract. The article presents the current state of the European research and innovation platform. The prerequisites and directions for the implementation of the Horizon Europe program were considered. The components of the normative regulation of the provisions of the Agreement on cooperation in the field of science and technology between the EU and Ukraine regarding integration directions in the field of research and innovation have been revealed.

Keywords: regulatory support of the European platform, Horizon Europe, research, innovation

МЕДІАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ ІР СПОРІВ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Грибовська А. А.,

кандидат юридичних наук,

начальник Центру медіації та посередництва ІР офісу

Чайка А. В.,

провідний професіонал

Центру медіації та посередництва ІР офісу

Анотація. Стаття присвячена дослідженню медіації як інструменту ефективного вирішення ІР спорів. Автори зазначають про важливість захисту прав інтелектуальної власності. На думку дослідників, медіація займає особливе місце серед примирних процедур врегулювання спорів у сфері інтелектуальної власності. На прикладі аналізу конкретних судових справ доведено, що медіація може бути більш ефективною, швидкою та менш конфліктною процедурою порівняно з традиційним судовим процесом.

Ключові слова. інтелектуальна власність, ІР спори, медіація, ІР медіація, альтернативні способи врегулювання спорів, АВС.

Належний захист і забезпечення прав у сфері інтелектуальної власності є важливим показником, що визначає рівень розвитку правової держави. Захист інтелектуальної власності мотивує творців, винахідників, креаторів, представників бізнесу до розвитку нових продуктів, технологій та інновацій, оскільки гарантує їм ексклюзивні авторські права на комерційне використання та гідну винагороду за їх працю.

Як влучно зазначає О. П. Орлюк, «прагнення прогресу в секторах інтелектуальної власності та інновацій – це наш внесок у цивілізаційний розвиток суспільства і держави» [1]. На нашу думку, належний захист у сфері інтелектуальної власності сприяє стимулюванню інновацій, економічному зростанню, створенню робочих місць, залученню іноземних інвестицій. Таким чином, це не лише захищає права авторів, але й сприяє здоровій конкуренції, що є ключовим елементом ринкової економіки.

Під інтелектуальною власністю (далі - ІВ) розуміють все, що охороняється законодавством про інтелектуальну власність, тоді як право інтелектуальної власності – це сукупність норм, які регулюють відносини щодо використання й охорони об'єктів інтелектуальної власності [2]. У свою чергу спори у сфері інтелектуальної власності (ІР спори³) – це спори пов'язані з несанкціонованим використанням чийхось творчих робіт, коли окремі фізичні чи юридичні особи використовують інтелектуальну власність без отримання відповідного дозволу від власників.

Спори у сфері інтелектуальної власності охоплюють широкий спектр випадків, що включають порушення авторських прав, неправомірне використання торгових марок, патентні конфлікти, недобросовісну конкуренцію, пов'язану з комерційними таємницями тощо. Розгляд різних класифікацій ІР спорів допомагає визначити специфіку кожного випадку порушення, зрозумівши природу та обставини спору, а отже - сприятиме правильному формуванню стратегії захисту об'єктів інтелектуальної власності у кожному окремому випадку.

---

³ ІР від англ. «intellectual property» – «інтелектуальна власність»

За об'єктом авторського праву	За видами договорів	За географічним розташуванням та юрисдикцією
□ • спори щодо порушення прав на торговельну марку; • спори щодо порушення патентних прав; • спори щодо географічних зазначень; • спори щодо промислових зразків; • спори щодо комерційних таємниць; • спори щодо селекційних досягнень; • спори щодо компоновання інтегральних мікросхем; • спори щодо наукового відкриття; • спори щодо порушення авторських прав; • тощо.	• угоди про дослідження та розробку; • угоди про передачу технологій; • дистриб'юторських договорів; • договорів франчайзингу, • угоди про інформаційні технології; • договори обробки даних; • спори щодо ліцензійних угод; • договори про спільну діяльність та інші.	• національні спори (обмежуються юрисдикцією однієї країни); • міжнародні (залучають сторони з різних країн); • транскордонні спори (стосуються діяльності компаній та осіб у декількох країнах і вимагають врахування міжнародного права та міжнародних угод).

Рис.1 Класифікації ІР спорів

Розглянемо детальніше питання щодо того, які спори у сфері інтелектуальної власності визнаються фахівцями медіабельними.

Г.О. Ульянова, спори у сфері інтелектуальної власності, врегулювання яких можливе за допомогою медіації, поділяє на декілька категорій, а саме:

– спори, які виникають між сторонами договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності та інших договорів, що укладаються в даній сфері правовідносин. В даному випадку, медіацію можна застосовувати на стадії укладення договорів, за умови, коли сторони не можуть дійти згоди щодо істотних та додаткових умов договору, а також, на стадії їх виконання, коли сторона договору не виконує умов договору або ж виконує їх неналежним чином;

– при врегулюванні спорів, які виникають у зв'язку з використанням об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласника;

– спори, які виникають у зв'язку з неналежним використанням відповідних об'єктів третіми особами, а також, у примусовому порядку за рішенням суду.

Залежно від категорії об'єктів права інтелектуальної власності, права на які порушені, медіація застосовується при:

- порушенні авторських і суміжних прав;
- порушенні прав промислової власності;
- порушенні прав на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту;
- порушенні прав, що впливають з нетрадиційних об'єктів прав інтелектуальної власності [3].

Вчена О.О. Кармаза вказує, що за допомогою медіації можна врегулювати наступні спори у сфері інтелектуальної власності:

- ліцензування та передачі прав інтелектуальної власності;
- порушень прав інтелектуальної власності;
- права власності на винахід;
- авторства на винахід, якщо третя сторона зробила суттєвий внесок [4].

Досліджуючи практику Верховного Суду за 2022-2023 роки, можна дійти висновку, що відбулося зниження кількості процесуальних звернень, що стосуються захисту прав ІВ. При аналізі категорій розглянутих справ стає зрозуміло, що характер і складність цих питань залишилися незмінними порівняно з довоєнним періодом [5].

Можна констатувати, що переважна більшість справ, що надходили до Суду, стосувались захисту авторських та суміжних прав. Спори в цій категорії складають 70% від усіх розглянутих справ. Така ситуація може відображати поширення випадків порушення авторських та суміжних прав, особливо в цифровому просторі, де контролювати такі порушення важче. Важливо також відзначити, що високий відсоток справ може свідчити про необхідність подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері та впровадження нових ефективних механізмів вирішення спорів, таких як медіація.

Тож доцільно зосередитися на практичних аспектах використання медіації в спорах, що є найбільш поширеними відповідно до практики Верховного Суду.

У таблиці 1 наведено декілька судових справ, на прикладі яких, можна побачити складнощі та виклики, пов'язані з традиційним судовим розглядом ІР спорів.⁴ Ці приклади допоможуть краще зрозуміти, чому медіація може бути більш ефективним методом вирішення конфліктів у сфері інтелектуальної власності.

Медіація дозволяє сторонам розробити творчі та гнучкі рішення, які можуть враховувати інтереси обох сторін, на відміну від судових процесів, де рішення приймається як правило одноособово суддею. Розгляд справи у суді – це завжди ризик непередбачуваного чи небажаного результату, тоді як вирішення спору за допомогою медіації забезпечує встановлення контролю сторонами над результатом.

Варто зазначити й про те, що тривалий час судового розгляду супроводжуються емоційною напругою для учасників процесу. У той час як медіація пропонує альтернативний підхід, зосереджуючись на допомозі сторонам у вирішенні конфліктів через конструктивний діалог і співпрацю, що значно знижує емоційну напругу та притаманний судовим процесам психологічний тиск.

Ефективність медіації доводиться й практикою Всесвітньої організації інтелектуальної власності (далі - ВОІВ). Так, в одному з випадків успішної ІР медіації Центру арбітражу та посередництва ВОІВ, який стосувався автомобільної промисловості, американський виробник автокомпонентів і його європейський конкурент використали послугу медіації ВОІВ для вирішення свого спору. Суперечка стосувалася патентної ліцензії. Процес медіації допоміг сторонам вирішити питання, пов'язані з роялті, що в кінцевому результаті сприяло ефективному продовженню діяльності обох компаній. Цей випадок є чудовим прикладом успішної медіації, яка дозволила вирішити складні ІР питання, зокрема у сфері патентних прав [8].

Інший приклад успішної ІР медіації стосується сфери авіаційної промисловості. Європейська авіаційна компанія уклала договір із американським розробником програмного забезпечення для створення міжнародної системи управління продажами

⁴ Оцінка є суб'єктивною думкою авторів.

квитків. Наступним кроком компанії підписали договір про надання професійних послуг, який детальніше описував проект та включав підтримку від розробника програмного забезпечення. У цьому договорі було передбачено можливість медіації та прискореного арбітражу через ВОІВ. Після сплати мільйонів доларів авіакомпанія через деякий час розірвала угоду. Розробник вимагав повернення програмного продукту, стверджуючи, що права авіакомпанії втратили силу. Авіакомпанія, у свою чергу, стверджувала, що має право зберігати програмне забезпечення і ініціювала медіацію. У результаті медіації була укладена нова ліцензійна угода, яка врегульовувала взаємовідносини між європейською авіакомпанією та американським розробником програмного забезпечення. Нова угода містила деталі щодо фінансових умов, включаючи платежі та роялті. Цей кейс є ще одним прикладом того, як медіація може забезпечити взаємовигідне рішення у складних комерційних відносинах.

Розгляд спору між компанією, яка спеціалізується на продажі органічних продуктів харчування, та компанією-дистриб'ютором здорових харчових продуктів, демонструє, як IP медіація може слугувати ефективним інструментом для досягнення взаємовигідного рішення у спорах щодо торгівельних марок. Суть спору полягала у претензіях на права інтелектуальної власності, пов'язані з торговельною маркою, яку обидві компанії вважали важливою для своєї діяльності та корпоративної ідентифікації. У вирішенні цього конфлікту сторони обрали шлях IP медіації, і це рішення виявилось надзвичайно продуктивним. Медіація дозволила сторонам зустрітися віртуально за допомогою платформи Zoom, подолавши обмеження, накладені трансграничним характером спору. Приватні сесії з медіатором стимулювали сторони до відвертих розмов і реалістичного переосмислення своїх позицій, що, у свою чергу, сприяло гнучкості та пошуку взаємовигідних рішень. Цей випадок яскраво підтверджує переваги медіації для застосування в IP сфері. Медіація забезпечила не лише конфіденційність і неупередженість процесу, а й створила можливість для збереження ділових відносин між сторонами та уникнення репутаційних збитків, що є особливо цінним у бізнес середовищі [9].

Зважаючи на позитивний міжнародний досвід, враховуючи важливість захисту інтелектуальної власності та необхідність розвитку нових протекційних механізмів, постає питання щодо ефективного впровадження та розвитку IP медіації в Україні. За допомогою медіації конфліктуючі сторони можуть досягти нестандартних взаємовигідних рішень, які можуть бути недостижними у судових процесах, де судовий розгляд чітко обмежений законодавчими рамками. Такий підхід може бути ефективним, оскільки дозволяє зосередитись на знаходженні рішення, а не на протистоянні сторін в суді. IP медіація сприятиме збереженню ділових відносин між сторонами, оскільки процес є менш конфліктним і більше спрямований на взаємовигідні рішення. Це особливо важливо в галузі інтелектуальної власності, де довгострокові партнерські відносини можуть бути ключовим фактором успіху.

Також, враховуючи швидкі темпи розвитку технологій та постійні зміни в галузі інтелектуальної власності, медіація може стати засобом швидкого та гнучкого реагування на ці зміни, що є особливо актуальним у ситуаціях, де необхідно швидко вирішувати спори для забезпечення безперервності комерційної діяльності та захисту прав на інноваційні продукти.

З урахуванням проведеного дослідження, слід констатувати, що IP медіація сьогодні виступає не лише як ефективний інструмент вирішення конкретних спорів, але й як стратегія, яка сприяє загальному розвитку сфери інтелектуальної власності, забезпечуючи більш гармонійні та продуктивні відносини між учасниками ринку.

Номер справи	Сторони	Аналіз справи та хід розгляду	Результати розгляду	Висновки
№ 752/7622/15-ц [6].	По зивачі vs Юридична особа	Захист авторських прав на зображення персонажів з мультсеріалу. Позивачі вимагали компенсації за незгоду з використанням зображень у магазині. Первісне рішення суду на користь позивачів, але після апеляції та перегляду касаційним судом встановлено відсутність достатніх доказів прав позивачів.	Справу направлено на новий розгляд, через недостатню кількість доказів з боку позивачів. Розгляд справи тривав більше 2 років.	Довготривалий судовий процес зі значними фінансовими та часовими витратами. Медіація дозволила би заощадити кошти, спонукала б до швидкого пошуку взаємовигідного рішення, а також сприяла б подоланню конфліктної ситуації, яка склалася між сторонами.
№ 757/4588/18-ц [7].	Юридична особа vs Патентовласник	Справа про визнання недійсним патенту України на корисну модель. Позивач стверджував, що корисна модель не відповідає вимогам патентоздатності. Подання позову було мотивовано існуванням конкуруючого патенту.	Залишено без змін рішення апеляційної інстанції. Розгляд справи тривав більше 2 років.	У даному спорі мала місце «чутлива інформація», що стосувалася патенту. Медіація забезпечує приватність та конфіденційність, що важливо для даної справи. Судова експертиза вимагала залучення кваліфікованих експертів, що істотно збільшило витрати у справі. Медіація могла б сприяти швидшому вирішенню справи з дотриманням конфіденційності.

Таблиця 1. Аналіз судових ІР спорів

Список використаних джерел:

1. Орлюк О.П. Інтерв'ю: Юридичний Вісник України № 19-20 / 2023. URL: <https://yvu.com.ua/olena-orlyuk-pragnennya-progresu-v-sektorah-intelektualnoyi-vlasnosti-ta-innovatsij-tse-nash-vnesok-u-tsyvilizatsijnij-rozvytok-suspilstva-i-derzhavy/> (дата звернення: 13.03.2024).
2. В.О. Сенюта. Визначення інтелектуальної власності: деякі теоретичні зауваження. *Цивільне право і процес*, 2017. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/6/12.pdf> (дата звернення: 13.03.2024).
3. Ульянова Г.О., Бурова Л.І. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері права інтелектуальної власності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 4. С. 107–110.
4. Кармаза О.О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 24–28.
5. Ірина Колос. Розвиток української судової практики в ІР-спорах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prez_Kolos_IP_spravi_05_04_2023.pdf (дата звернення: 13.03.2024).
6. Постанова у справі №752/7622/15-ц від 16 травня 2018 року. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57438511> (дата звернення: 13.03.2024).
7. Постанова у справі №757/4588/18-ц від 16 квітня 2020 року. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88833871> (дата звернення: 13.03.2024).

8. WIPO Mediation Case Examples. URL: <https://www.wipo.int/amc/en/mediation/case-example.html> (дата звернення: 13.03.2024).

9. Intellectual Property Office of Singapore Hearings. Mediation Department Mediation at IPOS. URL: <https://www.wipo.int/amc/en/center/specific-sectors/ipos/mediation/> (дата звернення: 13.03.2024).

Abstract. The article is devoted to the study of mediation as a tool for effective IP dispute resolution. The authors emphasise the importance of protecting intellectual property rights. According to the researchers, mediation occupies a special place among conciliation procedures for resolving disputes in the field of intellectual property. Based on the analysis of specific court cases, the authors prove that mediation can be a more efficient, faster and less conflict-ridden procedure than traditional litigation.

Keywords: intellectual property, IP disputes, mediation, IP mediation, alternative dispute resolution, ADR.

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Корват О. В.,

кандидат економічних наук,

доцент, п.н.с.,

НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку

НАПрН України.

Анотація. Обґрунтовано актуальність розробки методичних підходів до аналізу ефективності реалізації інноваційної політики та їх впровадження у практику. Виділено групи критеріїв оцінювання ефективності державного регулювання інноваційної діяльності: SMART критерії, ключові показники ефективності та показники аналізу рядів динаміки країни в міжнародних інноваційних рейтингах.

Ключові слова: інноваційна політика, державне регулювання, інноваційна діяльність, ефективність, SMART критерії, ключові показники ефективності, показники аналізу динамічних рядів, рейтинг.

Важливість розвитку інноваційного потенціалу національної економіки України як рушія економічного зростання та засобу забезпечення конкурентоспроможності держави, її безпеки та суверенітету наголошується у Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [1]. Втім, несистемність інноваційної політики, яка проводилась урядом за часів незалежності, [1] та недосконалість правових норм [2] в цілому блокували інноваційні процеси та спричиняли деградацію інноваційного потенціалу України. Негативні тенденції, які досі характерні для інноваційного розвитку національної економіки, актуалізують питання пошуку дієвих методичних підходів до аналізу інноваційної політики, визначення критеріїв ефективності державного регулювання та їх впровадження у практику з метою контролю та удосконалення регуляторних заходів і зміни механізму функціонування економіки на інноваційний.

Одним з підходів до продуктивного управління є аналіз стратегічних цілей за критеріями SMART [3; 4]. Він може використовуватись у будь-яких сферах та рівнях управління. Існує кілька варіантів критеріїв, що розшифровують акронім SMART. Найбільш поширена версія – це перевірка цілей на конкретність (specific), вимірюваність (measurable), досяжність або можливість призначення з визначенням відповідальності (achievable or assignable), реальність (realistic), обмеженість у часі (time-bound). Така структура критеріїв забезпечує чіткість встановлення мети під час стратегічного планування задля усвідомлення очікуваних результатів та розроблення дієвих заходів. Використання індикаторів SMART дозволяє також оптимізувати цілепокладання,

оцінювати та контролювати ступінь досягнення мети регулювання.

Проведений автором аналіз цілей нового проєкту Стратегії розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року [5] за критеріями конкретності та вимірюваності показав, що візія, місія та мета у цьому стратегічному документі не мають чіткого формулювання позитивних результатів для національної економіки, національної безпеки та соціальної сфери України, а запропоновані індикатори виконання Стратегії, не дозволяють відстежувати її результативність [6, с. 154-155]. Це, безумовно, вимагає корегування: обґрунтованого визначення стратегічних цілей і внесення відповідних змін у нормативний документ.

Крім критеріїв SMART в оцінці державного регулювання мають бути використані ключові показники ефективності (key performance indicator – KPI). Це кількісні показники, що дозволяють вимірювати прогрес на шляху до запланованих цілей. Система KPI має бути цілісною та збалансованою і охоплювати вхідні дані, показники процесу, проміжні та кінцеві результати, показники проєктів [7], а також вимірювати стратегічні аспекти (у розрізі зацікавлених сторін, фінансів, процесів, організаційного потенціалу), операційні аспекти (у розрізі продуктів і функцій), фактори ризиків і людські чинники (потенціал, продуктивність) [7]. Управління за допомогою KPI часто базується на покращенні ефективності, вимірюваній через випереджаючі індикатори (передвісники майбутніх результатів) і показники, що відображають наслідки минулих подій [7].

Якісно розроблені та впроваджені KPI створюють аналітичну основу для обґрунтованого прийняття рішень і, таким чином, забезпечують стратегічне й операційне вдосконалення управління складними системами [7]. Цифровізація та наявність великого набору статистичних даних вже сьогодні надають можливість державним органам розвинених країн здійснювати аналіз продуктивності своєї діяльності, підвищувати її ефективність шляхом стратегічного урядування [8].

Однак в Україні, незважаючи на переваги цифрової епохи, державна інноваційна політика досі не спрямована на оцінювання своєї ефективності. Аналіз переліку індикаторів реалізації Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [1; 5] свідчить про фрагментарність системи KPI державного регулювання [6, с. 155]. Враховуючи це, для забезпечення ефективності управління інноваційним розвитком України актуальним є побудова та подальше використання збалансованого набору індикаторів, який буде охоплювати вимірюванням достатню кількість релевантних факторів.

Ефективність регулювання інноваційної діяльності в країні можна оцінити також за міжнародними рейтингами [9, с. 58-66]: за індексом економіки знань (Knowledge Economy Index – KEI), глобальним індексом знань (Global Knowledge Index – GKI), глобальним індексом інновацій (Global Innovation Index – GII), інноваційним індексом агентства Bloomberg (Bloomberg Innovation Index), глобальним індексом стартап-екосистем (Global Startup Ecosystem Index), світовими показниками інтелектуальної власності (World Intellectual Property Indicators – WIPI), індексом екоінновацій (eco-innovation index), субіндексом «інновації та розвиненість» індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index – GCI), сумарним інноваційним індексом (Summary Innovation Index – SII), який розраховується на базі показників європейського табло інновацій (European Innovation Scoreboard – EIS).

Перелічені міжнародні рейтинги найчастіше будуються за декількома показниками, які згруповуються в більш комплексні індикатори. Завдяки зведеним індексам та їх складовим компонентам можна отримати порівняльну оцінку стану інноваційної діяльності країн, рівня їх інноваційного розвитку та інноваційного потенціалу, сильних і слабких сторін національних інноваційних систем, виявити конкурентні переваги на міжнародних ринках, визначити проблеми, що потребують вирішення. Дослідження динаміки показників міжнародних рейтингів і їх компонентів дозволяють оцінити відносну ефективність регулювання інноваційної діяльності в кожній окремій країні,

надати обґрунтовані рекомендації щодо коригування цілей і напрямів інноваційної політики.

Таким чином, оцінювання ефективності державного регулювання потребує комплексного підходу і має проводитись як на стадії цілепокладання під час розроблення інноваційної політики за SMART критеріями, так і на етапі реалізації політики – за ключовими показниками ефективності та показниками аналізу рядів динаміки країни у міжнародних рейтингах. Напрямом подальших наукових досліджень є розробка методичних підходів та практичних рекомендацій до формування збалансованої системи індикаторів ефективності реалізації стратегії розвитку інноваційної діяльності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : схвалено розпорядженням КМУ від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text>.
2. Корват О. В. Актуальні проблеми правового регулювання інноваційної діяльності. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22-23 вересня 2023 р). Одеса, 2023. С. 576-577.
3. SMART criteria. Wikipedia. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/SMART_criteria.
4. SMART Goals: A How to Guide. University of California. URL : https://www.ucop.edu/local-human-resources/_files/performance-appraisal/How%20to%20write%20SMART%20Goals%20v2.pdf.
5. Проєкт Стратегії розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року. Глобальна інноваційна візія України 2030. Грудень, 2023 р. 107 с. URL : https://winwin.gov.ua/assets/files/Проєкт_інноваційної_стратегії.pdf.
6. Корват О. В. Актуальні питання державного управління інноваційною діяльністю. *Актуальні ідеї наукової спадщини Михайла Туган-Барановського* : зб. наук. пр. / наук. ред. д.е.н. В. В. Небрат ; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2024. С. 154-157. URL : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Aktualni-idei-naukovoi-spadschyny-Mykhaajla-Tuhan-Baranovsoho.pdf>.
7. What is a Key Performance Indicator (KPI)? URL : <https://www.kpi.org/KPI-Basics/>.
8. O'Brien J. How the Government Performance Action & Learning Partnership Empowers Government Decision-makers. *Polco*. October 6, 2022. URL : <https://blog.polco.us/government-performance-action-learning-partnership-empowers-government-decision-makers>.
9. Юринець З. В., Гнилянська Л. Й., Юринець Р. В. Управління інноваційним розвитком : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2022. 132 с.

Abstract. The relevance of the development of methodical approaches to the analysis of the effectiveness of the implementation of innovation policy and their putting into practice is substantiated. Groups of criteria for evaluating the effectiveness of state regulation of innovative activity are identified: SMART criteria, key performance indicators, and indicators of analysis of dynamics series of the country in international innovation ratings.

Keywords: innovation policy, state regulation, innovation activity, effectiveness, SMART criteria, key performance indicators, indicators of analysis of dynamics series, rating.

ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАЦІ

Котлярова І. Ю.,

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право»

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Анотація: у статті аналізується вплив цифровізації на реалізацію та захист трудових прав працівників. Наголошується, що цифрові трансформації усі активніше проникають у трудові відносини, маючи як позитивний (наприклад, змінюються виробничі процеси шляхом автоматизації, покращуються умови праці, застосовується дистанційна робота, економиться час працівника, тощо), так і негативний вплив (нестабільність трудових відносин, необхідність працівнику бути більш гнучким та швидко адаптуватися до нових вимог у сфері праці, надмірний вплив роботодавця на працівника через постійне включення працівника в роботу, тощо).

Ключові слова: праця, працівник, трудові відносини, цифровізація, цифрові трансформації, діджиталізація, дистанційна праця, трудові права, право на відключення, інклюзивний ринок праці.

Забезпечення підвищення адаптивності економіки та суспільства до інновацій визначається пріоритетним напрямками розвитку сучасного суспільства. Цифрова економіка змінює та модернізує зміст трудових відносин зсередини, у тому числі, завдяки інформаційному впливу, розвитку технологій, автоматизації та зростаючому ступеню роботизації виробництва тощо. Однак, трудове право та законодавство є явищами індустріального суспільства і тому, не готові повністю регулювати зміни під впливом діджитал процесів та цифрової трансформації, які відбуваються в економіці, бізнесі, трудової, соціальної сферах.

На нашу думку, процес цифровізації та реалізація трудових прав є ключовими аспектами сучасної соціально-економічної ситуації, а їхній взаємозв'язок дедалі частіше стає предметом дискусій в академічних дослідженнях та суспільному діалозі. Огляд цих понять розкриває глибокий контекст змін у світі праці та ставить питання щодо багатьох важливих аспектів їхньої взаємодії.

З одного боку, діджиталізація визначається як процес переходу від аналогових до цифрових форм у всіх сферах суспільства, включаючи використання та інтеграцію цифрових технологій в усі аспекти економічної, соціальної та культурної діяльності. Цифрові інструменти, такі як Інтернет, штучний інтелект, аналітика даних, тощо стають невід'ємною частиною сучасної реальності, змінюючи спосіб організації роботи підприємств та організацій, впливають на взаємодію керівництва зі своїми працівниками, працівниками між собою.

Загальним є правило, що в процесі забезпечення права громадян на працю держава встановлює певні гарантії як елемент правового статусу працівника, а також гарантує певні права та свободи, зокрема, у процесі працевлаштування та праці. Ці права включають право на правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи; на справедливую оплату праці; безпечні та здорові умови праці; відпустки; недискримінацію та інші аспекти, що регулюють виробничі, трудові відносини.

Трудові права ґрунтуються на принципах соціальної справедливості та поваги до гідності працівників. Однак в процесі цифрової трансформації, з одного боку, змінюються виробничі процеси шляхом автоматизації, покращення умов праці, що дозволяє зменшити ризики для працівників, які працюють у небезпечних сферах. В той же час, виникає потреба в постійному оновленні знань та підвищенні компетентності. Працівнику необхідно бути більш адаптивним до нових умов та механізмів формування соціально-трудових відносин, що, з одного боку, впливає на потреби в самореалізації та

інтелектуальному розвитку, зокрема, шляхом підвищення освітнього рівня, кваліфікації, удосконалення власних навичок та компетенцій. З іншого, з'являються нові ризики і загрози, у тому числі, з'являються загрози щодо збереження конфіденційності даних та забезпечення прав людини, що вимагає вдосконалення регулювання.

Як зазначають вітчизняні науковці: «Цифровізація дозволяє провести якісну та ефективну дерегуляцію трудових відносин, скасувати надмірну бюрократизацію та зменшити навантаження на бізнес» [1]. Цифрові трансформації усі активніше інсталюється у трудових відносин, зокрема цифрові сервіси розповсюджені на порядок обліку трудової діяльності працівників - запроваджені електронні трудові книжки [2]. Електронна форма трудової книжки сприяє зменшенню ризиків втрати трудової книжки, економії часу працівника, надає можливість мати постійний доступ до відомостей про трудову діяльність. Цей сервіс є сприятливим і для роботодавця через спрощення правил обліку та зберігання відомостей щодо трудової діяльності працівника тощо. Неурядова організація EasyBusiness зазначає, що скасування трудових книжок дасть змогу заощаджувати роботодавцям близько 500 млн грн щороку [3].

Цифрові технології розширюють можливості для гнучкої зайнятості, такої як телекомутація та фріланс, що може впливати на структуру робочого часу та вид трудового договору.

Підкреслимо, що активний вплив на вітчизняне трудове законодавство та прискорення його руху у напрямку регулювання дистанційної роботи спричинила пандемія Covid-19, у результаті якої відбувся масовий перехід працівників на дистанційну форму праці, що змусило і законодавця і роботодавців переглянути питання регулювання дистанційної роботи в Україні.

Безумовними перевагами дистанційної форми організації роботи є вирішення проблеми працевлаштування людей з обмеженими можливостями, жінок та молоді; швидкий доступ до робочого місця, часова та просторова гнучкість.

Поділяємо думку науковців, щодо необхідності належного правового регулювання дистанційної роботи, яка базувалася б на доктринальних розробках учених, зокрема, щодо визначення поняття «дистанційна робота» та на європейських нормах-стандартах. «Законодавство Європейського Союзу серед ключових моментів щодо прав, наданих дистанційним працівникам, які держави зобов'язуються включити у свої національні закони та колективні угоди, є: захист даних; добровільність дистанційної роботи; обладнання; організація робочого часу; конфіденційність» [4, р.146-147].

Вважаємо, що, з одного боку, гнучкі форми зайнятості можуть забезпечувати більшу свободу та можливості для працівників, але з іншого боку, створювати нестабільність трудових відносин та вимагають гнучкості працівників та швидку їх адаптацію в сфері праці.

Окреслюючи ризики дистанційної форми праці можна виокремити можливість негативного впливу комп'ютерної техніки на здоров'я людини. Пом'якшення зазначеного ризику можливе шляхом чіткого регулювання режиму роботи, забезпечення балансу між робочим часом та часом відпочинку. Проблемним аспектом є також надмірний вплив роботодавця на працівника через постійне включення працівника в роботу – надмірне листування, поза офіційним робочим часом, використання особистих месенджерів та пошти, роботодавець фактично впливає на час відпочинку.

Вважаємо, що, при вдосконаленні трудового законодавства і формуванні політики праці, необхідно враховувати необхідність забезпечення мінімальних справедливих умови праці для всіх працівників, врегулювати та закріпити цифрові трудові права працівників та їх гарантії, зокрема, право на відключення (right to disconnect).

Це право є достатньо новим для українського правового поля, але воно реалізується працівниками у європейських країнах. Право на відключення (right to disconnect) відноситься до права працівника мати можливість відсторонитися від роботи та утримуватися від пов'язаних з роботою електронних комунікацій, таких як електронні

листи чи інші повідомлення, у неробочий час, - зазначається в європейському словнику промислових відносин [5]. Закріплення цього права на законодавчому рівні дозволить працівнику зберегти необхідний баланс між робочим та особистим часом та сформуванню безпечно, здорове й адаптоване під цифрові виклики робоче середовище.

Досвід багатьох закордонних країнах також вказує на необхідність прийняття законодавства, яке б регулювало та захищало права працівників у цифровому середовищі. Серед норм, важливими є правила захисту персональних даних та антидискримінаційні закони, які мають стати частиною нового трудового законодавства України (закріплення та врахування умов цифрової роботи, уточнення прав і обов'язків віддалених працівників, закріплення права на відключення, встановлення обмежень на стеження та посилення захисту від дискримінації, у тому числі в цифровому середовищі тощо).

Важливо також враховувати можливість втрати робочих місць у зв'язку з цифровою трансформацією. Для досягнення загальних цілей, які передбачають створення інклюзивного ринку праці, необхідна політика, що забезпечує підтримку працівників, які втратили роботу через цифрову трансформацію. При розробці державної політики у сфері зайнятості населення необхідно спрямувати її на стимулювання розвитку дистанційної зайнятості, а також створити спеціальні установи, які б забезпечили та координували, у тому числі, дистанційне працевлаштування. На нашу думку, при розробці політики держави в цій сфері важливо враховувати глобальний характер цифрової економіки та розвиток співпраці між країнами. Тільки спільні зусилля нададуть можливість створення загальних стандартів для захисту прав працівників у різних країнах.

Список використаних джерел:

1. Публікація Міністерства економіки України, від 21 липня 2021 року URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/same-cifrovizaciya-dozvolyaye-zabezpechiti-shvidku-yakisnu-ta-efektivnu-deregulyaciyu-trudovih-vidnosin-igor-dyadyura> (дата звернення: 20.03.2024).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі: Закон України від 05.02.2021 р. № 1217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text> (дата звернення 19.03.2024).
3. Коломійчук В. Трудова книжка: архаїзм чи необхідність. Юридична газета online URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/trudova-knizhka-arhayizm-chi-neobhidnist.html> (дата звернення 16.03.2024).
4. Oleg M. , Dmytro I. Sirokha, Larysa Y. Velychko, Liubov V. Kotova, Valentyna V. Sobchenko Current Problems of Legal Regulation of Remote Work in the Context of the Introduction of Restrictive Measures Caused by the Spread of Covid-19 in Ukraine and the EU. *Relacoes Internacionais no Mundo Atual*, v. 1, n. 34 (2022), P. 136-149. URL: https://www.researchgate.net/publication/356706217_Features_of_Remote_Work_in_Ukraine_and_the_European_Union_Comparative_Legal_Aspect (дата звернення 17.03.2024).
5. Eurofound (2021), Right to disconnect, *European Industrial Relations Dictionary*, Dublin URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/right-disconnect> (дата звернення 17.03.2024).

Abstract. The article analyzes the impact of digitalization on the implementation and protection of labor rights of employees. It is emphasized that digital transformations are increasingly penetrating into labor relations, having both positive (e.g., changes in production processes through automation, improved working conditions, use of remote work, saving employee time, etc.) and negative impact (instability of labor relations, the need for the employee to be more flexible and quickly adapt to new requirements in the field of work, excessive influence of the employer on the employee through constant inclusion of the employee in work, etc.)

Keywords: work, employee, labor relations, digitization, digital transformations, digitalization, remote work, labor rights, right to disconnect.

ДЕЯКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ЛІЦЕНЗІЙ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ПІД ЧАС РОЗМІЩЕННЯ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ІНТЕРНЕТІ

*Любчик А. М.,
кандидат юридичних наук,
старший дослідник,
учений секретар НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
НАПрН України*

Анотація. У публікації розглянуто деякі проблеми використання ліцензій відкритого доступу під час розміщення наукових результатів та науково-технічної інформації в інтернеті. Вказано, що доступ до наукових знань має бути якомога більш відкритим. Обмеження доступу мають бути пропорційними та виправданими. Вони можуть бути виправдані лише міркуваннями захисту прав людини, національної безпеки, конфіденційності, права на недоторканність приватного життя, поваги до дослідників, дотримання правових процедур, підтримання громадського порядку та захисту прав інтелектуальної власності, захисту персональних даних.

Ключові слова: ліцензії відкритого доступу, європейська інтеграція, наукові результати, інтернет.

Рекомендації щодо використання ліцензій відкритого доступу під час розміщення наукових результатів та науково-технічної інформації розроблені відповідно до підпункту 10 пункту 1 “Забезпечення відкритого доступу до наукових результатів та науково-технічної інформації” Національного плану щодо відкритої науки, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 892-р. [1].

Метою цих Рекомендацій є створення основ правового регулювання відкритої науки в Україні, впровадження цінностей світової відкритої науки, сприяння академічній свободі та мобільності дослідників, забезпечення вільного доступу до надбань вітчизняної науки та подолання цифрового розриву.

Відкрита наукова та науково-технічна інформація, яка представлена у цифровому форматі - матеріали повинні мати цифровий ідентифікатор об'єкта – DOI (Digital Object Identifier), бути загальнодоступними та поширюватися у відкритому доступі за відкритими ліцензіями Creative Commons (CC-BY або CC-BY-SA), якщо це не порушує чинне законодавство про інтелектуальну власність.

Усі наукові результати повинні знаходитися у відкритому доступі без будь-яких фінансових, юридичних і технічних перешкод у межах законодавства України та своїх повноважень.

Відкриті наукові знання стосуються відкритого доступу до наукових публікацій, дослідницьких даних, метаданих, відкритих освітніх ресурсів, програмного забезпечення, а також вихідного коду та апаратного забезпечення, які доступні у відкритому доступі або під авторським правом і ліцензовані згідно з відкритою ліцензією, яка дозволяє доступ, повторне використання, використання з новою метою, адаптацію та розповсюдження за певних умов, що надаються всім учасникам негайно або якомога швидше, незалежно від місця розташування, національності, раси, віку, статі, доходу, соціально-економічних обставин, рівня кар'єри, дисципліни, мови, релігії, інвалідності, етнічної приналежності, міграційного статусу чи будь-яких інших ознак і безкоштовно. Це також стосується можливості відкритих методологій дослідження та процесів оцінювання [2].

До ліцензії відкритого доступу правовласником ліцензії вносяться умови користування об'єктами авторського права та (або) суміжних прав вільного користування, права та обов'язки користувача, умови передачі у субкористування та інші умови відповідно до чинного законодавства.

Ліцензії відкритого доступу на використання об'єктів авторського права та (або) суміжних прав вільного користування звичайно дозволяють безоплатне використання

відповідних об'єктів в особистих, освітніх та наукових цілях без комерційної мети (Creative Commons).

Загальними умовами користування об'єктами авторського права та (або) суміжних прав вільного користування є:

1) дозволяти вільне використання, розповсюдження наукової та науково-технічної інформації будь-якою людиною як комерційно, так і некомерційно;

2) дозволяти створення похідних робіт (перекладів, адаптацій, реміксів, просто модифікованих версій тощо) і розповсюджувати такі наукові роботи на тих самих умовах.

Умови приєднання до ліцензії відкритого доступу визначаються у відповідній ліцензії.

Ліцензії відкритого доступу надаються виключно на такі об'єкти ІВ як: 1) наукова електронна (цифрова) інформація: узагальнююча наукова праця; монографія, збірник наукових праць; збірник документів і матеріалів; тези та матеріали наукових конференцій (наукова доповідь); автореферат дисертації; препринт (як попередня публікація матеріалів до виходу в світ видання); словник; енциклопедія; науковий довідник або покажчик; наукове періодичне видання. 2) науково-технічна інформація: наукове повідомлення про науково-дослідну роботу; проект нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів; звіт; у тому числі програмне забезпечення, програмний код, а також апаратне забезпечення (програмні продукти).

Режим конфіденційності зберігається в тому числі при безкоштовному користуванні об'єктами права інтелектуальної власності і це повинно бути враховано відповідно до принципу «наскільки відкрито, наскільки це необхідно».

Доступ до наукових знань має бути якомога більш відкритим. Обмеження доступу мають бути пропорційними та виправданими. Вони можуть бути виправдані лише міркуваннями захисту прав людини, національної безпеки, конфіденційності, права на недоторканність приватного життя, поваги до дослідників, дотримання правових процедур, підтримання громадського порядку та захисту прав інтелектуальної власності, захисту персональних даних.

Обсяг обробки даних відбувається за принципом «ми збираємо та використовуємо особисті дані користувачів лише в обсязі, необхідному для забезпечення функціонування нашого веб-сайту, а також нашого вмісту та послуг». Збір і використання персональних даних користувачів зазвичай відбувається після того, як користувачі дали свою згоду. Винятком є випадки, коли обробка даних дозволена законом.

При безкоштовному користуванні користувачі зобов'язані дотримуватися вимог законодавства у сфері авторського права (не можна дописувати і змінювати текст об'єктів авторського права, додавати себе автором та розповсюджувати об'єкти авторського права серед необмеженого кола осіб, переробляти об'єкти авторського права, його використовувати як основу для похідного твору), умов ліцензії відкритого доступу, вимог політики відкритого доступу, політики належного управління дослідницькими даними (принципам FAIR).

Суб'єктами, які обов'язково повинні надавати ліцензії відкритого доступу, є обов'язково: 1) усі державні наукові установи та ЗВО, незалежно від джерел фінансування; 2) приватні наукові установи та ЗВО при наявності бюджетного фінансування.

Ліцензії відкритого доступу Creative Commons (CC) – це спроба створити ліцензійну модель, що змогла б працювати в будь-якій країні, виробити певний стандарт у сфері відкритих ліцензій і усунути проблему несумісності ліцензій, надавши правовласникам можливість дозволяти використання їхніх творів і об'єктів суміжних прав невизначеному колу осіб по всьому світу. CC пропонує також ліцензії, адаптовані до законодавства різних країн. Ці адаптовані ліцензії засновані на міжнародних ліцензіях, але зі змінами, які відображають особливості термінології і норм національного законодавства в галузі інтелектуальної власності.

На сайті Creative Commons представлені стандартні форми різних видів ліцензій.

Особа, що має авторське право, може заповнити на сайті Creative Commons просту форму і отримати електронну копію ліцензії. Але ліцензії відкритого доступу не є обов'язковими для суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності (незалежно від того, за які кошти – бюджетні чи позабюджетні - фінансуються дослідження), оскільки в Україні вже діє власна система ліцензування об'єктів авторського права за Законом України "Про авторське право і суміжні права".

Відповідальність за порушення ліцензії залежить від конкретних умов, викладених у ліцензійній угоді

- Сторона, яка порушила угоду, може нести відповідальність за будь-які збитки, завдані іншій стороні. Ці збитки можуть включати фінансові збитки, упущену вигоду або інші конкретні збитки, зазначені в ліцензійній угоді.

- Сторона, чия ліцензія було порушено, може вимагати судової заборони, щоб запобігти продовженню несанкціонованого використання порушником.

- Ліцензійна угода може передбачати положення про припинення дії у разі порушення. Постраждала сторона може мати право припинити дію ліцензії через порушення.

- Сторона, ліцензія якої було порушено, може вимагати грошових збитків як компенсацію за шкоду, спричинену порушенням.

- Порушник може покривати судові витрати, понесені потерпілою стороною під час захисту своїх прав згідно з ліцензійною угодою. Це може включати гонорари адвоката, судові витрати та інші витрати, пов'язані з позовом.

Якщо ліцензією визначено можливість некомерційного використання ліцензійного матеріалу, а користувач використовує його комерційно, то Ліцензіар, який має авторське право, може застосувати всі передбачені законодавством засоби цивільно-правового, адміністративно-правового та кримінально-правового захисту майнових прав.

Список використаних джерел:

1. Національний план щодо відкритої науки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 892-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text>.

2. Draft Recommendation on Open Science. UNESCO. General Conference, 41st, 2021 [882]. 41 C/22 + Corr. 2021. 21 pages. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378841>

Abstract. The publication considers some problems of using open access licenses when placing scientific results and scientific and technical information on the Internet. It is indicated that access to scientific knowledge should be as open as possible. Access restrictions must be proportionate and justified. They can be justified only by considerations of the protection of human rights, national security, confidentiality, the right to inviolability of private life, respect for researchers, compliance with legal procedures, maintenance of public order and protection of intellectual property rights, protection of personal data.

Keywords: open access licenses, European integration, scientific results, Internet.

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУ ЕЛЕКТРОННО-ДОГОВІРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

*Мілаш В. С.,
докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Анотація: Наукова публікація присвячена аналізу проблемних питань правового забезпечення електронно-договірної взаємодії учасників господарського обороту. Особливу увагу приділено питанням укладення електронних договорів за участю суб'єктів господарювання та змістовому наповненню поняття «електронна форма договору». Висвітлено наявні законодавчі дисфункції в частині регламентації означених питань та сформульовано окремі пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: електронний правочин, електронний договір, електронний документ, електронна оферта, електронний акцепт, електронна комерція.

Питання укладення електронних договорів за участю суб'єктів господарювання досліджувалися у працях вітчизняних дослідників, серед яких варто відзначити: О. М. Вінник, М. М. Дутова, С. В. Злобіна, Н. Б. Коваль, Н. В. Корягіна, В. Л. Плєскач, Л. Д. Тимченко, А. В. Чучковської, В. С. Цимбалюк, Н. Ю. Філатової та інших. Попри це у сфері правового регулювання електронної комерції, так й не сформовано уніфікований підхід відносно оптимальної трансформації усталених підвалин договірного права щодо електронного формату договірної взаємодії. Відтак нагальним є дослідження проблемних питань правового забезпечення процедурних аспектів електронно-договірних трансакцій у межах господарського обороту.

У сучасній правовій доктрині відсутній єдиний погляд щодо правочинної природи як традиційних, так й електронних оферти та акцепту, які на сторінках наукової періодики одні дослідники визначають як односторонні правочини, а інші – заперечують ці твердження.

Визнання оферти та акцепту односторонніми правочинами узгоджується з положеннями ЦК України (Див.: ч. 1, ч. 3 ст. 202 ЦК України) та підтримується низкою сучасних дослідників. У контексті даного питання слід звернути увагу, що ЗУ «Про електронну комерцію» визначає пропозиції (оферти) не як електронні правочини, а як основу для їх вчинення [1, Ст. 410], та поряд з поняттям «електронного правочину» закріплює й інше поняття «електронної форми представлення інформації». Аналіз змісту означеного поняття дозволяє стверджувати, що при укладенні електронного договору єдиною особливістю оферти, так само як і та акцепту, є спосіб їх направлення потенційному контрагенту, пов'язаний з використанням інформаційно-комунікаційних систем. Згідно до абз. 3 ч. 1 ст. 641 ЦК України пропозицією укласти договір (офертою) є, зокрема, *документи* (інформація), розміщені у відкритому доступі в мережі Інтернет, які містять істотні умови договору і пропозицію укласти договір на зазначених умовах з кожним, хто звернеться, *незалежно від наявності в таких документах* (інформації) *електронного підпису* (В.М. - курсив автора) [2, Ст. 356].

Дане положення цілком відповідає підходу, закладеному в Рекомендації № 31 «Угода про електронну торгівлю», прийнятій Центром по спрощенню процедур торгівлі та електронному бізнесу ООН (СЕФАКТ ООН), згідно якої електронна угода укладається шляхом обміну оферти і акцепту і не вимагає додаткових формальностей, зокрема, не є обов'язковими підписи оферента та акцептанта, оскільки умови, на яких укладається ця угода, чітко встановлено сторонами в результаті означеного обміну [3]. Аналіз вищенаведених положень свідчить про те, що оферта укласти електронний

договір є інформацією (пропозицію щодо укладення договору на певних істотних умовах), що відображена в електронному вигляді, утім не завжди об'єктивується у електронному документі у його розумінні, закладеному у вітчизняному законодавстві. Так, відповідно до ст. 5 ЗУ «Про електронну комерцію», ст. ст. 5, 7 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» електронним є документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, одним із яких є електронний підпис його автора [1, Ст. 410; 4, Ст. 275].

Серед можливих способів підпису електронного договору ЗУ «Про електронну комерцію» визначає: одноразовий ідентифікатор, аналог власноручного підпису (факсимільне відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису), а також електронний підпис та відсилає не до чинного ЗУ «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», а до ЗУ «Про електронний цифровий підпис», який втратив чинність ще у 2017 році. Чинне законодавство допускає можливість використання: електронного підпису та печатки (низький рівень довіри); удосконаленого електронного підпису та печатки (середній рівень довіри); кваліфікованого електронного підпису та печатки (високий рівень довіри). Кваліфікований електронний підпис призначений для використання в ситуаціях, які потребують підвищеного захисту.

Законодавець встановлює, що саме накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа, що відповідає ст. 207 ЦК України, за якою наявність підписів сторін правочину є однією з обов'язкових умов дотримання його письмової форми. Проте надалі законодавець визначає саму домовленість сторін укласти договір за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, як підставу вважати його укладеним у письмовій формі (Див.: абз. 2 ч. 2 ст. 639 ЦК України). Ці суперечності не тільки сформували підґрунтя для дискусій щодо змістового наповнення та співвідношення таких понять як «електронна форма правочину», «електронний правочин», «електронна форма договору», «електронний договір», «електронна форма надання інформації» тощо, але й негативно позначилися на правозастосуванні.

Широкий підхід до розуміння письмової форми правочину (визнання електронної форми різновидом письмової), стверджує Л. Р. Катинська, не відповідає дворівневому підходу, прийнятому нормативних актах Європейського Союзу, відповідно до якого лише кваліфіковане електронне волевиявлення, що підписане цифровим підписом з чинним кваліфікованим сертифікатом ключа, прирівнюється до письмової форми. З урахуванням означеного дослідниця робить висновок про невідповідність абз. 2 ч. 1 ст. 207 ЦК України як подальшим нормам ЦК України, так і праву Європейського Союзу [5, с. 43-44].

На відміну від положень ЦК України, де електронна форма правочину розглядається як різновид письмової, ЗУ «Про електронну комерцію» виходить з того, що тільки електронний договір, укладений шляхом обміну електронними повідомленнями та підписаний у порядку, визначеному [ст. 12](#) цього Закону, прирівнюється за правовими наслідками до договору, укладеного у письмовій формі [1, Ст. 410], а не є різновидом останньої. Законодавство у сфері зовнішньоекономічної діяльності теж розглядає електронну форму зовнішньоекономічного договору як альтернативу письмової, а не її різновид.

Так, згідно до ст. 6 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у простій письмовій або в *електронній формі*, якщо інше не передбачено міжнародним договором України чи законом. У разі експорту послуг (крім транспортних) зовнішньоекономічний договір (контракт) може укладатися шляхом прийняття публічної пропозиції про угоду (оферти) або шляхом *обміну електронними повідомленнями*, або в інший спосіб, зокрема шляхом виставлення рахунка (інвойсу), у тому числі в електронному вигляді, за надані послуги [6, Ст. 377]. Електронні повідомлення є інформацією, яка представлена в електронній формі, надана учасником

відносин у сфері електронної комерції з використанням інформаційно-комунікаційних систем.

Означені повідомлення (у тому числі договірні формуляри та проформи), якими сторони обмінюються при укладенні договору, не завжди посвідчуються відповідними електронними аналогами їх власноручних підписів. Зокрема, електронні споживчі договори у більшості випадків мають природу публічних договорів приєднання, укладання яких здійснюється шляхом публічної електронної оферти суб'єкта господарювання та її акцепту споживачем, через вчинення конклюдентних дій, зміст яких роз'яснено в інформаційній системі.

Натомість ЗУ «Про фінансові послуги та фінансові компанії» в межах саме письмової форми договору про надання фінансової послуги виокремлює паперову форму та форму електронного документу, альтернативою яких називає укладення договору в порядку передбаченому законодавством про електронну комерцію (до речі, відносить такий порядок також до письмової форми). Недотримання письмової форми договору про надання фінансової послуги, якщо така форма є обов'язковою для нього, перетворює його на нікчемний. Так, згідно до ч. 2 ст. 9 «Про фінансові послуги та фінансові компанії», *договір про надання фінансової послуги* (крім договору, предметом якого є послуга з торгівлі валютними цінностями або виконання платіжної операції, якщо зобов'язання за відповідними правочинами повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення) *укладається виключно в письмовій формі* з дотриманням вимог [ЦК України](#), встановлених до письмової форми правочину: 1) у паперовій формі; або 2) у формі електронного документа, створеного згідно з вимогами, визначеними [ЗУ](#) «Про електронні документи та електронний документообіг»; або 3) у порядку, передбаченому законодавством України про електронну комерцію [7, Ст. 738].

Проте, як вже зазначалося, чинне законодавство про електронну комерцію не висуває обов'язкову вимогу до форми електронного повідомлення як електронного документа, з усіма обов'язковими реквізитами останнього, та пов'язує електронну форму представлення інформації з можливістю її відтворювати у візуальній формі, придатній для сприйняття.

Законодавець виходить з можливості встановлення технології укладення договору на рівні договірного регулювання. Так, за ч. 2 ст. 11 ЗУ «Про електронну комерцію» *електронний договір*, крім визначених [ЦК України](#) істотних умов для відповідного виду договору, *може містити інформацію про: технологію (порядок) укладення договору; можливість і порядок внесення змін до умов договору; спосіб і порядок прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепт); порядок внесення змін до помилково відправленого прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепту) та ін.* [1, Ст. 410]. Разом із тим, можливість договірної регламентації процедурних аспектів вчинення договірних правочинів (за допомогою угод про: порядок електронно-договірної взаємодії, доступ до електронних документів, застосування електронних агентів, використання аналогів власноручних підписів тощо) передбачено тільки щодо договірних правочинів, на які поширює дію ЗУ «Про електронну комерцію», щодо інших – усі процедурні питання повинні визначатися виключно на рівні спеціальних законодавчих актів.

Можливими варіантами здійснення пропозиції (оферти) укласти електронний договір, передбаченими ЗУ «Про електронну комерцію» є: надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення пропозиції (оферти) у мережі Інтернет або інших інформаційно-комунікаційних системах. Крім того, законодавець допускає можливість фіксації змісту оферти у декількох електронних документах та надання особі, якій адресована оферта, безперешкодного доступу до них шляхом перенаправлення (відсилання). Варто зазначити й про можливість складання письмового договору, що укладається шляхом приєднання, з декількох частин, вимоги до оформлення яких можуть різнитися. Наприклад, згідно до ст. 9 ЗУ «Про фінансові послуги та фінансові компанії» у разі якщо договір про надання фінансової послуги укладається шляхом приєднання, він

складається з публічної частини договору та індивідуальної частини договору, у тому числі у вигляді заяви про приєднання, підписанням якої клієнт приєднується до договору в цілому.

Публічна частина договору про надання фінансових послуг оприлюднюється та повинна бути доступною для ознайомлення клієнтів на веб-сайті (веб-сторінці) надавача фінансових послуг, включаючи його мобільну версію, і надається клієнту в момент підписання договору у спосіб, обраний ним із запропонованих надавачем фінансових послуг, який дає змогу встановити дату надання такого договору, з використанням контактних даних, зазначених клієнтом. Якщо індивідуальна частина договору укладена в паперовій формі, примірник індивідуальної частини та додатки до неї (за наявності) надаються клієнту одразу після підписання договору. Надання клієнту примірника індивідуальної частини договору, укладеної у формі електронного документа, та додатків до неї (за наявності) здійснюється у погоджений клієнтом спосіб, зазначений у договорі про надання фінансової послуги, у порядку, передбаченому [ЗУ](#) «Про електронні документи та електронний документообіг» або [ЗУ](#) «Про електронну комерцію» [7, Ст. 738].

Усе вищезначене актуалізує потребу чіткої законодавчої позиції щодо розуміння правової природи онлайн формату договірних відносин, від якої безпосередньо залежить подальший вектор правового регулювання означених відносин. Зокрема, існує необхідність кореляції відповідних положень ЦК України, ГК України, ЗУ «Про електронну комерцію», ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» та ін., в частині змістовного наповнення та співвідношення таких понять як «електронна форма правочину», «електронний правочин», «електронна форма договору», «електронний договір», «електронний документ», «електронна форма надання інформації» тощо.

Список використаних джерел:

1. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 45. Ст. 410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

3. Рекомендація СЕФАКТ ООН № 31 «Угода про електронну торгівлю», прийнятій Центром по спрощенню процедур торгівлі та електронному бізнесу. URL: <http://singlewindow.org/docs/185?lang=ukr>.

4. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.

5. Катинська Л. Р. Електронна форма правочину (порівняльний аналіз правового регулювання в Україні та Польщі): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 193 с.

6. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 29. Ст. 377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.

7. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14 грудня 2021 р. № 1953-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 14. Ст. 738. С. 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>.

Annotation. The scientific publication is devoted to the analysis of problematic issues of legal support of electronic contractual interaction of participants in economic turnover. Special attention was paid to the issues of concluding electronic contracts with the participation of business entities and to the content of the concept of "electronic form of contract". Existing legislative dysfunctions in the regulation of the specified issues are highlighted and separate proposals for their elimination are formulated.

Key words: electronic transaction, electronic contract, electronic document, electronic offer, electronic acceptance, electronic commerce.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНДУСТРІЇ МОДИ

Новіков О.Ю.,

аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права

Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого

Анотація. Наукова публікація присвячена особливостям правового регулювання індустрії моди в сучасних умовах. Приділено увагу проблематиці забезпечення прав інтелектуальної власності у сфері моди, а також специфіці міжнародно-правового забезпечення прав суб'єктів модної індустрії.

Ключові слова: мода, індустрія моди, інтелектуальна власність, дизайн.

Останнім часом в Україні та світі набуває потужного розвитку креативне підприємництво. Зокрема, з'являється ціла серія стартапів, підприємств малого та середнього бізнесу у сфері реклами, дизайну, моди, кіно, музики, архітектури, окремі напрямки в ІТ тощо. Проте разом з бурхливим розвитком цих дещо незвичних, «нетрадиційних» для підприємницької діяльності сфер виникає також ціла низка проблем, пов'язаних із провадженням господарської діяльності у цих галузях економіки: передусім, це відсутність доступу до фінансування, обмежена інфраструктура та потреба у більшій обізнаності та визнанні цінності креативних індустрій в економіці країни. Також суттєвих негативних наслідків спричинили як довготриваюча пандемія COVID-19, так і звісно ж повномасштабна російсько-українська війна.

При цьому звісно ж, як би дивно це не звучало, з'явилися і нові можливості для розвитку та процвітання саме українського бізнесу у цих галузях креативного підприємництва саме через війну: досить багато людей у світі стали більше дізнаватись про Україну в цілому, про її культуру, почали підтримувати як пересічних громадян, так і український бізнес. Тому цілком вірною видається позиція Тимошенко щодо того, що хоча креативне підприємництво в Україні все ще має проблеми, перспективи на майбутнє є багатообіцяючими. За належної підтримки та інвестицій креативні індустрії України мають потенціал стати головним рушієм економічного зростання та інновацій у країні [1, с. 2].

В цілому підприємницька діяльність у таких сферах, як мода є відносно новим напрямком господарської діяльності. У більш вузькому значенні креативне підприємництво стосується компаній, які активно працюють у культурній та творчій індустрії. У різних країнах ці сфери мають різне визначення, але головне, що креативне підприємництво включає сфери, засновані на культурній творчості та отриманні вигоди від інтелектуальної власності. Творче підприємництво включає дизайн і моду, архітектуру, аудіовізуальний сектор (промисловість, радіомовлення), видавництво, ЗМІ, візуальне мистецтво, музична індустрія, культурна спадщина (музеї, бібліотеки, архіви), рекламу та комп'ютерні розваги (ігри, програми) [2, с. 63].

Звісно, що однією з найбільш проблем сьогодення для індустрії моди як одного з досить перспективних напрямів креативної індустрії, є механізм правового забезпечення цього виду бізнесу. Проте він є досить незвичним для врегулювання. Так, переважна більшість підприємств у сфері креативної індустрії невеликі або навіть маленькі мікропідприємства, високо мобільні, часто сезонні, пов'язані з проектами. Як вірно підмічають Буковинська М. П., Нечасв О. Л., вони дуже відрізняються від старої моделі виробництва, яка була побудованою на роботі з 8 до 17, де люди проводять більшу частину свого життя. Творче підприємництво вимагає різних навичок і використання різних методів роботи. І найскладніше те, що на даний момент ще не розроблені хороші моделі [3, с. 23].

Справедливою є позиція окремих науковців, що галузі моди довелось пережити нелегкі часи. Кількість одягу, що випускався, значно скоротилась, покази нових колекцій, або відмінялись, або в негайному порядку переносились в онлайн-формат. Більшість модних будинків зазнали величезних фінансових втрат. В зв'язку з масовим локдауном закривались не тільки магазини, а й цілі фабрики, більшість з яких так і залишаться закритими. Бруно Павловські, президент відділу моди Chanel, в інтерв'ю для журналу VOGUE зазначає, що за всю історію існування бренду вони ще не відчували такого спустошливого впливу світової ситуації. За лічені тижні бренди від сегменту luxury до fast fashion були змушені звільнити співробітників та згорнути значну частину виробництва [4].

При цьому хоча модна індустрія зростає в щорічних оборотах та кількості нових брендів, проте критично мало є юридичних компаній, які спеціалізуються на цій галузі. Однією з нечисленних фірм є "Fox Rothschild", американська юридична компанія заснована у Філадельфії в 1907 році. Вона є єдиною компанією із повним спектром послуг, яка має практику у сфері правової підтримки індустрії моди.

Варто зауважити, що той вал проблем, які були та й досі є у зв'язку із здійсненням господарської діяльності у сфері індустрії моди, зумовлює пошук нових правових інструментів та засобів регулювання відносин у сфері моди.

І однією з найбільших проблем, яка потребує нагального врегулювання, перешкоджає повноцінному розвитку індустрії моди є забезпечення правової охорони прав інтелектуальної власності в модній сфері.

Досить гарним ілюстраційним прикладом у цьому плані є розробка дизайну та виготовлення речей за допомогою 3-D принтера. З виходом на ринок 3D-носіїв виникає безліч нових юридичних питань, які впливають на звичайну практику в ПМІ. Наприклад, у сфері трудового права виникає одразу проблема масового звільнення працівників, проте, водночас, створить нові робочі місця: працівника, який розробляє макет та готує його до друку на 3D-принтері; людину, яка перетворює метал або іншу сировину для 3D-друку; наглядача та менеджера 3D-принтера; розробник програмного забезпечення, який буде писати код для дизайну одягу [5].

У сфері права інтелектуальної власності також виникне ціла низка проблемних моментів. Так, 3D-друк спрощує індивідуалізацію одягу, дозволяючи підбирати його відповідно до точних пропорцій тіла. Проте виникають такі питання: якщо покупець налаштує предмет одягу з веб-сайту компанії, хто є власником дизайну, якщо клієнт описує дизайн розробнику програмного забезпечення, який буде писати код для дизайну одягу, хто буде власником дизайну, якщо одяг не підходить, хто несе відповідальність: розробник програмного забезпечення, виробник, постачальник чи кінцевий користувач тощо. Якщо покупець купує 3D-сукню, а потім використовує свій домашній 3D-принтер, щоб відтворити її — це піратство чи підробка? [5].

Іншою досить великою проблемою є охорона незареєстрованих дизайнів в індустрії моди. Така проблема зумовлена тим, що дизайни у сфері моди, як правило, не охороняються патентним правом. При цьому досить частою є ситуація, коли тільки великі компанії захищають дизайн торговельними марками, оскільки це досить фінансово складно. Що стосується невеликих компаній (яких немало у цьому бізнесі), то вони неспроможні вкладати такі великі кошти у охорону дизайнів. Ось і виникає проблема, який інший шлях для захисту незареєстрованих дизайнів та яким чином можна припинити порушення прав винахідників дизайну у разі його виявлення. Досить слушною у цьому контексті видається пропозиція Бичковської М. Є. щодо того, що у даному випадку авторське право може розглядатися як вигідний, економічно виправданий засіб правової охорони, який можна застосовувати до виробів індустрії моди, оскільки в цьому разі тривалість прав є найдовшою порівняно з усіма іншими видами охорони прав інтелектуальної власності, а відсутність необхідності реєстрації прав сприяє економії часу та фінансових ресурсів [6, с. 31].

Ще одним варіантом захистити інтелектуальну складову модного бізнесу є використання моделі захисту інтелектуальної власності, розповсюджену в Європейському союзі. Відповідно до нормативного акта Community Design Protection Regulation охорону на європейському рівні можуть отримати як зареєстровані, так і не зареєстровані дизайнерські об'єкти.

Директива Європейського Парламенту та Ради про правову охорону дизайну надає таке визначення терміна «дизайн» – зовнішній вигляд цілого чи частини продукту за допомогою індивідуальних і специфічних поєднань кольорів, ліній, фактур, форм та /або матеріалів продукту й орнаменту. Згаданий нормативно-правовий акт закріплює обов'язок членів Європейського Союзу захищати права дизайнерів, коли їхній дизайн, що втілений у конкретному продукті, є новим і має індивідуальний характер, тому конструкція не є ідентичною (відрізняється суттєвими деталями), а загальне враження, яке воно справляє на інформованого користувача, відрізняється від загального враження, яке отримує такий користувач від будь-якого дизайну, представленого громадськості до дати подання заявки на реєстрацію. Тобто дизайн має індивідуалізувати автора, щоб у майбутньому він асоціювався з ним і не вводив в оману споживачів [7, с. 45].

В Україні залишаються законодавчо не закріплені поняття «дизайн» і «бренд». Вітчизняні правники розділилися на декілька таборів із приводу визначення поняття «бренд» і його місця в системі права інтелектуальної власності. Деякі вважають його синонімічним торгівельній марці, тоді як інші вважають, що бренд є специфічним засобом індивідуалізації, якому, окрім ознак торгівельної марки, ще притаманна репутація, яка асоціюється у споживача з певною якістю. Саме тому одним із напрямів удосконалення державної політики у сфері захисту авторського права в індустрії моди є внесення змін до Цивільного кодексу та Закону України «Про авторське право та суміжні права», котрі мають закріпити визначення на законодавчому рівні таких понять, як «мода», «дизайн» і «бренд» [8, с. 9].

Зовнішнє обрамлення конкретного товару, а особливо таких елементів, як логотип, колір, назва, відповідаючи критеріям правової охорони, може бути захищений свідоцтвом на знак для товарів і послуг, патентом на промисловий зразок та авторським правом.

Проте важливо зауважити, що відповідно до українського законодавства у сфері права інтелектуальної власності лише форма, об'єктивне вираження твору отримує правову охорону, на відміну від ідей, концепцій, методів і процесів.

Насамкінець варто зазначити, що сфера індустрії моди є динамічною, гнучкою, потребує нових підходів до захисту прав її суб'єктів. Не всі питання доцільно врегульовувати законодавчо, проте надавати захист винахідникам, творчим особистостям, які працюють в індустрії моди, з метою стимулювати розвиток такої діяльності очевидно потрібно та важливо.

Список використаних джерел:

1. Тимошенко К. В. Креативне підприємництво в Україні: поточний стан та перспективи. Ефективна економіка. 2023. №5. С. 1-15.
2. Марчук Л. П. Механізм управління творчою активністю персоналу підприємства як засіб інноваційної трансформації виробництва. Актуальні проблеми економіки. Київ, 2019. № 1(151). С. 359-367.
3. Буковинська М. П., Нечаєв О. Л. Креативність персоналу як необхідна якість формування соціального капіталу. Наукові праці Національного університету харчових технологій. Київ, 2019. № 51. С. 122-128.
4. Томас Д. Як модна індустрія адаптується до нової реальності. VOGUE. 2709. URL: <https://vogue.ua/ua/article/fashion/tendencii/chtonuzhno-chtoby-vosstanovit-modnuyu-industriyu.html>
5. Richard L. Hermann Law... After a Fashion URL: <http://legalcareerview.com/lawafter-a-fashion/> (2017)

6. Бичковська М.Є. Охорона авторським правом незареєстрованих дизайнів у сфері індустрії моди. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 6. С.29-33.
7. Mgr. Anna Krčmářová Fashion Law. Rigorosum Thesis. Thesis Advisor: JUDr. Tomáš Dobřichovský, Ph.D. Institute of Copyright, Industrial Property and Competition Law Rigorosum thesis is up-to-date: 31 July 2017.
8. Бегова Т. І., Рудика В. Правова охорона об'єктів інтелектуальної власності в індустрії моди. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 10. С.6-10.

Annotation. The scientific publication is devoted to the peculiarities of the legal regulation of the fashion industry in modern conditions. Attention is paid to the issue of securing intellectual property rights in the field of fashion, as well as the specifics of international legal enforcement of the rights of subjects of the fashion industry.

Keywords: fashion, fashion industry, intellectual property, design.

ЗАСТОСУВАННЯ ВІДКРИТИХ ІННОВАЦІЙ В УПРАВЛІННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ

Розгон О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
НАПрН України*

Анотація: Наукова робота присвячена дослідженню відкритих інновацій в управлінні інтелектуальною власністю. Автором доведено, що для захисту інтелектуальної власності варто використовувати співпрацю в інноваціях, яку можна описати як форму відкритих інновацій, між вченими університетів із неакадемічними організаціями щодо спільних досліджень, спільного володіння патентами та можливої комерціалізації. У роботі зазначається, що управління об'єктами інтелектуальної власності залишається пріоритетом для університетів із неакадемічними організаціями, оскільки застосовується співпраця на організаційному рівні для відкритих інновацій, спільне створення бізнес-бізнесу (B2B) та інноваційних технологічних рішень.

Ключові слова: відкриті інновації; інтелектуальна власність; управління; університети; фірми; співпраця; бізнес.

Одним із важливих елементів Єдиного цифрового ринку Європи (Digital Single Market), а також складовою парадигми «Відкриті інновації — Відкрита наука — Відкритість до світу», яка розвивається в межах Європейського дослідницького та інноваційного простору, є розбудова Європейської хмари відкритої науки та Європейської інфраструктури даних (Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки від 17.01.2018 р. № 67-р).

Відкриті інновації — це парадигма, яка передбачає, що фірми можуть і повинні використовувати як зовнішні, так і внутрішні ідеї, а також внутрішні та зовнішні шляхи виходу на ринок, коли вони прагнуть розвивати свої технології [1]. *Відкрита інновація* — використання цілеспрямованих вхідних і вихідних потоків знань для досягнення прискорення *інноваційних процесів*. Із цього формується потреба забезпечити *доступ до об'єктів інтелектуальної власності*, що знаходяться у зовнішньому середовищі, використовуючи принципи стратегічної співпраці, що зрештою підвищить конкурентоспроможність компанії та ефективність її бізнес-моделі [2, с. 106].

Наразі підсилилася активна роль університетів як постачальників відкритих наукових знань.

Відкриті наукові знання — наукові публікації, дослідницькі дані, метадані, відкриті освітні ресурси, програмне забезпечення, вихідні коди й апаратні забезпечення, що знаходяться у відкритому доступі або захищені авторським правом і опубліковані на

підставі відкритої ліцензії, що допускає доступ, повторне використання, зміну цільового призначення, адаптацію та поширення на певних умовах (Draft Recommendation on Open Science. UNESCO). *Відкриті наукові знання стосуються відкритого доступу* до наукових публікацій, дослідницьких даних, метаданих, відкритих освітніх ресурсів, *програмного забезпечення*, а також вихідного коду й апаратного забезпечення, які доступні у відкритому доступі або під *авторським правом* і ліцензовані згідно з відкритою ліцензією (Recommendation on Open Science. UNESCO).

Для університетів поняття відкритих інновацій є більш критичним, ніж для інших у контексті передання технологій. *Відкриті інновації* були визначені як «використання цілеспрямованого притоку та відтоку знань для прискорення внутрішніх інновацій і розширення ринків для зовнішнього використання інновацій відповідно» [3].

Після прийняття концепції *відкритих інновацій* стає можливим *поєднання* внутрішніх ресурсів із зовнішніми організаціями, їх ноу-хау та обладнанням. Це також є метою Офісів трансферу технологій (ОТТ): зв'язати нові ноу-хау із зовнішнім середовищем, забезпечити застосовність результатів і задовольнити попит із зовнішнього середовища [4].

Із точки зору компаній, взаємозв'язок університету з іншими організаціями описують Гасманн О. і Енкель Е. (Gassmann O.; Enkel E. (2004)) [5], які розрізняють три форми співпраці. Перша — «ззовні всередину», коли зовнішні знання використовуються для внутрішніх інновацій і в результаті створюють нові продукти відповідно до вимог зовнішнього середовища. Крім того, «зсередини назовні», де знання та їх взаємозв'язок призведуть до інновацій. Останнім є термін «пов'язаний процес», який використовується для характеристики інноваційних мереж. У цьому випадку дві попередні стратегії «Outside-In» і «Inside-Out» фактично взаємопов'язані для задоволення ринкового попиту та вимог.

Отже, слід розрізняти місця створення знань, технологічного впровадження та ринкової комерціалізації [6].

Відповідно до Перкманн М., Тартарі В., Маккелві М. (Perkmann M.; Tartari V.; McKelvey M. та ін. (2013)) академічну взаємодію можна визначити як «співпрацю академічних вчених із неакадемічними організаціями (фірмами), засновану на знаннях» [7]. Ця взаємодія включає формальну діяльність, таку як спільне дослідження, контрактне дослідження і консультації, а також неофіційну діяльність, таку як спеціальні консультації та створення мережі. Насправді цей канал також включає людські взаємодії [4].

З точки зору *захисту інтелектуальної власності* процес запису речей, як-от спільна заявка на патент, вказує на те, що існує співпраця в інноваціях, яку можна описати як *форму відкритих інновацій*. З наявною *моделлю управління знаннями* пов'язані деякі питання, такі як: надання адміністративної підтримки, пов'язаної із *захистом самої інтелектуальної власності*, а також забезпечення зв'язків з експертами та лідерами в галузі для можливих подальших досліджень і розробок; добре функціонуюча команда, яка працює за прозорими внутрішніми правилами у сприятливому та мотивуючому середовищі, що пов'язано з відповідним обладнанням робочого місця для створення гарного місця для роботи; хороше знання внутрішніх процесів обробки результатів із нематеріальними активами та чітке повідомлення про досягнутий результат науково-дослідної роботи, який необхідно розглянути з точки зору захисту інтелектуальної власності; звернення до відповідних ділових партнерів, зацікавлених у застосуванні захищеного результату дослідження на практиці, спілкування з діловими партнерами та сприяння договірним відносинам або інша форма можливої подальшої співпраці; і співпраця з іншими науковими групами (внутрішніми, національними та міжнародними). З точки зору *захисту інтелектуальної власності* процес запису, як-от спільна заявка на патент, вказує на те, що існує співпраця в інноваціях, яку можна описати як форму відкритих інновацій [8].

Спільне володіння патентами може означати їхню високу якість і, як наслідок,

позитивний вплив на ефективність суб'єкта господарювання та позицію на ринку [9]. Спільне володіння інтелектуальною власністю досліджує наслідки привласнення цінностей і створення цінностей спільного патентування з різними партнерами [10]. Спільні права на патент або іншу форму захисту інтелектуальної власності зазвичай виникають у результаті співпраці, тому можуть розглядатися як особливий результат співпраці, знову як форма відкритих інновацій [11].

У всіх цих випадках співпраці, що описує потоки знань від університету до сфери застосування, має бути можливість захопити процес і захопити подальші кроки, пов'язані з комерціалізацією, ефективно їх фіксуючи, щоб зацікавлені сторони мали максимальну адміністративну підтримку. Вся вироблена енергія спрямована на ефективне управління знаннями. Таким чином, автори вважають важливим, щоб ОТТ мали доступне відповідне програмне забезпечення для захоплення контексту [4].

Управління об'єктами інтелектуальної власності залишається актуальною проблемою для мереж «бізнес-бізнес» (B2B).

Тенденції сучасного бізнесу до глобалізації, цифровізації, сервісизації та інновацій підсилюють роль спільного створення бізнес-бізнесу (B2B) для досягнення цінності. У налаштуваннях B2B спільне створення означає співпрацю на організаційному рівні для відкритих інновацій [12; 13; 9]. Ця співпраця передбачає, що головна фірма вдосконалює мережу зацікавлених сторін, які виконують активні ролі на етапах виробництва і споживання. Наприклад, великі транснаціональні корпорації, такі як Airbus, Boeing, Dell Computers і Procter and Gamble, все більше покладаються на міжкомпанійні команди з мережею постачальників (та/або клієнтів) для спільного створення інноваційних технологічних рішень. Для цих корпорацій важливою проблемою для спільної творчості B2B залишається управління діяльністю щодо спільного виробництва, управління об'єктами інтелектуальної власності [14].

Розгляд ролі спільного створення B2B для покращення корпоративної цінності породжує цікаві перспективи для наукомістких бізнес-послуг [15], мереж рекламних послуг [16] та відкритих інноваційних проєктів [17]. Пов'язані дослідження також розглядають можливості управління інтелектуальною власністю і проблеми, що стосуються спільного патентування (або спільного патентування) [18; 19] і ролі захисту інтелектуальної власності для конвергенції та зміцнення зв'язків у процесах спільного створення [17].

Отже, для захисту інтелектуальної власності варто використовувати співпрацю в інноваціях, яку можна описати як форму відкритих інновацій, між вченими університетів із неакадемічними організаціями щодо спільних досліджень, спільного володіння патентами та комерціалізації.

Управління об'єктами інтелектуальної власності залишається пріоритетом для університетів із неакадемічними організаціями, оскільки застосовується співпраця на організаційному рівні для відкритих інновацій, спільне створення бізнес-бізнесу (B2B) та інноваційних технологічних рішень. А через спільне створення B2B неакадемічні організації (фірми) взаємодіють із партнерськими організаціями, щоб отримати досвід для подальших інноваційних проєктів.

Список використаних джерел:

1. Chesbrough H. W. *Open Business Models: How to Thrive in the New Innovation Landscape*. 2006. Cambridge, MA: Harvard Business School Publishing. 256 p.
2. Коверга С. В. *Управління розвитком національної інноваційної системи як інструмент розвитку територій в умовах посткризового відновлення. Стратегії сталого розвитку територій в умовах посткризового відновлення [текст]: [монографія] / під заг. ред. д. е. н., проф. Храпкіної В. В., д. ю. н., проф. Устименка В. А. К.: Інтерсервіс, 2021. 382 с.*
3. Chesbrough H., Crowther A. K. *Beyond high tech: early adopters of open innovation in other industries*. *R and D Management*. 2006. Vol. 36, no. 3. P. 229–236. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9310.2006.00428.x>.

4. Krejcar O. et al. Review of Available SW Solutions for Intellectual Property Management Systems from the Perspective of Open Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2020. Vol. 6, no. 2. P. 23. URL: <https://doi.org/10.3390/joitmc6020023>.
5. Gassmann O., Enkel E. *Towards a Theory of Open Innovation: Three Core Process Archetypes*; University of St. Gallen: St. Gallen, Sweden, 2004. P. 1–18. URL: <https://www.alexandria.unisg.ch/server/api/core/bitstreams/4d3fc1ae-7515-46ec-8b9c-bfb956b1fed5/content>.
6. Becker B. A., Eube C. Open innovation concept: integrating universities and business in digital age. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2018. Vol. 4, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s40852-018-0091-6>.
7. Perkmann M. et al. Academic engagement and commercialisation: A review of the literature on university–industry relations. *Research Policy*. 2013. Vol. 42, no. 2. P. 423–442. URL: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2012.09.007>.
8. Ma Z., Lee Y. Patent application and technological collaboration in inventive activities: 1980–2005. *Technovation*. 2008. Vol. 28, no. 6. P. 379–390. URL: <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2007.07.011>.
9. Briggs K. Co-owner relationships conducive to high quality joint patents. *Research Policy*. 2015. Vol. 44, no. 8. P. 1566–1573. URL: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2015.05.011>.
10. Belderbos R. et al. Co-ownership of intellectual property: Exploring the value-appropriation and value-creation implications of co-patenting with different partners. *Research Policy*. 2014. Vol. 43, no. 5. P. 841–852. URL: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.08.013>.
11. Yun J. J. et al. Collective Intelligence: An Emerging World in Open Innovation. *Sustainability*. 2019. Vol. 11, no. 16. P. 4495. URL: <https://doi.org/10.3390/su11164495>.
12. AlGhamdi M. S., Durugbo C. M. Strategies for managing intellectual property value: A systematic review. *World Patent Information*. 2021. Vol. 67. P. 102080. URL: <https://doi.org/10.1016/j.wpi.2021.102080>.
13. Chowdhury I. N., Gruber T., Zolkiewski J. Every cloud has a silver lining – Exploring the dark side of value co-creation in B2B service networks. *Industrial Marketing Management*. 2016. Vol. 55. P. 97–109. URL: <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2016.02.016>.
14. AlGhamdi M. S., Durugbo C. M. Business-to-business co-creation management practices for intellectual property value: Insights from Saudi Arabia. *World Patent Information*. 2023. Vol. 72. P. 102180. URL: <https://doi.org/10.1016/j.wpi.2023.102180>.
15. Lv D. D., Zeng P., Lan H. Co-patent, financing constraints, and innovation in SMEs: An empirical analysis using market value panel data of listed firms. *Journal of Engineering and Technology Management*. 2018. Vol. 48. P. 15–27. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2018.02.001>.
16. Marcos-Cuevas J. et al. Value co-creation practices and capabilities: Sustained purposeful engagement across B2B systems. *Industrial Marketing Management*. 2016. Vol. 56. P. 97–107. URL: <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2016.03.012>.
17. Garri M. Coopetition, value co-creation, and knowledge-enhancement in the UK alpaca industry: A multi-level mechanism. *European Management Journal*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1016/j.emj.2020.11.001>.
18. Laursen K., Salter A. J. The paradox of openness: Appropriability, external search and collaboration. *Research Policy*. 2014. Vol. 43, no. 5. P. 867–878. URL: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.10.004>.
19. Teece D. J. Profiting from technological innovation: Implications for integration, collaboration, licensing and public policy. *Research Policy*. 1986. Vol. 15, no. 6. P. 285–305. URL: [https://doi.org/10.1016/0048-7333\(86\)90027-2](https://doi.org/10.1016/0048-7333(86)90027-2).

Abstract. The research paper is devoted to the study of open innovation in intellectual property management. The author proves that in order to protect intellectual property, it is worth using cooperation in innovation, which can be described as a form of open innovation, between university scientists and non-academic organizations, in terms of joint research, joint ownership of patents, and possible commercialization. The paper notes that intellectual property management remains a priority for universities with non-academic organizations, as it involves organizational-level collaboration for open innovation, co-creation of business-to-business (B2B) and innovative technological solutions.

Keywords: open innovation; intellectual property; management; universities; firms; cooperation; business.

ІМЕРСИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Свічкарьова Я.В.,

кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Анотація. В роботі розглянуто види та значення імерсивних технологій для галузей економіки, виявлено позитивні та негативні фактори їх застосування; проаналізовані ризики для здоров'я (фізичного та психічного характеру), які можуть виникнути в процесі застосування таких технологій; зроблені висновки щодо активізації наукових досліджень в галузі безпеки та охорони праці при роботі з VR/AR пристроями.

Ключові слова: імерсивні технології, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), охорона праці.

У зв'язку із стрімким поширенням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКМ) майже в усіх галузях економіки виникли зміни у знаряддях праці, технологіях, методах обробки інформації; «трудова функція наповнилася новим змістом, а умови праці набули нового характеру» [1, с.18]. Слід зазначити, що на сьогодні Україна відноситься до країн з високим потенціалом щодо впровадження новітніх технологій Концепції «Індустрія 4.0», яка базується на ідеї розвитку і злиття автоматизованого виробництва, обміну даних і виробничих технологій в єдину саморегульовану систему, з найменшим або взагалі відсутнім втручанням людини у виробничий процес. В основі цієї концепції лежать такі «проривні» технології як Інтернет речі (IoT), штучний інтелект (AI), робототехніка, блокчейн, віртуальна та доповнена реальності (VR/AR).

Словосполучення «імерсивні технології» походить від англійської *immersive* - «занурювати», тобто технології повного або часткового [занурення у віртуальний світ](#) або різні види змішання реальної і віртуальної реальності. Ідея застосування імерсивних технологій була започаткована у 30-х роках ХХ ст. Так, у 1935 році американський письменник Стенлі Вайнбаум написав оповідання «Окуляри Пігмаліона», по сюжету якого один з його героїв винаходить окуляри, що здатні занурити людину в деяку подобу віртуальної реальності (кіно), яка впливає на всі органи почуттів і дає можливість брати в участь в подіях, які в неї відбуваються. Це був перший прогноз VR, яким ми його знаємо сьогодні.

Отже «імерсивні технології – поняття комплексне (збірний образ), що об'єднує в собі взаємодію суб'єкта в просторі з інформацією/контентом, одночасно взаємодіючи та занурюючись в інформаційне середовище. До переліку технологій змішаної реальності входять віртуальна (VR) і доповнена реальність (AR), у тому числі з метою забезпечення ефекту повного та/або часткового занурення в альтернативний простір, з використанням 360°-відео для набуття відповідного досвіду користувачів у різноманітних галузях знань» [2, с.96].

Віртуальна реальність (Virtual Reality, VR) являє собою генероване комп'ютерними засобами тривимірне середовище, яке оточує користувача і реагує на його дії природним чином, зазвичай за допомогою імерсивних, що забезпечують повний ефект присутності мобільних пристроїв. Часто VR-технології реалізуються через VR-шоломи, VR-окуляри та доповнюються маніпуляторами на руках.

Доповнена реальність (Augmented Reality, AR) – це використання у режимі реального часу інформації у формі тексту, графіки, аудіо та інших віртуальних розширень, інтегрованих з об'єктами реального світу і представлених з використанням пристрою відображення (шолома або окулярів віртуальної/доповненої реальності) або графічних накладень, що проєктуються. Саме наявність елементів «реального світу» відрізняє AR від віртуальної реальності VR. AR прагне покращити взаємодію користувачів із навколишнім

середовищем, а не відокремлювати їх від неї [3, с.165].

На сьогодні імерсивні технології широко використовуються у сферах торгівлі, освіти, медицини та охорони здоров'я, розваг, туризму, маркетингу, реклами, у будівництві, промисловості тощо.

Застосування таких технологій має широкий спектр переваг, серед яких: доступність та висока якість контенту, можливість його масштабування; швидкість об'ємних обчислень; освоєння нових каналів комунікацій; інтерактивність; полегшення розуміння об'єктів, явищ та спрощення їх сприйняття; можливість задіяння вестибулярного апарату, зорових, слухових каналів сприйняття. За допомогою використання засобів віртуальної та доповненої реальності виникає «ефект присутності», повне занурення в процес роботи та навчання, при цьому виникає можливість спрощеного сприйняття складних об'єктів. Крім того, підвищується зосередження та зменшується можливість відволікатися, займатися побічними заняттями; зростає можливість проводити роботу в групах і покращувати взаємодію; з'являється можливість гейміфікації освіти; можливість багаторазового повтору інформації та тренування навичок для повного засвоєння.

Однак, разом з тим, на людину, яка використовує імерсивні технології, посилюється вплив нових, раніше не відомих чи малодосліджених різних несприятливих виробничих та психоемоційних чинників. Так, умови праці з різного роду інформаційно-комунікаційними технологіями можуть характеризуватися можливістю впливу наступних небезпечних і шкідливих виробничих факторів: шуму; тепловиділень, іонізуючих і неіонізуючих випромінювань: рентгенівського, інфрачервоного, електромагнітного випромінювання ВЧ і СВЧ діапазону; статичної електрики; недостатнього штучного та природного освітлення; візуальних факторів: яскравості, контрастності, мерехтінь зображень, відблисків тощо.

Досліджуючи питання здоров'язбережувального використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в процесі освіти, А. Сухіх наводить наступні ризики фізичного та психічного перенавантаження організму внаслідок надмірного використання ІКТ: для опорно-рухового апарату: порушення постави, сколіоз, остеохондроз, захворювання суглобів рук («тунельний синдром»), тендиніт, хвороба Де Кервена та ін.), зміщення або деформація міжхребцевих дисків; для серцево-судинної системи: погіршення кровообігу в нижніх кінцівках та органів малого тазу, ризик тромбозу, збільшення навантаження на серцевий м'яз, погіршення кровопостачання головного мозку; для дихальної системи: погіршення газообміну в легенях, задуха (гіпоксія); для ендокринної системи: порушення обміну речовин, зайва вага; для органів зору: «комп'ютерний зоровий синдром», що призводить до зниження гостроти зору; для нервової системи: порушення роботи вегетативної нервової системи, виснаження центральної нервової системи. Вплив різночастотних полів: швидка втомлюваність, сонливість або ж безсоння, головний біль, запаморочення, зниження імунітету, збільшення ризиків виникнення новоутворень. Існують також перестороги, що глибоке занурення у віртуальну реальність може мати негативні психологічні наслідки: погіршення зосередженості та працездатності, дратівливість, ризик розвитку залежності від комп'ютерних ігор, веб-серфінгу («блукання» різними сайтами), віртуального спілкування, соцмереж; зниження відчуття грані між віртуальним світом та реальністю; стреси (через втрату інформації, неможливість переглянути е-пошту, відсутність «лайків» чи негативні коментарі у соцмережі тощо) [4, с.33].

За таких умов вважаємо за доцільне звернути увагу на роль та значення норм інституту охорони праці задля забезпечення здоров'язбережувального використання ІКТ в процесі трудової діяльності.

Відповідно ч.1 ст.13 Закону України «Про охорону праці» - роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог

законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці.

На сьогодні в нашій країні існують нормативно-правові акти, якими має керуватися роботодавець з метою створення безпечних умов праці для працівників, трудова діяльність яких пов'язана з екранними пристроями: Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження Вимог щодо безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроями» від 14.02.2018 р. № 207, який поширюється на всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності, організаційно-правової форми і видів діяльності та встановлює мінімальні вимоги безпеки та захисту здоров'я під час здійснення роботи, пов'язаної з використанням екранних пристроїв незалежно від їхнього типу та моделі та Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислюваних машин, затвердженими постановою Головного державного санітарного лікаря України 10.12.1998 р. № 7, що застосовуються на підприємствах, організаціях, установах незалежно від форми власності та поширюються на умови й організацію праці при роботі з візуальними дисплейними терміналами усіх типів вітчизняного та закордонного виробництва на основі електронно-променевого трубок, якими укомплектовані електронно-обчислювальні машини колективного використання та персональні ЕОМ.

Як бачимо, вказані нормативно-правові акти були розроблені більш п'яти років тому, а технології VR/AR з кожним роком невпинно розвиваються: з'являються нові засоби та оновлюються вже існуючі. Крім того, «...дотепер не проводилося масштабних наукових досліджень щодо впливу занурення у віртуальну реальність на здоров'я людини. Невідомі короткотривалі і довготривалі наслідки впливу такого занурення. Виробники обладнання VR лише оприлюднили рекомендації щодо охорони праці і техніки безпеки з урахуванням вікових обмежень щодо використання імерсивних технологій» [5, с.79].

Отже, робота з інформаційно-комунікаційними технологіями нового покоління характеризується певним психофізіологічними перенавантаженнями, втому зорового аналізатора, гіпокінезією. На сьогодні, на жаль, відсутні диференційовані норми праці при роботі з новою комп'ютерною технікою в залежності від віку, статі, режимів праці і відпочинку.

Таким чином, особливої актуальності набувають питання щодо охорони праці осіб, які використовують в процесі трудової (або навчальної) діяльності імерсивні технології, саме тому вважаємо за необхідне активізувати дослідження щодо умов їх праці, а також відповідну розробку нормативно-правових актів з питань охорони та безпеки праці таких працівників. Адже в кінцевому рахунку, плоди науково-технічного прогресу можуть бути ефективними лише в тій мірі, в якій вони забезпечують людині безпеку, комфортність і зручність трудової діяльності [6, с.43].

Список використаних джерел:

1. Гуцу С.Ф. Роль штучного інтелекту в еволюції трудового права. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених*: збірник матеріалів доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції. (Харків, 3 березня 2023 р.). Харків, 2023. С.18-21.
2. Гриб'юк О.О. Психофізіологічні підходи щодо проектування комп'ютерно орієнтованих методичних систем дослідницького навчання учнів з педагогічно виваженим використанням імерсивних технологій. *Габітус*. 2022. Випуск 39. С. 95–103.
3. Крайнюк О. В., Буц Ю. В., Барбашин В. В., Северинов О. В. Використання технологій віртуальної та доповненої реальності для забезпечення безпеки праці. *Комуніальне господарство міст*. 2022. Випуск 171. Т. 4.С. 165–172.
4. Сухіх А.С. Основні види інформаційно-комунікаційних технологій та рекомендації щодо їх здоров'язбережувального використання у закладах загальної середньої освіти. *Комп'ютер у школі*. 2020.№2.С.29-35
5. Гриб'юк О.О. Педагогічне проектування компонентів віртуальної і доповненої реальності КОМСДН у процесі дослідницького навчання учнів предметів природно-

математичного циклу у закладах загальної середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Одеса: 2022. Вип. 83. С.78-93.

6. Конспект лекцій з курсу «Охорона праці в галузі» / укладачі: Яскілка В.Я., Олійник М.З. Тернопіль: Вид-во ТНТУ імені Івана Пулюя. 2016. 56 с.

Abstract. The paper examines the types and significance of immersive technologies for economic sectors, identifies positive and negative factors of their application; analyzed health risks (physical and mental) that may arise in the process of using such technologies; conclusions were made regarding the activation of scientific research in the field of safety and occupational health when working with VR/AR devices.

Keywords: immersive technologies, virtual reality (VR), augmented reality (AR), labor protection.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Серєбряк С.В.,

доктор юридичних наук,

ДУ інститут економіко-правових досліджень

ім. В.К. Мамутова

Національної академії наук України

Анотація. Розглянуто проблемні питання ведення господарської діяльності у післявоєнний період. Зазначена необхідність створення декілька власних моделей відновлення економіки з урахуванням наслідків військових дій та міжнародного досвіду. Післявоєнне відновлення економіки потребує розробки стратегії та внесення змін у законодавство з урахуванням публічних та приватних інтересів ведення господарської діяльності.

Ключові слова: післявоєнний період, моделі відновлення економіки, господарська діяльність, стратегія відновлення економіки.

Тривале ведення воєнних дій на території нашої держави підіймає питання ведення господарської діяльності в післявоєнний час. Ведення господарської діяльності під час військових дій на території держави має багато негативних факторів які впливають на суб'єктів господарювання і на нормальний розвиток економіки. В даний час потрібно звернути увагу на створення спеціального законодавства з ведення господарської діяльності, яке було привабливим та адаптованим до норм законодавства Європейського Союзу. Післявоєнна відбудова держави і створення сталого економічного розвитку власними засобами та підприємствами буде не можливим.

Аналіз історичного досвіду повоєнної відбудови дає підстави зробити висновки, що відновлення економік держав світу, що зазнали негативного впливу війни, здійснюється за досить різними моделями відновлення. Світова практика подібних змін дозволяє констатувати, що повоєнні реконструкції економічних систем спрацьовували як мультиплікаційний ефект для соціально-економічної сфери, могли стати могутнім акселератором подальшого переформатування та розвитку економічних систем. Такі приклади у світі є, зокрема, можна говорити про німецьке та японське економічні дива, які виникли якраз на тлі післявоєнної відбудови цих країн.

Слід констатувати, що в Українській державі на сьогодні немає подібного досвіду відновлення економіки (принаймні, за часів незалежності). Вважати, що можна буде в Україні застосувати досвід інших держав є хибною думкою, оскільки кожен випадок є індивідуальним, ступінь «пошкодження» економічної системи також є цілком індивідуальним і застосувати вже готові механізми відновлення економіки є просто недоцільним, а подекуди і неможливим.

Тому саме зараз перед державою та, передусім, правничою спільнотою стоїть

завдання завчасно розробити декілька моделей правового забезпечення відновлення економіки після закінчення війни. Це завдання є гострим, актуальним та надважливим для усієї держави.

Насамперед, мова йде про відновлення довоєнних обсягів провадження господарської діяльності. Звісно, що господарська діяльність регламентована нормами ГКУ, ЦКУ та інших нормативно-правових актів України. Проте очевидним є той факт, що «звичайні» механізми правового регулювання здійснення господарської діяльності явно не спрацюють для повоєнної економіки. Як мінімум, для роботи економічної системи у «звичайному» режимі та запуску роботи повоєнної економіки мають ставитись зовсім різні завдання.

Фактично вже зараз перед нами відкривається певне «вікно можливостей», яке дозволить побудувати власну особливу національну модель відновлення економічної системи з урахуванням як досвіду інших держав, так і спираючись на специфіку української економіки. Звісно, що першочергова мета – відновлення довоєнного рівня економіки України. Проте зупинятись тільки на ній немає сенсу. Важливо визначити як пріоритет глобальну трансформацію соціально-економічної системи з переглядом системи викликів та загроз в нових умовах її функціонування.

Варто погодитись із тезою, що пріоритетного значення у контексті протистояння централізованій економіці РФ набуває розвиток в Україні приватної ініціативи та підприємництва. Адже індивідуалізм, як основа вільного суспільства та конкурентоспроможного бізнесу, є головною силою, яка спроможна здолати тоталітаризм.

У контексті відбудови повоєнної економічної системи важливого значення набувають також питання вивчення досвіду іноземних держав відбудови економіки після великих воєн, а також можливості пристосування окремих механізмів для ситуації в Україні.

Насамперед, варто зауважити, що найважливішим завданням є вироблення стратегії повоєнного відновлення економічної системи, закріплення її на законодавчому рівні. Необхідність концептуального бачення процесу є обов'язковим елементом стратегічного планування. Як справедливо зауважує Олена Снігова, це дозволить не лише визначити способи досягнення стратегічних цілей та механізми перетворення соціально-економічної системи країни у процесі післявоєнного відновлення, що мають багаторівневий характер, а й дасть можливість усім потенційним стейкхолдерам процесу оцінити власні можливості та визначитися з інвестиційними позиціями [1, с. 22].

Ця стратегія, на нашу думку, має включати в себе питання збалансування публічних та приватних інтересів, зокрема, інтересів держави та інтересів інвесторів, яких очевидно потрібно буде залучати до процесу відновлення економіки нашої держави. І, звісно ж, на законодавчому рівні повинні бути закріплені і гарантії інвесторам та процедура захисту їхніх інвестицій, а також особливі умови для здійснення господарської діяльності в Україні в умовах відновлення повоєнної економіки.

Окремі важливі правові передумови для регулювання процесу здійснення господарської діяльності протягом дії правового режиму воєнного стану зроблені вже сьогодні. Так, ще 18 березня 2022 року, з метою правового забезпечення особливостей провадження господарської діяльності під час дії правового режиму воєнного стану, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» № 314 [2]. Урядом України було впроваджено курс на лібералізацію державного регулювання економічних відносин (дерегуляцію) під час дії воєнного стану з метою забезпечення мінімальних можливостей для продовження провадження такої діяльності на території України. Зокрема, було встановлено, що на період воєнного стану право на провадження господарської діяльності може набуватися суб'єктами господарювання на підставі безоплатного подання до органів ліцензування, дозвільних органів та суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг декларації про провадження господарської

діяльності, без отримання дозвільних документів (документів дозвільного характеру, ліцензій або інших результатів надання публічних послуг). Фактично Уряд створив винятковий механізм: було запроваджено декларативний принцип у окремих видах господарської діяльності; звільнено від плати адміністративних та інших зборів; скасовано обов'язок отримання дозвільних документів для відповідних видів господарської діяльності.

При цьому було визначено перелік видів господарської діяльності, на які такі виключення розповсюджуватись не можуть. Можемо констатувати, що було запроваджено спеціальний режим господарської діяльності в умовах воєнного стану, передбачений нормами Господарського кодексу України.

Проте важливо погодитись із окремими науковцями, які наголошують на певних недоліках запровадження спеціальних режимів господарювання для того, щоб хоча б частково «підтримати» економіку під час повномасштабної війни. Так, одним з недоліків функціонування спеціальних режимів господарювання, очевидно, є відсутність законодавчого закріплення можливості моделювання нових видів спеціальний режим господарювання, не передбачених господарським законодавством. Особливої актуальності це набуває під час надзвичайних ситуацій, дії воєнного стану та інших особливих подій, які потребують незвичайного підходу до вирішення поставлених завдань. Звісно, що у разі надзвичайних ситуацій потрібен більш широкий інструментарій впливу на формат здійснення господарської діяльності [3, с. 144].

Слід погодитись із Лілією Андрущенко, що правове забезпечення господарської діяльності в умовах воєнного стану на сьогодні не повною мірою розроблене, містить багато протиріч та потребує доопрацювання з метою забезпечення взаємодії та функціонування всіх ланок господарювання, відновлення та розвитку економіки. Зміни до законодавства, які прийняті, спрямовані на стимулювання суб'єктів господарювання ефективно розвиватися і функціонувати в умовах військової агресії [4, с.57].

Також важливим аспектом відновлення повоєнної економіки повинно стати виокремлення основних проблем найбільш постраждалих регіонів України та відповідно запровадження спеціальних режимів господарювання у цих зонах, можливо запровадження вільних економічних зон, враховуючи потреби кожного конкретного регіону. В цьому контексті видається цілком логічним застосування критеріїв визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для галузей національної економіки, закріплених у Наказі Мінекономіки України від 17 лютого 2023 р. № 952 [5].

Розглянувши напрацювання науковців можливо зазначити, що розроблені спеціальні режими господарювання не враховують всіх потреб для нормального існування економіки під час воєнного стану в державі. Виникає необхідність внесення змін у законодавство, яке забезпечує правове ведення господарської діяльності з урахуванням повоєнного розвитку економіки держави. Внесення змін у законодавство потребує розробки правових способів та механізмів з використанням цифрових технологій у бізнесі та суспільстві, враховуючи публічні та приватні інтереси.

Список використаних джерел:

1. Олена Снігова Про необхідність концептуалізації повоєнної реконструкції економіки України. Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) /ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України. Електрон.дані. К., 2023. 125 с. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>

2. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314. Офіційний вісник України. 2022. № 26. Ст. 1399.

3. Матвеева А. В. Здійснення господарської діяльності в умовах дії спеціальних режимів

господарювання. Розвиток підприємництва України безпека здійснення господарської діяльності – 14.12.2018, м. Харків. С. 142–146. URL: <https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18-31.pdf>

4. Андрущенко Л. Нормативно-правове забезпечення господарської діяльності в умовах запровадження режиму воєнного стану. Адміністративне право і процес. Публічне право 4(48) (2022) С.54-59.

5. Критерії визначення підприємств, установ і організацій, які мають важливе значення для галузей національної економіки: Наказ Мінекономіки України від 17 лютого 2023 р. № 952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0396-23#Text>

Abstract. Problematic issues of economic activity in the post-war period are considered. The need to create several own models of economic recovery, taking into account the consequences of military actions and international experience, was noted. The post-war recovery of the economy requires the development of a strategy and the introduction of changes in the legislation, taking into account the public and private interests of economic activity.

Keywords: post-war period, economic recovery models, economic activity, economic recovery strategy.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ФОРМИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

*Севост'янов С. С.,
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти спеціальності 081 "Право"
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

Анотація. У науковій роботі автором досліджено стан законодавчого регулювання укладення трудового договору в електронній формі. З урахуванням розвитку трудових відносин в сучасних умовах проаналізовано перспективи запровадження електронної форми трудового договору. На підставі аналізу особливостей створення та підписання електронних документів, окреслені етапи укладення трудового договору в електронній формі.

Ключові слова: трудовий договір, електронна форма, електронний документ, електронний цифровий підпис.

Євроінтеграційний напрямок розвитку України обумовлює внесення у систему трудового законодавства низку змін, спрямованих на дебюрократизацію трудових відносин. Плюралізм форм укладення трудового договору є однією зі складових принципу свободи праці та трудового договору. У зв'язку зі стрімким розвитком трудових відносин в умовах дистанційної зайнятості все більш актуальним постає питання про можливість укладення трудового договору в електронній формі, що значно спрощує процедуру оформлення трудових відносин.

Відповідно до ч.1 ст. 24 КЗпП трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі [1]. При цьому, законодавцем визначений окремий перелік обставин, за яких додержання письмової форми трудового договору є обов'язковою, серед яких, зокрема, укладення трудового договору про дистанційну роботу. Імперативна вимога закону щодо письмової форми трудового договору з дистанційним працівником обумовлена специфікою виконання дистанційної роботи поза приміщенням роботодавця та спрямована на захист прав працівника під час доведення факту існування трудових відносин у разі виникнення трудового спору.

Електронна форма трудового договору згадується лише у статті 49^б КЗпП, яка передбачає особливості укладення трудового договору в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин, до яких відносять: 1) трудові відносини між працівником

та роботодавцем, який є суб'єктом малого або середнього підприємництва відповідно до закону з середньою кількістю працівників за звітний період (календарний рік) не більше 250 осіб; 2) трудові відносини між роботодавцем та працівником, розмір заробітної плати якого за місяць становить понад вісім розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом [1]. Відповідно до абз. 10 ст. 49⁶ КЗпП за згодою між працівником і роботодавцем трудовий договір може бути укладений у формі електронного документа відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [1].

В умовах воєнного стану та розвитку дистанційної зайнятості укладення трудового договору за допомогою інформаційно-комунікаційних систем стає все більш поширеним явищем. Відповідно до ч.1 ст. 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» у період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору [2]. Акцент на диспозитивному врегулюванні сторонами питання щодо форми укладення трудового договору в умовах воєнного стану може стати підґрунтям для ширшого застосування електронної форми трудового договору.

Сучасний досвід європейських країн, зокрема Данії, Німеччини та Великобританії, демонструє високу ефективність використання на практиці електронного документообігу у різних сферах трудової діяльності працівників. Якщо раніше вся документальна база містилась виключно в паперовому вигляді, то наразі як альтернатива існує електронний варіант документів. Сьогодні на законодавчому рівні в Данії закріплена можливість укласти трудовий договір як у стандартній письмовій формі, так і в електронному вигляді [3, с.85].

З метою забезпечення принципу свободи праці та спрощення процедури оформлення трудових відносин у сучасному проекті Трудового кодексу, представленому Спільним представницьким органом профспілок України, передбачена електронна форма трудового договору, яка прирівнюється до письмової. Відповідно до ч.4 ст. 32 проекту Трудового кодексу трудовий договір, укладений в електронній формі із накладенням електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа за допомогою технічних засобів електронних комунікацій вважається укладеним у письмовій формі [4]. При цьому, можливість укладення трудового договору в електронній формі закріплена у розділі про загальні положення трудового договору та передбачена для всіх трудових відносин, а не лише тих, які підпадають під дію спрощеного правового регулювання.

Положення проекту Трудового кодексу є прогресивним та за умови прийняття законодавцем, значно спростить процедуру укладення та оформлення трудового договору, особливо в умовах воєнного стану. Спрощення процедури у даному випадку полягає у відсутності необхідності працівника особисто приїжджати за місцезнаходженням роботодавця для обговорення умов та підписання трудового договору, що є особливо актуальним у випадку виконання працівником дистанційної роботи або домашньої роботи. В умовах сучасної міграційної кризи, спричиненої повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, можливість укладення трудового договору про дистанційну роботу в електронній формі з працівником, який вимушено перебуває за межами України, може запобігти втраті кадрових ресурсів.

Спеціальними нормативними актами, які регулюють питання створення електронних документів, у тому числі оформлення трудового договору в електронному вигляді, є Закон України «Про електронні довірчі послуги»[5] та Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг»[6]. Відповідно до положень ст.5 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ - документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його

змісту людиною [6].

На думку Н. М. Швець, можливим видається укладення трудового договору шляхом оформлення його у формі електронного документа, який за дотримання необхідних умов, враховуючи загальні уявлення про зміст договору, буде вважатись дійсним. Тобто структура трудового договору буде цілком збережена, основною відмінністю стане тільки спосіб закріплення прав та обов'язків сторін та істотних умов, без яких такий договір буде вважатись неукладеним [3, с.85]. Погоджуючись з думкою науковця, зазначимо, що зміст трудового договору може бути представлений у формі текстового файлу придатного для візуального сприйняття людиною, який на відміну від звичайної письмової форми не переводиться у паперовий формат, та почергово підписується електронними цифровими підписами (ЕЦП) роботодавця та працівника.

З урахуванням особливостей створення електронних документів, вважаємо за можливе виокремити такі етапи укладення трудового договору в електронній формі:

- 1) досягнення роботодавцем та працівником домовленості про підписання трудового договору в електронному форматі;
- 2) створення працівником власного електронного цифрового підпису (у разі відсутності); створення роботодавцем електронного підпису юридичної особи або фізичної особи-підприємця (у разі відсутності);
- 3) узгодження сторонами умов остаточного проекту трудового договору (особисто під час зустрічі або за допомогою засобів електронної комунікації);
- 4) підписання роботодавцем файлу з текстом трудового договору за допомогою ЕЦП;
- 5) направлення підписаного трудового договору працівнику за допомогою засобів електронної комунікації з доказами підписання файлу;
- 6) підписання працівником за допомогою ЕЦП файлу з текстом трудового договору, який був попередньо підписаний роботодавцем (наприклад, за допомогою «Дія.Підпис» або програми «Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг»);
- 7) направлення працівником підписаного трудового договору за допомогою засобів електронної комунікації роботодавцю з доказами підписання (наприклад, протоколом створення та перевірки електронного підпису).

За умови проставлення сторонами власних електронних цифрових підписів на електронному документі, що містить текст трудового договору, такий договір вважається укладеним в електронній формі.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що можливість укладення трудового договору дистанційно за допомогою засобів електронної комунікації з використанням ЕЦП спрощує процедуру оформлення трудових відносин, особливо в сучасних умовах воєнного стану. Чинний КЗпП містить згадку про електронну форму трудового договору лише у розділі, присвяченому спрощеному режиму регулювання трудових відносин, перелік яких є обмеженим. З метою конкретизації норм, спрямованих на регулювання інституту трудового договору, вважаємо за доцільне законодавчо закріпити електронну форму укладення трудового договору поряд з письмовою формою шляхом внесення змін до загальних положень ст. 24 КЗпП.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII : станом на 24 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 21.03.2024).
2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX : станом на 24 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 21.03.2024).

3. Швець Н., Черняченко Д. Електронна форма трудового договору в контексті реформування законодавства про працю. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 84–89.

4. Проект Трудового кодексу України – СПО Об'єднань Профспілок. *СПО Об'єднань Профспілок – Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок*. URL: <https://spo.fpsu.org.ua/laws/proekt-trudovogo-kodeksu-ukrayiny-78/> (дата звернення: 14.03.2024).

5. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII: станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 21.03.2024).

6. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV: станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 21.03.2024).

Abstract. In the scientific work, the author investigated the state of legislative regulation of concluding an employment contract in electronic form. Taking into account the development of labor relations in modern conditions, the prospects for the introduction of the electronic form of the labor contract are analyzed. Based on the analysis of the features of creating and signing electronic documents, the stages of concluding an employment contract in electronic form are outlined.

Keywords: employment contract, electronic form, electronic document, electronic digital signature.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЦІЛЬОВОЇ ПІДТРИМКИ ЇЇ ЗДОБУВАЧАМ

Середа О. Г.,

*докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри трудового права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Швець Н.М.,

*кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри трудового права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Анотація. Проаналізовано теоретичні та практичні питання фінансового забезпечення вищої освіти в Україні. Акцентовано увагу на проблемних питаннях вдосконалення нормативно-правового регулювання надання державної цільової підтримки здобувачам вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, зайнятість, ринок праці, фінансування освіти, цільова підтримка.

Вища освіта завжди мала та продовжує зберігати істотне соціально-економічне і політичне значення для розвитку будь-якої країни. В сучасних умовах місце та значення вищої освіти в системі пріоритетів, що вибудовуються кожною країною, відображають рівень соціально-економічного розвитку нації. Тільки маючи відповідну сучасним стандартам вищу освіту, та чи інша країна може претендувати на гідне місце та визнання в світі

Прийняття Україною рішення рухатись у напрямі сучасних економічних та соціальних зрушень, перехід до інноваційного типу економіки здійснює неабиякий тиск на сферу вищої освіти, вимагаючи від неї концентрації всіх можливих зусиль напрямі підвищення ефективності своєї діяльності.

Становлення в Україні ринкових відносин, інтеграція країни у світову економічну

систему обумовлює необхідність змін у професійній структурі зайнятого населення, насамперед спеціалістів вищої та середньої кваліфікації. Ефективність освітянської сфери значною мірою залежить від її фінансування. У сучасній економічній літературі поняття «фінансування» використовується дуже широко і нерідко у різних значеннях, тому єдиної думки щодо його визначення та змісту не існує. Так, проф. Каленюк І. С. стверджує, що фінансування освіти — певна система відносин по формуванню, розподілу та використанню різних фінансових ресурсів в освітній сфері. На її думку, під фінансуванням слід розуміти різноманітні фонди фінансових ресурсів, що утворюються завдяки взаємодії різних ланок управління вищої освіти і забезпечують функціонування закладів освіти [1, с. 173]. Касич А. О. зауважує, що процес фінансування освіти залежить від базового підходу до його здійснення та передбачення вибору з можливих альтернатив: державне та комерційне фінансування, за рахунок спонсорських внесків, комбіноване фінансування тощо [2, с. 2].

Як справедливо зазначає О. В. Тимошенко, ключовим принципом побудови фінансового механізму системи вищої освіти є принцип стратегічної орієнтованості, який вимагає розробки чіткої стратегії організації фінансових відносин, що забезпечить ефективне функціонування системи вищої освіти відповідно до соціально-економічних пріоритетів суспільства [3, с. 129].

Питання, яка форма фінансового забезпечення на сьогодні є найкращою, доволі дискусійне. Науковцями, які досліджували економічні проблеми вищої освіти у країнах Заходу, обґрунтовано ряд аргументів як на користь державного фінансування системи освіти, так і на користь розвитку приватної освіти. Вагомими аргументами на користь державного фінансування вищої освіти є соціальні аспекти, зокрема: економічне зростання держави, науковий прогрес, високий рівень життя, оскільки вважається, що вища освіта забезпечує високу оплату праці, а, отже, збільшення доходів бюджету через податкові надходження. Якщо такі податкові надходження у майбутньому будуть перевищувати поточні витрати держави на вищу освіту, то державне фінансування вищої освіти є економічно вигідним. Аргументом на користь розвитку приватної освіти є стимул до новаторства в наданні освітніх послуг і посилення конкуренції на ринку освітніх продуктів. Крім того, студенти які оплачують навчання, як правило, більш дисципліновані та відповідальні у навчанні [4, с. 88].

Важливою складовою механізму фінансування вищої освіти є фінансове регулювання, яке здійснюється за допомогою методів планування і прогнозування, нормативного й інформаційного забезпечення та фінансових інструментів, важелів. Шляхом застосування цих методів розподілу фінансових ресурсів формується відповідна система реалізації економічних інтересів. Фінансове планування й прогнозування в галузі вищої освіти спрямовано на визначення обсягів та джерел фінансових ресурсів і базується на розробці прогнозів грошових надходжень та витрат відповідно до пріоритетів державної політики. Під час розробки фінансових прогнозів варто спиратися на демографічні тенденції, потреби ринку праці, зважати на тенденції перерозподілу працівників зі сфери виробництва у сферу послуг, кількісні можливості ВНЗ, видатки держбюджету України, рівень доходів населення, сучасну тенденцію здобуття освіти упродовж всього життя тощо.

До елементів фінансового регулювання відносять також фінансові інструменти: сукупність фінансових важелів, стимулів, санкцій за допомогою яких реалізується фінансова політика [5, с. 68]. На рівні держави такими інструментами виступають податки, субсидії, трансферти тощо, на рівні підприємств — фінансові інструменти грошового ринку: депозитні сертифікати, банківські акцепти, комерційні векселі, зворотні вимоги про викуп цінних паперів тощо. До інструментів фінансового регулювання системи вищої освіти науковці, зокрема, відносять встановлення джерел, обсягів і видів надходжень вищих навчальних закладів; визначення обсягів державного замовлення; встановлення видів платних послуг, що надаються вищими навчальними закладами;

ціноутворення послуг; податкове та цінове стимулювання та інші. У сучасних економічних умовах необхідно створення такого фінансового механізму, який би передавав закладам освіти як повноваження, так і відповідальність за фінансове забезпечення своєї діяльності. Разом з тим, існує нагальна необхідність удосконалення фінансового механізму системи освіти, і вищої освіти зокрема, в напрямі підвищення його прозорості, ефективності, посилення соціального та інноваційного спрямування.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки її здобувачам» (реєстр. № 10399 від 10.01.2024 р.) [6] сприятиме зростанню фінансових ресурсів у сфері вищої освіти, зокрема в частині спеціального фонду закладів вищої освіти, спроможності оплачувати здобуття вищої освіти особами завдяки механізму співфінансування з одночасним підвищенням відповідальності з боку здобувачів щодо результатів свого навчання, їх працевлаштування після отримання освітнього ступеня.

Поява зазначеного проєкту Закону спричинена тим, що нині наявна система державного замовлення в закладах вищої освіти є непрозорою і неефективною, оскільки не забезпечує доступність вищої освіти.

Крім цього, навчання за держзамовленням означатиме, що держава забезпечить студента робочим місцем. У результаті зросте привабливість необхідних державі спеціальностей, а грошову допомогу отримають набагато більше вступників.

Керуючись Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, затвердженою розпорядженням КМУ від 23.02.2022 р. № 286-р [7] та постановою КМУ від 15.07.2022 р. № 796 «Деякі питання призначення і виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти» [8], вважаємо розробку законопроєкту № 10399 на часі. Завдяки запропонованій у нормах перспективного закону новаторській моделі фінансування здобуття вищої освіти держава підвищить адресність використання державних коштів у частині фінансування державного замовлення, підтримки пільгових категорій здобувачів освіти, посилить ефективність використання бюджетних коштів завдяки їх зворотності. Крім того, зміна підходів до формування та розподілу державного замовлення підвищить результативність державної політики щодо досягнення пріоритетних цілей та завдань.

Водночас варто звернути увагу на деякі недоліки згаданого проєкту.

1. Пропонуємо редакційну правку: по тексту Законів України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (п. 26 ст. 20, п. 6 ст. 22, п. 4 ст. 30,), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (статті 12-13), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (ст. 44-1), «Про охорону дитинства» (ст. 19), «Про підвищення престижності шахтарської праці» (ст. 5), «Про фахову передвищу освіту» (ст. 5, ст. 54), де йдеться про доповнення окремих статей цих законів такою пільгою як «соціальна стипендія, якщо така підтримка необхідна у зв'язку з фінансово-майновим станом сім'ї» додати після слова «сім'ї» категорію «отримувача», тобто «соціальна стипендія, якщо така підтримка необхідна у зв'язку з фінансово-майновим станом сім'ї отримувача» для дотримання принципу юридичної визначеності, що передбачає доступність та зрозумілість формулювання правових норм для пересічної особи. Норма повинна бути виписана юридично грамотно та зрозуміло з точки зору законодавчої техніки. У даному разі спостерігаємо у формулюванні норми відсутність вказівки на суб'єкта, який претендує на соціальну стипендію.

2. Звертаємо увагу, що в рамках обговорюваного законопроєкту не досліджуються норми Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей». Вважаємо, що категорії громадян, про які йдеться у нормах цього Закону, можуть бути віднесені до пільгових категорій здобувачів освіти.

Пропонуємо ст. 13 «Забезпечення права на освіту осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та дітей

таких осіб» Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» доповнити частиною другою такого змісту:

«2. Студентам із числа осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та дітям таких осіб гарантується надання соціальної стипендії, якщо такої підтримки потребує фінансово-майновий стан сім'ї отримувача, незалежно від місця навчання на території України.

Порядок та умови надання соціальної стипендії та критерії оцінювання фінансово-майнового стану сім'ї для її призначення визначаються Кабінетом Міністрів України».

3. Вважаємо недоречним розширювати ст. 22 Закону України «Про зайнятість населення» пунктом 10-1: «1. Основними завданнями центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, його територіальних органів є:

10¹) сприяння забезпеченню працевлаштування осіб, які здобувають або здобули вищу освіту за державним або регіональним замовленням».

У разі включення цього пункту до тексту Закону «Про зайнятість населення» простежується дискримінація за ознакою джерела фінансування навчання осіб, які здобувають або здобули вищу освіту. Тобто ці категорії осіб будуть мати переваги перед тими, навчання яких фінансувалося за рахунок коштів фізичних чи юридичних осіб недержавної форми власності, що порушує принцип рівності конституційних прав, закріплений ст. 24 Конституції України, принцип забезпечення рівних можливостей населення у реалізації конституційного права на працю, закладений у п. 3 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про зайнятість населення».

Отже, формування та забезпечення реалізації реформ у ВНЗ, забезпечення України висококваліфікованими кадрами, затребуваними на ринку праці, збільшення попиту на освітні послуги та приведення освітніх стандартів до стандартів розвинених країн, в т. ч. ЄС, вимагає розроблення ефективного механізму фінансування освіти в Україні. Негайний розгляд проблем фінансування освіти та розроблення заходів щодо їх вирішення дасть змогу Україні найближчим часом гармонізуватись із освітнім європейським простором, підвищити конкурентоспроможність української вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Каленюк І. С. Економіка освіти: навч. посіб. Київ : Знання, 2003. 316 с.
2. Касич А. О., Циган В. А. Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу. Ефективна економіка. 2013. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2587> (дата звернення 04.02.2024).
3. Тимошенко О. В., Федорова В. А. Фінансові аспекти конкурентоспроможності вищої освіти в Україні: монографія. Дніпропетровськ : Пороги, 2008. 390 с.
4. Євменькова К. М. Фінансування послуг вищої освіти в країнах Заходу. Наука молода. 2008. № 9. С. 88–90.
5. Данілов О. Д., Серебрянський Д. М. Фінанси у запитаннях та відповідях : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. та допов. Київ : КНТ, 2008. 528 с.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки її здобувачам: проект Закону України від 10.01.2024 р. № 10399. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=77416. (дата звернення 04.02.2024).
7. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: розпорядження КМУ від 23.02.2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>. (дата звернення 04.02.2024).
8. Деякі питання призначення і виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) закладів фахової передвищої та вищої освіти: постанова КМУ від 15.07.2022 р. № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення 04.02.2024).

Abstract. Theoretical and practical issues of financial provision of higher education in Ukraine are analyzed. Attention is focused on the problematic issues of improving the regulatory and legal regulation of the provision of state targeted support to students of higher education.

Key words: higher education, employment, labor market, financing of education, targeted support.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОЦИФРОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ В ПРОЕКТАХ ПО ЦИФРОВІЙ ІСТОРІЇ

Сапицька О. М.,

*кандидат історичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри історії та археології,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

Анотація. Розглядаються правові проблеми, які виникають під час використання оцифрованих матеріалів у проектах з цифрової історії. Розкриті ключові юридичні питання, про які слід знати та пам'ятати дослідникам і керівникам таких проектів, зокрема авторське право, права інтелектуальної власності, доброчесне використання, конфіденційність і етичні проблеми тощо.

Ключові слова: цифрова історія, оцифровані матеріали, авторське право, інтелектуальна власність, конфіденційність, етика, штучний інтелект.

Тема цифрових проектів в історико-культурній галузі дуже актуальна через те, що з 2014 року Україна вже втратила великий масив історико-культурних джерел та пам'яток, особливо на територіях Луганської та Донецької областей. Тому окрім оцифровки архівних документів, що комплектують національний архівний фонд, нам вже зараз потрібно збирати бази даних щодо стану об'єктів історико-культурної спадщини, і на основі наявних фото, описів тощо цих пам'яток та об'єктів відтворювати їх 3-D моделі. Але ці питання потребують юридичного супроводу.

Окрім цього на юридичному факультеті СНУ ім.В.Даля кафедрою історії та археології реалізовані та використовуються для освітньо-наукових потреб два цифрових проекти з історії України та української культури та національної ідентичності. В рамках ОП бакалавра по спеціальності 032 з весняного семестру 2023-2024 н.р. викладається дисципліна «Digital history».

Завдяки «цифровій революції» ми зараз живемо в епоху вивчення історії як традиційним, так і цифровим способом. Цифрова історія – це галузь, яка швидко розвивається завдяки розвитку обчислювальної техніки та масовій оцифровці джерел. Проекти цифрової історії стають все більш поширеними в академічних дослідженнях, навчанні та залученні громадськості.

Цифрова історія спрямована, насамперед, на залучення онлайн-аудиторії до історичного контенту або на пошук нових методів цифрових досліджень, які сприяють подальшому академічному дослідженню. Такі проекти пропонують нові способи залучення неакадемічної аудиторії та допомагають зробити історію актуальною для широкої громадськості. Розвиток «цифрового оповідання», практики використання комп'ютерних інструментів для розповіді історій, часто через інтеграцію мультимедійних елементів, є важливою особливістю сучасної роботи істориків у цифровій сфері.

Цифрові проекти, починаючи з перших у 1982 р. [1], ґрунтуються на використанні оцифрованих матеріалів та цільових програмних продуктах. Вихідні дані цифрової історії включають: цифрові архіви, онлайн-презентації, візуалізацію даних, інтерактивні карти, часові шкали, аудіофайли та віртуальну реальність, щоб зробити історичну фактологію та

нарлативи більш доступними для зацікавлених користувачів у вигляді інтерактивного цифрового навчально-наукового онлайн-контенту, онлайн-виставок, тематичних цифрових колекцій документів, віртуальних туристичних турів оцифрованими пам'ятками культури та історії у форматі 3-D, проєктів з усної історії тощо. Тобто на сьогодні цифрові історичні проєкти відіграють значну роль у збереженні та поширенні історичних знань і відображають трансформації підходів до того, як сучасні історики проводять дослідження, отримують доступ до архівних матеріалів та інших джерел.

Хоча оцифрування демократизувало доступ до історичних матеріалів, сприяло створенню нових способів історичного дослідження, воно також піднімає важливі юридичні питання щодо використання оцифрованих та цифрових матеріалів і викликає потребу дотримання законів про інтелектуальну власність і етичних стандартів.

Однією з основних юридичних проблем у світі, пов'язаних із використанням оцифрованих матеріалів у проєктах цифрової історії, є авторське право. Авторське право надає авторам і творцям виключні права на відтворення, розповсюдження та демонстрацію своїх творів. Використовуючи оцифровані матеріали, дослідники повинні визначити, чи захищені матеріали авторським правом і, якщо так, чи підпадає їх використання в сферу добросовісного використання або інших винятків із законів про авторське право в різних юрисдикціях, які дозволяють обмежене використання захищених авторським правом матеріалів для таких цілей, як освіта та наука.

Згідно ст. 2 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [2] законодавство України про авторське право і суміжні права базується на Конституції України і складається з Цивільного кодексу України, цього Закону, інших законів України, а також прийнятих на їх основі підзаконних нормативно-правових актів, пов'язаних зі сферою охорони авторського права і суміжних прав, а чинні міжнародні договори України у сфері авторського права та/або суміжних прав, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України про авторське право і суміжні права.

Для європейської практики визначальною є Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку [3].

Ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» зокрема визначає те, що відноситься до цифрової сфери створення та розповсюдження інформації, у тому числі проєктів з цифрової історії, що відносяться до цифрового контенту.

При цьому, наприклад, у більшості випадків оцифровані зображення музейного предмету не буде вважатися об'єктом авторського права, оскільки не є оригінальними [4].

Добросовісне використання — це американська юридична доктрина, створена суддями ще в XIX столітті і закріплена в Законі про авторське право 1976 року. Розділ 107 Закону США Про авторське право [5] забезпечує законодавчу основу для визначення того, чи є щось сумлінним використанням, та визначає певні типи використання, такі як критика, коментарі, новинні репортажі, навчання, наукові дослідження, як приклади діяльності, яка може кваліфікуватися як сумлінна, тобто вона дозволяє обмежене використання матеріалів, захищених авторським правом, без дозволу власника авторських прав за певних обставин.

В Україні схожі принципи добросовісного використання зазначені у п.2 ст. 22 ЗУ «Про авторське право і суміжні права».

У цифрових історичних проєктах добросовісне використання може стосуватися таких дій, як вилучення тексту з архівних документів, відображення зображень в освітніх контекстах або створення мультимедійних презентацій. Суди враховують такі фактори, як мета та характер використання, характер захищеного авторським правом твору, обсяг і суттєвість використаної частини та вплив використання на потенційний ринок захищеного авторським правом твору, коли визначають, чи відповідає конкретне використання вимогам як добросовісне використання.

У випадках, коли добросовісне використання не застосовується, дослідникам може знадобитися отримати дозвіл від власників авторських прав на використання оцифрованих матеріалів у своїх проєктах. Це може включати звернення до архівів, бібліотек, музеїв або окремих власників прав для запиту дозволу на відтворення, розповсюдження або зміну творів, захищених авторським правом. Деякі установи пропонують ліцензійні угоди або надають вказівки щодо отримання дозволів на певні матеріали.

Ще одним правовим питанням, яке на сьогодні є дуже актуальним, це використання ШІ при створенні цифрового контенту для проєктів по Digital History. Контент, створений ШІ - це письмовий текст, відео, код, аудіо та інші медіафайли, створені за допомогою генеративних інструментів ШІ.

На даний момент твори, створені виключно штучним інтелектом, навіть якщо вони створені за текстовою підказкою, написаною людиною, в багатьох країнах, не захищені авторським правом. Однак, коли справа доходить до навчання моделей ШІ, використання матеріалів, захищених авторським правом, повинно бути добросовісним. Це пов'язано із вищезгаданим законом про добросовісне використання [6], який дозволяє використання матеріалів, захищених авторським правом, за певних умов без дозволу власника. [7]

Юридично ці системи ШІ – включаючи генератори зображень, генератори музики та чат-боти, такі як ChatGPT – не можуть вважатися авторами створюваного ними матеріалу. Їх результати - це просто кульмінація людської роботи, більша частина якої була взята з Інтернету і так чи інакше захищена авторським правом. Якщо внесок людини і машини переплетений настільки, що неможливо його логічно розділити, право твору на авторське право залежить від того, наскільки людина-автор контролював чи впливав на результати роботи машини.

Бюро авторських прав США вже давно дотримується позиції, за якою немає захисту авторських прав на твори, створені не людьми, включаючи машини, при цьому суди США захищають та вимірюють антропогенний внесок у генеративні моделі штучного інтелекту.

Великобританія - одна з небагатьох країн, де охороняються твори, створені за допомогою комп'ютера, де немає людини-творця. «Автор» «комп'ютерного твору» (CGW) визначається як «лице, що здійснює заходи, необхідні для створення твору [8]». Захист зберігається протягом 50 років із дня виготовлення твору. З юридичного погляду твір, створений комп'ютером, має бути оригінальним, щоб отримати охорону. Але юридичне поняття оригінальності визначається з урахуванням авторів-людей та таких характеристик, як особистість, судження та майстерність. Проте навколо цього закону тривають гострі дискусії, тому уряд Великобританії розглядає декілька варіантів правок щодо захисту авторських прав на сгенеровані ШІ матеріали.

Європейський Союз, який має набагато більш запобіжний підхід до законодавства, ніж США, знаходиться в процесі доопрацювання масштабного закону про штучний інтелект [9], який має вирішити багато проблем, пов'язаних із генеративним штучним інтелектом. І він уже має законодавчу базу для інтелектуального аналізу тексту та даних, яка дозволяє лише некомерційним організаціям та університетам вільно збирати інформацію в Інтернеті без згоди, а не компаніям.

В Україні, згідно ст.8 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами), охороняються правом особливого роду (*sui generis*) відповідно до статті 33 цього Закону. Строк чинності права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, спливає через 25 років, що обчислюються з 1 січня року, наступного за роком, в якому згенеровано неоригінальний об'єкт.

Окрім питань авторського права, проєкти цифрової історії також мають враховувати конфіденційність та етичні міркування, пов'язані з використанням оцифрованих матеріалів. Дослідники повинні пам'ятати про права на конфіденційність осіб, зображених на фотографіях, листах, щоденниках чи інших особистих документах. Це

може включати отримання згоди від окремих осіб або їхніх нащадків перед публічним показом або розповсюдженням конфіденційних матеріалів. Крім того, дослідники повинні підходити до репрезентації та інтерпретації історичних подій і оповідань з делікатністю та цілісністю, беручи до уваги різноманітні точки зору та уникаючи стереотипів чи упереджень.

Це означає, що науковці повинні бути уважними до джерел і до того, як вони були створені та поширені. Наприклад, цифрові технології все частіше використовуються для оприлюднення усних історій в різних цифрових проєктах, дозволяючи ширшій аудиторії ознайомитися з історіями та спогадами різних людей. В цьому випадку дослідники повинні пам'ятати про потенційне порушення конфіденційності та почуття інформаторів під час створення та використання таких оцифрованих колекцій, дотримуватись міжнародних стандартів етики та законодавства в дослідженнях цифрової історії, особливо щодо того, якими даними про людей чи місця слід ділитися, як ними ділитися та з ким ними ділитися.

Оскільки цифрові історичні проєкти стають більш візуальними та інтерактивними, науковці починають шукати нові способи представлення та поширення своїх досліджень. При цьому до створення нових цифрових проєктів з історії потрібно підходити комплексно та виважено. Правові аспекти використання оцифрованих матеріалів у проєктах цифрової історії вимагають ретельного розгляду та дотримання відповідних законів, нормативних актів та етичних принципів. Дослідники, освітяни та культурні установи на сьогодні вже просто повинні орієнтуватися в питаннях, пов'язаних з авторським правом, правами інтелектуальної власності, конфіденційністю та етикою, щоб забезпечити відповідальне та етичне використання оцифрованих матеріалів в історичних дослідженнях у освітньо-науковій та публічній сферах.

Список використаних джерел:

1. Burton O. V. (2005) American Digital History / Social Science Computer Review. 23 (2): 206–220. doi:10.1177/0894439304273317 // URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0894439304273317>
2. ЗАКОН УКРАЇНИ «Про авторське право і суміжні права» / (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 57, ст.166) // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>
3. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text
4. Правові аспекти оцифрування музейних колекцій: новий мануал від ІР Офісу // URL: <https://ukrpatent.org/uk/news/main/pravovi-aspekty-otsyfruvannia-muzejnykh-kolektsii-05022024>
5. Copyright Law of the United States (Title 17) // URL: <https://www.copyright.gov/title17/92chap1.html#107>
6. U.S. Copyright Office Fair Use Index // URL: <https://www.copyright.gov/fair-use/>
7. Glover E. (28.02.2024) AI-Generated Content and Copyright Law: What We Know // URL: <https://builtin.com/artificial-intelligence/ai-copyright>
8. Artificial Intelligence and Intellectual Property: copyright and patents (Updated 28 June 2022) // URL: <https://www.gov.uk/government/consultations/artificial-intelligence-and-ip-copyright-and-patents/artificial-intelligence-and-intellectual-property-copyright-and-patents#:~:text=Works%20generated%20by%20a%20computer,be%20protected%2C%20as%20describe d%20above.>
9. The EU Artificial Intelligence Act // URL: <https://artificialintelligenceact.eu/>

Annotation. Legal issues that arise when using digitized materials in digital history projects are considered. Key legal issues that researchers and managers of such projects should be aware of and keep in mind are highlighted, including copyright, intellectual property rights, fair use, privacy and ethical issues, etc.

Key words: digital history, digitized materials, copyright, intellectual property, privacy, ethics, artificial intelligence.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

*Слободенюк В. А.,
помічник корпоративного секретаря
НАК «Нафтогаз України», адвокат,
доктор філософії
КНУ ім. Т. Шевченка*

Анотація. На території України понад два роки триває війна, яка щодня завдає значної шкоди енергетичній інфраструктурі України, попри це основним завданням уряду є стабілізація ситуації на енергетичному ринку, врегулювання законодавчих колізій з метою захисту прав споживачів. Більше того, у короткостроковій перспективі потрібно вирішити такі проблеми як налагодження платіжної дисципліни та створення збалансованої системи відповідальності всіх учасників ринку газу: постачальників, споживачів, трейдерів та операторів розподільчих та магістральних мереж.

Ключові слова: права, споживачі, національне законодавство, договір, енергетичний ринок, природний газ, постачання.

Відповідно до частини першої статті 12 Закону України “Про ринок природного газу”) [1] постачання природного газу здійснюється відповідно до договору, за яким постачальник зобов’язується поставити споживачеві природний газ належної якості та кількості у порядку, передбаченому договором, а споживач зобов’язується оплатити вартість прийнятого природного газу в розмірі, строки та порядку, передбачених договором.

Постачальником природного газу є суб’єкт господарювання, який на підставі ліцензії здійснює діяльність із постачання природного газу.

По-перше, одним з важливих принципів функціонування ринку природного газу в Україні є принцип забезпечення високого рівня захисту прав та інтересів споживачів природного газу (пункт 1 частини першої статті 3 Закону України “Про ринок природного газу”). Особливо гостро цей принцип повинен діяти в умовах правового режиму воєнного стану.

Разом з тим, наразі зазначений Закон визначає певні категорії споживачів, які мають дещо різні за своїм обсягом правові гарантії, зокрема:

- вразливі споживачі (пункт 8 частини першої статті 1 Закону № 329-VIII);
- захищені споживачі (пункт 10 частини першої статті 1 Закону № 329- VIII);
- побутові споживачі (пункт 23 частини першої статті 1 Закону № 329- VIII);
- споживачі, що є бюджетними установами відповідно до Бюджетного кодексу України, закладами охорони здоров’я державної власності або комунальної власності (стаття 12-1 Закону).

Однією з важливих категорій споживачів природного газу є побутові споживачі. Відповідно до Закону побутовими споживачами є фізичні особи, які придбають природний газ для власних побутових потреб, зокрема для приготування їжі, підігріву води та опалення своїх житлових приміщень, що не охоплює професійної та комерційної діяльності. Де-факто до цієї категорії належить населення, яке споживає газ для опалення житлових приміщень, у яких проживає.

Натомість у Законі існує певна правова невизначеність щодо віднесення споживачів до категорії “побутових”. Так, наприклад, не встановлено, що до категорії побутових споживачів віднесені мешканці гуртожитків та відомчого житла. Зазначена позиція відображена у листах Національної комісії, що здійснює державні регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (лист № 13745/16.3.1/7-21 від 26.11.2021 року).

Відповідна правова невизначеність була зумовлена тим, що фізична особа належить до “побутового споживача” за умови, що ця особа споживає газ для опалення

“власного приміщення”, що де-юре взагалі не відповідає принципу користування гуртожитками та відомчим житлом без оформлення права власності на них.

Законом для категорії побутових споживачів передбачено певні особливості правового регулювання, а саме: моніторинг цін та скарг, постачання газу за типовою формою договору, заборона стягувати плату або вимагати будь-яку іншу фінансову компенсацію у зв'язку зі зміною постачальника.

Цікавою особливістю в умовах воєнного стану стало також те, що договір між постачальником “останньої надії” та побутовим споживачем може бути укладений за наявності простроченої заборгованості в такого споживача перед таким постачальником “останньої надії”.

Відповідна проблема стала гостро під час підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері постачання теплової енергії та постачання гарячої води протягом опалювального періоду 2021/2022 рр. [2], оскільки інтереси зазначеної категорії споживачів не було враховано і вони втратили всі правові гарантії, передбачені Законом для побутового споживача.

Лише постановою від 23 грудня 2022 р. № 1429 [3] Уряд з 1 листопада 2022 року зобов'язав ГК "Нафтогаз України" як постачальника останньої надії здійснювати постачання природного газу підприємствам, установам, організаціям, на балансі яких перебувають гуртожитки (та/або інші житлові будівлі, в яких постійно або тимчасово проживають побутові споживачі), в обсягах та для цілей забезпечення природним газом побутових споживачів, які мешкають у гуртожитках.

При цьому, Закон наразі досі не врегулював віднесення зазначеної категорії до “побутових споживачів”.

По-друге, варто також зазначити, що попри дії держави-агресора спрямовані на знищення енергетичної цілісності України, Уряд повинен сприяти удосконаленню правих орієнтирів на ринку природного газу та покращенню договірному регулюванню постачання природного газу в межах України.

Так, наразі в Україні діє оновлена Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 605-р від 18 серпня 2017 р. [4], яка встановлює відповідні стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України та забезпечує завершення енергетичного реформування комплексу України, досягнення пріоритетних цілей у сфері безпеки та енергоефективності, забезпечення інноваційного оновлення та інтеграції. Відповідна Енергетична стратегія є певним прототипом європейських стратегій та запроваджена, в тому числі, з метою гармонізації національного законодавства з європейським.

У нормах Енергетичної стратегії до 2035 року йдеться про те, що основою для інвестицій мають бути реформи, демонополізація, прозорість та вдосконалення правових і регуляторних механізмів з урахуванням основних передумов залучення інвестицій, таких як: верховенство права, адаптація до Європейського енергетичного законодавства, деофшоризація економіки, впровадження стимулюючого податкового та регуляторного законодавства, економічно обґрунтованих тарифів, впровадження комунікаційної політики для заохочення стратегічних та фінансових інвесторів до виходу на ринок [5, с. 80- 88].

Разом з тим, на думку правових аналітиків, діюча Енергетична стратегія побіжно враховує соціально-економічну ситуацію, встановлює цілі розвитку лише окремих підгалузей, а не енергетики в цілому та не узгоджується з іншими рівнями та сферами управління.

Зокрема, щодо постачання газу населенню, зазначена Стратегія не висвітлює участь населення у реалізації енергетичної стратегії (наприклад, забезпечення енергоефективності при використанні особистого автотранспорту, утеплення житла тощо) та можливості переходу на більш прозорий договірний діалог між споживачем та

надавачем послуг з постачання природного газу.

З огляду на зазначене, з метою побудови чітких стратегічних завдань задля зміцнення побудови енергетичної системи важливим залишається зміщення акцентів у Енергетичній стратегії України з державницького підходу до висвітлення ролі населення – кінцевих споживачів у розвитку енергетики в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про ринок природного газу: Закон України № 27 від 09.04.2015 року. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text>
2. Меморандум про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері постачання теплової енергії та постачання гарячої води протягом опалювального періоду 2021/2022 рр. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/memorandum_0.pdf
3. Про внесення змін до Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу щодо особливостей постачання природного газу виробникам теплової енергії та бюджетним установам: Постанова Кабінету Міністрів України № 1429 від 23.12.2022 року. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1429-2022-п#Text>
4. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність”: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. No 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>
5. Belianevych O. A. Питання правової кваліфікації відносин балансування газотранспортної системи. Economics and Law. 2021. No1 (60). С. 80-88.

Annotation. On the territory of Ukraine for more than two years there has been a war, which daily causes significant damage to the energy infrastructure of Ukraine, despite this, the main task of the government is to stabilize the situation in the energy market, to resolve legislative conflicts to protect the rights of consumers. Moreover, in the short term, it is necessary to solve such problems as establishing payment discipline and creating a balanced system of responsibility for all gas market participants: suppliers, consumers, traders and operators of distribution and backbone networks.

Key words: rights, consumers, national legislation, contract, , energy market, natural gas, supply.

НЕОБХІДНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Терещенко С. В.,

*к. ю.н., доцент кафедри господарського права,
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля*

Анотація. Висвітлено результат огляду аргументів щодо необхідності модернізації державно-приватного партнерства для потреб повоєнного відновлення економіки України. Обґрунтовано доцільність проведення комплексних наукових досліджень економіко-правових проблем даного процесу модернізації. Оприлюднено структуру авторського (С.В. Терещенко) підходу до вдосконалення правової форми державно-приватного партнерства. Виявлено низку теоретичних та практичних проблем на шляху вдосконалення партнерства. Зроблено акцент на необхідності уточнення концептуальних засад модернізації системи державно-приватного партнерства. Окреслено потребу конкретизації правового режиму залучення приватних інвестицій під потреби післявоєнної перебудови економіки України.

Ключові слова: модернізація, правове забезпечення, державно-приватне партнерство, комплексне наукове дослідження, теоретичні та практичні проблеми, концептуальні засади, правовий режим.

Україна залучена до важливих проектів за участі ЄС, Великої Британії/Об'єднаного Королівства та інших країн, що мають намір допомогти у вирішенні нашою країною важливих для неї проблем повоєнної відбудови. Вагомий потенціал правового забезпечення інвестування в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України містить законодавство про партнерство держави/декількох держав та бізнесу. В умовах, коли приватне інвестування не спроможне покрити потреби України на повоєнну відбудову (станом на початок 2024 року за оцінкою Світового банку витрати на відбудову складають понад 486 млрд. дол.), необхідною стає участь кількох дружніх держав та бізнесу у партнерстві.

Регламентом ЄС 2021/2085 від 19 листопада 2021 р. «Про заснування спільних підприємств у рамках Horizon Europe та скасування Регламентів (ЄС) № 219/2007, (ЄС) № 557/2014, (ЄС) № 558/2014, (ЄС) № 559/2014, (ЄС) № 560/2014, (ЄС) № 561/2014 та (ЄС) № 642/2014» (далі – Регламент 2021/2085) [1] передбачено економіко-правовий механізм інвестування за участі кількох дружніх держав та бізнесу для реалізації стратегічних високовартісних інвестиційно-інноваційних проектів.

За твердженням О.М.Вінник та О.В.Шаповалової цей механізм вартий уваги і врахування під час вдосконалення положень Закону України «Про державно-приватне партнерство», який не передбачає ні можливість участі в партнерстві в ролі державних партнерів, крім України та її органів місцевого самоврядування, інших держав, ні інституційної форми партнерства [2].

У науковому середовищі обговорюється проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України» №7508 від 01.07.2022 [3]

Так, детальне опрацювання тексту законопроекту №7508 (у редакції станом на 12.07.2023) здійснили А.Швадчак та В. Даценко. Вони виявили ризики, пов'язані із загальними функціями здійснення ДПП/концесії; проведенням конкурсу на визначення приватного партнера/концесіонера із наступним укладенням договору за його результатами; фінансовими та майновими проблемами визначеності щодо здійснення ДПП/концесії; підготовкою та відбором проектів з відновлення інфраструктури та економіки, будівництва житла з допороговим значенням; недоліками оприлюднення інформації про конкурси на визначення приватного партнера/концесіонера [4].

Також ними було обгрунтовано як недолік - невичерпний перелік критеріїв кваліфікаційного відбору претендентів у партнери. Шкідливим наслідком такого переліку вони вважають відсутність співвідношення питомої ваги критеріїв оцінки конкурсних пропозицій. Засуджено відсутність альтернативного способу оскарження дій, рішень, бездіяльності державного партнера/конкурсної комісії. Ще - зроблено висновок про неврегульованість питання обмеження максимальної кількості претендентів та відбору найкращих претендентів; невинуватність обмежень щодо проведення аукціонів. Наголошено на нечіткості визначення обмежень щодо строку концесії та ДПП. Виявлено недоліки особливого порядку підготовки державних і місцевих проектів з відновлення. Висловлено причини критичного ставлення до окремих форм підтримки ДПП і концесії.

Актуальність заявленої теми обумовлена початком модернізації організаційно-правового механізму державно-приватного партнерства (далі - ДПП). Свідченням започаткування є заяви на офіційному рівні про розгляд ДПП важливим інструментом довгострокового структурного розвитку інфраструктурних та стратегічних послуг, вищезазначений законопроект та напрацювання стратегії повоєнної відбудови економіки України, а також інші директиви та документи. Для досягнення завершеності даного процесу пропонується реформування організаційно-правового механізму державно- ДПП під потреби повоєнної відбудови України.

Мета статті. Популяризація наукових знань щодо необхідності модернізації

державно-приватного партнерства в Україні та доцільності проведення комплексного наукового дослідження економіко-правових проблем (теоретичного характеру та практичної затребуваності) даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення правових механізмів створення та функціонування інституційної та інших нових моделей ДПП присвячено праці В.А.Устименка, О.М.Вінник, О.В.Шаповалової та інших. Глибокий юридичний аналіз практичних проблем реформування ДПП для повоєнної відбудови нашої країни здійснили А.Швадчак та В. Даценко у статті «Реформа ДПП для повоєнної відбудови: перспектива чи ризик?» [2], яка була підготовлена Transparency International Ukraine за фінансової підтримки Швеції та Європейського Союзу. Її вміст є виключною відповідальністю Transparency International Ukraine і не обов'язково відображає погляди Швеції та Європейського Союзу.

Однак обґрунтування потреби у комплексному науковому дослідженні економіко-правових проблем даного процесу у сучасних умовах економічного стану України в умовах війни та післявоєнної відбудови, використовуючи інституційне публічно-приватне партнерство, не було здійснено у науці господарського права в умовах сучасного стану економіки України.

Виклад основного матеріалу. Регламентом ЄС 2021/2085 від 19 листопада 2021 р. передбачено можливість застосування інституційної форми державно-приватного партнерства/ публічно-приватного партнерства загальноєвропейського рівня в рамках програми Horizon Europe⁵. За цією програмою передбачається заснування дев'яти спільних підприємств як державно-приватних партнерств для досягнення конкретних економічних цілей у деяких галузях, призначений для партнерської співпраці. У статусі членів цих спільних підприємств визначено держави-учасниці ЄС; членів-засновників (ними можуть бути юридичні особи, засновані в державі-члені, країні, асоційованій з Horizon Europe, або міжнародній організації, яка визначена як член спільного підприємства відповідно до зазначеного Регламенту або одного з його додатків); асоційованих членів (ними можуть бути юридичні особи, засновані в державі-члені, країні, асоційованій з Horizon Europe, або міжнародній організації, які приєднуються до спільного підприємства шляхом підписання листа-зобов'язання відповідно до встановлених вимог).

На важливості цього досвіду ЄС для України наголошують О.М.Вінник та О.В.Шаповалова: він важливий з огляду можливості використання такого ефективного правового механізму залучення інвестицій кількох дружніх держав і суб'єктів бізнесу (вітчизняного та іноземного) до реалізації пріоритетних інвестиційно-інноваційних проектів, які потребують великих коштів. Перевага такого механізму незаперечна для партнерів-інвесторів, ніж надання безоплатної допомоги, за що Україна вдячна країнам-донорам. Відбудова України, зміцнення її обороноздатності важливі для захисту Європи (центру та заходу) [2].

У Стратегії національної безпеки України державно-приватне партнерство визнано важливим економіко-правовим механізмом, призначеним не лише для забезпечення повоєнної відбудови, але й у справі національної безпеки.

Тому розглядаючи важливі аспекти інвестування, з використанням економіко-правового механізму ДПП, не можна залишати у стані малодослідженості проблему правового забезпечення в Україні інституційного публічно-приватного партнерства (або ДПП, якщо доцільність цієї категорії доведуть результати майбутніх комплексних досліджень) за участі кількох дружніх держав у статусі інвестора-партнера.

---

⁵ Horizon Europe є ключовою програмою ЄС для фінансування досліджень та інновацій з [бюджетом 95,5 мільярдів євро](https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en) : [Horizon Europe - Research and innovation. URL : https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en](https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en) (дата звернення: 21.12.2023).

Але в сучасних умовах виявлено численні недоліки законодавства України про ДПП, які породжують проблеми правореалізації та правозастосовання. Найвні на даний час законодавчі положення ускладнюють визначення природи та структури відносини партнерів. Відсутність сучасних фундаментальних досліджень щодо організаційно-правового механізму державно- ДПП під потреби повоєнної відбудови України унеможливує встановлення всіх переваг та недоліків господарсько-правового режиму партнерства, що важливо усвідомлювати інвестору, державі, іншим особам, що перебуватимуть у статусі партнерів

У складі договірної механізму реалізації ДПП залишається відкритою ціла низка юридично значущих питань. Умови участі у конкурсі та підтвердження перемоги у ньому претендентів у партнери прописані з суттєвими суперечностями. Державі проблематично оптимізувати потенціал свого впливу з огляду на вимоги дерегуляції господарських відносин, а приватному партнеру нелегко реалізувати право на забезпеченість своїх суверенних прав заходами державних гарантій. Використання договірної механізму реалізації державно-приватного партнерства в Україні зазвичай зведено до розробки вимог, зобов'язань та умов їхнього виконання з оформленням домовленостей про концесію, розподіл продукції. тощо.

Водночас важливе місце у комплексі договорів, позначених законодавцем «у межах державно-приватного партнерства» посідають ніяк не поійменовані домовленості про угодоспроможність партнерів, стратегію партнерства тощо. Відсутність узагальненого поняття договору у межах ДПП також призводить до невизначеності його в існуючому правовому полі та, у зв'язку з цим, позбавляє необхідної чіткої правової формалізації зобов'язального складу відношень ДПП, що призводить до виникнення проблем у правозастосовній практиці

Критичний аналіз підходів до визначення механізму реалізації ДПП у профільних законах «Про державно-приватне партнерство» та «Про концесію» дозволяє виявляти умови оновлення договірної механізму ДПП, розширення можливостей ініціювання концесії потенційним концесіонером, залучення радників та незалежних експертів для підготовки проєктів ДПП та їх виконання. Додаткових гарантій для приватних партнерів потребує процес визначення особливостей взаємодії державних та приватних партнерів у сфері військово-оборонній, будівельній тощо.

Отже на рівні наукових правових досліджень із забезпечення реалізації механізму ДПП виникає потреба напрацювання теоретичних засад модернізації правового механізму державно-приватного партнерства під потреби повоєнної відбудови України.

Метою таких досліджень могло б бути обґрунтування нових теоретичних положень та розробка конкретних рекомендацій з удосконалення господарсько-правового механізму реалізації партнерства держави та органів місцевого самоврядування з недержавними суб'єктами господарювання, в т.ч. іноземними інвесторами, під потреби повоєнного відновлення економіки України.

Задля досягнення такої мети доцільним стає виконання наступних завдань:

- узагальнення методологічних, аналітичних, теоретичних та функціональних можливостей науки господарського права та господарського-процесуального права у розв'язанні проблемних питань реалізації ДПП;
- прояснення сутності та правового змісту низки основоположних категорій, що отребуються для вибудови структури механізму партнерства та функціонального призначення договірних інструментів реалізації ДПП;
- з'ясування змістовного складу механізму реалізації ДПП під потреби повоєнної відбудови економіки України;
- аналіз господарсько-процесуального забезпечення договірних відносин ДПП;
- обґрунтування авторської позиції стосовно захисту прав та інтересів претендентів і партнерів ДПП та підходу до тлумачення правових спорів, пов'язаних з

ДПП у визначенні їх підсудності;

- порівняння поняття договору у межах ДПП з поняттям рамкового договору, уточнення ознак першого як інструмента публічно-правового регулювання;
- дослідження тенденцій розвитку вітчизняного та зарубіжного законодавства про договори ДПП та обґрунтування алгоритму формування нормативної бази ДПП в Україні;
- розробка пропозицій з удосконалення законодавства про ДПП.

Об'єктом авторського дослідження є сукупність політико-правових суспільних відносин, що складаються в процесі інвестування у реалізацію ДПП під потреби повоєнної відбудови України

Висновки :

1. Механізм державно-приватного партнерства надає суттєві переваги щодо скорочення державних витрат для відбудови знищеної інфраструктури та її подальшого утримання. Внаслідок наявних матеріальних, технічних та інших потреб України доцільно провести фундаментальне правове дослідження реформаторського потенціалу державно-приватного партнерства як механізму активізації відповідних модернізаційних процесів в Україні. У даному контексті він розглядається важливим інструментом довгострокового структурного розвитку інфраструктурних та стратегічних послуг.

2. Реформаторський потенціал у даному контексті проявляється у перетворенні базового Закону про ДПП з рамкового на спеціальний. Це означає, що надалі він регулюватиме лише відносини, пов'язані з підготовкою та реалізацією ДПП як окремої форми партнерства. Також реформаторський підхід вбачається у тому, що фінансування проєктів соціальної інфраструктури зможе відбуватися з нових джерел, а саме від донорів за грантові кошти.

3. Загальновідомими є спроби адаптувати механізм концесії для потреб розвитку конкуренції на внутрішньому ринку. Конкуренція досягається завдяки можливості отримання переваг досвіду приватних компаній щодо забезпечення їх ефективності та запровадження інновацій. Це спонукало Європейську комісію розробити комплексну, збалансовану і гнучку законодавчу базу для регулювання концесійних договорів, що забезпечує суб'єктам господарювання, зокрема представникам малого й середнього бізнесу, ефективний і вільний від дискримінації доступ до ринків концесій ЄС. Зазначена законодавча база може стати структурним елементом законодавчої бази ДПП в частині її використання для напрацювання інструментів оцінки інвестиційної ефективності проєктів ДПП.

4. Прогалини в чинному законодавстві України про ДПП, нехтування досвідом ЄС щодо інституційного ДПП за участі кількох дружніх держав, є негативними факторами, що стримують процес модернізації партнерства в Україні. Тому наявний механізм, визначений у законодавстві України, потрібно адаптувати до потреб залучення інвестицій, в т.ч. іноземних, на відбудову зруйнованої інфраструктури, житла, інших стратегічно важливих об'єктів за моделлю інституційного ДПП за участі кількох дружніх держав (прогнозується збільшення позитивних результатів подальшого дослідження). Також доцільним слід вивчити доцільність наслідування досіду країн ЄС.

Список використаних джерел:

1. Council Regulation (EU) 2021/2085 of 19 November 2021 establishing the Joint Undertakings under Horizon European and repealing Regulations (EC) No 219/2007, (EU) No 557/2014, (EU) No 558/2014, (EU) No 559/2014, (EU) No 560/2014, (EU) No 561/2014 and (EU) No 642/2014 . ST/12156/2021/INIT. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32021R2085> (дата звернення: 23.03.2024).

2. Вінник О.М., Шаповалова О.В., Проблеми правового забезпечення стратегічного інвестування та поступу цифровізації з використанням досвіду ЄС в умовах воєнного стану та

повоєнної відбудови України // Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво», 2024, Випуск 24, Частина 1. С. 274-283. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.36>

3. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України» №7508 від 01.07.2022 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2648-IX#Text>

4. Швадчак А., Даценко В. Реформа ДПП для повоєнної відбудови: перспектива чи ризик? Transparency International Ukraine. Юридичний аналіз. 1 вересня 2023 р. URL: <https://ti-ukraine.org/news/reforma-dpp-dlya-povoyennoyi-vidbudovy-perspektyva-chy-ryzyk/>.

5. Horizon Europe є ключовою програмою ЄС для фінансування досліджень та інновацій з [бюджетом 95,5 мільярдів євро](https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en) : [Horizon Europe - Research and innovation](https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en). URL : https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en (дата звернення: 21.12.2023).

Abstract. The result of the review of arguments regarding the need to modernize the public-private partnership for the needs of the post-war recovery of Ukraine's economy is highlighted. The expediency of conducting complex scientific studies of the economic and legal problems of this modernization process is substantiated. The structure of the author's (S.V. Tereshchenko) approach to improving the legal form of public-private partnership has been made public. A number of theoretical and practical problems on the way to improving partnership were identified. Emphasis is placed on the need to clarify the conceptual foundations of the modernization of the public-private partnership system. The need to specify the legal regime for attracting private investments to meet the needs of the post-war reconstruction of Ukraine's economy is outlined.

Key words: modernization, legal support, public-private partnership, complex scientific research, theoretical and practical problems, conceptual foundations, legal regime.

ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГЛИБОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ: В КОНТЕКСТІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПІДХОДІВ

Чубенко В. А.,

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник,

Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку

Національної академії правових наук

Анотація. Наукова робота присвячена аналізу основ правового регулювання deep tech (глибокотехнологічних) інновацій в Україні та створення відповідних правових умов для їх розвитку. Крім того, досліджено питання застосування інструменту публічних закупівель для стимулювання розвитку глибокотехнологічних інновацій в українських законодавчих актах, використовуючи позитивний досвід Європейського Союзу.

Ключові слова: глибокотехнологічні інновації, засоби державного регулювання, публічні закупівлі.

Розвиток інновацій є важливим завданням держави, а особливо з огляду на необхідність відбудови України в повоєнний період. Європейським Союзом докладається значних зусиль та використовується безліч інструментів з метою стимулювання інноваційної діяльності. Одним з таких інструментів, який широко застосовується для розвитку інновацій, є інститут публічних закупівель, про що підкреслюється в директивах ЄС щодо публічних закупівель. Особливу цікавість зазначене питання викликає, зважаючи на те, що ЄС має намір очолити нову хвилю інновацій – глибокотехнологічні інновації, в тому числі, застосовуючи інструмент публічних закупівель.

В нашій державі умови розвитку інновацій на даний час фрагментарно регулюються Законами України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій» [1], «Про інноваційну діяльність» [2], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [3] тощо. Крім того, одним з основних документів, в основі якого лежить функціональний підхід спрямований на розв'язання проблем, які гальмують інноваційний розвиток будь-якої сфери економіки є Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р [4]. Водночас, слід зазначити, що вказаний вище правовий акт прийнятий в 2019 році, ще до повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України. Станом на даний час, склались нові реалії, як умов для розвитку економіки, так і проблем та завдань, які стоять перед нашою державою сьогодні.

З огляду на викладене, враховуючи, що в умовах війни та її викликів, надскладним та важливим завданням є розбудова економіки на умовах збільшення наукоємного та високотехнологічного виробництва, розвиваючи глибокотехнологічні інновації, які мають змогу вирішити найгостріші виклики сьогодення, доцільно переглянути основні правові документи в зазначеній сфері.

Слід звернути увагу, що незважаючи на те, що Європейським Союзом ще з 2022 року заплановано очолити нову хвилю глибокотехнологічних інновацій, в українському законодавстві будь-які положення, щодо пріоритетності або ж орієнтування на розвиток зазначених інновацій, відсутні.

В аспекті наукового дослідження, доцільно надати характеристику глибокотехнологічним інноваціям, як нової хвилі інновацій, які ґрунтуються на передовій науці, технологіях та інженерії, в переважній більшості є фізичними продуктами, часто поєднують досягнення фізичної, біологічної та цифрової сфер і мають потенціал для надання трансформаційних рішень на глобальні виклики людства [6, с. 15].

Одним із основних засобів державного регулювання розвитку глибокотехнологічних інновацій в питанні повоєнної відбудови України може виступити інститут публічних закупівель інновацій, що також обумовлено необхідністю гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС.

Вказане, зокрема, підкреслюється і в Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.02.2024 № 76-р (далі - Стратегія реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки), згідно якої, однією з основних проблем, що зберігається і потребує розв'язання, є необхідність в подальшій гармонізації законодавства України з директивами ЄС щодо публічних закупівель. Крім того, нові реалії та виклики сьогодення, що є наслідком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, вимагають створення умов для ефективної реалізації проектів, пов'язаних з відбудовою України [7].

Так, відповідно до преамбули Директиви про публічні закупівлі 2014/24/ЄС дослідження та інновації, включаючи еко-інновації та соціальні інновації, є одними з головних рушійних сил майбутнього. Органи державної влади повинні якнайкраще стратегічно використовувати державні закупівлі для стимулювання інновацій [8].

Варто нагадати, що Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (стаття 148), передбачено мету послідовного наближення законодавства України у сфері державних закупівель до *acquis* ЄС у сфері державних закупівель, що супроводжуватиметься інституційною реформою та створенням ефективної системи державних закупівель на основі принципів, якими регулюються державні закупівлі Сторони ЄС, а також понять та визначень, встановлених у відповідних директивах ЄС [11].

Проте, в Україні інструмент публічних закупівель, незважаючи на весь позитивний досвід ЄС, майже не використовується навіть для розвитку інновацій, не беручи до уваги, глибокотехнологічні інновації. На відміну від країн ЄС, в нашій державі майже

відсутня практика державних закупівель інновацій, а державні установи не довіряють інноваційним рішенням як таким, не дбають про рівень безпеки цих розробок, оскільки часто глибоко не досліджують їх користь [9]. Визначені ж в законодавстві України про публічні закупівлі положення відображають підхід до публічних закупівель як до засобу раціонального та ефективного використання державних коштів [10, с. 24].

Існує велика вірогідність, що певні кроки у вказаному напрямку, Україною все-таки будуть зроблені, зокрема, і як реакція на зміни, пов'язані із збройною агресією та воєнним станом, а також необхідністю подальшої відбудови. Так, згідно Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки [7], на сьогодні потребують подальшого узгодження норми Закону України «Про публічні закупівлі» та директив ЄС з питань публічних закупівель, зокрема щодо переліку виключень незастосування вказаного Закону під час закупівлі товарів, робіт та послуг, впровадження конкурентної процедури з переговорами, динамічних систем закупівель, процедури інноваційного партнерства, конкурсів проектів, кваліфікаційних систем.

Водночас, Операційним планом реалізації у 2024-2025 роках зазначеної вище Стратегії [7], в рамках гармонізації законодавства України у сфері публічних закупівель з відповідними директивами ЄС, в першому кварталі 2024 року заплановано розроблення законопроекту щодо запровадження, в тому числі, процедури інноваційного партнерства (з урахуванням статті 31 Директиви 2014/24/ЄС, статті 49 Директиви 2014/25/ЄС), визначення порядку проведення конкурсів проектів (з урахуванням статті 80 Директиви 2014/24/ЄС) тощо.

Хоча до цього часу вказаний законопроект ще не поданий, а сама процедура інноваційного партнерства, без зміни пріоритетів та принципів публічних закупівель, є дещо обмеженим інструментом, порівняно з прикладом ЄС, все-таки зазначені наміри є обнадійливими.

Враховуючи викладене, в Україні доцільно переглянути правові умови розвитку інновацій, зокрема глибокотехнологічних. Зокрема, доцільно переглянути Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, визначивши одним з надважливих стратегічних цілей збільшення обсягу виробництва інноваційної, глибокотехнологічної продукції. З вказаною метою логічним є удосконалення засобів державного регулювання та підтримки господарської діяльності в сфері інноваційних та наукоємних технологій, одним з яких є інститут публічних закупівель. В українському законодавстві, незважаючи на його гармонізацію та адаптацію до права ЄС, відсутні спеціальні положення щодо закупівель інновацій. Тому, на даному етапі розвитку нашої правової системи вкрай необхідним є розгляд публічних закупівель в нормативних документах, не лише як інструменту запобігання корупційним ризикам, а і як засобу державного регулювання з метою стимулювання та розвитку глибокотехнологічних інновацій.

Список використаних джерел:

1. Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій : Закон України від 09.04.2004 р. № 1676-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 18. С. 9.
2. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. С. 266.
3. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. С. 166.
4. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 57. С. 1983.
5. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. С. 89.

6. Чубенко В.А. Правові аспекти deep tech інновацій в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Право та інновації*. 2023. № 3 (43). С. 13-18. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-3\(43\)-2](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-3(43)-2).

7. Стратегія реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки та затвердження операційного плану з її реалізації у 2024-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 лютого 2024 року № 76-р *Офіційний вісник України*. 2024. № 18. С. 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-p#Text> (дата звернення: 20.03.2024).

8. Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0024> (дата звернення: 20.03.2024).

9. Березовська Л.О., Кириченко А.В. Державні закупівлі як інструмент стимулювання розвитку інновацій. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-4>.

10. Карпенко С.Р. Державно-приватне партнерство в космічній галузі України як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 21-26.

11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%86#w1_51 (дата звернення: 20.03.2024).

Abstract. The scientific work is devoted to the analysis of the foundations of legal regulation of deep tech innovations in Ukraine and the creation of appropriate legal conditions for their development. In addition, the issue of using the public procurement tool to stimulate the development of deep technological innovations in Ukrainian legislative acts was investigated, using the positive experience of the European Union.

Keywords: deep technological innovations, means of state regulation, public procurement.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБОРОН ТА ОБМЕЖЕНЬ ПРОВЕДЕННЯ МЕДИКО – БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕМБРІОНІВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПАТЕНТУВАННЯ

Шишко І. М.,

*аспірант, Науково-дослідний інститут
інтелектуальної власності*

Національної академії правових наук України

Анотація: в науковій роботі наведено та вивчено перелік заборон та обмежень проведення медико-біологічних досліджень ембріонів людини та надано їх загальну характеристику. Також вивчено їх вплив на патентування.

Ключові слова: заборони, обмеження, медико – біологічні дослідження, ембріони людини, патентування.

Медико – біологічні дослідження ембріонів людини (надалі – МБД) – є одними із тих видів досліджень, які мають двоїсту природу. З одного боку, проведення подібного роду досліджень та їх результати є надзвичайно важливими та корисними для розвитку науки, зокрема, медицини,. З іншого боку, такі дослідження та їх результати можуть бути шкідливими та навіть небезпечними як для людини, так і для всього суспільства. Для дотримання балансу між користю та шкодою від МБД та їх результатів, міжнародне та національне законодавство встановили ряд заборон та обмежень для такого роду досліджень, метою яких є забезпечення переваги користі від МБД та їх результатів над шкодою, яку вони можуть завдати.

На міжнародному рівні основоположними нормативно-правовими актами, які

встановлюють такі заборони та обмеження, є Загальна декларація про геном людини та права людини від 11.11.1997 року (надалі – Декларація) та Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (надалі – Конвенція). Так, відповідно до ст. 11 Декларації забороняються дії, що суперечать людській гідності, такі, як репродуктивне клонування людини [1]. Таким чином, першою заборonoю є заборона проведення будь – яких досліджень, метою яких є репродуктивне клонування, тобто клонування з метою відтворення людини. Додатково наголошуємо, що заборона стосується лише репродуктивного клонування та не поширюється, зокрема, на терапевтичне та генетичне клонування. В свою чергу, Конвенція окрім заборон встановлює також обмеження для МБД. Статтею 13 Конвенції встановлено, що втручання з метою видозміни геному людини може здійснюватися лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях, і тільки якщо воно не має на меті внести будь-яку видозміну у геном нащадків [2]. Наведена стаття одночасно встановлює і заборону і обмеження для МБД, метою яких є видозміна геному людини. Так, даною статтею забороняються дослідження, метою яких є: (1) видозміна геному людини, яка здійснена не в профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях; (2) дослідження, метою яких є внесення видозмін у геном нащадків. Однак, якщо внесення видозміни в геном людини здійснюється у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях, то такі дослідження можуть проводитися, що є прикладом цільового обмеження. Відповідно до ст. 14 Конвенції використання медичних репродуктивних технологій з метою селекції статі майбутньої дитини не дозволяється, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю [2]. Якщо проаналізувати дану статтю, то можна побачити, що як і в попередньому випадку, даною статтею одночасно встановлена і заборона і обмеження для МБД щодо селекції статі майбутньої дитини. Статтею забороняється проведення МБД, які стосуються селекції статі майбутньої дитини, однак такі дослідження дозволяються у тому разі, коли є необхідність уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю, що є прикладом цільового обмеження. Статтею 18 Конвенції встановлено обмеження та заборони щодо проведення МБД. Так, даною статтею забороняється вирощування ембріонів для дослідних цілей та обмежується проведення досліджень на ембріонах *in vitro*. Таке обмеження передбачає, що якщо законодавство дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, вона забезпечує належний захист ембріона [2], що є прикладом захисного обмеження.

На національному рівні нормативно – правові акти, які регулюють проведення МБД загалом встановлюють заборони та обмеження, які наведені вище, однак, зважаючи на історичні, політичні, релігійні, економічні та інші чинники країни часто уточнюють та посилюють їх. Відповідно до ст. 5 Закону Канади «Про допоміжну репродукцію людини» від 29.03.2004 року жодна особа не повинна свідомо, зокрема: (1) створювати клон людини; (2) трансплантувати сперму, яйцеклітину, ембріон або плід нелюдської форми життя людини; (3) створювати химеру або трансплантувати химеру людині або нелюдській формі життя; (4) створювати гібрид з метою репродукції або трансплантувати гібрид людині або нелюдській формі життя [3]. Відповідно до ст. 35 Закону Естонської Республіки «Про штучне запліднення та захист ембріонів» від 11.06.1997 року у зв'язку зі штучним заплідненням жінки забороняється вчиняти, серед іншого, такі дії: (1) штучне запліднення яйцеклітини сперматозоїдом, відібраним за наявною в ньому статевою хромосоною, крім випадків відбору гамети з метою уникнення передачі дитині тяжкого спадкового захворювання, зумовленого статтю; (2) створення шляхом заміщення ядра заплідненої яйцеклітини соматичною клітиною іншого ембріона, плода або живої чи мертвої людини ембріона з генетичною інформацією, ідентичною генетичній інформації ембріона, плода, живої чи мертвої людини; (3) створення здатного до розвитку ембріона шляхом запліднення яйцеклітини людини спермою тварини або яйцеклітини тварини спермою людини [4]. Відповідно до Закону Федеративної Республіки Німеччина «Про захист ембріонів» від 13.12.1990 року забороняється, зокрема: (1) штучна модифікація

генетичної інформації зародкових клітин людини (стаття 5); (2) клонування людини (стаття 6); створення химер та гібридних утворень (стаття 7) [5]. Відповідно до Закону Італійської Республіки «Про штучне запліднення» від 19.02.2004 року: (1) заборонені будь-які експерименти на ембріоні людини; (2) клінічні та експериментальні дослідження ембріона людини дозволені за умови, що вони спрямовані виключно на пов'язані з ембріоном людини терапевтичні та діагностичні процедури, метою яких є захист здоров'я та розвитку самого ембріону, а також за відсутності альтернативних методів; (3) забороняється створення ембріонів людини для дослідницьких чи експериментальних цілей; (4) забороняється будь-яка форма селекції ембріонів та гамет для евгенічних, за винятком заходів діагностичної та терапевтичної спрямованості; (5) забороняється клонування людини; (6) забороняється запліднення статевої клітини людини гаметою іншого виду та утворення гібридів або химер [6].

Ще одним обмеженням МБД є темпоральне обмеження проведення таких досліджень, яке передбачає, що проведення МБД *in vitro* дозволяється до певного моменту в часі, що співпадає з певним моментом розвитку ембріона людини. Консультативна рада з етики Міністерства охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення США вперше запропонувала обмежити дослідження людського ембріона до 14 днів розвитку в 1979 році, а Комітет Уорнока у Великобританії схвалив це обмеження в 1984 році [7]. Зважаючи на історичні, культурні, політичні, релігійні чинники, різні країни встановили свої темпоральні обмеження, однак, значна кількість країн прийняла стандарт в 14 днів. Головним аргументами на користь правила 14 днів було те, що формування первинної смужки у ембріона людини є важливою точкою відліку в процесі індивідуації. Приблизно до 14 днів після запліднення все ще існує ймовірність розвитку двох первинних смужок, що може призвести до появи однойцевих близнюків. У цьому контексті первісна смужка є ознакою індивідуації [8]. Тобто, правило 14 днів ґрунтується на тому, що після 14 дня розвитку у ембріона людини формується первинна смужка, яка вказує на початок розвитку єдиного організму – людського індивіда.

Зважаючи на те, що шкода може бути завдана не тільки на етапі проведення МБД, але й на етапі використання їх результатів, важливо також перенести вищевикладені обмеження та заборони і в нормативно – правові акти, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав на винаходи, оскільки комерціалізація результатів МБД кардинально підвищує можливість порушення загальноприйнятих норм моралі, прав людини, приниження людської гідності, завдання шкоди життю та здоров'ю людини. Це було зроблено за допомогою введення такої умови надання патентної охорони винаходу, як відповідність винаходу нормам моралі та публічному порядку. Сутність даної умови полягає у тому, що вона не допускає патентування винаходів, існування та використання яких може суперечити людській гідності та завдавати шкоду правам людини, а також життю та здоров'ю людини.

Одним із перших нормативно – правових актів, який на міжнародному рівні ввів дану умову була Угода про торговельні аспекти права інтелектуальної власності від 15.04.1994 року, яка у ч. 2 ст. 27 визначала, що держави можуть не допускати патентування винаходів, перешкоджання комерційного використання яких на їх території необхідно для захисту громадського порядку (*ordre public*) або суспільної моралі, зокрема охорону життя або здоров'я людей [9].

Вказана умова також міститься в регіональних нормативно – правових актах, зокрема, в Директиві Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу про правову охорону біотехнологічних винаходів від 06.06.1998 року (надалі – Директива про біотехнологічні винаходи) та Конвенції про видачу європейських патентів від 05.10.1973 року. Так, відповідно до ст. 6 Директиви про біотехнологічні винаходи не можуть бути запатентовані винаходи, чиє комерційне використання суперечить публічному порядку і моралі. В ч. 2 ст. 6 вказаної директиви зазначається, що не можуть отримати патенту охорону, зокрема: (1) процеси клонування людей; (2) процеси модифікації генетичної

ідентичності зародкової лінії людини; (3) використання людських ембріонів в промислових та комерційних цілях [10]. Зауважуємо, що наведений перелік є невичерпним, на що вказує формулювання ч. 2 ст. 6 Директиви про біотехнологічні винаходи. Здійснюючи тлумачення наведеної статті Суд Європейського Союзу у справі *Oliver Brüstle v Greenpeace eV* від 18.10.2011 р. вказує, що винахід має бути визнано непатентоспроможним, якщо застосування технічного процесу, на який подано патент, вимагає попереднього знищення людських ембріонів або їх використання у якості вихідного матеріалу, навіть якщо опис цього процесу не містить жодних посилань на використання людські ембріони [11]. Проаналізувавши наведену позицію Суду Європейського Союзу, можна зробити два важливих висновки: (1) знищення ембріону людини або його використання у якості вихідного матеріалу є недопустимим та порушує норми моралі та публічний порядок; (2) винахід має бути визнано непатентоспроможним навіть у тому випадку, якщо його формула не передбачає використання або знищення ембріонів людини, однак реалізація винаходу передбачає таке використання або знищення. Відповідно до ст. 53 Конвенції про видачу європейських патентів європейські патенти не видаються на винаходи, комерційне використання яких суперечило б «публічному порядку» або моралі [12]. Відповідно до Методичних рекомендацій проведення експертизи заявок Європейським патентним відомством від 1 червня 1978 року якщо у формулі винаходу є посилання на продукт, який на дату подання заявки міг бути отриманий виключно методом, що обов'язково передбачає знищення людських ембріонів, з яких отримано такий продукт, то такий винахід визнається непатентоспроможним, навіть якщо зазначений метод не є частиною формули. Момент, коли відбувається таке знищення не має значення. Саме тому, визначаючи відповідність певного винаходу нормам моралі та публічному порядку, необхідно провести аналіз не тільки формули винаходу та відповідних формулювань, а й опису винаходу та методів реалізації (застосування) винаходу [13]. Цікавою є також практика Апеляційної палати Європейського патентного відомства щодо використання темпорального обмеження проведення МБД. Так, у рішенні № G 0002/06 від 25.11.2008 Апеляційна Палата Європейського патентного відомства зазначає, що оскільки немає загальної для держав-членів конституційної традиції, згідно з якою ембріон, який ще не досяг 14 денного терміну, не повинен використовуватися для дослідження стовбурових клітин (що саме по собі не суперечить загальним цінностям і не заборонено міжнародним договором), немає підстав забороняти патентування продукту, що включає вилучення клітин із преембріона (тобто який не досяг 14 денного терміну), як запропоновано в заявці [14].

Таким чином, можна констатувати, що як на міжнародному, так і на регіональному та національному рівнях сформувалися досить чіткі підходи щодо встановлення заборон та обмежень МБД. Кожна країна зважаючи на свої внутрішні особливості встановлює свої обмеження та заборони. Дотримання таких обмежень та заборон під час патентування винаходів досягається за рахунок наявності такої умови надання патентної охорони винаходів, як відповідність винаходу нормам моралі та публічному порядку. Важливо зауважити, що відповідність винаходів вказаній умові буде визначатися в кожному окремому випадку зважаючи на внутрішні особливості кожної країни або регіону, оскільки в одній країні відповідний винахід може відповідати вказаній умові, а в іншій – ні.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація про геном людини та права людини від 11.11.1997 року. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-genome-and-human-rights> (дата звернення 01.03.2024).

2. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення 01.03.2024).
3. Закон Канади «Про допоміжну репродукцію людини» від 29.03.2004. року URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/page-1.html> (дата звернення 04.03.2024).
4. Закону Естонської Республіки «Про штучне запліднення та захист ембріонів» від 11.06.1997 року. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/515072022001/consolide> (дата звернення 04.03.2024).
5. Закон Федеративної Республіки Німеччина «Про захист ембріонів» від 13.12.1990 року. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html> (дата звернення 06.03.2024).
6. Закон Італійської Республіки «Про штучне запліднення» від 19.02.2004 р. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2004/02/24/004G0062/sg> (дата звернення 06.03.2024).
7. Xue Y, Shang L. Are we ready for the revision of the 14-day rule? Implications from Chinese legislations guiding human embryo and embryoid research. *Front Cell Dev Biol.* 2022 Oct 24;10:1016988. doi: 10.3389/fcell.2022.1016988. PMID: 36353513; PMCID: PMC9637635
8. Health Council of the Netherlands. The 14-day rule in the Dutch Embryo Act The Hague: Health Council of the Netherlands, 2023; publication no. 2023/16e
9. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text (дата звернення 09.03.2024).
10. Директива Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу про правову охорону біотехнологічних винаходів від 06.06.1998 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31998L0044> (дата звернення 09.03.2024).
11. Рішення великої палати Суду Європейського Союзу у справі *Oliver Brüstle v Greenpeace eV* від 18.10.2011 року. URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-34/10> (дата звернення 10.03.2024).
12. Конвенції про видачу європейських патентів від 05.10.1973 року. URL: <https://www.epo.org/en/legal/epc/2020/a53.html> (дата звернення 10.03.2024).
13. Методичні рекомендації проведення експертизи заявок Європейським патентним відомством від 1 червня 1978 року. URL: https://www.epo.org/en/legal/guidelines-epc/2023/g_ii_5_2.html (дата звернення 11.03.2024).
14. Рішенні Апеляційної Палати Європейського патентного відомства № G 0002/06 від 25.11.2008 року. URL: <https://www.epo.org/en/boards-of-appeal/decisions/g060002ex1> (дата звернення 11.03.2024).

Abstract: the list of prohibitions and limitations of conducting medical and biological research on human embryos is given and studied in the scientific work, and their general characteristics are given. Their impact on patenting has also been studied.

Key words: prohibitions, restrictions, medical and biological research, human embryos, patenting.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК ДОПОВІДАЧІВ КОНФЕРЕНЦІЇ	3
ПАНЕЛЬ І. ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	
<i>Астрейко В. В.</i> МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД	5
<i>Бутков О. І.</i> ГРОМАДСЬКІ ОБГОВОРЕННЯ ЯК ФОРМА ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	9
<i>Валецька О. В., Смоляр Ю. В.</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ МОБІНГУ	13
<i>Валецька О. В., Волченко Д. В.</i> ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	17
<i>Гавриленко Н.В., Тертична Г.</i> ОСНОВНІ ПРОБЛЕМНІ МОМЕНТИ ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У ДОДАТКУ ДІ ПОДАТКОВОГО РОЗРАХУНКУ	21
<i>Дідик Н. Д., Кузьменко К. Е.</i> ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	24
<i>Загоруй Л.М., Загоруй І.С.</i> САМОДОПОМОГА В АГРЕСИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	27
<i>Казарян Е. Г.</i> КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ	31
<i>Калініченко З. Д.</i> СИСТЕМА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСНОВНИХ РЕГУЛЯТИВНИХ ІНСТИТУТІВ, КЕРУЮЧИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЄЮ ЕКОНОМІКИ	34
<i>Князькова Л. М.</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У СОЦІАЛЬНО- ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ	38
<i>Кохан В.П.</i> ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ	42
<i>Кравченко І. М.</i> ЩОДО ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА	45
<i>Марченко Я.В.</i> ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РЕАКЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК НА ТЕРИТОРІЮ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 2014 р.)	49
<i>Полонка І. А.</i> ОБСТАВИНИ НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ: ТРЬОХФАЗОВИЙ АНАЛІЗ ЗА СУБ'ЄКТИВНИМ КРИТЕРІЄМ	52
<i>Сидоренко Н.С., Грищенко О.О., Червякова К.Д.</i> МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	55

<i>Севост'янова К.А.</i> ЩОДО ЗАКОНОДАВЧИХ ТА НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИК»	57
<i>Селіванова І.А.</i> ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ : ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ	61
<i>Станішевський Є.В.</i> ПОНЯТТЯ «БЕЗПЕКА ПРАЦІ», «ОХОРОНА ПРАЦІ», «ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ	64
<i>Томкіна О. О.</i> ДОМІРНІСТЬ САНКЦІЇ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПРАВОВА ГАРАНТІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД (на прикладі статті 132¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення)	68
ПАНЕЛЬ ІІ. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ТА МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	
<i>Акімов М.О.</i> ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ПОРУШЕННЯ ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРМ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ	73
<i>Процьків Н.М., Дробко М.</i> ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	76
<i>Маложон О.І.</i> РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СПРАВАХ УКРАЇНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ	79
<i>Мусієнко А. О.</i> ЄВРОПЕЙСЬКА ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВА СТРАТЕГІЯ – ПЕРШИЙ КРОК НА ШЛЯХУ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ В ЄВРОПІ	82
<i>Носова Н.І.</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРОДУКТАМИ ОВОЧІВНИЦТВА ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В РАМКАХ ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	85
<i>Савченко Я. А.</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО УМАНІТАРНОГО ПРАВА ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	89
<i>Татаренко Г. В.</i> ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	93
ПАНЕЛЬ ІІІ. ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ПРАВАЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ	
<i>Беспалов М. О., Гриценко Г. М.</i> ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВНЕСЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ЄДИНИЙ РЕЄСТР ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ	98
<i>Гришко В. І.</i> ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПОЛЩЕЙСЬКОГО В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	102

<i>Гнатюк В. В.</i> ПРИЧИНИ НЕЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У БОРОТБІ З МОСКОВСЬКИМ ТА ІНШИМИ ФОРМАМИ ІМПЕРІАЛІЗМУ	105
<i>Іваницький С. О., Руденко М.В.</i> НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАНДАРТ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ	107
<i>Івчук Ю.Ю.</i> ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У РОЗУМІННІ ЄСПЛ	110
<i>Євдокімова О. П.</i> ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	117
<i>Карчевський М.В.</i> ІНТЕРАКТИВНИЙ ДОВІДНИК "ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ": ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ ДАНИХ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ	120
<i>Похиленко І. С.</i> ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В НАЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ	124
<i>Усманов Р.А.</i> ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕСАНКЦІОНОВАНИХ ТРАНЗАКЦІЙ БЕЗГОТІВКОВИХ КОШТІВ	127
<i>Шамара О.В.</i> ПРОКУРОРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ, ЯК СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ	131
ПАНЕЛЬ ІV. ІНКЛЮЗИВНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПРАВОВІ, МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ	
<i>Булгакова О.В.</i> ГЕНДЕРНИЙ АУДИТ ЯК ІНДИКАТОР РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ПОЛІТИКИ В ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ	133
<i>Вінник О.М., Шаповалова О.В.</i> ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ	135
<i>Світлак І. І.</i> ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ	140
<i>Селезньова О. М.</i> ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ	143
ПАНЕЛЬ V. НАУКА, ТЕХНОЛОГІЇ, ІННОВАЦІЇ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	
<i>Безнос К. О.</i> ЗГОДА ПАЦІЄНТА НА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС НАДАННЯ ЙОМУ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ	147
<i>Внукова Н.М.</i> ІНФОРМАЦІЙНО-НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ІННОВАЦІЙ У СПІВПРАЦІ З ЄС	150

<i>Грибовська А. А., Чайка А. В.</i> МЕДІАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ ІР СПОРІВ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ	155
<i>Корват О. В.</i> КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	160
<i>Котлярова І. Ю.</i> ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАЦІ	163
<i>Любич А. М.</i> ДЕЯКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ЛЦЕНЗІЙ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ПІД ЧАС РОЗМІЩЕННЯ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ІНТЕРНЕТІ	166
<i>Мілаш В. С.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУ ЕЛЕКТРОННО-ДОГОВІРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	169
<i>Новіков О.Ю.</i> ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНДУСТРІЇ МОДИ	173
<i>Розгон О. В.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ВІДКРИТИХ ІННОВАЦІЙ В УПРАВЛІННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ	176
<i>Свічкарьова Я.В.</i> ІМЕРСИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ	180
<i>Сербряк С.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	183
<i>Севост'янов С. С.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ФОРМИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ	186
<i>Середа О. Г.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЦІЛЬОВОЇ ПІДТРИМКИ ЇЇ ЗДОБУВАЧАМ	189
<i>Сапицька О. М.</i> ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОЦИФРОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ В ПРОЄКТАХ ПО ЦИФРОВІЙ ІСТОРІЇ	193
<i>Слободенюк В. А.</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ	197
<i>Терещенко С. В.</i> НЕОБХІДНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)	199
<i>Чубенко В. А.</i> ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГЛИБОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ: В КОНТЕКСТІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПІДХОДІВ	204
<i>Шишко І. М.</i> ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБОРОН ТА ОБМЕЖЕНЬ ПРОВЕДЕННЯ МЕДИКО – БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕМБРІОНІВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПАТЕНТУВАННЯ	207

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, юристів-практиків, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ

**«ВЗАЄМОДІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО І
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОЦЕСІВ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ»**

29 березня 2024 р.

Київ, Україна

Відповідальний за випуск *Г.В. Татаренко*

Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університета:

вул. Іоанна Павла II, 17, м. Київ, 01042, Україна

Тел. +38(050)218 04 78, факс (06452) 4 03 42

e-mail: vidavnictvoSNU.ua@gmail.com